

M. Çaryýew

UROLOGIÝA

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Gaýtadan işlenen we üsti ýetirilen ikinji neşir

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2019

UOK 616.6

Ç 21

Çaryýew M.

Ç 21 **Urologiýa.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby.

– A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2019.

Okuw kitabynda urologiýa dersiniň umumy meseleleri – urologik keselleriň alamatlary, olary anyklamak üçin ulanylýan barlag usullary hem-de ýöriteleşdirilen soraglar, halk arasynda köp duş gelyän urologik keseller, olaryň sebäpleri, patogenezi, kliniki geçiş aýratynlyklary, anyklanylyşy we bejerilişi beýan edilýär.

Bu okuw kitaby Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň talyplary üçin niýetlenilip, ol saglygy goraýyş edaralarynda işleýän lukmanlar üçin hem ygtybarly gollanma bolup biler.

TDKP № 151, 2008

KBK 56.9+74.58

© M. Çaryýew, 2019.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

SÖZBAŞY

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe halk hojalygynyň beýleki pudaklarynda bolşy ýaly, ýurdumyzyň bilim-ylym ulgamynda hem uly sepgitlere ýetildi. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ägirt uly tagallalary bilen bilimi ösdürmek meselesi ýurdumyzda ileri tutulýan ugra öwrüldi. Hormatly Prezidentimiziň ählihalk goldawy bilen Türkmenistanyň Prezidentligine saýlanandan soň gol çeken ilkinji resminamalarynyň biri «Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakyndaky» Permany boldy. Bu Perman bilim ulgamynda geçirilýän özgertmelere badalga berdi.

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe halkyň ruhy galkynyşy, ýurduň syýasy we durmuş-ykdysady ösüşiniň güýçli depginleri, onuň medeni kuwwatynyň artmagy, şahsyýetiň durmuşdaky ornunyň berkemegi, türkmen jemgyýetiniň gün-günden ynsanperwerleşmegi we demokratik häsiýete eýe bolmagy, bazar ykdysadyýetiniň esaslarynyň döredilmegi ösüp gelýän ýaş nesli täze taryhy şertlerde okatmagy we terbiýelemegi has hem kämilleşdirmek zerurlygyny ýüze çykarýar.

Türkmenistanda bilim ulgamyny ösdürmegiň nähili derejede wajypdygy hakynda hormatly Prezidentimiz «Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy» atly kitabynda **«Şu ugruň ýurdumyz üçin iňňän möhümdigine çuňňur düşüňýäris. Şonuň üçin meniň syýasatymda bilimi ösdürmek meselesiniň ileri tutulýan ugurdygy tötänden däldir»** diýip belleýär.

Hormatly Prezidentimiziň öwüt-ündewlerine laýyklykda Türkmenistanyň milli bilim ulgamyny özgertmegiň esasy wezipesi hökmünde halkyna, Watanyňa we Prezidentine çuňňur wepaly, garaşsyzlyk we demokratiýa taglymatlary esasynda terbiýelenen, ähli

bilimlerini we hünärini XXI ýüzýlykda täze türkmen jemgyýetini gurmaga bagyş etmäge taýýar bolan, akyl we ahlak taýdan ösen ýaş nesli kemala getirmek üçin ýurdumyzda tutuş bilim ulgamynyň esasy maksatlaryna, bilimiň düýp many-mazmuny baradaky däp bolan garaýyşlara, onuň jemgyýetçilik işiniň beýleki görnüşlerine hem-de ugurlaryna gatnaşygyna, bilimiň durmuş edarasy hökmünde türkmen jemgyýetindäki ornuna we ähmiýetine täzeçe garamak göz önünde tutulýar.

Bu beýik wezipäni talabalaýyk derejede ýerine ýetirmek ýurdumyzyň ýokary okuw mekdeplerinde düýpli özgertmeleriň geçirilmegini talap edýär. Halk hojalygynyň dürli pudaklarynda işlejek ýaş hünärmenleriň döwrebap derejede taýýarlanmagy üçin ýurdumyzyň ösüş hem-de milli aýratynlyklaryny nazara almak bilen öz döwlet dilimizde okuw kitaplary ýazylýar. Şol bir wagtyň özünde «Saglyk» Döwlet Maksatnamasyndaky Garaşsyz, baky Bitarap Diýarymyzyň halkynyň saglygyny düýpli gowulandyrmak we adamlaryň ömrüniň dowamlylygyny artdyrmak baradaky goýlan anyk wezipeleri çözmäge hem-de ýaş lukmanlary döwrebap derejede taýýarlamaga ýardam etjek okuw edebiýatlary zerur bolup durýar.

Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň talyplary üçin niýetlenen «Urologiýa» okuw kitabynda urologik keselleriň alamatlary, urologiýada ulanylýan barlag usullary beýan edilýär. Şeýle hem onda peşew-jyns agzalarynyň anomaliýalary, olaryň şikeslenmeleri, urologiýada iň köp duş gelýän keseller bolan piýelonefrit, böwrek daş keseli, peşew-jyns agzalarynyň howply we howpsuz täze döremeleri, ýiti we dowamly böwrek ýetmezçiligi, gidronefrozo, nefroptoza, gidrosele, warikosele we beýleki keseller, şeýle hem olaryň kliniki alamatlary, häzirki zaman barlag usullary, kliniki geçiş aýratynlyklary we bejerilişi hakynda maglumat berilýär. Käbir keselleriň (böwrek daş keseli, piýelonefrit) Türkmenistanyň yssy we gurak howa şertlerine baglylykda kliniki geçiş aýratynlyklary bellänip geçirilen.

Urologiýa dersi boýunça ýazylan bu kitap diňe bir lukmançylyk ýokary okuw mekdebiniň talyplary üçin däl, eýsem, ýaş lukman-urologlar üçin hem urologiýany özleşdirmekde ygtybarly gollanma bolar.

I BAP. UROLOGIÝANYŇ TARYHY WE ÖSÜŞ ÝOLY

Aýallarda we erkeklerde peşew bölüp çykaryjy ulgamyň hem-de erkeklerde jyns agzalarynyň fiziologiýasyny we patologiýasyny öwrenýän ylma **urologiýa** (*uros – peşew, logos – ylym*) diýilýär.

Gippokrat (biziň eýýamymyzdan öň 460–377 ý.) biziň eýýamymyzdan 400 ýyl öň «Howa, suw we ýer hakynda» atly eserinde peşew haltanyň daşynyň operasiýa usuly bilen alnyşy, peşewiň reňkiniň, ysynyň we çökündileriniň keseli anyklamakdaky ähmiýeti hakynda ýatlap geçýär.

Galen (II asyr) duzlaryň çökündileriniň böwrekde daş döremäniň sebäbi bolup durýandygy hakynda ýazypdyr.

Gündogaryň beýik alymy **Abu Aly Ibn Sina (Awisenna, 980–1037 ý.)** lukmançylygyň dürli meselelerine degişli 20-den gowrak ylmy işiň awtorydyr. Olaryň içinde iň meşhur bolan «Lukmançylyk ylmyň kanunlary» atly eserinde ol böwregiň, peşew haltanyň we erkeklik jyns agzalarynyň kesellerine uly üns berýär. Bu kitabyň uly bölümleri «Böwregiň dürli ýagdaýlary», «Peşew haltasynyň we buşukmanyň dürli ýagdaýlary», «Erkekleriň köpeliş agzalarynyň dürli ýagdaýlary» diýlip atlandyrylýar. Agzalan bölümlerde böwregiň, beýleki peşew we jyns agzalarynyň anatomiýasy, olaryň dürli keselleriniň alamatlary, anyklanylyşy we bejerilişi hakynda maglumat bermek bilen, urologik keselleri bejermek üçin dürli derman serişdeleriniň, şol sanda çylşyrymly dermanlaryň uly toparyny, operasiýa usullaryny we dürli enjamlary teklipl edipdir.

Lukmançylyk ylmynda açmejek yz galdyran, ony kämilleşdirmäge, has takyk usullar bilen baýlaşdyrmaga uly goşant goşan alymlaryň biri-de türkmen lukmany **Seýit Ysmaýyl Gürgenlidir**. Ol 1057-nji ýylda Gürgende doglup, 1137-nji ýylda gadymy Merw şäherinde aradan çykýar. Gürgenliniň lukmançylyk babatda ýazan uly göwrümlü kitaplary («Tebipçiligiň ýan kitaby», «Tebipçilik barada saýlanan

eserler», «Keselçiligiň öňüni alyş», «Horezmşanyň farmakopeýasy») diňe bir gadymy türkmen tebiçiliginde däl, eýsem, dünýä lukmançylygynda hem mynasyp orny eýeleýär.

Dünýäde meşhurlyk gazanan bu alymyň öz döwründe pars dilinde ýazan ylmy taglymatlary ene dilimize terjime edilip, Diýarymyzyň lukmanlaryna peşgeş berildi («Tebipçiligiň ýan kitaby». Aşgabat, 1995).

Seýit Ysmaýyl Gürgenliniň bu meşhur kitabynda ýörite bir bölüm «Böwrekde, peşew haltada we jyns agzalarynda döreyän keseller» diýlip atlandyrylypdyr. Alym öz kitabynda böwregiň, peşew haltanyň, erkek adamlaryň jyns agzalarynyň dürli keselleriniň alamatlary we bu keselleriň emleri (bejergisi) barada giňişleýin maglumat berýär. Ol öz teklipe edýän bejergi usullarynda, esasan, ýerli ösümlüklerden taýýarlanan dermanlary ulanmaklygy maslahat beripdir.

Şol döwürlerde uly meşhurlyga eýe bolan lukman-tebipleriň biri-de **Ymam Zehebi** ýa-da **Muhammet Gaýmaz Türkmen** ady bilen meşhur bolan, XIII asyryda Siriýada ýaşap geçen türkmen alymydyr. Ol 1264-nji ýylda Damask (Siriýa) şäherinde doglup, öz döwrüniň görnükli alym-lukmanlarynyň biri bolupdyr. Ymam Zehebi öz işlerinde Muhammet pygamberiň hadyslaryndan gelip çykan tebiçilik maslahatlaryny berýär. Ymam Zehebi öz yzynda onlarça we müňlerçe ownukly-irili ylmy eserleri, şol sanda 46 sany uly göwrümlü eseri miras galdyrypdyr. Şol eserleriň görnüklieleriniň biri bolan «Pygamber tebiçiligi» atly eseri lukmançylyk pudagyna degişli örän seýrek kitaplaryň biri hökmünde tanalýar. Onda dert we derman barada Allatagalanyň kitabynda we Pygamberiň hadyslaryna salgylanyp gürrüň berilýär. «Pygamber tebiçiligi» kitabynda Muhammet Gaýmaz Türkmen peşew, peşew ýollarynyň keselleri hakynda aýratyn pikirleri aýdypdyr. Peşewiň bölünip çykmagyna ýardam edýän garpyz, çopantelpik, reýhan otlarynyň ähmiýeti barada belläp geçipdir.

Düşegine buşugýanlaryň, köplenç, çagalardygyny we garrylardygyny, onuň baş sebäbiniň sowuklamadygyny belläp, keseli bejermek üçin hassany ýyly saklamaklygy, onuň ýorgan-düşegini galňatmaklygy teklipe edýär. Bu ýagdaýlarda ladan, mastika we bal bilen

bejergi almaklygy, tersine, towuk çorbasyny, sowuk tagamlary, garpyzy ýmekden saklanmagy maslahat berýär.

Urologik keselleriň önüni alyş çäresi hökmünde namazy ündýär. Namazdaky ýerine ýetirilýän hereketleriň peşewiň çykmagyna ýardam berip, saglygy berkidýändigini nygtaýar.

Adamyň anatomiýasyny we fiziologiýasyny öwrenmekdäki üstünlikler, fizika, himiýa we bakteriologiýa boýunça açyşlar XVIII–XIX asyrlarda lukmançylyk ylmynyň ösmegine ýardam edýär. Şol döwürde L.Paster we I.Meçnikow tarapyndan anyklanan mikrobedenjikleriň kesel döretmekdäki ähmiýeti, aseptika we antiseptika, ýerli we umumy agyrysyzlandyрма – urologiýanyň ösüşinde uly orun tutdy. Muňa XIX asyrda peşewiň düzüminiň anyklanmagy (protein, moçewina, peşew turşusy) şaýatlyk edýär.

Urologiýanyň ösüşi sistoskopyň oýlanyp tapylmagy (Nitze, 1879 ý.), rentgen şöhleleriniň açylmagy (Rentgen, 1896 ý.), böwrekleri we peşewakarlary kateterlemäge mümkinçilik berýän sistoskopyň döredilmegi (Albarran, 1897 ý.) we beýleki açyşlar bilen baglylykda bolup durýar.

Urologiýanyň aýratyn ugur bolup ösmeginde rus alymlarynyň hem uly hyzmatlary bar. **S.P. Fýodorow** (1869 – 1936 ý.) Russiýa Federasiýasynda ilkinji bolup sistoskopiýany we peşewakarlary kateterlemegi ulanyp başlady. «Sistoskopiýa we rektoskopiýa boýunça atlas» kitabyny ýazan, 1907-nji ýylda Russiýada ilkinji bolup urologlaryň jemgyýetini döreden S.P. Fýodorow rus urologiýasynyň atasy hökmünde tanalýar.

S.P. Fýodorowyň 5 jiltiden ybarat «Böwrekleriň we peşewakarlaryň hirurgiýasy» kitabynda (1923 – 1925 ý.) böwrekleriň we peşewakarlaryň keselleriniň klinikasy, anyklanylyşy, hirurgik bejerilişi hakynda giňişleýin ýazylan. Ondan başga-da S.P. Fýodorow urologik operasiýalaryň dürli usullaryny tekliplý edýär. Ol 1898-nji ýylda dünýäde ilkinji bolup peşew haltanyň üsti bilen prostatanyň adenomasyny kesip aýyrmak operasiýasyny (transwezikal adenomektomiýa) ýerine ýetirdi. S.P. Fýodorow dürli keseller boýunça uly işleri amala aşyrypdyr: böwrek daş keselini, böwregiň inçekeselini, böwregiň aşak süýsmegini (nephroptoz), gidronefrozy, peşew haltanyň täze döremelerini, prosta-

tanyň adenomasyny we beýleki keselleri köptaraplaýyn öwrenip, degişli teklipleri beripdir.

Urologiýanyň ösmegine uly goşant goşan beýleki rus alymlaryndan aşakdakylary görkezmek bolar:

R.M. Fronşteýn (1882 – 1949 ý.). Ol «Urologiýa» žurnalyny esaslandyran we onuň redaktory bolan (1923 ý.) alymdyr. R.M. Fronşteýn urologlaryň Bütinsoýuz jemgyýetini esaslandyrdy (1929 ý.) we ömrüniň ahyryna çenli oňa ýolbaşçylyk etdi. Onuň «Operatiw urologiýa», «Kiçi urologiýa», «Urologiýa» (okuw kitaby) ýaly kitaplary uly meşhurlyk gazandy.

A.P. Frumkin (1897 – 1962 ý.) urologik operasiýalar, uroonkologiýa, peşew-jyns agzalarynyň şikesleri, ftiziourologiýa ýaly ugurlar boýunça uly ylmy işleri ýazdy. Onuň «Sistoskopiýa boýunça atlas» kitaby şu güne çenli urologlaryň ýan kitaby bolup durýar.

B.N. Holsow (1861 – 1939 ý.) prostatanyň adenomasynnda iki tapgyrlyýyn adenomektomiýa operasiýasyny teklipt etdi. Bu operasiýa prostatanyň adenomasynyň hirurgik bejergisiniň netijeliligini has gowulandyrdy. Ol ilkinji bolup peşew çykaryjy ýoluň inçelmesinde onuň rezeksiýasyny işläp düzdi we esaslandyrdy.

Urologiýanyň ösmeginde **N.F. Ležnew** (1873–1932 ý.), **A.B. Topçan** (1900 – 1959 ý.), **P.D. Solowow** (1875–1940 ý.), **W.A. Goraş** (1878 – 1942 ý.), **S.N. Lisowskaýa** (1876–1951 ý.), **A.Ý. Pytel** (1902 – 1982 ý.) ýaly beýleki rus alymlary hem uly hyzmatlary bitirdiler.

Türkmenistanda ilkinji urologiýa bölümi 1965-nji ýylda Respublikan kliniki hassahanada (Aşgabat ş.) döredildi.

1966-njy ýyla çenli urologiýa dersi hirurgiýa kafedrasynyň düzüminde okadylýardy. Özbaşdak ugur hökmünde urologiýa kursy 1966-njy ýylda döredilip, oňa 1980-nji ýyla çenli dosent N.I. Tarasow ýolbaşçylyk etdi. Şol ýyllarda urologiýanyň esasy ugurlary: yssy we gurak howa şertlerinde böwrekleriň işleýşiniň aýratynlyklary, böwrek daş keseli, onkourologiýa, peşew-jyns ýollarynyň şikeslenmeleri, uroginekologiýa, çagalyk döwrüniň urologik keselleri giňden öwrenildi.

1980-nji ýyldan 1985-nji ýyla çenli urologiýa kursuna dosent T.M. Annamyradow ýolbaşçylyk etdi. Ol ýyllarda öňki alyp barylýan

işler bilen bilelikde böwrek we peşew ýollarynyň hem-de jyns agzalarynyň alawlama kesellerine üns berildi.

1985-nji ýyldan şu wagta çenli urologiýa klinikasyna dosent M.Çaryýew ýolbaşçylyk edýär. Bu döwürde böwrek daş keseliniň distansion tolkun urguly daş owratmak (litotripsiýa) usuly bilen bejerilişi, erkeklik jyns mäsiniň howpsuz çişiniň endoskopik usul (transuretral rezeksiýa) bilen bejerilişi amaly urologiýa girizildi. «Böwrek daş keseliniň bejerilişini kämilleşdirmek», «Erkek adamlarda jyns agzalarynyň şikeslenmeleri» atly temalar boýunça ylmy işler alnyp barylýdy.

Urologiýa klinikasyndan alnan maglumatlar esasynda iki sany kandidatlyk (mugallym O.B. Awanesowa, 1973 ý., «Türkmenistanyň yssy howa şertlerinde ýaşayan adamlaryň ýeke-täk böwreginiň işjeňlik ýagdaýy»; mugallym A. Amannazarow, 1987 ý., «Ýumurtga haltasynyň we onuň agzalarynyň ýapyk şikesleri»), üç sany doktorlyk (N.I. Tarasow, «Böwrek daş keseliniň epidemiologiýasy we patogenezi», 1987 ý.; M. Çaryýew, «Arid zolagynyň ýaşajýylarynda böwrek daş keseliniň bejergisinde distansion tolkun urguly litotripsiýa usulynyň ulanylyşy», 1995 ý.; A. Amannazarow, «Ýumurtga haltasynyň agzalarynyň ýapyk şikesleriniň patogenetik esaslandyrylan bejergisi», 1995 ý.) dissertasiýalary goraldy.

II BAP. PEŞEW ÇYKARYJY ULGAMYŇ ANATOMIÝASY WE FIZIOLOGIÝASY

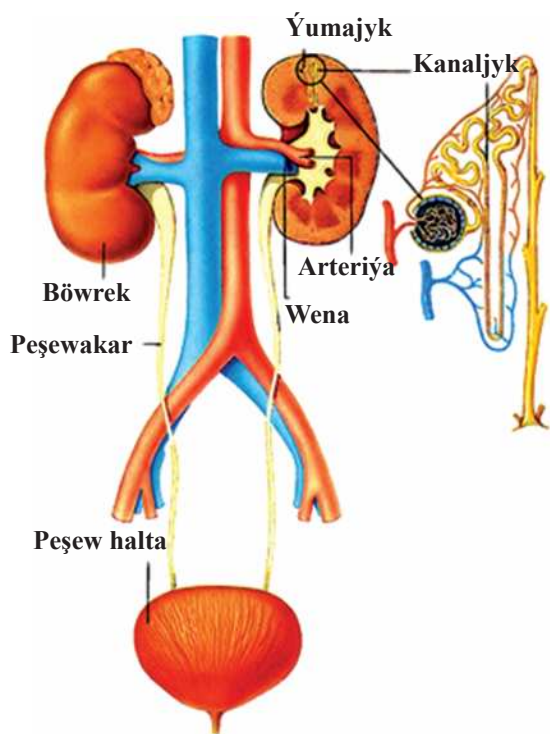
Böwrek (ren). Böwrekler jübüt agzalar bolup, oňurga sütü-niniň iki gapdalynda, D_{11} - L_2 oňurgalaryň deňinde retroperitoneal boşlukda ýerleşýärler. Sag böwrek ýokardan bagyr tarapdan aşak itelenendigi üçin, çep böwrege garanda biraz aşakda ýerleşendir. Kadaly böwregiň uzynlygy 9-12 *sm*, ini – 4,5-6,5 *sm*, ýogynlygy – 2-3 *sm*, agramy – 110-140 *gr*. Böwregiň daşy ýag bilen gurşalan we ol böwregiň öňündäki we yzyndaky fassiýalar bilen emele getirilen, aşaklygyna guýguç şekilli inçelýän, böwregiň hereketlilikini belli bir derejede çäklendirýän fassiýal futlýarda ýerleşýär. Böwregiň pa-renhimasy iki gatlakdan (daşky we içki) durýan inçe fibroz örtük bi-len örtülen bolup, daşky we içki gatlagyň arasynda ýumşak öýjüklik ýerleşýär. Daşky gatlak ýeňil aýrylýar (dekapsulýasiýa), içki gatlak bolsa böwregiň gabyk gatlagyna berkidilendir.

Böwregiň funksional birligi nefron. Ol ýumajykdan we onuň bilen baglanyşykly aýratyn kanaljyklar ulgamyndan durýar. Her böwrekde 1 mln. golaý nefron bar. Ýumajyk Şumlýanskiniň-Bou-meniň kapsulasynyň boşlugynda ýerleşen, biri-biri bilen birleş-meýän kapillýarlaryň torundan durýar. Bu kapsulanyň diwarlary iki gatlakdan durýarlar: wisseral we pariýetal gatlaklar. Ol gat-laklar bir hatarly ýasy epiteliý bilen örtülen bolup, olaryň arasy kapsulanyň boşlugy görnüşinde gös-göni kanaljyklaryň boşlugyna birigýärler. Ol kanaljyklar ýumajygyň ýanynda köpsanly egrel-meleri emele getirýärler. Bu bölek proksimal segment ýa-da 1-nji derejeli egri kanaljyk diýlip atlandyrylýar, onuň diwary bir hatar-ly kub epiteliýden durýar. 2-nji, inçe segment, Genle halkasynyň aşak düşýän şahasy, ol ýasy epiteliý bilen düşelen. 3-nji, distal segment, Genle halkasynyň ýokary galýan şahasyny emele ge-tirýär, ol, tersine, gabyk gatлага tarap öwrülip, 2-nji derejeli egri

kanaljyga geçýär. Ol öz gezeginde nefronyň soňky bölegi bolan toplaýjy turbajyga guýýar. Toplaýjy turbajyklar nokat görnüşli deşikler bilen piramidanyň emzik ujuna açylýarlar.

Böwregiň parenhimasy iki gatlakdan durýar: daşky – fibroz örtüge ýanaşan gabyk gatlagy we içki – okarajyklara we ýargaga ýanaşan beýni gatlagy. Gabyk gatlakda ýumajyklar, 1-nji, 2-nji derejeli egrelmeli kanaljyklar hem-de toplaýjy turbajyklaryň merkezi bölekleri ýerleşýärler. Beýni gatlakda Genle halkasynyň aşak düşýän we ýokary galýan bölekleri (tirsekleri) hem-de toplaýjy turbajyklaryň periferik bölekleri ýerleşýärler. Olar Genle halkasy bilen bilelikde 10-15 sany pahna görnüşli piramidalary emele getirýärler. Piramidalaryň giň esasy gabyk gatлага ýanaşyk, olaryň uçlarynda (papillalar, emzik uçlary) nokat görnüşli deşikler arkaly toplaýjy turbajyklaryň guýýan ýerleri açylýarlar. Piramidalaryň emzik uçlary kiçi okarajyklara açylýarlar. Kiçi okarajyk ýa-da 2-nji tertipli okarajyk piramidanyň emzik ujuny gümmez görnüşli manžetjik bilen gurşap alýar. Piramidanyň emzik uçlarynyň sany-na baglylykda kiçi okarajyklaryň sany 10-15 aralygynda bolýar (*1-nji surat*).

Okarajygyň muskul diwary spiral ugry bolan tekiz muskulyň inçe gatyndan durýar. Okarajygyň diwarynyň biri-biriniň yzly-yzýndan bolýan gysylmagy (sistola) we giňelmegi (diastola) netijesinde onuň boşlugynda gezekleşýän wakuum we gowşaklyk ýagdaýy döreýär. Bu hadysa peşewiň toplaýjy turbajyklardan çykyp, okarajyga bolan hereketine, onuň içki okarajyklardan uly okarajyklara, soň böwregiň ýargagyna düşmegine ýardam edýär. Kiçi okarajyklar 2-3 sany uly okarajyklara, olar bolsa öz gezeginde bir uly boşluga – guýguç görnüşli ýargaga açylýarlar. Peşew ýargakdan peşewakara geçip, onuň üsti bilen peşew halta düşýär. Ýargagyň göwrümi 5-8 ml. Onuň diwary tekiz muskulyň içki uzyn dik (uzaboýun) we daşky tegelek görnüşli gatlaklaryndan durýar. Okarajyklar we ýargak geçiş kub epiteliý bilen düşelendir. Ýargagyň we peşewakaryň yzygiderli gysylmagy peşewiň ýargakdan peşew halta düşmegini üpjün edýär.

1-nji surat. Peşew çykaryjy ulgamyň anatomiýasy

Ýargagyň böwregiň içinde we daşynda ýerleşen görnüşleri tapawutlandyrylýar. Birinji görnüşinde ýargak doly böwregiň içinde, ikinji görnüşinde ol doly ýa-da onuň belli bir bölegi böwregiň daşynda ýerleşen bolýar.

Böwrek arteriýasy böwrege düşüp, piramidalaryň arasyndan geçýän 2 (seýrek 3) uly şaha bölünýär (bölegara arteriýalar). Olar gabyk we beýni gatlaklaryň arasyndan geçýän ýaý şekilli arteriýalary (aa. arcuatae) döredýärler. Olardan ýumajyklaryň getiriji damarlaryna (vasa afferentia) bölünýän bölejigara arteriýalar aýrylýarlar. Ýumajygyň kapillýarlary birleşip, ýumajykdan gan äkidýän arterial damarlary emele getirýärler (vasa efferentia). Gan äkidýän damaryň diametri gan getirýän damaryň diametrinden 2 esse kiçi bolup, bu ýagdaý ýumajykda gan akymynyň haýallamagyna, basyşyň ýokarlanmagyna we ilkinji peşewiň filtrasiýasyna ýardam edýär. Ýumajykdan çykandan soň gan äkidýän damar täzedan kapillýarlara bölünýär. Ol ýuma-

ýjga degişli kanaljygy tor görnüşinde gurşap alýar we soňra wenez kapillýarlara geçýär.

Öz aralarynda azsanly anastomozlary emele getirýän böwrek arteriýalaryndan tapawutlylykda böwrek wenalary öz aralarynda giňden anastomozirlenýärler. Olar 2 sany esasy wena birleşip (böwregiň ýokary we aşaky bölümleri üçin), soňra umumy damary emele getirip, aşaky gowalç wena guýýarlar.

Böwrek arteriýasynyň öňki şahasy böwregiň wentral ýarysyny, yzky şahasy – dorsal ýarysyny gan bilen üpjün edýär. Olaryň arasynda az damarly zolak galýar, bu ýagdaýy operasiýa wagtynda göz önünde tutmalydyr. Böwrek arteriýasy we wenasy ýargagyň önünde ýerleşýärler (wena arteriýanyň önünde ýerleşýär).

Adamlaryň 10%-inde böwrek arteriýasyndan ýa-da aortadan alyp gaýdýan we böwrekleriň polýuslaryna ýa-da beýleki böleklerine açylyan goşmaça damarlar duş gelýär. Operasiýa wagtynda bilinmedik damarlaryň zeperlenmegi uly ganakma döredip biler.

Beýni gatlagy bilen araçäkleşýän gabyk zolakda (ýukstamedullýar zolak) ýumajyklaryň äkidýän damarlarynyň (vasa efferentiýa) diametri giň, şonuň üçin ganyň akymy ýumajyklarda haýallamaýar. Bu zolagyň filtrasiýa ukyby ujypsyz bolup, şol bir wagtyň özünde ýukstamedullýar zolakda, şonuň ýaly-da beýni zolakda, köpsanly arterio-wenez anastomozlary bolýar, olar boýunça ýumajyklara barman, gan aýlanyp bilýär. Kadaly ýagdaýda bu anastomozlar we ýukstamedullýar zolagyň ýumajyklary boýunça böwregiň üstünden aýlanýan ganyň diňe 10-15%-i geçýär.

Peşew bilen adamyň bedeninden ähli azotly önümler we azotsyz önümleriň belli bir bölegi, organiki däl duzlaryň esasy bölegi, beden tarapyndan ýitirilýän suwuň 60-70%-i, kabul edilýän derman serişdeleriniň köp bölegi çykarylýar. Böwrekler ganyň düzüminiň hemişeligini saklaýarlar, turşy-aşgar we elektrolit deňagramlylygy, arterial gan basyşy sazlaýarlar. Kanaljyklara düşýän ýumajyk filtraty (ilkinji peşew) düzümi boýunça ganyň belogy aýrylan plazmasyna meňzeşdir. Kanaljyklarda, birinjiden, ilkinji peşewden, tersine, käbir maddalar sorulýar (saýlaýjy reabsorbsiýa), ikinjiden, kanaljyk sekresiýasy, ýagny gandan kanaljyklaryň içine peşewiň käbir düzümleriň çykarylmagy amala aşyrylýar.

Böwregiň işini gipofiziň yzky böleginiň antidiuretik gormony sazlaýar. Onuň täsiri netijesinde böwregiň örän wajyp wezipeleriniň biri – bedende suwuň aýalyp saklanmagy üpjün edilýär. Käbir reflektor (agyry), sirkulýator (arterial basyşyň birden güýçli peselmegi – şokda, güýçli ganakmalarda) we toksik (sepsis, gemoliz, ýanyklar, dokumalaryň mynjyramasy) täsirler böwrek wazomotorlaryny gyjyndyryp, gabyk gatlagynyň damarlarynyň gysylmagyna (spazm), ýukstamedullýar zolagyň we beýni gatlagyň damarlarynyň giňelmegine getirýär. Netijede, böwrege gelýän ganyň esasy möçberi bu giňelen gan damarlaryna gidýär, bu bolsa filtrasiýany güýçli peseldýär ýa-da düýbünden ýatyryýar. Bu ýagdaý ganyň gabyk gatlagyň ýumajyklarynyň üstünden däl-de, gowşak filtrasion ukyply ýukstamedullýar ýumajyklaryň üstünden geçmegi bilen düşündirilýär. Ondan başga-da kortikal gan damarlarynyň gysylmagy gabyk gatlagyň işemiýasyna, netijede, kanaljyklaryň epiteliýsiniň degenerativ üýtgemegine ýa-da nekrozyna (esasan, olaryň kislorod ýetmezçiligine ýokary duýujylykly distal böleginiň, ýagny 2-nji derejeli kanaljyklaryň silindrik epiteliý öýjükleriniň) getirýär. Bu hadysanyň netijesinde gabyk gatlagynda döreýän çişme böwregiň göwrüminiň ulalmagyna, onuň fibroz örtügiň dartylmagyna, böwregiň parenhimasynyň gysylmagyna getirýär. Damarlaryň gysylmagyna olaryň mehaniki basylmagy goşulýar. Fibroz örtügiň aýrylmagy (dekapsulýasiýa operasiýasy) böwregiň çişmesini ýok edip, onda kadaly ganaýlanyşygy dikeltmäge ýardam edýär.

Peşewakar (ureter). Ol 27-30 *sm* uzynlykdaky ýasy turba görnüşli peşew ýoly. Böwrek ýargagyndan başlanýar we aşaklygyna, medial tarapa ugrukdyrylyp, kiçi çanaklykda peşew halta birigýär. Kiçi çanaklygyň atsyz çyzygy ony 2 anatomik we hirurgik bölege bölýär: ýokarky – garyn bölegi, aşaky – çanaklyk bölegi. Peşewakaryň garyn bölegi bil muskulynyň (m.psoas) içki gyrasynda ýerleşen we pariýetal peritoneuma ýumşak ýelmeşen bolup, operasiýa wagtynda peşewakar gözlenende bu ýagdaýy bilmek zerurdyr. Tohum wenasy peşewakaryň lateral tarapynda ýatýar we kiçi çanaklyga girende onuň bilen kesişýär. Peşewakaryň çanaklyk böleginiň güberçek tarapy lateral tarapa bakýar, ýaý emele getirýär we aşak-medial, peşew halta tarapa gidip, oňa guýulýar. Peşewakar gytaklap, peşew haltanyň aşaky diwaryny deşýär we peşew haltanyň nemli bardasynyň üstünde,

peşew haltanyň üçburçlugynyň ýokarky burçunda yş görnüşli deşik bilen açylýar. Çanaklygyň atsyz çyzygynyň (lin. innominata) deňinde peşewakar ýanbaş damarlary bilen kesişip, soňra olaryň medial tarapynda ýerleşýär. Onuň peşew haltanyň ýanyndaky bölegi obturatoriýa arteriýasy we wenasy (a. et v. obturatorii), daşky göbek arteriýasy hem-de erkeklerde tohum çykaryjy ýol (duktus deferens), aýallarda – ýatgy arteriýasy (a. uterina) bilen kesişýär. Peşewakaryň diwarynda 2 gat tekiz muskullar bar: içki – uzyn-dik, daşky – sirkulýar (tegelek görnüşli). Peşewakaryň intramural (peşew haltanyň diwaryndan geçýän bölek) bölegi peşew haltanyň muskullary bilen funksional baglanyşykly 3-nji muskul gatlagy (Waldeeriniň waginal gatlagy) bilen gurşalandyr. Peşewakaryň nemli bardasyny köp gatlakly geçiş epiteliý örtýär. Peşewakaryň içiniň giňligi ortaça 5-8 mm. Ýargagyň peşewakara geçýän ýeri, peşewakaryň ýanbaş damarlary bilen kesişýän we peşew haltanyň diwaryndan geçýän ýeri 3-4 mm-e çenli inçelen bolup, bu inçelen ýerler peşewakaryň fiziologik inçelmeleri diýlip atlandyrylýar.

Peşewakarlaryň segmenleriniň (sistoidleriniň) muskul gatlagynyň yzygiderlilikde gysylmagy we gowşamagy netijesinde peşewiň ýargakdan peşew halta geçirilmegi üpjün edilýär.

Peşew halta (vesica urinariýa) kiçi çanaklykda ýerleşýär. Ol ön tarapdan çatalba, yz tarapdan tohum haltajyklary we tohum çykaryjy ýollaryň ampulalary bilen araçäkleşýär. Aşakda peşew halta çanaklygyň fassiýalaryna we ýamzyň muskullaryna ýanaşandyr. Boş peşew haltanyň ýokarsy peritoneumyň pariýetal gatlagy bilen örtülen. Peşew bilen doly wagtynda peritoneumyň epini ýokary aýrylýar, netijede, onuň ön diwarynyň bir bölegi peritoneum bilen örtülmedik bolup galýar.

Peşew haltanyň diwarynda üç gatlak bolýar: daşky – birleşdiriji dokumaly gatlak, ortaky – muskul gatlagy we içki – nemli barda gatlagy. In galyň we kuwwatly gatlagy muskul gatlagy (ol tekiz muskulardan durýar) bolup, onuň üç gatlagy bar: daşky (uzyn-dik), ortaky (sirkulýar, tegelek) we içki (uzyn-dik-kese). Olar bir bitewi muskul hökmünde hereket edýärler we detruzor diýlip atlandyrylýarlar.

Ortaky gatlagyň sirkulýar muskul süýümleri peşew haltanyň boýunjygyna geçip, ony gurşap, peşewi saklaýan sfinkteri emele getirýär (içki sfinkter). Peşew haltanyň düýbünde Lýetonyň üçburçlugy

bar. Onuň uýy uretranyň içki deşigine gabat gelýär, esasy – peşewakarlaryň açylýan ýerlerini birleşdiriji çyzyk bolup, ol çyzygyň ugrunda muskul süýümleri gowy bildirýär (peşewakarara baglaýjy – ligamentum interureterikum). Peşew haltanyň nemli bardasy geçiş görnüşli epiteliý bilen örtülen, diňe Lýetonyň üçburçlугy – silindrik epiteliý bilen düşelendir. Peşew haltanyň nemli bardasynyň zeperlenmedik ýagdaýda sorujylyk ukyby pes bolýar.

Peşew haltany üç jübüt nerw innerwirleýär: nn. hipogastrici (simpatik nerw), nn. pelvici (parasimpatik nerw) we nn. pudendi. Nn. hipogastrici gyjyndyrylanda detruzor gowşayar, sfinkter gysylýar, nn. pelvici gyjyndyrylanda bolsa detruzor gysylýar, sfinkter gowşayar. Nn. pudendi peşew haltanyň daşky sfinkterini innerwirleýär we ol oňurga beýnisiniň türe böleginden aýrylýar. Olardan başga-da peşew haltanyň diwarynda köpsanly nerw gangliýalary bolup, olaryň kömegi bilen nerw ulgamyndan izolirlenen peşew halta buşukmaklygy özbaşdak amala aşyrmaga ukyply. Kelle beýniniň gabyk böleginde daşky, kese-ala sfinkteriň merkezi bar. Daşky sfinkteriň erkin, özbaşdak gysylmagy buşukmaklygy saklaýar. Buşukmanyň başynda detruzoryň gysylmagynda ol reflektor açylýar.

Peşew halta böwreklerden akyp gelýän peşewi toplamak funksiýasyny ýerine ýetirýär. Onuň otnositel göwrümi 250,0-400,0. Peşew halta peşewden dolanda adamda buşukmak duýgusy döreýär we peşew haltanyň detruzorynyň gysylmagy we sfinkteriniň açylmagy netijesinde buşukmaklyk amala aşyrylýar.

Kähalatlarda peşew haltanyň göwrümi has ulalyp biler – 1 lit-re çenli we ondan hem köp – absolýut göwrüm (mysal üçin, ýiti we dowamly peşew saklanmada (işuriýada)).

Peşew çykaryjy ýol (uretra) turbajyk şekilli bolup, onuň üstünden peşew we sperma çykýar. Erkek adamlarda uretranyň uzynlygy 18-20 *sm*. Ony üç bölege bölýärler: prostata bölegi – 3-4 *sm* uzynlykda – peşew haltanyň içki we daşky sfinkterleriniň arasynda, peşew-jyns germewiniň (diafragma) üstünde ýerleşýär, Membranoz bölegi – 1,5-2 *sm* uzynlykda, peşew-jyns germewini deşip geçýän bölegi we öň bölegi – 15-17 *sm* uzynlykda. Öz gezeginde uretranyň soňky böleginiň periferiýa bolan ugry boýunça ýamyz, ýumurtga halta we gowakly (sallanýan) bölegi tapawutlandyrylýar. Uretranyň diametri 1 *sm*-e golaý. Iň inçe ýeri – membranoz bölegi we daşky deşigi, iň giň

ýeri – prostata we ýamyz bölekleri hem-de daşky deşigiň yzynda ýerleşen gaýyk görnüşli çukurjyk. Uretranyň nemli bardasy uzaboýuna silindrik epiteliý bilen örtülen bolup, diňe gaýyk görnüşli çukurjyk – köp gatlakly ýasy epiteliý bilen düşelendir.

Uretranyň ýokarky diwarynyň nemli bardasynda Littre mázleriniň we Morgani lakunalarynyň köpsanly deşikleri açylýarlar. Membranoz böleginiň aşaky diwarynyň nemli bardasynda 2 sany has uly Kuperiň mázleriniň deşikleri açylýarlar.

Uretranyň prostata böleginiň yzky diwarynda tohum güberçegi (depejigi) ýerleşýär. Uretranyň dokumasy üç gatlakdan durýar: nemli barda, nemli bardanyň aşagyndaky gowakly dokuma we muskul gatlagy. Tohum güberçeginiň gapdal üstlerinde 30-dan 50-ä çenli deşikler bilen prostata mázleriniň ýollary, onuň depejiginde – 2 sany tohum çykaryjy ýollaryň deşikleri açylýarlar.

Uretranyň muskul gatlagy içinden uzyn-dik, daşyndan – tegelek ugry bolan tekiz süýümlerden durýar.

Aýallarda uretra erkeklere garanda örän gysga (3-4 *sm*) bolup, oňa mázleriň azsanly çykaryjy ýollary açylýarlar. Olaryň 2 sanysy, Skeniý mázleriniň çykaryjy ýollary, uretranyň daşky deşiginiň gapdallarynda açylýarlar.

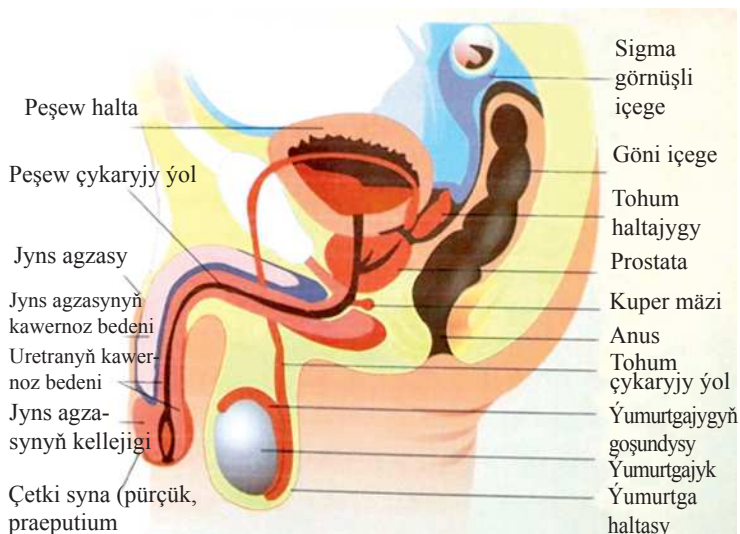
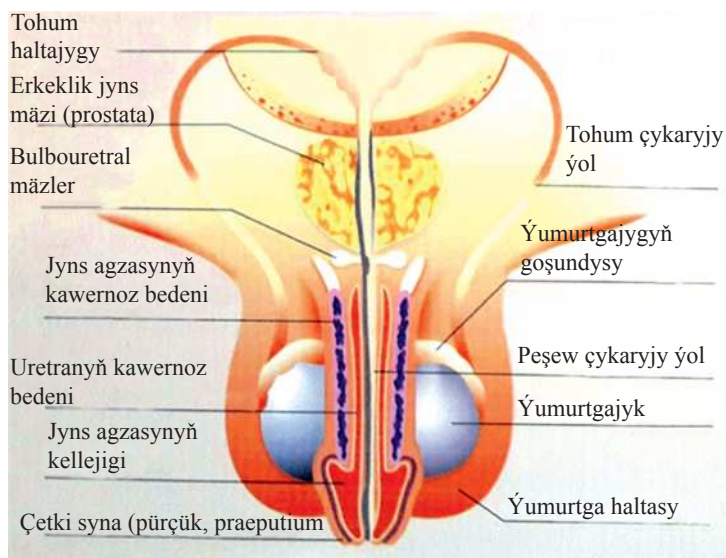
III BAP. ERKEK ADAMLARDA JYNS ULGAMYNÝŇ ANATOMIÝASY WE FIZIOLOGIÝASY

Ýumurtga haltasy (skrotum) – deri-muskul halta bolup, ol erkeklik jyns agzasy (penis) bilen ýamzyň aralygynda ýerleşýär. Germew arkaly ol iki bölege (sag we çep) bölünýär, olaryň her haýsynda ýumurtgajyk bilen onuň goşundysy ýerleşýär. Wertikal ýagdaýda ýumurtga haltasynyň çep tarapy sag tarapa garanda biraz aşak düşýär.

Ýumurtgajyk (testis) – süýri görnüşli, gapdallarynda biraz ýasyrak, jübüt agza. Onuň uzynlygy 4-5 *sm*, galyňlygy – 2,5-3 *sm*. Ýumurtgajygyň yz tarapyna uzynlygy – 5-6 *sm*, galyňlygy 0,5-1 *sm* bolan goşundy (epididymis) ýelmeşendir. Onuň ýumurtgajygyň ýokarky polýusyna berkidilen, ýumşak öýjüklik arkaly ýumurtgajygyň yzky gyrasy bilen baglanyşan ýokarky uýy (kellejigi), ortaky bölegi (bedeni) we ýumurtgajygyň aşaky polýusyna ýanaşýan aşaky uýy (guýrugy) tapawutlandyrylýar. Ýumurtgajygyň dokumasy ony gurşap alýan belok örtügi bilen sepleşen bolup, ol 2 gatlakdan durýan (wiseral we pariýetal) öz waginal örtügi bilen gurşalandyr. Ýumurtgajyk goşundysy we umumy waginal örtük bilen örtülen, olar ýumurtgajygy görterýän muskuly emele getirýärler (m. cremaster). Ýumurtgajygyň aşaky polýusy ýumurtga haltanyň düýbünüň iç ýüzüne Gunter baglaýjysy arkaly berkidilen (2-nji surat).

Belok örtügi ýumurtgajygyň yzky gyrasynda Gaýmor bedeni diýlip atlandyrylýan galňatma emele getirýär. Ondan wertikal ugur boýunça ýumurtgajygyň parenhimasyny 200-300 sany bölejiklere bölýän, birleşdiriji dokumaly, ýelpewaç şekilli germewler ýaýraýar. Bölejik Gaýmor bedeniň ýanyndan göni tohum kanaljyklaryna birleşýän uzyn egri tohum turbajyklardan durýar. Olar Gaýmor bedene girip, Galler toruny emele getirýärler. Ol ýerde göni kanaljyklar goşundynyň kellejigine tarap gidýän 10-12 sany has uly çykaryjy kanaljyklara birleşýärler. Kanaljyklar soňra bir egri ýola birigýärler – goşundynyň bedeni. Ol goşundynyň guýruk böleginde yza we ýokary öwrülip, tohum çykaryjy ýoly emele getirýär.

Ýumurtgajyklar iki dürli wezipäni ýerine ýetirýärler (spermato-gen we gormonal). Spermatozoidleriň emele gelýän ýeri – egri kanalyklar, olaryň sustenositleri (Sertoli öýjükleri) we embrional epiteliýleri. Egri kanalyklaryň arasyndaky aralyk dokumada interstisial endokrinositler (granulositler, Leydigiň öýjükleri) ýerleşýärler. Olar

2-nji surat. Erkek adamlaryň jyns ulgamynyň anatomik gurluşy

tarapyndan erkeklik jyns gormonlary: androgenler (esasan, testosteron, az derejede beýleki androgenler) we estrogenler (esasan, estradiol) öndürilýär. Testosteronyň täsiri netijesinde bedeniň we jyns agzalarynyň maskulinizasiýasy, olaryň erkeklik häsiýetleri (alamatlary) döreýär.

Tohum çykaryjy ýol (vas deferens) uzynlygy 40 *sm*, içiniň giňligi 0,5 *mm* bolan turbajyk bolup, onuň diwarlary tekiz muskulaturanyň üç gatlagyndan durýar: daşky we içki – uzyn-dik hem-de ortaky – sirkulýar (tegelek). Turbajyk içinden silindrik epiteliý bilen düşelendir. Ýumurtgajygyň damarlary we nerwleri bilen bilelikde tohum çykaryjy ýol tohum tanapjygynyň düzümine girýär.

Gasyk kanalynyň içi bilen kiçi çanaklyga düşüp, tohum çykaryjy ýol yza, aşak öwürlip, peşewakar bilen kesişýär we tohum haltajygynyň ýanynda giňelme (ampula) emele getirýär. Ol ýerde ampulanyň gapdal deşikleri tohum haltajygynyň tohum zyňyjy ýoly (ductus ejakulatorius) bilen birleşýär. Tohum zyňyjy ýol prostatanyň içinden geçip, yzky uretrada ýerleşen tohum güberçeginiň depejiginde, uretranyň içine açylýar.

Erkeklik jyns mäzi (prostata) peşew halta bilen peşew-jyns germewiniň arasynda ýerleşýär. Ol görnüşi boýunça kaştana meňzeş, uretranyň prostata bölegini berk gurşap alýar. Giň tarapy (esasy) – peşew halta bilen galtaşýar, depejigi (ujy) – peşew-jyns germewe degip dur. Öň tarapy çatalba öwürülen, yz tarapy göni içege bilen araçäkleşýär. Uly adamda prostatanyň uzynlygy 4-4,5 *sm*, galyňlygy – 2,5 *sm*-dir.

Prostata öz birleşdiriji dokumaly örtügi bilen gurşalan we çatalba-prostata baglaýjylar bilen kiçi çanaklyga berkidilen bolup, ortaky keşjagaz ony iki sany, ýagny sag we çep simmetrik böleklere bölýär.

Prostatanyň parenhimasy özüniň mazel dokumalaryndan we parauretral mazelardan durýar. Prostatanyň özüniň mazel dokumasy fibroz-muskul germewler bilen gurşalandyr. Özara birleşip, aýratyn bölekleri emele getirýän alweollardan durýar. Parauretral mazel uretranyň tekiz muskul gatlagy bilen prostatadan aýrylýar. Prostatanyň çykaryjy ýollary 30-50 sany nokat görnüşli deşikler bilen yzky uretranyň prostata bölümünde tohum güberçeginiň gapdal üstlerinde açylýarlar. Prostatanyň içinden tohum güberçeginiň depejiginde

açylýan tohum zyňyjy ýollar geçýär. Prostatanyň sekretiniň fiziologik ähmiýeti spermatozoidleriň ýaşamagy üçin şert döredip, olaryň işjeň hereketliligini üpjün etmekden ybarat bolup durýar. Ondan başga-da ol özüniň aşgarlygy bilen spermatozoidler üçin zyýanly bolan wagnanyň turşy sredasyny neýtrallaşdyryp durýar.

Tohum haltajyklary (vesikulae seminales) prostatanyň üstünde peşew halta bilen göni içegäniň arasynda ýerleşen we göni içegeden Denonwiliň fassiýasy bilen aýrylan emele gelmelerdir. Tohum haltajyklarynyň aşaky uçlary tohum zyňyjy ýollara geçýärler. Olar tohum çykaryjy ýollar bilen birleşip we prostatanyň içinden geçip, tohum güberçeginiň depejiginde açylýarlar. Tohum haltajyklary eýakulýatyň düzümine girýän we spermany suwuklandyran goýy sekret bölüp çykarýarlar. Eýakulýasiýa wagty tohum haltajyklarynyň gysylmagy netijesinde spermatozoidler yzky uretra zyňylýarlar. Ol ýere şol wagt prostatanyň, Littre we Kuperiň uretral mázleriniň sekreti hem düşýär. Olar garylyp, aşgar reaksiýaly želatin ýaly suwuklyk – sperma emele gelýär.

Erkeklik jyns agzasy (penis) özüniň iki sany köwekli (kawernoz) bedeninden (gabaradan) we uretranyň köwekli bedeninden durýar. Baglaýjy (ligamentum suspensorium penis) arkaly erkeklik jyns agzasynyň düýbi otyrýer süňküniň ýokary galýan şahalaryna berkidilendir. Her kawernoz beden belok örtügi diýlip atlandyrylýan dykyz fibroz örtügi bilen örtülýär. Erkeklik jyns agzasynyň kellejigi konus görnüşli bolup, penisniň kellejige geçýän ýerine täç keşi, kellejigiň esasynda bolsa täçjagaz diýilýär. Penisniň kellejiginiň ujunda uretranyň daşky deşiği ýerleşýär. Onuň aşaky gyrasyndan penisniň derisine geçýän epine penisniň gysga uýanjygy diýilýär. Täç keşiniň ýakynynda penisniň derisi duplikaturany emele getirýär, ol kellejik bilen birleşmän ony daşlyk (örtük) görnüşinde ýapýar (penisniň pürçügi – praeputium). Uýanjygyň gapdallarynda, pürçügiň içki gatlagynda, sekret bölüp çykarýan mázler ýerleşýär. Penisniň derisiniň aşagynda fassiýa we ýuka gatlakly muskullar bar.

IV BAP. UROLOGIK KESELLERİN ALAMATLARY

Urologik keselleriň kliniki ýüze çykmalaryny dört topara bölmek bolar:

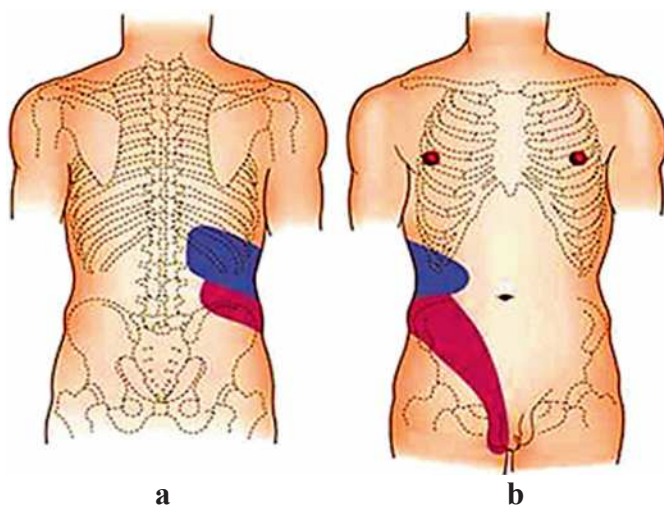
- I. Peşew we jyns agzalarynyň töweregindäki agyry;
- II. Buşukmaklygyň bozulmalary;
- III. Peşewiň mukdar we hil taýdan üýtgemegi;
- IV. Tohum suwuklygynyň üýtgemegi we peşew çykaryjy ýoldan patologik bölünip çykmalar.

PEŞEW WE JYNS AGZALARYNYŇ TÖWEREGINDÄKI AGYRY

Peşew we jyns agzalarynyň kesellerinde agyry ýiti we kütäk bolup biler. Bil töweregindäki agyry böwrek keselleri üçin mahsus. Eger-de agyry aşak ýaýrap, ýanbaş bölegine berse, peşewakaryň keseline, gasykda bolsa peşew haltanyň keseline, artbujak töwereginde bolsa erkeklik jyns mäsiniň (prostatanyň) keseline degişli bolup biler.

Böwregiň töweregindäki agyry. Ýiti agyry (böwrek sanjysy) köp urologik keselleriň esasy alamatydyr. Ol böwrekden peşewiň aşak akmaklygynyň ýiti bozulmagy netijesinde döreýär. Peşewakaryň daş, duzlar, gan lagtalary, iriň bilen dykylmagy, peşewakaryň daşyndan gysylmagy, onuň egrelmegi (nefroptozda) we başga sebäpleriň netijesinde böwrekden peşewiň akmagy kynlaşýar ýa-da kesilýär. Onuň netijesinde böwregiň boşlugynda – böwregiň ýargagynda hem-de çanajyklarynda basyş ulalyp, ol böwregiň çişmegine we ulalmagyna getirýär. Beýle ýagdaýda böwregi örtýän süýümlü barda dartylýar we ondaky ýerleşen köp mukdardaky nerw öýjükleri gyjyndyrylýar. Netijede, merkezi nerw ulgamynyň gatnaşmagy bilen agyry duýgusy döreýär.

Köplenç halatlarda agyry birtaraplaýyn bolup, ol duýdansyz başlanýar. Agyry bil töwereginde döreýär, ol ýerden peşewakaryň

3-nji surat. Bil bölekdäki agyry (a) we onuň irradiasiýasy (b)

ugry bilen aşaklygyna ýaýrap, ýanbaş bölegine we daşky jyns agzalaryna berip biler (3-nji surat).

Böwrek sanjysynda ýürek bulanma, gaýtarma, içiň çişmegi ýaly hadysalaryň hem bolmagy mümkin. Bu ýagdaý böwregiň ýanyndaky we garyn boşlugyndaky nerw örümleriniň aragatnaşygy netijesinde, böwrek sanjysy wagtynda garyn boşlugynyň ýylmanak perdesiniň gyjyndyrylmagy esasynda bolýar.

Eger-de daş ýa-da beýleki päsgelçilik peşewakaryň aşaky böleginde ýerleşen bolsa, onda näsagda buşukmaklygyň bozulmalary – tiz-tizden buşukmak, näsag buşugan wagtynda agyrynyň döremegi we beýleki alamatlaryň bolmagy mümkin.

Böwrek sanjysy wagtynda näsag örän ynjalyksyz bolýar, özüne «ýer tapyp bilmeyär».

Näsag barlanyp göründe (palpasiýa, Pasternaskiniň alamaty) böwrek agyryly bolýar. Peşewiň barlagy geçirilende, onda eritrositler tapylýar. Eger-de peşewakar doly dykylsa, onda peşewiň diňe kadaly (sag) böwrekden peşew haltasyna akýanlygy üçin, barlagyň netijesi patologik üýtgemeleri görkezmeýär.

Ýerleşýän ýeriniň we käbir alamatlarynyň meňzeşligi sebäpli, böwrek sanjysyny ýiti appendisitden, bagyr sanjysyndan, ýiti radikulitden, içege geçirmezliginden, ýatgynyň daşyndaky göwrelilikden,

aşgazanyň başynyň deşilmeginden we käbir beýleki kesellerden tapawutlandyrmaly. Bu ýagdaýlarda barlag geçirilende sanjy bar tarapdaky böwrekden peşewiň kadaly akýandygy anyklanylsa, näsagdaky sanjynyň böwrege degişli dældigi belli bolýar.

Böwregiň dowamly kesellerinde (dowamly piýelonefrit, polikistoz, gidronefroz, böwrek inçekeseli we käbir beýleki keseller) böwrekde kütäk agyry bolup biler.

Peşewakaryň kesellerinde agyry onuň ugry boýunça ýokardan aşak – ýanbaş bölegine, gasyga ýa-da jyns agzalaryna ýaýraýar.

Peşew haltanyň töwereginde agyry onuň öz kesellerinde, şeýle hem goňsy agzalaryň kesellerinde bolup biler. Mysal üçin, peşew haltanyň öz keselleri – onuň alawlamasy (sistit), peşew haltanyň daşy, onuň inçekeseli, dürli çiş keselleri, ýiti peşew saklanmasy we ş.m. Goňsy agzalaryň keselleri – erkeklik jyns mäsiniň alawlamasy (prostatit), peşewakaryň aşaky böleginiň daşy, peşew çykaryjy ýoluň keselleri, aýallaryň jyns agzalarynyň keselleri peşew haltanyň töwereginde, gasykda agyry berip biler.

Kähalatlarda agyrynyň döremegi buşukmaklyk bilen bagly bolýar, ýagny agyry näsag buşugan wagtynda, esasan hem, buşukmaklygyň soňunda döreýär. Bu hili agyry, köplenç, peşew haltanyň öz kesellerinde bolýar. Goňsy agzalaryň kesellerinde agyry, köplenç, buşukmaklyk bilen bagly bolman, näsag agyryny beýleki wagtda hem duýýar. Käwagt agyry näsag hereket edende, mysal üçin, peşew haltanyň daşynyň ýeriniň üýtgemegi bilen baglanyşykly bolup, ol erkek adamlarda erkeklik jyns agzasynyň (penisiň) kellejigine berýär.

Peşew çykaryjy ýoluň agyrysy, köplenç, onuň alawlama (uretrit) keselinde bolup, ol ýiti uretritde has güýçli, dowamly uretritde ýuwaş ýa-da gijilewük görnüşinde bolup, näsag peşew eden wagtynda döreýär.

Erkeklik jyns mäsiniň kesellerinde – ýiti we dowamly prostatitde, onuň howply çiş keselinde, tohum haltajyklarynyň alawlama kesellerinde agyry ýamyzda we göni içegäniň töwereginde bolýar. Bu agyrylar ýumurtgajyklara we penisiň kellejigine ýaýrap bilerler.

Erkek adamlaryň daşky jyns agzalarynyň kesellerinde agyry ýumurtga haltasynda bolýar. Ol tohum tanapjygynyň ugry bilen gasyga, ýanbaşa we bil töweregine ýaýrap biler. Daşky jyns agzalarynyň ýiti

alawlama kesellerinde agyry güýçli duýulýar. Has güýçli agyry ýumurtgajygyň we tohum tanapjygynyň towlanmasynda döreýär.

BUŞUKMAKLYGYŇ BOZULMALARY (DIZURIÝA)

Kadaly ýagdaýda sag adam bir gije-gündiziň dowamynda 1,5 litre golaý peşew bölüp çykarýar. Şol wagtyň dowamynda ol 4-6-8 gezek buşugýar. Her gezek buşuganda sag adamyň peşew haltasy doly boşaýar we ony adam rahatlanmak bilen duýýar. Buşugylyan wagty onuň akymy ýogyn we batly.

Buşukmaklyk adamyň aňyna, ýagny onuň öz erkine bagly hadysa. Adam öz erkine görä buşukmak islegini ýatyryp hem bilýär. Tersine, buşugasy gelmese-de, ol islese buşugyp biler. Adaty ýagdaýda sag adamda buşukmak islegi peşew haltada ortaça 200-250 ml peşew ýyganananda döreýär.

Buşukmaklygyň bozulmalarynyň görnüşleri:

Pollakiuriýa – çalt-çaltdan buşukmak. Bu alamat, esasan, peşew haltanyň, peşew çykaryjy ýoluň we erkeklerde erkeklik jyns mäsiniň kesellerinde bolýar. Näsag her gezek buşuganda az mukdarda peşew çykarýar, ýöne peşewiň bir gije-gündizdäki mukdary köpelmeyär.

Stranguriýa – buşukmaklygyň kynlaşmagy. Bu ýagdaýda näsag buşugan wagtynda peşewiň akymy haýal we inçe. Buşukmaklygyň dowamlylygy köp. Köplenç halatlarda, näsag çygylmaly bolýar. Bu alamat uretranyň daralmagy (striktura) ýa-da onuň daşyndan gysylmagy netijesinde bolup biler. Soňky ýagdaý, köplenç, uly ýaşly erkek adamlarda döreýän prostatanyň adenomasynynda hem-de onuň beýleki kesellerinde (prostatit, howply çiş) bolýar.

Nikturiýa – gijeki bölünip çykýan peşewiň mukdarynyň köpelmegi. Sag adamlarda umumy diureziň 2/3 bölegi gündiz, 1/3 bölegi – gije bölünip çykýar. Nikturiýa, köplenç, ýürek-gan damar ýetmezçiligi, böwrek ýetmezçiligi bilen bagly bolup durýar.

Peşew saklamazlyk – peşew etmäge isleg bolmazdan we näsagyň erkine bagly bolmazdan peşewiň çykmagy. Peşew saklamazlyk hakyky hem-de ýalan görnüşde bolup biler.

Hakyky peşew saklamazlykda peşew ýollarynyň abatlygy bozulmadyk, organiki keseller ýok. Bu ýagdaý peşew haltanyň boýun-

jiygyny halka görnüşinde töwerekleýän gysyjy muskulyň (sfinkteriň) gowşaklygy sebäpli bolýar. Köplenç halatlarda, bu hili peşew saklamazlyk näsag üsgürende, asgyranda, çyglanda ýüze çykýar.

Ýalan peşew saklamazlyk dogabitdi ýa-da peşew ýollarynyň soň dörän ýetmezçiligi sebäpli bolýar. Mysal üçin, peşew haltanyň ekstrofiýasynda, epispadiýada, peşewakaryň peşew çykaryjy ýola ýa-da aýallarda onuň aýallyk jyns agzasyna açylmagy netijesinde bolup biler. Soň alnan şikesler netijesinde peşew ýollary bilen goňşy agzalaryň arasynda deşik döräp biler. Mysal üçin: peşew ýollary (peşewakar, peşew halta) bilen aýallyk jyns agzasynyň ýa-da göni içegäniň arasynda. Bu bolsa peşew saklamazlyga getirýär.

Enurez – gijesine, uky wagtynda, adamyň erkine bagly bolmadyk peşew saklamazlyk (buşukmaklyk). Esasan, çagalarda duş gelýär (çagalaryň 6-15%-inde enurez ýüze çykarylýar). Enurezde, sözüň doly manysynda, peşew saklamazlyk ýok, buşukmaklyk kadaly geçýär, ýöne uky wagtynda näsag ony duýmaýar. Enurezde peşew-jyns agzalarynda organik üýtgemeler ýok, şonuň üçin bu patologiýany häzirki wagtda newrologik ýagdaý diýip hasaplaýarlar.

Peşewi saklap bilmezlik – näsagyň peşew etmäge islegi bolan wagty peşewini saklap bilmezligi. Bu ýagdaý, esasan hem, aşaky peşew ýollarynyň kesellerinde – ýiti sistitde, ýiti prostatitde, peşew haltanyň inçekeselinde we beýleki kesellerde bolup biler.

Buşukmaklygyň saklanmagy (işuriýa) – bu alamat ýiti hem-de dowamly görnüşde bolup biler. Ýiti işuriýa duýdansyz döreýär. Peşew etmäge güýçli islegi bolsa-da, näsag buşugyp bilmeýär. Peşew halta dolup, gasykda agyry döreýär. Bu ýagdaý aşaky peşew ýollarynda duýdansyz mehaniki päsgelçiligiň döremegi netijesinde bolýar. Köplenç halatlarda, ýiti işuriýa prostatanyň adenomasynda, uretranyň ýyrtylmagynda, daralmagynda, onda daş saklanan mahalynda bolýar.

Dowamly buşukmaklygyň saklanmagy aşaky peşew ýollarynyň ugrunda peşewiň çykmagyny doly ýapmaýan päsgelçilik dörän ýagdaýynda bolýar. Näsag buşuganda peşew halta doly boşaman, onuň içinde belli bir mukdarda peşew galýar. Bu ýagdaý prostatanyň adenomasynda, onuň howply çiş keselinde, uretranyň daralmasynda bolup biler. Kadaly ýagdaýda sag adam buşuganda peşew halta doly boşayar ýa-da onda galýan peşewiň (galyndy peşewiň) mukdary 50

ml-den köp bolmaýar. Galyndy peşewiň mukdary bir litre çenli we ondan hem köp bolup biler. Galyndy peşewiň mukdarynyň köpeldi-giçe, diňe bir peşew haltanyň muskuly (detruzor) gowşaman, eýsem onuň sfinkteri hem gowşaýar, ol giňelýär we bu ýagdaýda peşewi peşew haltada saklap bilmeýär. Munuň netijesinde peşew näsagyň erkinden ygtyýarsyz, damjalaýyn çykyp başlaýar, ýagny peşew saklamazlyk alamaty döreýär. Diýmek, näsagda şol bir wagtyň özünde iki sany gapma-garşylykly alamat (peşewiň peşew haltada saklanma-gy we onuň saklanmazlygy) bolýar. Bu ýagdaýa paradoksal (adaty däl) işuriýa alamaty diýilýär. Bu alamat, köplenç, prostatanyň adenomasynyň III derejesinde duş gelýär. Peşew haltanyň nerw dokumalarynyň işleýşiniň bozulmagynda (oňurga ýiliginiň kesellerinde) hem bolup biler.

PEŞEWIŇ MUKDAR WE HIL TAÝDAN ÜÝTGEMEGI

Peşewiň üýtgemegi iki görnüşde bolup biler: peşewiň mukdar taýdan we hil taýdan üýtgemegi.

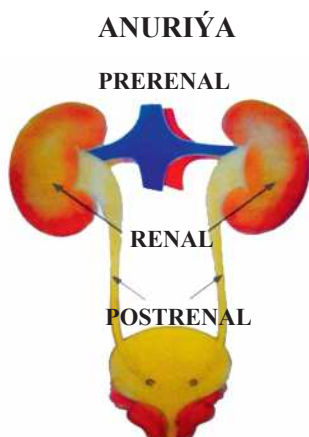
Peşewiň mukdar taýdan üýtgemegi

Poliuriýa – peşewiň mukdarynyň köpelmegi. Bir gije-gündiziň dowamynda sag adam ortaça 1,5-2 litre golaý peşew bölüp çykarýar. Eger-de peşewiň mukdary bir gije-gündiziň dowamynda 2 litrden köp bolsa, onda bu ýagdaýa poliuriýa diýilýär. Sagdyn adamlarda patologik däl poliuriýa köp suwuklyk içilende az wagtlaýyn bolup biler. Adaty ýagdaýda poliuriýa bolan wagty peşewiň oňnositel gatylygy (udel agramy) pes bolýar (1002-1004-1010) – gipostenuriýa. Diňe süýjüli diabetli näsaglarda poliuriýa bolan wagty, peşewde glýukozanyň barlygy sebäpli, peşewiň oňnositel gatylygy uly bolýar (1025-1030-dan ýokary) – giperstenuriýa.

Urologik kesellerde poliuriýa dowamly böwrek ýetmezçiliginiň alamaty bolup durýar. Bu ýagdaýda böwrekleriň konsentrlirmek ukybynyň peselmeginiň netijesinde reabsorbsiýa hadysasy (ilkinji peşewiň yzyna sorulmagy) peselýär, bu bolsa bölünip çykýan peşewiň (ikilenji peşewiň) mukdarynyň köpelmegine getirýär. Dowamly böwrek ýetmezçiligi bolan islendik urologik keselde poliuriýa bolup biler (dowamly piýelonefrit, böwrekleriň polikistozy, böwrek daş keseli we ş.m.)

Oliguriya – bir gije-gündiziň dowamynda bölünip çykýan peşewiň 500 ml-den az bolmagy. Peşewiň mukdarynyň 0,5 litre çenli azalmagy (käwagt sag adamlarda hem az suwuklyk içilende) bolup biler. Bu ýagdaýda peşewiň oňnositel gatylygy uly bolýar. Oliguriya ýiti böwrek ýetmezçiliginde (ilki derejelerinde) we dowamly böwrek ýetmezçiliginde (iň soňky derejesinde) bolýar. Urologik kesellerden başga-da, käbir patologik ýagdaýlarda oliguriya bolup biler. Mysal üçin: adam köp suwuklyk ýitirende (ýiti içgeçme), ganakmada, gan basyşy peselende (gipotoniya), ýürek ýetmezçiliginde (bedende suwuklyk saklananda).

Anuriya – peşew haltasyna ýokarky peşew ýollaryndan peşewiň akmagynyň kesilmegi. Bu ýagdaý eger-de böwrekler peşew bölüp çykarmasa ýa-da böwrekleriň bölüp çykaran peşewi peşewakarlaryň dykylmagy sebäpli peşew haltasyna düşmedik halatynda döreyär. Anuriya üç görnüşli sebäplere görä döräp biler. Döredýän sebäplerine görä anuriya prerenal, renal hem-de postrenal görnüşde bolup biler. (4-nji surat).

4-nji surat.
Anuriýanyň görnüşleri

Prerenal sebäpler – bu böwreklere bagly däl ýagdaýlar. Mysal üçin, iki böwregiň hem ýa-da ýeke-täk bir böwregiň gan bilen üpjün edilmeginiň birden bozulmagy (böwrekleriň arteriýa ýa-da wena gan damrlarynyň dykylmagy, kollaps, şok, gan basyşynyň aşak düşmegi, köp mukdarda ýiti gan ýitirme we başga ýagdaýlar). Anuriýanyň renal görnüşü böwrekler bilen bagly bolup, ýumajyklaryň we kanaljyklaryň zeperlenmesiniň netijesinde, şeýle-de ýiti böwrek kesellerinde (ýiti piýelonefrit, ýiti glomerulonefrit), näsa-

gyň ganyna gabat gelmeýän gan guýulmagyň, böwrege täsir edýän maddalar bilen zäherlenmegiň we beýleki ýagdaýlaryň netijesinde ýiti böwrek ýetmezçiligi dörende, dowamly böwrek ýetmezçiliginiň iň soňky derejesinde bolup biler.

Anuriýanyň postrenal görnüşi iki böwrekden hem bir wagtyň özünde ýa-da ýeke-täk böwrekden peşew haltasyna peşewiň akmagynyň kesilmegi netijesinde döreýär. Beýle ýagdaý peşewakarlaryň daşlar bilen dykylmagy, olaryň daşyndan gysylmagy, operasiýa wagtynda bilmezlikden daňylmagy netijesinde bolup biler.

Peşewiň hil taýdan üýtgemegi

Adaty ýagdaýda sag adamyň peşewi sary reňkli bolup, ol dury bolýar. Peşewde duzlar, mikroblar, nem we iriň bolanda onuň durulygy üýtgäp, bulanyk bolýar. Peşewde dürli görnüşli duzlar az mukdarda sag adamlarda hem bolup biler. Patologik ýagdaýda olaryň mukdary köp bolýar. Köplenç halatlarda, şu aşakdaky duzlar bolup biler:

Urat duzlary – peşew turşusynyň duzlary; **oksalat duzlary** – şawel turşusynyň duzlary; **fosfat duzlary** – fosfor turşusynyň duzlary. Urat we oksalat duzlary peşew turşy bolanda, ýagny peşewiň pH-y 7-den aşak bolanda, fosfat duzlary – peşewiň turşulygy azalanda, ýagny onuň pH-y 7-den ýokary bolanda bolýar. Kadaly ýagdaýda peşewiň pH-y 6-7 aralygynda bolýar.

Proteinuriýa – peşewde belogyň (proteiniň) bolmagy. Peşewiň umumy barlagy boýunça belogyň mukdary 0,033 g/l-den köp däl. Kadaly ýagdaýda adam 1 gije-gündizde peşew bilen 50 mg çenli belok ýitirip biler. Böwrekleriň mahsus we mahsus däl alawlama kesellerinde (urologik kesellerde) peşewde belogyň mukdary 1 g/l-e çenli bolup biler. Eger-de ondan köp bolsa, ol ýagdaý nefrologik keselleriň alamaty bolup durýar (glomerulonefrit, nefroz). Proteinuriýanyň hakyky (böwrekleriň işine bagly) we ýalan (böwrekleriň işine bagly bolmadyk) görnüşleri tapawutlandyrylýar. Hakyky proteinuriýada belok böwrekleriň ýumajyklarynyň filtrasiýasynyň netijesinde peşewe düşýär. Ýalan proteinuriýa peşewdäki leýkositleriň (leýkosituriýada, piuriýada) we eritositleriň (gematuriýada) dargap, olardan çykýan belogyň hasabyna döreýär.

Adam köp suwuklyk içip, peşewiň mukdary köpelende, onuň reňki ýitýär. Tersine, peşewiň mukdary azalanda (adam köp derlände) ýa-da köp wagtlap peşew etmän saklananda, peşewiň reňki goýy sary bolup biler. Peşewiň reňkiniň üýtgemegi dürli keselleri bejermek üçin ulanylýan dermanlar ýa-da iýmit bilen hem bagly bolup biler. Mysal üçin, näsagyň gök metilen içmegi onuň peşewini gök reňke boýaýar, peşew çykaryjy agzalaryň alawlama keselini bejermekde ulanylýan

nitrofuranlar peşewiň reňkini goýy sary reňke öwürüp biler. Adam gyzyly şugundyry köp iýende, peşewiň reňki gyzyly bolup biler.

Patologik ýagdaýda, köplenç, peşewiň reňkiniň gyzyly bolmagy duş gelip, ol peşewde ganyň (eritrositleriň) bolmagy bilen bagly bolýar. Bu ýagdaýa **gematuriýa** diýilýär. Kadaly ýagdaýda peşewde eritrositler ýok ýa-da örän az mukdarda tapylýar. Adaty ýagdaýda peşew Addisiň we Kakowskiniň usuly bilen barlananda, bir gije-gündiziň dowamynda çykýan peşewde 1 mln. çenli, Neçiporenkonyň usuly bilen barlananda 1 *ml* peşewde 2000-e çenli eritrosit bolup biler. Bu ýagdaý patologiýa diýlip hasap edilmeyär. Peşew umumy barlag usuly bilen barlananda, onda eritrositler tapylmaýar ýa-da 1 görüm meýdanynda 1-2 bolup biler.

GEMATURIÝA

Mikrogematuriýa we makrogematuriýa

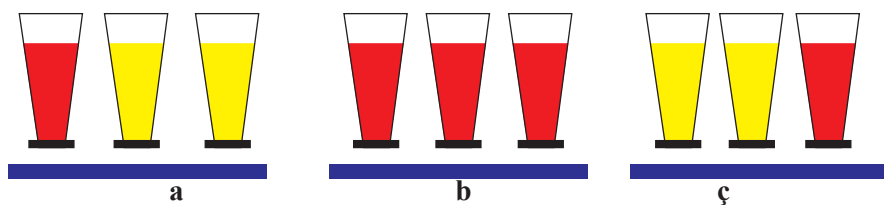
Mikrogematuriýa (eritrosituriýa) bolanda peşewiň reňki üýtgemeyär, eritrositleri diňe mikroskopda görüp bolýar. Mikrogematuriýa örän köp urologik kesellerde duş gelip biler.

Makrogematuriýa bolan ýagdaýynda peşewiň reňki et ýuwan suwuň reňki görnüşinden gan ýaly al-gyzyl reňke çenli bolup biler.

Makrogematuriýa, köplenç ýagdaýda, peşew çykaryjy agzalaryň howply çiş kesellerinde (böwregiň, peşewakaryň, peşew haltanyň) we böwrek daş keselinde bolýar.

Makrogematuriýany uretrorragiýadan (näsag buşukmadyk wagtynda ganyň peşew çykaryjy ýoldan çykmagy) tapawutlandyrmaly. Uretrorragiýa diňe uretranyň kesellerinde, köplenç, peşew çykaryjy ýoluň çiş keselinde ýa-da oňa şikes ýetende peýda bolýar.

Gematuriýa üç görnüşde bolup biler (*5-nji surat*):

5-nji surat. Makrogematuriýanyň görnüşleri: inisial (a), total (b), terminal (ç)

Inisial ýa-da **başlangyç** gematuriýa – näsag buşuganda peşewiň ilki bölegi ganly bolýar. Bu ýagdaýda patologik ojak peşew çykaryjy ýolda ýerleşip biler. Peşewiň birinji bölegi ganly bolup, soňkulary arassalanýar.

Terminal ýa-da soňky gematuriýa – näsag buşugyp gutarjak wagty döreýän gematuriýa. Gematuriýanyň bu görnüşi peşew çykaryjy ýoluň yzky böleginiň kesellerinde (alawlama, çiş keselleri), erkeklik jyns mäsiniň we peşew haltanyň boýunjyk böleginiň patologik ýagdaýlarynda duş gelýär.

Gematuriýanyň üçünji görnüşi – **total** gematuriýa ýa-da näsag buşuganda peşewiň hemme mukdarynyň ganly bolmagy. Bőwregiň, peşewakaryň ýa-da peşew haltanyň ganamagy netijesinde total gematuriýa döreýär. Köplenç halatlarda, bu agzalaryň howply çiş kesellerinde, bőwregiň inçekeseline, polikistozynda, bőwrek daş keselinde total gematuriýa olaryň alamaty bolup biler.

Peşewiň reňkiniň gyzy bolmagy onda ganyň bolmadyk ýagdaýynda, ýagny başga sebäplere görä hem bolup biler. Şeýle ýagdaý, mysal üçin, käbir dermanlar kabul edilende (fenolftalein), gyzy şugundyr iýlende döräp biler. Bu ýagdaýy anyklamak üçin peşewiň mikroskopik barlagy edilen mahalynda peşewiň reňkiniň gyzarmagynyň sebäbi belli bolýar.

Gematuriýa urologik kesellerden başga-da, ganyň käbir kesellerinde (skorbut, Werlgofyň keseli we başg.), antikoagulyantlar (ganyň lagtalanmazlygy üçin dermanlar) ulanylanda döräp biler.

Gematuriýadan **gemoglobinuriýany** tapawutlandyrmak zerurdyr. Bu ýagdaýda peşewiň reňki gyzy, emma ol dury we barlanyp göründe onda eritrositler tapylmaýar. Gemoglobinuriýa ganyň käbir kesellerinde, zäherlenmede, agyr ýanyk keselinde, näsaga onuň ganyna dogry gelmeýän gan guýlanda bolup biler.

Mioglobinuriýa bolan ýagdaýynda hem peşewiň reňki gyzarýar. Uly muskullaryň zeperlenmesinde (olar gysylanda) olardan köp mukdarda goňur-gyzy reňk beriji madda (pigment) gana düşüp, ol peşew bilen çykyp, onuň reňkini gyzardýar. Peşew barlanyp göründe onda goňur-gyzy pigmenti – mioglobini tapyp bolýar.

Silindruriya – peşewde silindrleriň peýda bolmagy urologik kesellerde bolman, esasan, nefrologik kesellerde (glomerulonefrit, nefroz) duş gelýär. Peşewde silindrlar, esasan, iki görnüşde – däne görnüşli hem-de gialin silindrlar tapylýarlar. Urologik kesellerde diňe gialin silindrlar bolup biler.

Piuriya (peşewde iriňiň bolmagy). Peşewde leýkositleriň kadadan köp bolmagyna leýkosituriya diýilýär. Kadaly peşewde-de az mukdarda leýkositler bolup biler (1 görüm meýdanynda 5-6 sany). Olar has köp bolup, peşewi bulanyk ýagdaýa getirse, oňa piuriya diýilýär. Piuriya (leýkosituriya) erkek adamlarda peşew we jyns agzalarynyň, aýallarda – peşew agzalarynyň alawlama keselleriniň alamaty bolup durýar.

Bakteriuriya (peşewde mikroblaryň, ýagny kesel döredijileriň bolmagy). Kadaly ýagdaýda peşewde bakteriýalar ýok, olar diňe böwregiň we beýleki peşew çykaryjy agzalaryň patologik ýagdaýynda tapylýarlar. Peşewde mikroblaryň barlygyny we olaryň görnüşlerini kesgitlemek üçin dürli usullary ulanýarlar (bakterioskopik – peşewe mikroskopda seretmek, bakteriologik – peşewi ekip görmek). Peşewde mikroblar tapylan ýagdaýynda dürli usullar bilen olaryň sanyny kesgitlemek zerurdyr. Eger-de 1 ml peşewde 100.000 mikrob we ondan köp bolsa (hakyky bakteriuriya), bu ýagdaý peşew çykaryjy agzalarda alawlama keseliniň bardygyny aňladýar. Mikroblaryň sany 1 ml peşewde 100.000-den az bolsa (ýalan bakteriuriya), onda bu ýagdaý peşew barlaga alnanda onuň nädogry alnandygyny we hapalanandygyny aňladýar.

PEŞEW ÇYKARYJY ÝOLDAN PATOLOGIK BÖLÜNIP ÇYKMALAR WE TOHUM SUWUKLYGYNÝŇ ÜÝTGEMEGI

Peşew çykaryjy ýoldan bölünip çykmalar şu aşakdaky görnüşde bolup biler:

Iriňli bölünip çykmalar peşew çykaryjy ýoluň alawlamasynda (uretritde) ýüze çykýar. Bölünip çykýan iriň mikroskopda seredilende onda leýkositleri we dürli mikroblary görüp bolýar (şol sanda jyns agzalarynyň üsti bilen geçýän keselleri döredijileri – gonokokk, trihomonad).

Spermatoreýa – tohum suwuklygynyň öz-özünden akyp çykmagy (döl dökülmedäki döreyän duýgusyz, ereksiýasyz – erkeklik jyns agzasynyň gatamaýan wagtynda). Bu ýagdaý, köplenç, erkeklik jyns mäsiniň dowamly alawlamasynda (prostatitde) bolýar. Bölünip çykýan suwuklyk mikroskopda barlanyp göründe spermatozoidler tapylýar.

Prostatoreýa – buşukmanyň soňunda ýa-da näsag täret edende erkeklik jyns mäsiniň suwuklygynyň (sekretiniň) bölünip çykmagy. Barlanyp göründe bölünip çykýan suwuklykda lesitin dänelerini tapýarlar, emma spermatozoidler bolmaýar. Prostatoreýa dowamly prostatitiň alamaty bolup durýar.

Tohum suwuklygynyň üýtgemegi

Kadaly ýagdaýda 1 ml tohum suwuklygynda (eýakulýatda) 60 mln-dan köp spermatozoid bolýar we olaryň 80%-i 30 minutyň dowamynda hereketde bolup galýar.

Tohum suwuklygynyň üýtgemegi şu aşakdaky görnüşlerde bolup biler:

Aspermatizm – jyns gatnaşygy bolanda tohum suwuklygynyň bolmazlygy (dökülmezligi). Jyns gatnaşygy kadaly ýagdaýda geçýär. Aspermatizm tohum zyňyý ýollaryň dykylmagy, gysylmagy, anomaliýasy (ektopiýa – olaryň peşew çykaryjy ýola däl-de, peşew haltasy-na açylmagy) netijesinde bolup biler. Ýumurtgajygyň dokumasynyň gistologik barlagynda kadaly spermatogenez ýüze çykarylýar.

Aspermiýa – tohum suwuklygy (eýakulýat) bolýar, emma onda spermatozoidler bolman, diňe erkeklik jyns mäsiniň we tohum haltajyklarynyň suwuklygy bolýar.

Azoospermiýa – eýakulýatda ýetişen (kadaly) spermatozoidleriň bolmazlygy (olaryň ýetişmedik görnüşleriniň bolmagy mümkin).

Oligozoospermiýa – 1 ml eýakulýatda spermatozoidleriň 40 mln.-dan az bolmagy we olaryň hereketiniň gowşamagy.

Nekrospermiýa – tohum suwuklygyndaky spermatozoidleriň hereketsiz bolmagy.

Gemospermiýa – tohum suwuklygynda ganyň bolmagy we onuň reňkiniň üýtgemegi.

V BAP. UROLOGIK BARLAG USULLARY

Urologik keselleri anyklamak üçin geçirilýän barlag usullary 2 sany uly topara bölünýär:

1. Umumy kliniki barlag usullary (näsaga seretmek, palpasiýa, perkussiýa, auskultasiýa).

2. Goşmaça barlag usullary (barlaghana, gurallar arkaly, endoskopik, rentgen, kompýuter tomografiýa, ultrases we beýleki barlag usullary).

UMUMY KLINIKI BARLAG USULLARY

Urologik näsagy barlamak, onuň keselini anyklamak üçin, ilki bilen lukman bilen näsagyň söhbetdeşligi zerur. Näsagyň arz-halyny diňläp, ony biynjalyk edýän zatlary bilmeklik keseli anyklamaklyga uly ýardam berýär.

Näsagyň arz-halyny diňländen soň lukman oňa seredip, barlaga başlaýar. Näsagyň umumy görnüşinde onuň derisiniň reňkiniň agarmagy, ýüzüniň çişmegi, garyn boşlugynda suwuklygyň bolmagy netijesinde näsagyň garnynyň ulalmagy, näsagyň agzyndan ammiagyň ysynyň gelmegi ýaly zatlar lukmana keseli anyklamakda wajyp maglumatlar bolup durýar. Näsagyň hereketleri, özüni alyp barşy hem köp maglumat berip biler. Mysal üçin, böwrek sanjysy bolan ýagdaýda näsag özüne ýer tapman iki ýana urnup, elewräp, özüni örän biynjalyk alyp barýar. Näsagyň bir tarapa gyşaryp, şol tarapdaky aýagyny eplemegi paranefritiň (böwregiň ýanyndaky boşlukda alawlamanyň bolmagy) bardygynyň alamaty bolup biler.

Böwrek ulalanda (gidronefroz, böwrekde çişň döremegi) näsagyň garnynyň bir tarapynyň ulalandygy görünüp biler. Ýiti peşew saklanmagy bolup, peşew halta kadadan artyk dolanda gasyk bilen göbegiň arasynda çiş görünüp biler. Erkekleriň daşky jyns agzalaryna seredilende olaryň ulalandygyny (gidrosele – ýumurtganyň örtükleriniň arasynda suwuklygyň ýygnaşmagy, ýumurtganyň howply çiş bolanda), olaryň wena damarlarynyň giňelendigini (warikosele) görmek bolýar.

Palpasiýa (elläp barlamak usuly)

Urologik kesellerde palpasiýa bilen barlamak esasy usullaryň biridir. Böwrekleri üç ýagdaýda: 1) näsagy arkan ýatyryp; 2) näsagy bir gapdalyna ýatyryp; 3) näsagy dik durzup palpasiýa etmek zerurdyr.

Näsag arkan ýatanda onuň garnynyň ön diwarynyň muskullaryny gowşatmak üçin aýaklaryny biraz epdirmeli, dik duran ýagdaýynda bolsa ol azajyk öňe egilmeli (*6-njy surat*).

6-njy surat. Böwregiň bimanual palpasiýasy

Böwrekler palpasiýa edilende lukman näsagyň gapdalynda oturmaly. Sag tarapdaky böwrek palpasiýa edilende lukman çep elini näsagyň arkasynda – gapyrga-oňurga burçunyň üstünde goýup, sag eliniň barmaklaryny ön tarapdan gapyrga ýaýynyň aşagynda goýmaly. Şeýle ýagdaýda näsagyň dem alyş hereketi wagtynda kähalatlarda böwrekleri duýup bolýar. Kadaly ýagdaýda palpasiýa edilende böwrekler duýulmaýar. Böwrekleri diňe olar ulalanda, aşak süýşende (nefroptoz) we dogabitdi öz ýerlerinden aşakda ýerleşende (distopiýa) palpasiýa edip, duýup bolýar. Çep tarapdaky böwrek palpasiýa edilende eller çalşylýar, lukman sag elini näsagyň arkasynda – gapyrga-oňurga burçuna goýup, çep elini ön tarapdan gapyrga ýaýynyň aşagynda goýup, palpasiýa etmeli. Eger-de näsagda böwregiň aşak süýşmegi güman edilýän bolsa, onda palpasiýany näsagy dik durzup amala aşyrmaly.

Peşewakary örän seýrek ýagdaýda palpasiýa edip bolýar. Kähalatlarda peşewakaryň aşaky böleginde, peşew halta golaý ýerinde

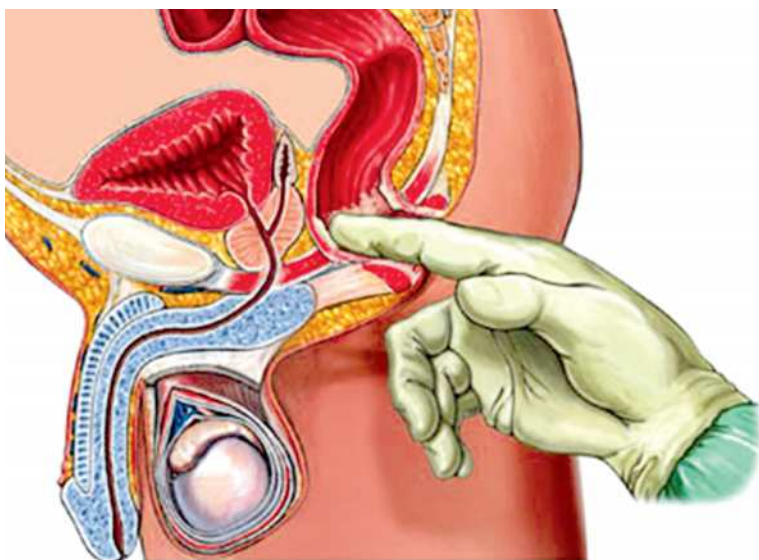
ýerleşen daşyny aýallarda – aýallyk jyns agzasynyň (per waginam), erkeklerde – göni içegäniň üsti bilen (per rektum), bimanual (iki el bilen) palpasiýa arkaly duýup bolýar.

Peşew haltany diňe ol doly bolan ýagdaýda palpasiýa edip bolýar. Bu ýagdaýda gasyk bilen göbeğiň arasynda uly çiş görnüşinde peşew haltany duýup bolýar. Eger-de şol wagt kateteriň kömegi bilen peşew goýberilse, çiş şolbada aýrylýar.

Erkeklerde jyns agzalary palpasiýa edilende iki tarapdan hem ýumurtgajyklaryň barlygyna, olaryň ölçeglerine üns bermeli. Ýumurtgajyklaryň anomaliýasynda olar ýumurtga haltasynda bolman, gasyk ýolunda ýa-da garyn boşlugynda ýerleşip bilerler. Bu ýagdaý birtaraplaýyn ýa-da ikitaraplaýyn bolup biler. Eger-de ýumurtgajyklaryň ölçegleri ulalan bolsa, onda olaryň çiş, alawlama, täze döreme ýa-da örtükleriniň arasynda suwuklyk ýygnama (gidrosele) keselleri hakda pikir etmeli.

Urologik näsaglarda erkeklik jyns mäsiniň göni içegäniň üsti arkaly (per rektum) barlagy uly ähmiýete eýedir (7-nji surat).

Prostatany näsagy sag gapdalyna ýatyryp ýa-da dyz-tirsek ýagdaýynda barlap bolýar. Sag eliniň süýem barmagyny artbujakdan sokup, göni içegäniň ön diwarynyň üstünden prostatanyň ýagdaýyny – onuň

7-nji surat. Prostatanyň per rektum barlagy

ölçeğerlerini (kadaly ýagdaýda ol 2-3 *sm* keseligine, 3-4 *sm* uzynlygyna), ýumşaklygyny, gatylygyny (kadaly ýagdaýda ol maýyşgak), iki gapdal böleginiň arasyndaky joýany (prostata üýtgemedik ýagdaýynda ol gowy duýulýar) kesgitleýärler. Palpasiýa edilende prostatanyň araçäkleri gowy bildirýär, tersine, prostatitde ýa-da çiş kesellerinde – gowy bildirmeýär. Prostatanyň üstündäki göni içegäniň diwaryna we onuň nemli bardasynyň ýagdaýyna hem baha bermeli. Kadaly ýagdaýda prostatanyň üstündäki göni içegäniň diwary we onuň nemli bardasy (hereketli) süşýär. Onuň üsti bilen mäziň gatan ýa-da ýumşan ýerleri bolsa, ol kesgitlenýär.

Käbir halatlarda anyklaýyş ýa-da bejeriş çäresi hökmünde prostatanyň owkalamasyny ýerine ýetirmeklik zerur bolýar. Mysal üçin, dowamly prostatiti anyklamakda, erkeklik jyns mäsiniň sekretini almak zerur bolanda hem-de bu keseli bejermekde toplumlaýyn bejerginiň bir bölegi hökmünde geçirilýär. Prostatanyň owkalamasy ýiti prostatitde ýerine ýetirilmeýär.

Owkalama geçirmegiň usuly:

Näsag aşak eglip, ellerini oturgyja diräp durýar. Lukman sag eliniň süýem barmagyny näsagyň artbujagyndan sokup, erkeklik jyns mäsiniň bir tarapynyň gyrasyndan mäziň ortasyna tarap barmagyny basyp owkalaýar. Soňra edil şonuň ýaly edip, prostatanyň beýleki bölegi owkalanýar. Soňra mäziň ortaky joýasynyň üstünden basylp, onuň suwuklygy gysylp, peşew çykaryjy ýola çykarylýar. Ol suwuklyk barlag aýnajygynyň üstüne damdyrylýar. Eger-de owkalama geçirilende suwuklyk çykmasa, onda näsagyň peşewiniň ilki çykan az mukdary barlag edilýär. Bu ýagdaýda prostatanyň suwuklygy peşew çykaryjy ýola düşüp, ýöne daşa çykmaryk bolsa, onda ol suwuklykdaky bar zatlar alnan peşewde ýüze çykarylýar. Bejergi üçin geçirilýän owkalama-da şonuň ýaly geçirilýär, ýöne ol köpräk (1,5-2 minuta çenli wagtyň dowamynda) dowam edýär.

Erkeklik jyns mäsiniň käbir kesellerinde (onuň dowamly alawlamasynda, gowşan ýagdaýynda – atoniýa) ony barmaklap owkalama usulyny ulanýarlar.

Perkussiýa

Kadaly ýerleşen we ulalmadyk böwrekleri perkussiýa (barmak bilen kakyp barlamak) usuly bilen kesgitläp bolmaýar. Garyn boşlu-

gynda ýerleşen bir agzanyň ulalmagynda ýa-da garyn boşlugynyň ýylmanak perdesiniň yzndaky boşlukda täze emele gelme döwründe, bu usulyň ähmiýeti köpeliýär. Eger-de perkussiýa edilende kütäk ses eşidilse, onda bu ýagdaý garyn boşlugynyň keseliniň alamaty, tersine, timpanit bolsa, onda garyn boşlugynyň ýylmanak perdesiniň yzndaky boşlukda ýerleşen agzalara degişli ýagdaý diýlip hasap edilýär.

Urologik kesellerde Pasternaskiniň alamatyny barlap görmek zerur. Bu usulda eliň gapyrgasy bilen näsagyň biliniň her tarapynda gapyrga-muskul burçuna ýuwaşja urulýar. Eger-de agyry peýda bolsa, onda Pasternaskiniň alamaty položitel hasap edilýär.

Peşew haltanyň perkussiýasy göbekden gasyga tarap geçirilýär. Peşew haltanyň doly ýagdaýynda kütäk ses eşidilýär.

Auskultasiýa

Urologik kesellerde arterial gan basyşynyň ýokarlanan ýagdaýynda auskultasiýa (diňlemek) usulyny ulanmaklyk zerur. Böwrekleriň arterial gan damarlarynyň inçelmeginde garynyň sag we çep ýokarky böleginde ýa-da yz tarapdan gapyrga-oňurga burçlugynda sistolik sesiň eşidilmegi mümkin.

BARLAGHANA BARLAG USULLARY GANYŇ BARLAGY

Ganyň umumy kliniki barlagy urologik kesellerde leýkositleriň sanynyň, leýkositler formulanyň, eritrositleriň sanynyň, gemoglobiniň derejesiniň, eritrositleriň çöküş tizliginiň üýtgemegini kesgitleýär.

Ganyň biohimiki barlagynyň netijesinde bilirubiniň, holesteriniň, umumy belogyň we onuň fraksiýalarynyň derejesi, käbir beýleki barlaglar (timol, sulema barlaglary) boýunça bagryň nähili işleýändigini kesgitläp bolýar.

Böwrekleriň işini ganda moçewinanyň we kreatininiň derejesi boýunça bilip bolýar. Kadaly ýagdaýda moçewinanyň derejesi – 2,5-8,5 mmol/l, kreatininiň derejesi – 130,0 mkmol/l çenli.

Böwrekler adam bedeninde azotly maddalary çykarýan esasy agzalar bolup durýarlar. Şonuň üçin moçewinanyň we kreatininiň gandaky mukdary boýunça böwrekleriň işiniň hilini kesgitläp bolýar.

Eger-de moçewinanyň we kreatininiň derejesi kadadan ýokary bolsa, onda bu ýagdaý böwrek ýetmezçiliginiň alamaty bolup durýar. Ýöriteleşdirilen barlaglar boýunça böwrekleriň işini has anyk kesgitlep bolýar. Olara şu aşakdakylar girýär:

Ýumajyklaryň filtrasiýasyny we kanaljyklaryň reabsorbsiýasyny kesgitlemek. Kadaly ýagdaýda filtrasiýa 120-130 ml/min, reabsorbsiya – 98-99%. Ýagny, 1 min. wagtda böwrekler 120-130 ml ilkinji peşewi bölüp çykarýarlar, onuň 98-99%-i reabsorbsiýa hadysasy netijesinde yzyna sorulýar.

Bir gije-gündizde bölünip çykan peşewiň mukdary boýunça hem böwrekleriň işi hakynda netije çykaryp bolar. Sag adamlarda onuň mukdary 1,5-2,0 litre deň. Peşewiň mukdarynyň köpelmegi (poliuriýa) ýa-da azalmagy (oliguriýa) böwrek ýetmezçiliginiň alamaty bolup biler. Böwrekleriň işi hakynda maglumaty Zimmiskiniň usuly boýunça geçirilen barlag boýunça hem alyp bolar. Bu usul boýunça peşewiň bir gije-gündizdäki (gündiz hem gije döwründe, aýratynlykda) mukdary we onuň udel agramy kesgitlenilýär.

Bu barlag şeýle geçirilýär: Her üç sagat wagtyň dowamynda näsagyň peşewiniň mukdary we onuň otnositel dykzlygy ölçenilýär. Netijede, gündizki we gijeki bölünip çykan peşewiň mukdaryny aýratynlykda bilip bolýar hem-de peşewiň otnositel dykzlygynyň gije-gündiziň dowamynda nähili üýtgeýändigini kesgitlep bolýar. Kadaly ýagdaýda peşewiň umumy mukdarynyň 2/3 bölegi gündiz, 1/3 bölegi gije bölünip çykýar. Onuň otnositel dykzlygy bolsa adamyň suwuklyk içişine görä 1003-1005-den 1025-e çenli üýtgeýär. Eger-de peşewiň bölünip çykyşynyň esasy bölegi gijä gabat gelýän bolsa, otnositel dykzlygy her üç sagatlaýyn biri-birinden az tapawutlanýan bolsa hem-de az bolsa (mysal üçin, 1005-1007), onda bu ýagdaýa gipoizostenuriýa diýilýär we ol böwrek ýetmezçiliginiň alamaty bolup durýar.

Peşewiň barlagy

Peşewiň umumy barlagy üçin näsagyň ertirki bölüp çykaran peşewini alýarlar. Öňünden, peşewiň hapalanmazlygy üçin, peşew çykaryjy ýoluň ujuny gowy edip ýuwmaly we näsagyň bölüp çykarýan peşewiniň ortaky bölegini almaly. Kähalatlarda näsag özbaşdak buşugyp bilmese, onda peşewi peşew haltany kateterlemek arkaly hem alyp bolýar.

Alnan peşewe ilki bilen wizual (daşyndan seredip) baha berýärler. Kadada peşewiň reňki sary bolýar, ol dury. Onuň turşulygyny barlap görýärler (kadaly ýagdaýda PH 6,5-7,0). Soňra peşewiň çökündisini alyp, oňa mikroskopda seredýärler.

Mikroskopda seredilende epitelial öýjükleri, leýkositleri, eritrositleri, silindrleri, dürli duzlary, mikroblary görüp bolýar. Kadaly ýagdaýda bir görüm meýdançasynnda az mukdarda epitelial öýjükler, birnäçe leýkositler (5-6 çenli), örän az mukdarda urat ýa-da oksalat duzlary bolup biler. Eritrositler tapylmaýar (aýallarda bir görüm meýdanynda 0-1 sany eritrositiň görünmegi mümkin), silindrler hem-de mikroblar bolmaýar.

Kähalatlarda leýkositleriň we eritrositleriň anyk sanyny bilmek üçin, peşewi Neçiporenkonyň ýa-da Kakowskiniň – Addisiň usuly bilen barlaýarlar. Neçiporenkonyň usuly bilen barlananda 1 ml peşewde kadaly ýagdaýda 4000 sany leýkositden we 2000 sany eritrositden köp bolmaýar. Kakowskiniň – Addisiň usuly bilen barlananda bir gije-gündiziň dowamynda çykan peşewde 2 mln. çenli leýkosit we 1 mln. çenli eritrosit bolup biler. Kähalatlarda peşewde mikroblaryň bolmagy mümkin. Bu ýagdaýda, olaryň sanyny we görnüşini anyklamak hem-de olaryň dürli antibakterial dermanlara duýujylygyny barlamak üçin, bakteriologik (peşewi dürli iýmitlendiriji maddalara ekip görmek) we himiki usullary ulanýarlar.

Peşew çykaryjy ýoldan bölünip çykmalaryň barlagy

Eger-de peşew çykaryjy ýoldan bölünip çykma bar bolsa, onda ony hökmany suratda barlap görmeli. Munuň üçin bölünip çykmanyň bir damjasyny aýnanyň üstüne damdyryp, onuň üstüni ýapylýan aýnanyk bilen örtüp, mikroskopda seredip görýärler. Peşew çykaryjy ýoluň alawlama keselinde (uretrit) köpsanly bakteriýalary we leýkositleri görüp, kähalatlarda olaryň görnüşini (mysal üçin, trihomonadlar, gonokoklar) kesgitläp bolýar.

GURALLAR ARKALY BARLAG USULLARY

Peşew haltany kateterlemek. Peşew haltanyň kateterlemesini anyklaýyş we bejeriş maksatlary üçin geçirýärler.

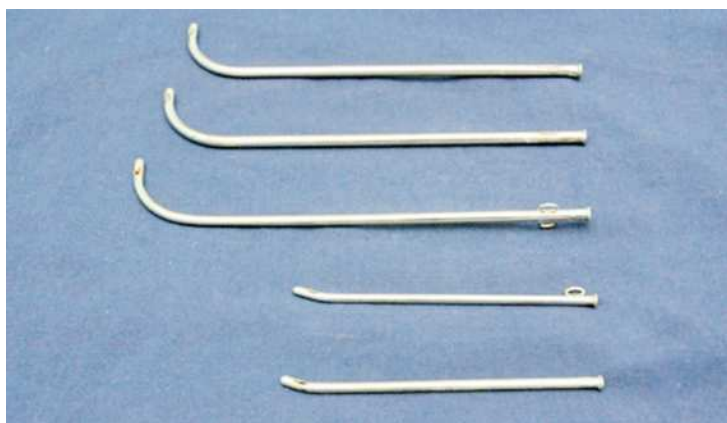
Anyklaýyş maksady bilen kateterlemek peşew haltadan peşew almak (barlag üçin), onuň içindeki galyndy peşewiň mukdaryny bil-

mek ýa-da peşew haltanyň zeperlenmegini anyklamak üçin ýa-da oňa kontrast maddalaryny goýbermek üçin geçirilip bilner. Köplenç ýagdaýlarda, peşew haltany kateterlemegi bejeriş maksatlaryny göz önünde tutup ýerine ýetirýärler: peşew haltany boşatmak üçin, ony ýuwmak, oňa derman serişdelerini goýbermek üçin.

Peşew haltany kateterlemek üçin dürli kateterler ulanylýar. Olar rezinden, metaldan ýa-da ýarym gaty (maýyşgak) bolup bilerler. Kateterleriň dürli diametrleri we şoňa görä belgileri bolýar. Mysal üçin, 18 belgili kateteriň töwereginiň uzynlygy (perimetri) 18 mm, diametri bolsa 6 mm we ş.m. Erkekler, aýallar we çagalar üçin ýörite kateterler hem bolýar. Çagalar üçin kateterler has inçe, aýallar üçin kateterler – has gysga we olaryň çüňküniň uly egrelmesi bolmaýar (8-nji we 9-njy suratlar).

8-nji surat. Rezin peşew kateterler

9-njy surat. Metal peşew kateterler

Aýallarda peşew haltany kateterlemek ýönekeý. Aýaklarynyň arasy açylyp, arkan ýatan aýalyň peşew çykaryjy ýolunyň daşky deşiginiň töwereklerini antiseptik ergin bilen arassalamaly. Soňra jüpek bilen tutup, kateteriň ujuny ýuwaşjadan peşew çykaryjy ýoluň deşigine sokup, ony peşew haltasyna girizmeli.

Erkeklerde peşew halta kateter girismek çylşyrymlyrak. Arkanlygyna ýatan näsagyň erkeklik jyns agzasynyň kellejigini çep elniň barmaklary bilen tutýarlar we peşew çykaryjy ýoluň nemli bardasynyň ýygrytlaryny ýazmak üçin erkeklik jyns agzasyny öňe çekýärler. Şol wagt başam we süýem barmaklar bilen peşew çykaryjy ýoluň deşigini açýarlar. Erkeklik jyns agzasynyň kellejigi we peşew çykaryjy ýoluň deşigi antiseptik ergin bilen arassalanandan soň, arassalanan ýag çalnan kateteri jüpek bilen tutup, ony uretra boýunça peşew halta çenli geçirýärler.

Erkeklerde metal kateter bilen peşew haltany kateterlemek düzgüni has çylşyrymly we ýörite endigi hem seresaplylygy talap edýär. Peşew çykaryjy ýoluň, peşew haltanyň ýiti alawlamasy bolan ýagdaýynda, erkeklerde ýene içki we daşky jyns agzalarynyň ýiti alawlama keselleri bolanda hem-de peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesi bolan ýagdaýynda peşew haltany kateterlemek maslahat berilmeýär.

Peşew çykaryjy ýoly bužlamak

Peşew çykaryjy ýol dürli sebäplere görä inçelende ony anyklamak hem-de bejermek (giňeltmek) üçin kähallatlarda uretrany bužlamak usuly ulanylýar.

Buž – erkekler we aýallar üçin ulanylýan demir kateterleriň görnüşinde ýasalan, ýöne içi boş bolmadyk, bitewi metal gural (*10-njy surat*).

10-njy surat. Bužlaryň görnüşleri

Olaryň çäýe görnüşleri hem bolýar. Uretranyň inçelen ýerini giňeltmek üçin ulanylýan bužlar metal kateterleriň geçirilişi ýaly geçirilýär. Buž geçireniňde hem edil metal kateter geçirendäki ýaly, ony zor bilen geçirmeli däl. Bu ýagdaýda peşew çykaryjy ýoluň ýyrtylmaýy mümkin.

Peşew jyns agzalarynyň punksiön biopsiýasy

Kähalatlarda käbir peşew-jyns agzalarynyň kesellerini anyklamak üçin punksiön biopsiýa usuly ulanylýar. Bówregiň punksiön biopsiýasy açyk we ýapyk bolup biler. Bówregiň açyk biopsiýasy operasiýa geçirilýän wagtda ýa-da ýörite kiçijik kesim (lýumbotomiýa) edilip ýerine ýetirilýär. Şu ýagdaýda bówrek dokumasyndan alnan bölejigiň gyssagly gistologik barlagynyň netijelerine garaşyp, olara baglylykda bejeriş usulyny saýlamak mümkinçiligi bolýar.

Bówregiň ýapyk punksiön biopsiýasy diňe ýatymlaýyn şertlerde geçirilip, ol, esasan, keseli anyklamak üçin beýleki usullar kömek etmedik wagtynda geçirilýär. Mysal üçin, nefrogen arterial gipertoniýa, dowamly piýelonefrit, dowamly glomerulonefrit we başgalar. Umuman, bówregiň açyk, has hem ýapyk biopsiýasy amaly urologiýada seýrek ulanylýar.

Erkeklik jyns mäsiziniň biopsiýasy, esasan, onuň howply çişini anyklamak üçin ulanylýar. Biopsiýa transrektal (göni içegäniň üsti bilen) ýa-da transperineal (ýamzyň üsti bilen) geçirilýär. Prostatanyň biopsiýasy üçin ýörite iňňeler (troakarlar) ulanylýar. Barlagyň anyklama gymmatyny ýokarlandyrmak maksady bilen biopsiýa geçirilende prostatanyň dürli böleklerinden dokuma almak maslahat berilýär.

Ýumurtgajygyň we onuň goşundysynyň punksiön biopsiýasy, esasan, olaryň onkologik kesellerini anyklamak üçin ýerli agyrysyzlandyрма arkaly uly bolmadyk troakaryň kömegi bilen aspirasion (sorption almak) usulda geçirilýär.

ENDOSKOPIK BARLAG USULLARY

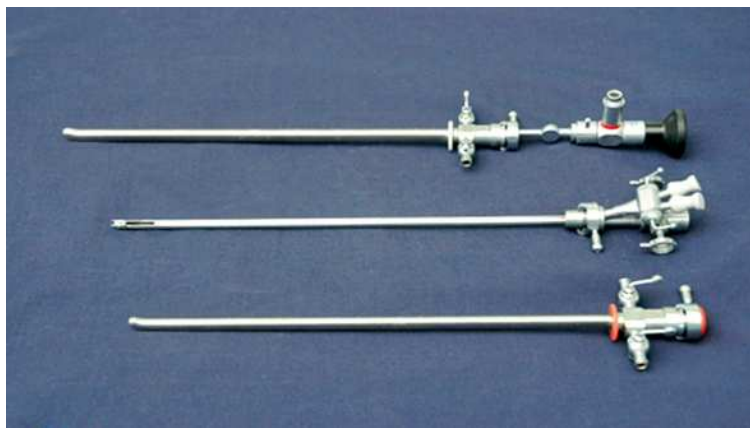
Uretroskopiýa

Peşew çykaryjy ýoluň dürli kesellerinde onuň nemli bardasyny görmek zerurlygy ýüze çykýar. Onuň üçin ýörite endoskopik enjam – uretroskop ulanylýar. Uretroskopiýa geçirilende peşew çykaryjy ýoluň nemli bardasynyň hemme ýerini görüp bolýar. Bu usul, esasan,

uretranyň dowamly kesellerinde, howply çiş keseli güman edilende, tohum güberçeginiň kesellerinde geçirilýär. Peşew çykaryjy ýoluň we jyns agzalarynyň ýiti alawlama kesellerinde uretroskopiýany ulanmak bolmaýar.

Sistoskopiýa

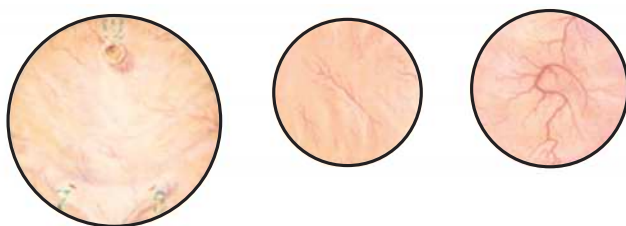
Sistoskopiýa – peşew haltanyň iç ýüzüni (onuň nemli bardasyny) sistoskopyň kömegi bilen görmek usuly. Ol urologiýada iň köp ulanylýan usullaryň biridir. Sistoskopiýany hem, beýleki transuretral usullar ýaly, peşew çykaryjy ýoluň, peşew haltanyň, jyns agzalarynyň ýiti alawlama keselleri bar bolan ýagdaýynda ulanmak bolmaýar. Sistoskopiýany geçirmek üçin peşew çykaryjy ýoluň sistoskop geçeri ýaly giňligi bolmaly, peşew haltanyň göwrümi 50 ml-den az bolmaly däl we peşew haltanyň içindäki serişde (antiseptik ergin – furasilin, marganes-turşy kaliý ýa-da beýl.) dury bolmaly. Şu şertler bolmasa, sistoskopiýany geçirmek mümkin bolmaýar. Sistoskopiýa endoskopik gural – sistoskop arkaly amala aşyrylýar (*11-nji surat*).

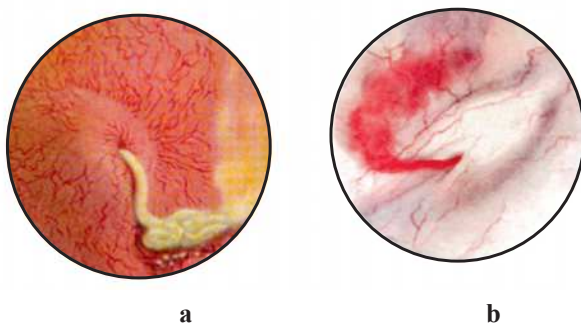
11-nji surat. Sistoskop

Sistoskopiýa geçirilende agyrysyszlandyrmak gerek bolmaýar. Kähalatlarda – çydamsyz näsaglarda we çagalarda bu usuly umumy narkoz berip geçirýärler. Sistoskopiýadan öň näsag buşukmaly. Edil operasiýa geçirilýän ýagdaýdaky ýaly aseptik şertler berjaý edilmelidir. Sistoskop peşew haltasyna edil beýleki metal enjamlaryň girizilişi ýaly girizilýär. Barlaga başlamazdan öň optikanyň durulygy ýitmez ýaly, sistoskop steril gliserin bilen ýaglanýlýar. Peşew hal-

tasyna sistoskop girizilenden soň, eger-de galyndy peşew bar bolsa, ony goýbermeli. Soňra peşew halta furasiliniň ýyly ergini bilen ýuwulýar we 200,0 furasilin bilen doldurylýar. Barlag peşew haltanyň öň diwarynyň nemli bardasyna seretmekden başlanýar. Soňra yzygiderlilikde çep gapdalyny, yzky diwaryny we sag gapdalyny görýärler. Has hem Lýetonyň üçburçlugynyň zolagyny üns bilen görmeli, sebäbi, köplenç, şol ýerde patologik üýtgemeler köp duş gelýär. Iki tarapdan peşewakarlaryň açylýan ýerlerini görmeli. Ýeňillik üçin peşew haltanyň iç ýüzüni sagadyň siferblatyna laýyklykda bölýärler. Şonda peşewakarlaryň açylýan ýerleri sagat 5-e (çep) we 7-ä (sag) gabat gelýär. Kadaly ýagdaýda peşew haltanyň nemli bardasynyň reňki ak-gülüne, tekiz, ýylmanak, näzik damar torlary görünýär. Peşewakarlaryň açylýan ýerleri simmetrik ýerleşen, yş görnüşli, ýöne nokat, orak, tegelek görnüşli hem bolup biler, olar gysylýp ýazylanda peşewiň ýa-da patologik elementleriň (gan, iriň) çykyşyny görmek bolýar (*12-nji we 13-nji suratlar*).

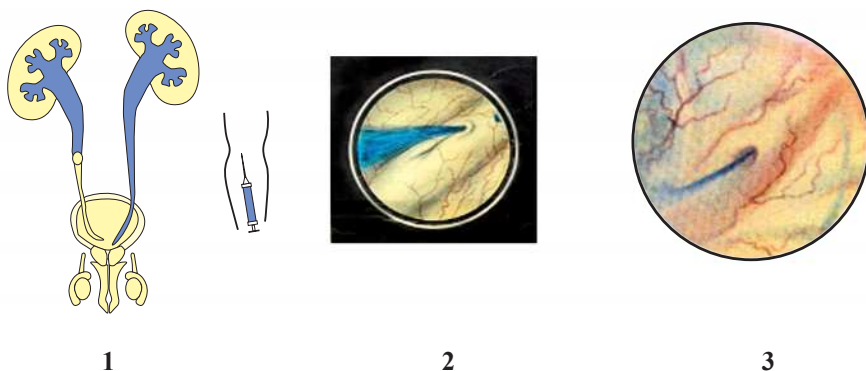
12-nji surat. Sistoskopiýa. Peşew haltanyň nemli bardasynyň kadaly görnüşleri

13-nji surat. Sistoskopiýa. Peşewakaryň açylýan ýerinden iriň çykýar (a), gan çykýar (b)

Hromosistoskopiya

Bu barlagda sistoskopiya geçirilen wagtynda wena gan damaryna 0,4%-li indigokarminiň 2-3 ml-ni goýberýärler we onuň peşewakarlaryň açylýan ýerlerinden peşew bilen çykyşyna gözegçilik edýärler (14-nji surat).

14-nji surat. Hromosistoskopiya (1). Peşewakaryň açylýan ýerinden indigokarmin boýalan peşewiň çykyşy (2, 3)

Kadada reňkli madda goýberilenden 3-5 min geçensoň, peşew gök reňke boýalyp çykyp başlaýar. Wena gan damaryna goýberip bolmadyk ýagdaýynda indigokarmini muskulyň içine goýberýäler. Bu ýagdaýda ol 15-20 min. geçensoň çykyp başlaýar. Bu usul böwrekleriň işleýşi we ýokarky peşew ýollarynyň geçirijiligi hakynda maglumat berýär. Peşewiň reňkiniň goýulygynyň peselmegi ýa-da indigokarminiň bölünip çykyşynyň gijä galmagy (ýa-da bolmazlygy), böwregiň işleýşiniň peselendigini ýa-da ýokarky peşew ýollarynyň geçirijiliginiň bozulandygyny aňladýar. Hromosistoskopiya urologik keseller (mysal üçin, böwrek sanjysy) bilen garyn boşlugynyň agzalarynyň keselleriniň arasynda seljeriş anyklama usuly hökmünde hem giňden ulanylýar.

Peşewakary we böwrek ýargagyny kateterlemek

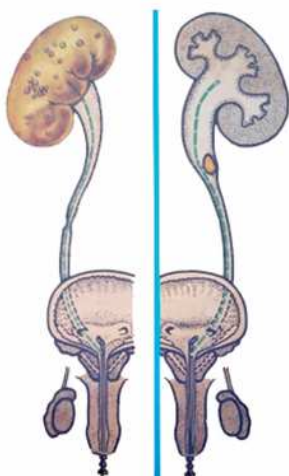
Peşewakary we böwrek ýargagyny kateterlemek üçin kateterleýji sistoskoplary ulanylýar. Ol sistoskoplarda peşewakar kateterlerini we peşewakar stentlerini geçirmek üçin bir ýa-da iki goşmaça ýol we kateterlemegi ýeňilleşdirmek üçin kömek edýän «Albarranyň galdyryjysy» diýlip atlandyrylýan goşmaça gurluş bar. Peşewakar kateteriniň

we stentiniň daşyndaky her santimetrden edilen belgiler onuň näçe uzynlykda ýokary galdyrylandygyny bilmäge kömek edýär (15-nji surat).

15-nji surat. Peşewakar kateterleri (a) we peşewakar stentleri (b)

Peşewakary kateterlemek onuň geçirijiligini bilmek üçin, peşewakaryň ugrundaky päsgelçiligiň ýerleşen ýerini anyklamak üçin, peşewi bir böwrekden alyp barlamak üçin, böwrek ýargagyna we peşewakara kontrast maddany goýbermek maksady bilen ýerine ýetirilýär. Böwrek ýargagyndan peşew akmak bozulanda peşewakary kateterlemegi bejeriş maksady bilen geçirýärler. Bu ýagdaýda peşewakar kateteri böwrek ýargagynda birnäçe günläp galdyrylyp hem bilner (16-njy surat).

16-njy surat. Peşewakary kateterlemek

ULTRASES BARLAG USULLARY

Häzirki döwürde lukmançylygyň dürli ugurlarynda, şol sanda urologiýada hem ultrases barlag usullary giňden ulanylýar. Geçen asyryň 40-njy ýyllarynda ultrasesiň keselleri anyklamakdaky ähmiýeti öwrenilip başlandy. Karl Teodor Dýussik, Wena uniwersitetiniň psihonewrology, ilkinji bolup ultrasesi lukmançylykda ulandy we bu usulyň kömegi bilen kelle beýnisiniň täze döremesini anyklady. Soňky 75 ýylyň içinde ultrases barlagy (ehografiýa) keselleri anyklamak üçin geçirilýän barlaglaryň esasy usullarynyň birine öwürldi. Bu barlag usulynda ulanylýan enjam togy 2-10 MGs ultraseslere öwürüp, olary içki agzalara hem-de dokumalara goýberýär, soňra şol ultrasesleri yzyna kabul edip, elektrik impulsa öwürýär we kompýuteriň kömegi bilen agzanyň şekilini ekranyň ýüzüne çykarýar.

Lukmançylykda köp keselleriň kliniki alamatlarynyň meňzeş bolmagy bilen baglylykda olaryň seljerme anyklanyşyny geçirmek örän wajyp bolup durýar. Näsaglary barlamakda we bejermekde dogry ugry saýlap almakda ultrases barlagynyň bahasyna ýetip bolmajak ähmiýeti bar. Ultrases barlagynyň artykmaçlygy hökmünde onuň inwaziw däldigini, ýokary maglumat beriji, näsag we lukman üçin zyýansyz, elýeterli, adam bedeniniň içki agzalaryndaky iň bir kiçijik (0,5 sm-e çenli) patologik ojaklary ýüze çykarmaga we olary seljermäge ukyply usuldygyny görkezmek bolar. Şular bilen baglylykda ultrases barlagy keselleri anyklamakda skringing usul hasap edilýär. Näsaglary barlamak üçin ulanylýan usullaryň algoritmini düzmekde, olary dogry saýlap almakda ultrases barlag usullarynyň ähmiýeti örän uly (17-nji surat).

17-nji surat. Ultrases barlagynda böwregiň kadaly şekili

Ultras es barlagynyň kömegi bilen böwregiň umumy ýagdaýyny, onuň ýerleşen ýerini, ölçeglerini, parenhimasynyň galyňlygyny, ýargak-okarajyk ulgamynyň ýagdaýyny, onuň içindäki daşlary, böwregiň göwrümlü kesellerini (täze döremeler, kistalar), böwregiň örtügiň galyňmagyny, böwregi gurşap duran paranefral öýjükligiň ýagdaýyny kesgitlep bolýar. Böwregiň ultras es barlagy dürli düzümlü daşlary (şol sanda rentgen-negativ urat daşlaryny) ýüze çykarmaga ukyply. Böwregiň boşlugyndaky daşlar akustik kölege berýän eho-pozitiv emele gelme görnüşinde ýüze çykarylýarlar.

Böwregiň täze döremelerinde olar ultrasonografiýada aýdyň görünýärler. Böwregiň göwrümlü kesellerini anyklamakda ultras es barlagynyň anyklaýyş ygtybarlylygy 97%-e çenli ýetýär. Peşew haltanyň täze döremeleriniň, onuň diwertikullarynyň, daşlarynyň, prostatanyň adenomasynyň özlerine mahsus ultrasonografik şekilleri bar. Bulardan başga-da ultras es barlagynyň kömegi bilen peşew haltanyň funksional göwrümini we galyndy peşewiň göwrümini kesgitlep bolýar.

Ýumurtga haltasynyň agzalarynyň kesellerinde ultrasonografiýa ilkinji barlagyň iň köp we ygtybarly maglumat beriji usuly bolup durýar. Mysal üçin, gidroselede ultras es barlagy geçirilende anyklanyşyň takyklygy 100%-e golaýlaýar. Ýumurtgajyklaryň täze döremelerinde ultras es anyklanyşyň takyklygy 85%-e ýakyn. Ultras es barlag usuly ýumurtga haltasynyň agzalarynyň beýleki kesellerini anyklamakda hem takyk maglumat beriji usul hasaplanýar (gasyk-ýumurtga halta ingisi, ýumurtgajyklaryň alawlama keselleri, şikesleri, warikosele, kriptorhizm). Ultras es barlagynyň görnüşleri bolan ultras es-dopplerografiýa, farmakodopplerografiýa, energetik dopplerografiýa barlaglarynda peşew we jyns agzalarynda gan aýlanyşygyň ýagdaýy barada gymmatly maglumatlary alyp bolýar (böwregiň göwrümlü kesellerinde, alawlama kesellerinde, erektil disfunksiýada, ýumurtgajygyň tovlanmagynda we başg.).

Ultras es barlagynyň elýeterliligi üçin, näsaglar, köplenç halatlarda, keselini anyklamak maksady bilen ilkinji nobatda bu barlagy ýerine ýetirýän lukmanlara ýüz tutýarlar. Bu ýagdaýlarda ol lukmanlaryň borjy patologiýany ýüze çykarmak, ony dogry häsiýetlendirmek, ýazmak we näsagy degişli hünärmene goýbermek bolup durýar.

Peşew we jyns agzalarynyň ultrases barlagynyň düşnüksiz ýagdaýynda ultrases barlagyny geçirýän lukman urolog lukmany çagyryp, näsagyň barlagyny bilelikde geçirmeli. Bu ýagdaýlarda patologiýany dogry anyklamak we degişli bejergini saýlap almak mümkin bolýar. Şonuň üçin ultrases anyklaýyş lukmany we lukman-urolog peşew we jyns agzalarynyň kadaly ultrases suratyny, şekilini we urologik keselleriň ehografik (ultrases) alamatlaryny dogry kesgitlemeli we bilmeli. Keseli doly we dogry kesgitlemek üçin ultrases barlagynyň maglumatlaryny hökmany suratda keseliň klinikasy, beýleki umumy barlag usullarynyň görkezijileri bilen deňeşdirmeli.

RENTGEN BARLAG USULLARY

Peşew çykaryjy agzalaryň rentgen anatomiýasy

Böwrekler oňurganyň iki tarapynda, adatça, sag tarapda $Th_{XII}-L_{III}$ we çep tarapda $Th_{XI}-L_{II}$ oňurgalaryň deňinde ýerleşýärler. Kadaly ýagdaýda böwrekler rentgenogrammada gomogen noýba görnüşli kölegäni berýär we olaryň ölçegleri ortaça $12 \times 7 \text{ sm}$ (erkeklerde biraz uly, aýallarda biraz kiçi) bolýar. Sag tarapdaky böwrek çep böwrege garanda $1,5-2 \text{ sm}$ aşakda ýerleşen. Sag tarapda XII gapyrganyň kölegesi böwregiň kölegesini iki bölege bölüp, onuň $1/3$ bölegi ýokarda we $2/3$ bölegi aşakda galýar. Çep tarapda XII gapyrganyň kölegesi böwregiň kölegesini iki sany deň bölege bölýär. Adamlaryň $1/3$ böleginde böwrekler deň derejede ýerleşen, 5% ýagdaýda, tersine, çep böwrek sag tarapdaky böwrekden aşakda ýerleşen bolýar. Adam dem alanda böwrekler bir oňurganyň beýikliginiň çäginde hereket edýärler. Böwrekleriň hereketiniň ýokarlanmagy olar öz ýerlerinden süýşende (nefroptozda) bolup geçýär. Olaryň hereketiniň azalmagy böwrekleriň töweregindäki ýagly gatlagyň kesellerinde (paranefrit) ýa-da böwregiň dogabitdi aşakda ýerleşmeginde (distopiýa) bolup biler.

Böwregiň ýargagynyň dürli görnüşleri duş gelýär. Esasan, onuň iki görnüşü ähmiýetli: böwregiň içinde we onuň daşynda ýerleşen böwrek ýargagy. Birinji ýagdaýda böwrek ýargagy böwregiň içinde ýerleşip, hemme tarapdan parenhima bilen ýapylan we üçburçluk görnüşinde bolýar. Ikinji ýagdaýda böwrek ýargagynyň köp bölegi böwregiň çäginde daşarda ýerleşip, ol togalak ýa-da armyt görnüşli bolýar. Böwrek ýargagyndan uly çanajyklar, olardan bolsa kiçi çana-

gyklar başlanýar. Uly çanajyklaryň sany ortaça üç bolup, kiçi çanajyklaryň sany 6-8-e deň bolýar.

Peşewakaryň uzynlygy, adatça, 25-30 *sm*-e deň. Olaryň üç ýerde fiziologik inçelmeleri duş gelýär: 1) böwrek ýargagynyň peşewakara geçýän ýerinde; 2) ýanbaş gan damarlary bilen kesişýän ýerinde; 3) peşew haltanyň diwarynyň içinden geçýän ýerinde. Peşewakarlaryň üç ýerinde giňelmeler (sistoidler) bolýar, olaryň aralarynda inçelmeler görünýär. Daşky diametrleri 1,0-1,3 *sm*, içki diametri 0,4-0,6 *sm*-e deň bolýar.

Peşewden boş bolan ýagdaýynda peşew halta rentgenogrammada görünmeýär. Peşewden doly ýagdaýynda onuň sudury çalaja görünýär. Rentgen-kontrast maddadan doly peşew haltasynyň aýdyň çäkleri bolýar.

Kontrastlanan peşew çykaryjy ýol rentgenogrammada tekiz guraly, dürli bölümlerinde dürli diametrli egreden görnüşli bolýar. Ony iki bölege bölýärler: öňdäki we yzdaky bölekler. Yzky bölegi – prostatanyň içinden geçýän bölek, öňdäki bölegi – erkeklik jyns agzasyna gabat gelýän bölekdir. Aýallaryň peşew çykaryjy ýoly erkekleriňkä görä has gysga we giň bolýar. Rentgenogrammada ol aýdyň çakli, gysgajyk we giň zolak görnüşinde bolýar.

Urologik keselleriň rentgen-anyklaýyş usullary

Urologik keselleri anyklamakda rentgen usullary uly ähmiýete eýe bolup, köplenç, esasy maglumatlary berýärler. Urologik näsaglarda rentgen barlag usullaryny geçirmegiň esasy şerti – näsagy bu usula taýýarlamakdyr (esasan hem, onuň içegesini ýuwup arassalamak). Onuň üçin bir gün öňinçä näsagyň artbujagyndan suwuklyk goýberip, onuň içegesini ýuwup arassalaýarlar. Barlag geçiriljek günü ýene bir gezek näsagyň içegesi ýuwlup arassalanýar. Eger-de näsagyň garny ýellenýän bolsa (meteorizm), onda oňa 2-3 gün öňünden kömür derman (1 tabletkadan günde 3 gezek) berilýär. Eger-de näsagyň içi gataýan bolsa, oňa bir gün öňünden iç sürüji dermanlar (30,0 kastor, wazelin ýa-da günebakar ýagy) berilýär.

Adatça, rentgen barlagy ir bilen, ajöze edilýär. Emma barlag giç edilen ýagdaýda ýa-da uzaga çekse, içegede açlykdan howa ýygnamagynyň önüni almak üçin näsaga azajyk çay bilen guradylan çörek bermek bolar. Barlagyň öň ýanynda näsag buşukmaly.

Umumy urografiya

(peşew ýollarynyň giňişleýin rentgen suratyny düşürmek)

Urologiýada islendik rentgen barlagyny peşew bölüp çykaryjy ýollaryň giňişleýin rentgen suratyny düşürmekden başlamaly. Kähatlarda diňe şu rentgen suratynyň özi köp keselleri anyklamaga ýardam edip biler. Böwrekleriň we peşew bölüp çykaryjy ýollaryň giňişleýin rentgenografiýasy (umumy, giňişleýin urografiya) haýsy tarapda kesel bardygyna garamazdan, böwrekleriň ýokarky gyrasyndan başlap, gasyk süňk birleşmesiniň deňine çenli aralygy öz içine almalydyr. Giňişleýin surata seredilende şol sebitde ýerleşýän süňkleriň ýagdaýyna üns berilmelidir. Mysal üçin, oňurgalaryň gyşarmagyny, olaryň anomaliýasyny (spina bifida), süňkleriň inçekeseli ýaly üýtgemeleri ýüze çykarmak bolar. Eger-de näsag rentgen barlagyna gowy taýýarlanan bolsa, bu suratda böwrekleriň suduryny, olaryň ýerleşen ýerini, bil muskullarynyň gýralaryny görmek bolar. Adaty ýagdaýda bil muskullarynyň gýralary anyk we aýdyň görünýär. Retroperitoneal boşlukda iriň, gan ýa-da çiş bolanda bu aýdyňlygyň ýitmeginiň anyklaýyş ähmiýeti bolup biler. Peşewakarlaryň sudury giňişleýin rentgen suratda görünmeýär. Peşew haltanyň sudury diňe ol peşewden doly bolan ýagdaýynda görünýär (*18-nji surat*).

18-nji surat. Umumy urografiya

Giňişleýin urografiýa böwrekleriň, peşewakarlaryň, peşew haltanyň, erkeklik jyns mäsiniň, uretranyň daşlaryny ýüze çykaryp biler. Daşlar rentgen şöhlelerini özlerinde saklaýanlygy üçin görünýärler. Emma bu häsiýet olaryň himiki düzümine bagly. Oksalatlary (şawel turşusynyň duzlaryndan durýan daşlar) we fosfatlary (fosfor turşusynyň duzlaryndan durýan daşlar) rentgen şöhlelerini saklaýandygy üçin görüp bolýar. Uratlar (peşew turşusynyň duzlaryndan durýan daşlar), rentgen şöhlelerini özlerinde saklaman, geçirip goýberýärler, şonuň üçin olar giňişleýin rentgen suratynda görünmeýärler. Şol sebäpli uratlara, başgaça, rentgen-negatiw daşlar hem diýilýär.

Kähalatlarda daşlardan başga zatlar hem rentgen suratynda görünip bilerler. Mysal üçin, kalsifisirlenen wena gan damarlary, limfa düwünleri görünip, olar daşlara meňzeş bolup, keseli anyklamakda ýalňyşlyga getirip bilerler. Rentgen suratda görünýän şeýle zatlaryň peşew ýollaryna deňişli ýa-da dälidigini rentgen kontrast maddalary ulanyp bilip bolar.

Kontrast maddalary ulanyp geçirilýän rentgen usullary

Çykaryjy (ekskretor) urografiýa

Käbir kontrast maddalar bedene goýberilende olar böwrekleriň üsti bilen çykyp, rentgen şöhlelerini saklap, böwrekleriň we peşew ýollarynyň şekillerini rentgenogrammada görkezip bilýärler. Şu hadysa urologiýada giňden ulanylýar. Bu usul (ekskretor urografiýa) böwrekleriň işleýşini, peşew ýollarynyň geçirijiligini, peşew haltanyň ýagdaýyny kesgitleýär. Şol bir wagtyň özünde, bu usul, böwrekleriň kanagatlanarly işleýän ýagdaýynda, olaryň anatomo-morfologik ýagdaýyny hem kesgitleýär. Ýöne böwrekleriň işe ukypsyz ýagdaýynda, ýagny peşewiň we kontrast maddanyň böwrekler tarapyndan çykarylmaýdyk wagtynda, bu usul maglumat berip bilmeýär. Häzirki wagtda, esasan, molekulasynda ýoduň 3 atomyny saklaýan kontrast maddalar ulanylýar (omnipak, werografin, urotrast, ýodamid we ş.m.). Eger-de näsagda ýodly maddalara allergiýa bar bolsa, gipertireoz, böwrek ýa-da bagyr ýetmezçiligi bolsa, kontrast maddalary ulanmak maslahat berilmeýär.

Ýodly maddalary bitaraplaşdyrýan, güýçden gaçyrýan derman (antidot) – natriniň tiosulfaty. Şol derman mydam rentgen otagynda gollastynda bolmalydyr.

Adatça, kontrast maddanyň 20 ml-ni wena damaryndan goýbermek ýeterlik. Ýöne semiz näsaglarda agramyna görä dermanyň mukdaryny köpeltmeli bolýar. Kāhalatlarda kontrast madda goýberilende näsagda ýürek bulanma, gaýtarma, başaýlanma ýaly hadysalaryň bolmagy mümkin. Bu hadysalar, esasan hem, kontrast madda bedene tiz goýberilende bolýar. Kontrast maddany wena damaryndan goýberip, 7 we 15 minutdan soň rentgende surata düşürýärler. Soňky suratlary böwrekleriň işleýşine görä alnan maglumatlara baglylykda düşürýärler. Kāwagtlarda giçki (1-2 sagat, 12 sagat soň) suratlary hem düşürmeli bolýar (19-njy surat).

19-njy surat. Ekskretor urografiya

Ekskretor urogrammalara seredilende böwrekleriň işleýşine (kontrast maddany bölüp çykaryşyna), böwrekleriň ölçeglerine, olaryň ýargagynyň, çanajyklarynyň göwrümlerine, peşewakarlaryň geçirijiligine, peşew haltanyň şekiline üns berýärler.

Ekskretor urografiya böwrekler we peşew çykaryjy beýleki agzalar hakynda esasy maglumatlary berýän usuldyr. Ýöne böwrekleriň işleýşi peselende bu usulyň berýän maglumatlary azalýar. Şeýle halatlarda onuň beýleki, üýtgedilen görnüşleri ulanylýar.

Infuzion urografiya

Bu usul boýunça näsaga wena gan damaryndan otnositel köp mukdarda kontrast madda goýberilýär. 60 ml kontrast maddasy 120 ml fiziologik erginde ýa-da 5%-li glýukozanyň ergininde 5-7 minutyň dowamynda damjalaýyn goýberilýär. Birinji suraty infuziýanyň soňunda edýärler. Soňky suratlaryň ýerine ýetirilmeli wagtyny barlag geçirýän urolog lukman kesgitleýär. Berýän maglumatlary boýunça infuzion urografiya ekskretor urografiýadan has gowy netijeleri berýär. Böwrek ýetmezçiligi bolan halatynda-da bu usulyň kömegi bilen, köplenç ýagdaýda, gerek maglumatlary alyp bolýar.

Retrograd ureteropiýelografiya

Eger-de kontrast maddany wena gan damaryndan goýberip, böwrekleriň, peşewakarlaryň şekilini alyp bolmadyk ýagdaýynda, kontrast maddany gös-göni böwrege ýa-da peşewakara goýbermek zerurlygy ýüze çykýar. Mysal üçin: böwrekler işlemän, kontrast maddany çykarmaýan bolsa; ýodly maddalara allergiýa bar bolsa; dowamly böwrek ýetmezçiliginiň ötüşen derejesi bolan ýagdaýynda we ş.m. Bu ýagdaýlarda sistoskopyň kömegi bilen böwrege ýa-da peşewakara kateter goýýarlar, soňra şol kateter boýunça retrograd usul bilen (aşakdan ýokary) kontrast maddasyny goýberip, rentgende böwregiň, peşewakaryň şekilini alýarlar. Goýberilýän kontrast madda suwuklyk ýa-da gaz (kislorod) görnüşinde bolup biler. Adatça, goýberilýän kontrast maddanyň mukdary 5,0 ml-den 10 ml-e çenli (20-nji surat).

a

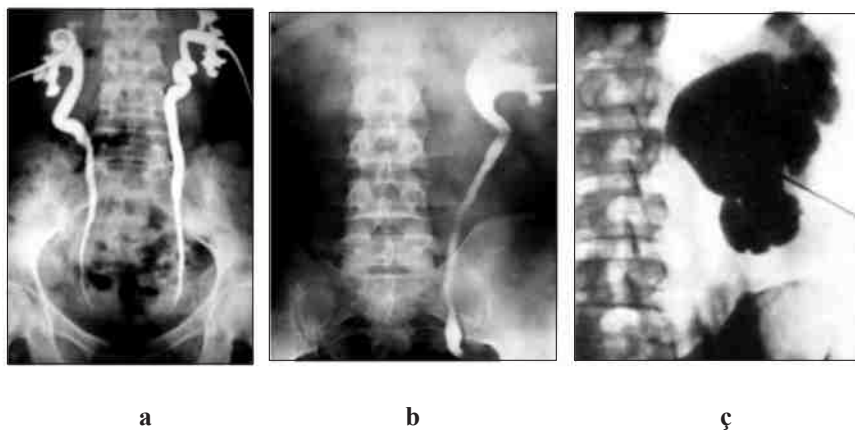
b

20-nji surat. Çep taraplaýyn (a) we sag taraplaýyn
(b) retrograd ureteropiýelografiya

Açyk we aýdyň maglumatlary berýändigine garamazdan, bu usul ulanylanda käbir gaýrüzülmeleriň bolmagy mümkin (esasan, böwrekleriň ýiti alawlamasy – ýiti piýelonefrit). Şonuň üçin bu usul ulanylanda aseptik şertler doly suratda berjaý edilmelidir we hökmany suratda mikroblara garşy (antibakterial) serişdeler ulanylmalydyr.

Antegrad piýeloureterografiýa

Bu usulda kontrast madda böwreklere gös-göni olary deri üsti punksiýa edip ýa-da öň geçirilen operasiýa wagtynda böwreklerde goýlan drenaž (nephrostoma) boýunça goýberilýär. Esasan, bu usul böwrekler işlemän, kontrast maddany bölüp çykarmaýan bolsa, peşew haltanyň göwrümi kiçi bolup, peşew çykaryjy ýoluň ýa-da peşewakaryň geçirijiligi ýok bolan ýagdaýda, nephrostomiýa operasiýasyndan soň peşewakaryň geçirijiligi barlap görmek üçin geçirilýär (21-nji surat).

21-nji surat. Ikitaraplaýyn (a) we çep taraplaýyn (b) antegrad piýelografiýa (çep peşewakaryň aşaky böleginiň geçirijiligi ýok), deri üsti punksiion antegrad piýelografiýa (ç)

Sistografiýa

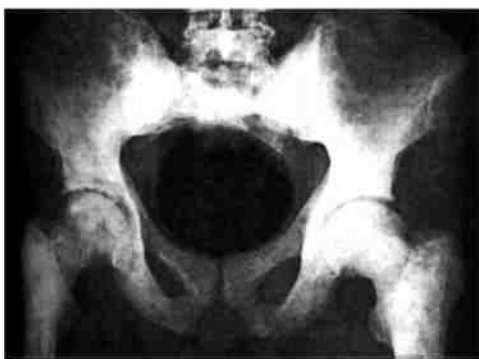
Peşew haltany suwuklyk ýa-da gaz görnüşli kontrast madda bilen dolduryp, onuň rentgen şekilini almak usuly urologiýada giňden ulanylýar. Bu usuly iki görnüşde ulanyp bolýar: miksion (aşak düşýän) we retrograd (ýokary galýan) sistografiýa. Miksion sistografiýa – ekskretor urografiýa geçirilende, onuň soňky suratlary – 0,5-1 sagatdan soň düşürilen peşew haltanyň suraty. Şeýle

ýagdaýda 0,5-1 sagat geçenden soň peşew haltada peşew bilen ýeterlik mukdarda kontrast madda hem toplanýar we peşew haltanyň şekilini alyp bolýar.

Peşew haltanyň açyk we aýdyň suratyny retrograd sistografiýada alyp bolýar. Uretral kateteriň kömegi bilen peşew haltanyň içine 150,0 golaý suwuklyk görnüşindäki (ekskretor urografiýada adaty ulanylýan kontrast maddalaryň az konsentراسيýaly erginleri) ýa-da gaz görnüşindäki (kislorod) kontrasty goýberýärler (22-nji surat).

a

b

22-nji surat. Sistografiýa (a) we pnevmosistografiýa (b)

Bu usullar peşew haltanyň dürli kesellerini (çiş, şikeslenme, rentgen-negatiw daş) hem-de prostatanyň kesellerini (adenoma, howply çiş) anyklamaga uly ýardam berýär. Peşew haltanyň, peşew çykaryjy ýoluň, erkeklik jyns agzalarynyň ýiti alawlamasy bolan halatlarynda retrograd sistografiýany geçirmek gadagan.

Uretrografiýa

Kontrast maddalary goýberip, peşew çykaryjy ýoluň şekilini almak usuly bu agzanyň kesellerini anyklamakda giňden ulanylýar. Bu usulyň hem iki görnüşi bar: ýokary galýan (retrograd) we aşak düşýän (miksion) uretrografiýa. Retrograd uretrografiýada kontrast maddany Žaneniň şprisi bilen uretranyň daşky deşiginden onuň içine aşakdan ýokary goýberýärler. Bu ýagdaýda uretranyň ön bölegi gowy görünýär (23-nji surat).

23-nji surat. Retrograd uretrografiya

Uretranyň yzky böleginiň şekilini gowy surata düşürmek üçin ilki peşew haltany 150-200,0 kontrast bilen doldurýarlar. Soňra näsagy buşukdyrýarlar we şol wagt rentgen surata düşürýärler (miksion ýa-da aşak düşýän uretrografiya). Bu ýagdaýda uretranyň yzky bölegi gowy görünýär.

Wezikulografiya (genitografiya)

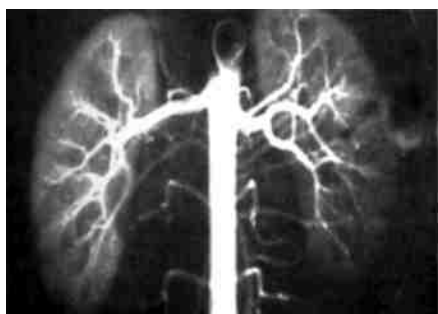
Bu usulda tohum ýollary we tohum haltajyklary kontrast madda bilen doldurylýar. Kontrast madda tohum çykaryjy ýoly punksiya etmek arkaly goýberilýär. Genitografiya usuly tohum haltajyklarynyň we prostatanyň kesellerini anyklamakda ulanylýar. Ondan başga-da bu usulyň önelgesizligiň sebäbini anyklamakda uly ähmiýeti bar (24- nji surat).

24-nji surat. Wezikulografiya (genitografiya)

Böwrek angiografiýasy

Bu usul böwrek arteriýalarynyň, böwrekleriň, böwregüsti mázleriň käbir kesellerini anyklamakda, haçan-da beýleki usullaryň (ekskretor urografiýa, ultrases barlagy, kompýuter tomografiýa we başg.) kömegi bilen keseli anyklap bolmadyk ýagdaýynda ulanylýar. But arteriýasyny punksiýa edip, oňa kateter sokýarlar we onuň ujuny böwrek arteriýalarynyň aortadan başlanýan ýerine çenli galdyrýarlar. Soňra kateter bilen kontrast madda goýberilende aortanyň, böwrekleriň arteriýalarynyň we olaryň şahajyklarynyň şekili alynýar. Soňky suratlarda nefrogramma (böwrekleriň dokumalary), wenogramma (kontrast madda wena gan damarlaryny doldurýar), ekskretor urogramma görünýär (25-nji surat).

a

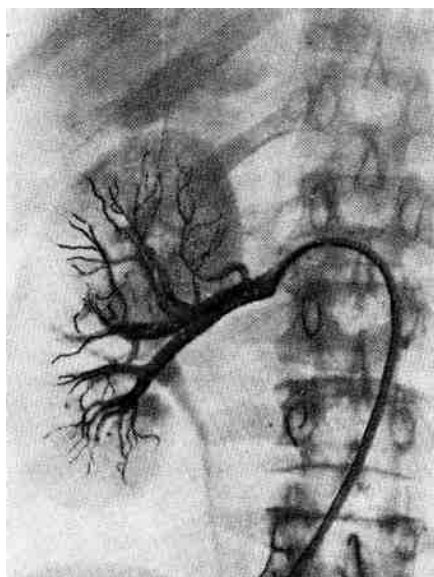

b

25-nji surat. Aortografiýa (a we b)

Eger-de böwrekde anomaliýalar, täze döreme, kista we beýleki göwrümlü döremeler bolsa, onda olaryň duran ýerlerinde gan damarlarynyň kadaly ýerleşmegi bozulýar. Ony bolsa rentgen suratda görüp bolýar. Zerurlyk bolanda kateteriň ujuny barlamak zerur bolan böwrek arteriýasyna girizip, belli bir böwregi, onuň arteriýalaryny has anyk barlap bolýar (selektiw böwrek arteriografiýasy).

Bu usul böwrekler bilen baglanyşykly bolan gan basyşynyň ýokary galmagynyň görnüşlerini (wazorenal ýa-da parenhimatoz gipertoniýa) anyklamakda hem giňden ulanylýar (26-njy surat).

26-njy surat. Sag böwregiň selektiw arteriografiýasy

Wenokawagrafiýa, wenografiýa. Bu usulda but wenasyny punksiya edip, oňa kateter sokup we kontrast goýberip, aşaky gowalç wenanyň (wenokawagrafiýa) ýa-da böwrekleriň wenalarynyň (wenografiýa) rentgen şekilini alýarlar. Böwrekleriň täze döremelerinde, wena gipertenziýasy bolan ýagdaýlarda bu usul ulanylyp bilner (27-nji surat).

27-nji surat. Wenografiýa

KOMPÝÜTER TOMOGRAFIÝA BARLAG USULY

Bedeniň beýleki agzalary bilen bir hatarda peşew çykaryjy ulgamyň agzalarynyň kompýuter barlagy giňden ulanylýar. Bir tekizlikde duran birnäçe nokatlardan goýberilýän, barlanýan ýeriň üstünden köp gezek geçýän rentgen şöhleleriniň ýörite detektorlar arkaly kabul edilmegi bu usulyň esasy bolup durýar. Alynýan maglumatlar elektron hasaplaýjy enjam arkaly işlenilýär we netijede, barlanýan zolagyň kese kesiminiň şekili alynýar. Bedeniň kese kesimi («Pirogowyň kesimi» ýaly) topografoanatomik bolup, agzalaryň şekilini, ölçeglerini, düzümini we beýleki agzalar bilen özara gatnaşygyny anyk kesgitlemäge mümkinçilik berýär.

Böwrekler kompýuter tomografiýa arkaly barlamak üçin amatly agza bolup durýarlar. Ýagly öýjüklik bilen gurşalanlygy sabäpli, olar adaty ýagdaýda tomogrammada gowy görünýärler. Kesimiň derejesine baglylykda böwrekler «C» görnüşli ýa-da süýri şekillidirler. Böwrekleriň şekili, adaty, aýdyň we gyraň, diňe olaryň polýuslary, kesimiň doly galyňlygyny eýelemeýänligi üçin, aýdyň görünmeýärler. Densimetrik tapawudyň azlygy sebäpli, böwrekleriň beýni we gabyk gatlaklary biri-birinden tapawutlanmaýarlar. Parenhimany gurşaýan dokumalardan dykyzlygy has az bolany üçin peşew çykaryjy ulgam aýdyň görünýär. Böwregiň derwezisiniň deňinde peşewakaryň ýokarky bölegini böwregiň gan damarlaryndan tapawutlandyryp bolmaýar. Böwregiň kadaly parenhimasynyň dykyzlygy Hounsfieldiň şertli şkalasy boýunça 30-dan 70-e (birlik) çenli bolup durýar. Kâbir ýagdaýlarda ýüze çykarylan patologik üýtgemeleriň häsiýetini takyklamak üçin «güýçlendirme» usulyny ulanýarlar, ýagny kompýuter tomografiýany, wena içre kontrast maddany goýberip ýerine ýetirýärler. Şeýle edilende kadaly parenhima bilen patologik dokumanyň arasyndaky densimetrik tapawut ýokarlanýar we peşew çykaryjy ýollar has aýdyň görünýärler (28-nji surat).

Kompýuter tomografiýa böwrek daş keselini, böwrekleriň göwrümli kesellerini (kistalar, täze döremeler, gidronefroz, böwrekleriň gipoplaziýasy we mürşermesi), olaryň dürli anomaliýalaryny (distopiýalar, «nal» şekilli böwrek we başg.) kesgitlemekde örän gymmatly maglumatlary berýär.

a

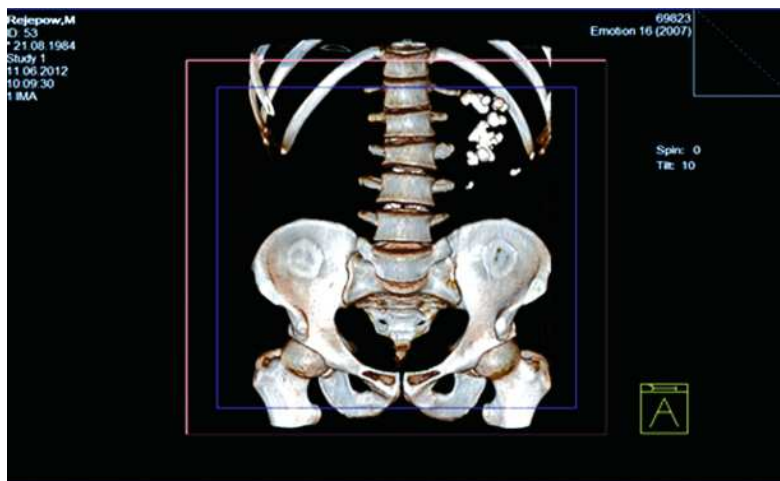
b

**28-nji surat. Kompýuter tomografiýada böwrekleriň adaty şekili:
aksial kesim (a), frontal kesim (b)**

Böwrek daş keseliniň aýdyň kompýuter tomografik şekili bar. Kesimleriň dürli derejelerinde okarajyklarda we ýargakda ýokary dykzlykly (150 we ondan ýokary «H» birligi) zolaklar kesgitlenýär. Olar töweregindäki dokumalardan aýk tapawutlanýarlar, şonuň üçin kiçik, diametri 1 mm-e çenli bolan daşlary hem ýüze çykarmak mümkin bolup durýar. Kompýuter tomografiýa daşlaryň sanyny, ýerleşýän ýerlerini we olaryň her haýsynyň ölçeglerini kesgitläp bilýär. Olar tegelek ýa-da üçburçluk görnüşli, kähallatlarda täsin görnüşli (mysal üçin, koral görnüşli daşlar) hem bolup bilerler.

Kompýuter tomografiýa barlagynda peşew çykaryjy ulgamyň agzalarynyň (böwrekler, peşewaklar, peşew halta) adaty rentgen barlagynda ýüze çykarylmaýan rentgennegatiw (urat daşlary) daşlaryny hem gowy görüp, anyklap bolýar. Peşewakar daş bilen dykylan ýagdaýynda böwregiň gidronefrozy ýüze çykarylýar. Kompýuter tomografiýa böwregiň parenhimasynyň abatlyk derejesini hem anyklamaga mümkinçilik berýär.

Kompýuter tomografiýa barlagy böwrekleriň göwrümlü kesellerini anyklamakda gymmatly maglumatlary berýär. Böwregiň kistasynyň, täze döremesiniň aýdyň şekillerini alyp bolýar, olaryň böwregiň parenhimasya we goňşy agzalara bolan gatnaşygy aý-

29-njy surat. Bۆwrekleriň kompýuter tomografiýasy («3D» şekili). Çep bۆwregiň koral we köpsanly daşlary

dyň ýüze çykarylýar. Bۆwregiň kistalarynda olaryň sanyny, ölçeglerini, içindäki suwuklygyň dykzlygyny, germewleri kesgitläp, kistalaryň häsiýetini anyklap bolýar (ýönekeý kista, ehinokokk kistasy). Bۆwrekleriň ölçegleriniň üýtgemegi: ulalmagy (gidro-nefroz) ýa-da kiçelmegi (gipoplaziýa, müşerme), olaryň boşluklarynyň giňelmegi ýa-da deformasiýasy tomogrammada gowy görünýär. Häzirki döwürde kompýuter tomografiýanyň dürli modifikasiýalary – spiral we multispiral kompýuter tomografiýa, onuň 3 «D» görnüşini alynýan maglumatlaryň has baýlaşmagyna ýardam edýär (29-njy surat).

VI BAP. PEŞEW WE JYNS AGZALARYNYŇ ANOMALIÝALARY (DOGABITDI KEMISLIKLERI)

Peşew we jyns agzalarynyň anomaliýalary adamyň hemme dogabitdi kemislikleriniň 1/3 bölegini düzýär.

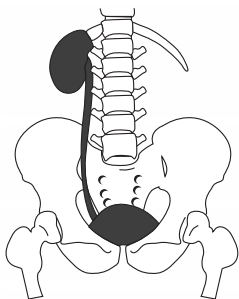
Peşew we jyns agzalarynyň anomaliýalarynyň käbir görnüşleri bilen näsaglar köp wagtlap özünde şol ýetmezçiligiň bardygy hakda hiç bir güman etmän (bilmän) hem ýaşap bilerler. Emma köp halatlarda peşew ýollarynyň we jyns agzalarynyň anomaliýalary her dürli gaýrüzümelere getirip, alawlama hadysasy, daş döremek, böwregiň atrofiýasy, böwrek ýetmezçiligi ýaly näsazlyklaryň sebäbi bolup durýarlar.

BÖWREKLERIŇ ANOMALIÝALARY

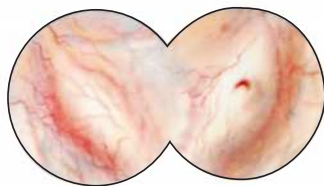
Böwrekleriň dogabitdi kemislikleri 5 topara bölünýär: böwrekleriň sanynyň anomaliýasy, göwrüminiň anomaliýasy, ýerleşýän ýeriniň anomaliýasy, bir-birine bolan gatnaşygynyň anomaliýasy we olaryň gurluşynyň anomaliýasy.

Böwregiň sanynyň anomaliýalary

Böwregiň aplaziýasy (ageneziýasy) – bir böwregiň dogabitdi bolmazlygy. Bu ýagdaý, adatça, beýleki böwregiň kompensator ulalmagyna (gipertrofiýa) getirýär.

30-njy surat. Çep böwregiň aplaziýasy

31-nji surat. Sistoskopiýa. Sag böwregiň aplaziýasynda sag peşewakaryň açylýan ýeriniň bolmazlygy

Bu görnüşli anomaliýada şol tarapdaky peşewakaryň peşew hal-tasyndaky degişli açylýan ýeri hem bolmaýar. Şu hili anomaliýanyň duş gelme mümkinçiligini göz önünde tutup, nefrektomiýa operasiýasyndan öň, hökmany suratda beýleki işleýän böwregiň bardygyna göz ýetirmeli (30-njy we 31-nji suratlar).

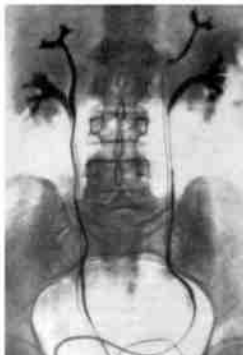
Ikitaraplaýyn aplaziýa örän seýrek duş gelýär, bu ýagdaýda adam ýaşap bilmeýär.

Goşa böwrek (böwregiň goşalanmasy) – bu anomaliýa iň köp duş gelýän dogabitdi böwrek kemisligidir. Goşa böwregiň uzynlygy kadaly böwrekden uzyn bolýar, onuň daşky süýümlü bardasy bir bolup, ol goşаланан böwregiň iki ýarymyny-da örtýär (32-nji we 33-nji suratlar).

Goşаланан böwregiň iki sany arterial gan damary bolýar. Böwrek doly goşаланан ýagdaýynda onuň her ýarymynda özbaşyna böwrek ýargagy we çanjykklar bolýar, her böwrek ýargagyndan bir peşewakar gidýär. Eger-de iki arterial damary we ikä bölünen parenhimasy bolup, bir sany ýargagyň bolan ýagdaýynda oňa doly däl goşаланан böwrek diýilýär.

32-nji surat. Ekskretor urografiýa çep böwregiň goşаланmasy

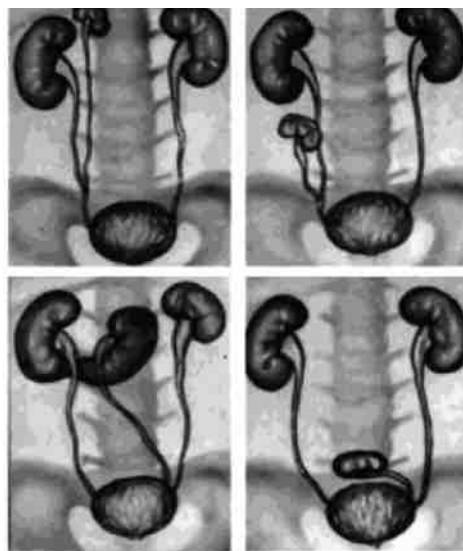
a

b

33-nji surat. Retrograd ureteropiýelografiýa. Böwrekleriň goşаланmasy (a), sag böwregiň goşаланmasy (b)

Goşmaça, üçünji böwrek – örän seýrek duş gelýän anomaliýa. Goşmaça böwregiň özüniň aýratyn ganaýlanyşygy we peşewakary bolýar. Ol, adaty, kadaly ýerleşen böwrekden aşakda ýerleşýär, göwrümi köplenç halatlarda kiçelen (34-nji surat).

34-nji surat. Goşmaça, üçünji böwregiň görnüşleri

Böwregiň göwrüminiň anomaliýalary

Böwregiň gipoplaziýasy – onuň göwrüminiň kiçelmegi. Bu anomaliýada böwregiň gistologik gurluşy kadaly we onuň işleşýi bozulmaýar (35-nji surat).

35-nji surat. Aortografiýa.

Nefrogramma.

Çep böwregiň gipoplaziýasy

Böwregiň bu dogabitdi kemisligini ultrases, rentgen, kompýuter tomografiýa we angiografiýa usullarynyň kömegi bilen anyklap bolýar. Birtaraplaýyn gipoplaziýa diňe piýelonefrit, arterial gipertenziýa ýaly gaýrüzülmeler döwründe bejergi talap edýär.

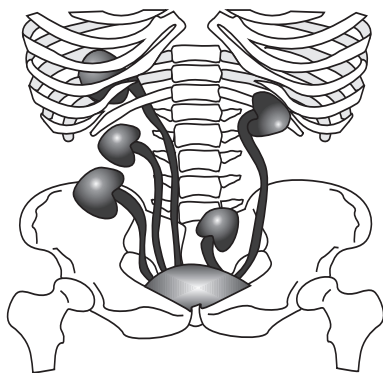
Böwrekleriň ýerleşýän ýeriniň anomaliýalary

Böwregiň bu görnüşli anomaliýasynda (distopiýa) ol kadaly ýerleşýän ýerinde ýerleşmän, ýokarda ýa-da aşakda ýerleşip biler. Oňa baglylykda böwregiň torakal distopiýasy, ýanbaş distopiýasy, çanaklyk distopiýasy we atanaklaýyn distopiýasy bolup biler. Böwregiň

distopiýasy, köplenç, erkek adamlarda duş gelýär we, esasan, çep taraplaýyn bolýar (36-njy surat).

Böwregiň torakal distopiýasy

– böwregiň döş kapasasynda (garyndöş germewinden (diafragmadan) ýokarda ýa-da plewral boşlukda) ýerleşmegi örän seýrek duş gelýän anomaliýa, ony köplenç tötänden tapýarlar. Bu anomaliýada gan damarlary öz bolmaly yerinden ýokarda ýerleşýärler we böwregiň peşewakary adatdakysyndan uzyn bolýar. Bu anomaliýa, köplenç, diafragmal ingi ýa-da diafragmanyň relaksasiýasy bilen utgaşyp gelýär.

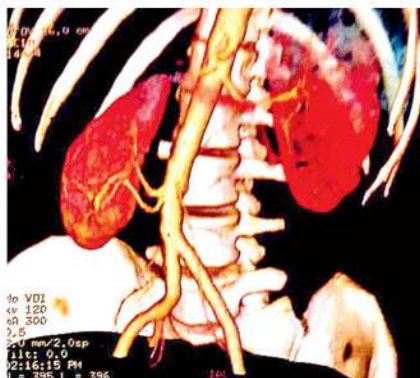

36-njy surat. Böwregiň distopiýasynyň görnüşleri

Böwregiň bil distopiýasy – iň ýygy duş gelýän anomaliýa bolup, onda böwrek öz ýerleşmeli yerinden biraz aşakda ýerleşýär, böwrek arteriýasy II-III bil oňurgalarynyň deňinden aortadan başlanýar. Palpasiýa edilende böwregi duýup bolýar. Böwregiň bil distopiýasynda ony nefroptoz bilen seljeriş anyklanyşyny geçirmegiň zerurlygy ýüze çykýar (37-nji we 38-nji suratlar).

37-nji surat. Ekskretor urografiýa. Sag böwregiň bil distopiýasy

38-nji surat. Kompýuter tomografiýa (3 «D» şekili). Sag böwregiň bil distopiýasy

Böwregiň ýanbaş distopiýasy ýeterlik derejede ýygy duş gelýär. Bu ýagdaýda böwrek ýanbaş çukurjygynda ýerleşýär. Böwregiň arteriýalary, köplenç halatlarda, köpsanly we olar umumy ýanbaş arteriýasyndan başlanýarlar. Bu anomaliýada böwrek adaty däl ýerde ýerleşip, şol ýerdäki goňşy agzalary we nerw örümlerini basýar we olaryň kadaly işlemegine päsgel berýär. Onuň netijesinde näsaglarda agyry, aşgazan-içege ýollarynyň näsazlyklary, peşew ýollarynyň işleýşiniň bozulmagy ýaly alamatlar bolýar. Anomaliýanyň bu görnüşinde palpasiýa edilende böwrek ele duýulýar. Şol sebäpli ony beýleki agzalaryň täze döremeleri bilen tapawutlandyrmaly bolýar (39-njy surat).

39-njy surat. Retrograd piyelografiýa. Sag böwregiň ýanbaş distopiýasy

40-njy surat. Ekskretor urografiýa. Çep böwregiň çanaklyk distopiýasy

Böwregiň çanaklyk distopiýasy seýrek duş gelýän anomaliýa. Böwrek bu ýagdaýda çanaklykda – erkek adamlarda göni içege bilen peşew haltanyň aralygynda, aýallarda – göni içege bilen ýatgynyň aralygynda ýerleşýär. Bu anomaliýanyň alamatlary böwregiň çanaklykda ýerleşýän agzalary gysmagy bilen baglanyşykly bolýar. Çanaklykda ýerleşen böwregi bimanual palpasiýada (per rektum ýa-da per waginam) az hereketli emele gelme görnüşinde duýup bolýar. Böwregiň çanaklyk distopiýasy göwreliligiň kadaly geçmegine päsgel berip biler (40-njy surat).

Böwregiň atanaklaýyn distopiýasy seýrek duş gelýän anomaliýa. Bir böwregiň beýleki tarapa geçip, iki

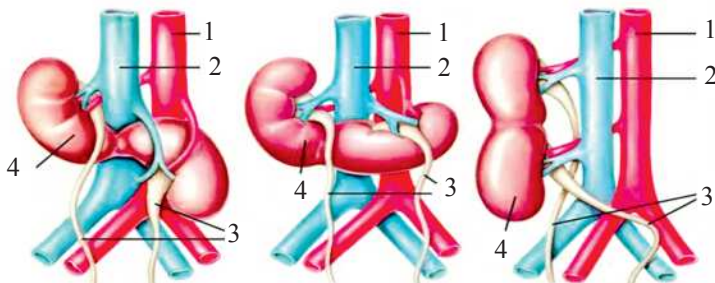
böwregiň hem bir tarapda ýerleşmegi bilen häsiýetlendirilýär. Köplenç halatlarda, iki böwrek bir-biri bilen S ýa-da L görnüşli birleşýärler. Böwregiň atanaklaýyn distopiýasynda peşewakarlaryň biri beýleki tarapa geçip, özüniň kadaly ýagdaýda peşew haltasyna açylmaly ýerinde açylýar (41-nji surat).

Böwrekleriň bir-birine bolan gatnaşygynyň anomaliýalary

Bu anomaliýa iki böwregiň birleşmesi görnüşinde bolýar. Eger-de iki böwrek özleriniň içgapdal taraplary bilen birleşseler, onda oňa köke görnüşli böwrek diýilýär. Bir böwregiň ýokarky bölegi (polýusy) bilen beýleki böwregiň aşaky bölegi (polýusy) birleşende S görnüşli ýa-da L görnüşli böwrek bolýar. S görnüşli böwrekde bir böwregiň ýargagy, derwezesi içgapdal tarapa seredýär, beýleki böwregiňki bolsa daşgapdal tarapa seredýär. L görnüşli böwrekde olaryň uzyn oklary bir-birine görä perpendikulýar ýerleşen bolýar. Eger-de böwrekler özleriniň birmeňzeş polýuslary bilen birleşen bolsalar, onda oňa nal görnüşli böwrek diýilýär (42-nji surat).

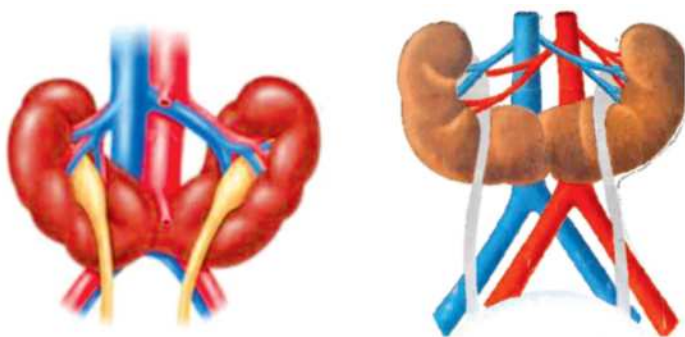

41-nji surat. Ekskretor urografiya. Çep böwregiň atanaklaýyn distopiýasy

42-nji surat. Böwrekleriň bir-birine bolan gatnaşygynyň anomaliýalarynyň görnüşleri (1 – aorta, 2 – aşaky gowalç wena, 3 – peşewakarlar, 4 – böwrekler)

Böwrekleriň bir-birine bolan gatnaşygynyň anomaliýasynyň içinde iň köp duş gelýäni böwregiň nal görnüşli anomaliýasydyr. Ol, köplenç, erkek adamlarda duş gelýär. Böwrekler, esasan, aşaky polýuslary bilen birleşýärler (90% ýagdaýda). Olaryň birleşen ýerleri inçelen bolup, ol parenhimadan ýa-da birleşdiriji dokumalardan bolup biler, ol ýere nal görnüşli böwregiň inçelen ýeri (bogazy) diýilýär. Ol, adatça, uly gan damarlaryň (aorta, aşaky gowalç wena, umumy ýanbaş gan damarlary), uly nerw damarlaryň önünde ýerleşýär we olary gysýar (43-nji surat).

43-nji surat. Nal şekilli böwregiň görnüşleri

Nal görnüşli böwregiň esasy alamatlary – garynda hereketsiz çişň barlygy, onuň goňşy agzalary basýanlygy sebäpli agyrynyň peýda bolmagy. Nal görnüşli böwrekde näsagy hiç zat biynjalyk etmän hem biler, bu ýagdaýda böwregiň anomaliýasy tötänleýin, başga sebäp boýunça barlag geçirilende tapylýar. Beýleki anomaliýalarda bolşy ýaly, nal görnüşli böwrekde hem kadaly böwreklere garanyňda gidronefroz, alawlama keselleri, daş döremek hadysasy has köp duş gelýär. Nal görnüşli böwrekde diňe güýçli agyry bolanda operasiýa edilýär. Bu ýagdaýda ol böwregiň birleşen ýerini – inçelen ýerini kesýärler (istmotomiýa) ýa-da şol böwregiň ýarasyny aýyrýarlar (geminefrektomiýa).

Adaty däl ýerde ýerleşeni we hereketsizligi üçin anomaliýaly böwrekler şikesse köp sezewar bolýarlar. Böwrekleriň anomaliýalaryny anyklamakda ultrases barlagy, rentgen, kompýuter tomografiýa usullary giňden ulanylýar. Böwregiň angioarhitektonikasyny öwrenmek üçin angiografiýa ulanylýar.

Böwregiň gurluşynyň anomaliýalary

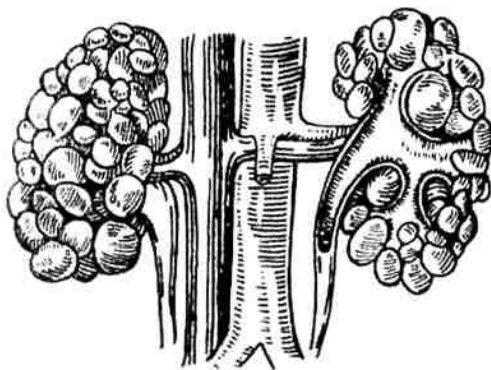
Böwregiň displaziýasy – bu böwregiň dogabitdi kiçelmegi, parenhimasynyň nädogry ösmegi we böwregiň işleşşiniň peselmegi (rudimentar böwrek, göýdük böwrek). Böwrek örän kiçelen, parenhimanyň ýumajyklary azalan we üýtgän, tersine, interstisial, birleşdiriji dokumalar has köpelen. Şeýle ýagdaýlarda, köplenç, nefrogen arterial gipertenziýa ýaly gaýrüzülme bolýar.

Böwregiň multikistozy – örän seýrek duş gelýän anomaliýa, ol birtaraplaýyn bolýar. Böwregiň bu dogabitdi kemisliginde onuň hemme parenhimasynyň ornuna kistalar döreýär. Bejergisi – nefrektomiýa operasiýasy ýerine ýetirilýär. Ikitaraplaýyn multikistoz bolan ýagdaýda ýaşaaýş mümkin däl (44-nji surat).

Böwregiň polikistozy – beýleki anomaliýalar bilen deňeşdirilende ýygý duş gelýän anomaliýa. Bu nesil yzarlaýan kesel, köplenç, ikitaraplaýyn bolýar. Böwrekleriň bu anomaliýasynda olaryň parenhimasynyň belli bir bölegi dürli ululykly kistalar bilen çalşylan bolýar. Böwrekleriň polikistozy bilen, esasan, aýallar keselleýärler. Bu anomaliýa, köplenç, beýleki agzalaryň (bagyr, dalak, aşgazanasty mäs, ýumurtgalyklar) polikistozy bilen bilelikde duş gelýär (45-nji surat).

44-nji surat. Çep böwregiň multikistozy

45-nji surat. Böwrekleriň polikistozy

Polikistozyn esasy alamatlary: bilde agyrynyň bolmagy, suwsamak, peşewiň köp bölünip çykmagy, tiz ýadamaklyk, gematuriýa, gan basyşyň beýgelmegi.

Nefronlaryň azlygy we olaryň gysylmagy sebäpli, näsaglaryň aglaba köpüsinde dowamly böwrek ýetmezçiligi ýüze çykar.

Keseli anyklamak üçin palpasiýa edilende iki böwregiň hem, köplenç halatlarda, ulalanlygy ýüze çykarylýar. Olaryň üsti tekiz däl, agyryly bolýar. Barlaglar dowamly böwrek ýetmezçiliginiň bardygyny häsiýetlendirýär: gipoizostenuriýa, azotemiýa, anemiýa, köplenç halatlarda, piýelonefritiň barlygy sebäpli piuriýa tapylýar. Seljeriş anyklanylyşyny böwregiň täze döremesi, gidronefroz bilen geçirmeli bolýar. Bu ýagdaýda polikistozyn esasy alamaty onuň ikitaraplaýyndygy bolýar. Nesil yzarlaýan keseldigini göz önünde tutsaň, näsagyň garyndaşlarynda-da şuna meňzeş keseliň barlygy hakyndaky maglumat keseli anyklamakda esas bolup biler.

Keseli anyklamak üçin ultrases, kompýuter tomografiýa, rentgen usullary (ekskretor urografiýa, böwrekleriň angiografiýasy) ulanylyp bilner.

Böwrekleriň polikistozynyň konserwatiw bejergisi peşew ýollaryndaky ýokanjyň, böwrek ýetmezçiliginiň, anemiýanyň, näsagyň gan basyşynyň ýokarlanmagynyň garşysyna gönükdirilmelidir. Operatiw bejergi diňe kistalar iriňlände we onuň netijesinde, böwrek ýetmezçiligi güýjände, total gematuriýa gaýtalanyp duran ýagdaýynda geçirilýär. Bu ýagdaýda iriňlän kistalary açýarlar we böwregiň kistalar tarapyndan gysylmasyny azaldýarlar.

Böwregiň ýönekeý (solitar) kistasy – böwrekde bir sany kistanyň bolmagy köp duş gelýän keseldir. Kista böwregiň üstünde ýerleşip, ol onuň dürli böleginde bolup biler. Bu kesel dogabitdi hem-de soň döräp biler. Soň dörän kista piýelonefritiň, böwrek daş keseliniň, şikesiň we beýleki keselleriň netijesinde bolup biler. Kista ýuwaşjadan ulalyp, böwregiň parenhimasyny basyp, onuň atrofiýasyna getirip biler. Ultrases barlagy kistany ýeňil ýüze çykarýar. Beýleki keseller (gidronefroz, täze döreme) bilen deňeşdirme anyklanylyşy geçirilende ultrases, ekskretor urografiýa, kompýuter tomografiýa usullary

46-njy surat. Böwrekleriň kompýuter tomografiýasy. Çep böwregiň solitar kistasy

47-nji surat. Böwregiň ultrases barlagy. Böwregiň solitar kistasy

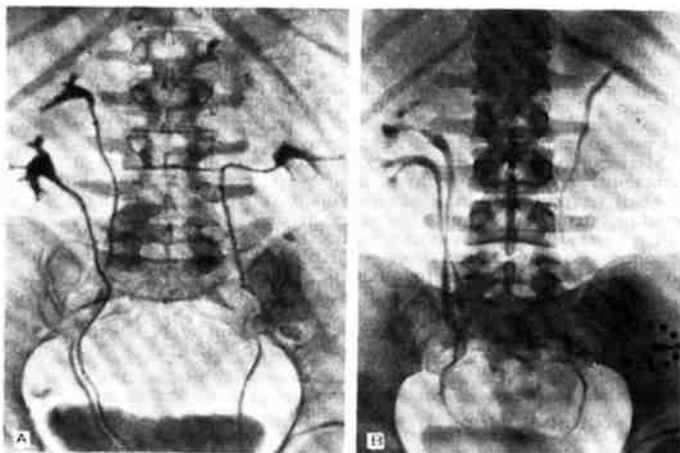
ulanylyp, bu barlaglar keseli doly anyklamaga mümkinçilik berýär (46-njy we 47-nji suratlar).

Uly bolmadyk kistalarda ony punksiýa edip, içindäki suwuklygyny aýryp, onuň ýerine ýelmeşdiriji (skleroz emele getirýän) madda goýberilýär. Uly kistalary operasiýa arkaly bejerýärler. Kistanyň diwarlaryny kesip aýryp, onuň boşlugyny böwregiň töweregindäki ýag bilen doldurýarlar.

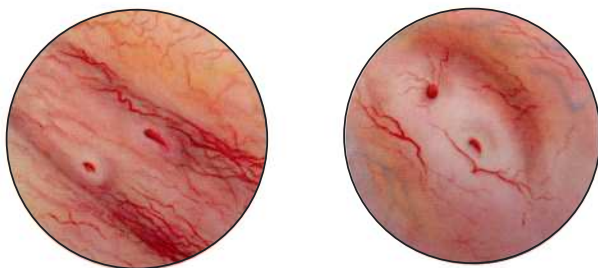
BÖWREGIŇ ÝARGAGYNYŇ WE PEŞEWAKARYŇ ANOMALIÝALARY

Böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň goşalanmasy.

Peşew çykaryjy ulgamyň anomaliýalarynyň içinde bu anomaliýalar olaryň iň köp duş gelýäni bolup durýar. Anomaliýanyň bu görnüşi kähalatlarda böwregiň goşalanmasy bilen bilelikde duşýar. Peşewakar doly goşalananda olar peşew haltada aýry-aýry açylýarlar. Peşewakar doly goşalanmadyk ýagdaýynda onuň ýokarky böleginde ol goşalanyp, aşaky böleginde birigýärler we peşew haltada onuň bir sany açylýan ýeri bolýar. Peşewakaryň doly goşalanmasy bolan ýagdaýynda Weýgert-Meýeriň kanuny boýunça böwregiň ýokarky böleginden gaýdýan peşewakaryň peşew haltada açylýan ýeri böwregiň aşaky böleginden gaýdýan peşewakaryň açylýan yerinden aşakda ýerleşýär. Bu anomaliýalary ekskretor urografiýa, sistoskopiýa, hromosistoskopiýa arkaly anyklap bolýar (48-nji we 49-njy suratlar).

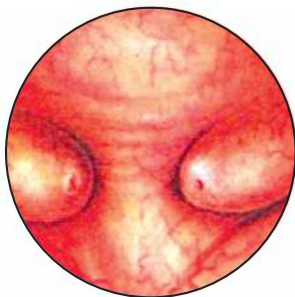
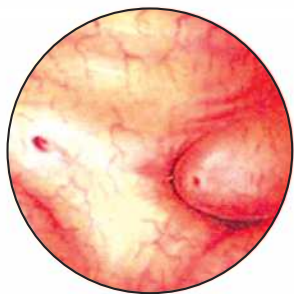

48-nji surat. Ekskretor urografiya. Sag böwregiň we peşewakaryň doly (A) we doly däl (B) goşalanmasy

49-njy surat. Sistoskopiya. Sag peşewakaryň doly goşalanmasynda olaryň aýratynlykda iki sany açylýan ýerleriniň bolmagy

Ureterosele – peşewakaryň iň aşaky – intramural böleginiň ingi görnüşli bolup, peşew haltasynyň içine çykmagy. Ol birtaraplaýyn we ikitaraplaýyn bolup biler. Onuň sebäbi peşewakaryň peşew halta açylýan ýeriniň inçelmegidir. Ureteroseläniň göwrümi 1 *ml*-den tä peşew haltanyň öz göwrümi ýaly ululyga ýetip biler. Ureterosele köp wagtlap duranda onda daş emele gelip biler ýa-da ýokarky peşew ýollarynda ýokanjyň döremegi mümkin. Bu patologıýany sistoskopiýanyň kömegi bilen anyklap bolýar. Ekskretor urografiya geçirilende peşew haltada, peşewakaryň açylmaly ýerinde kontrast madda barmadyk ýer hem-de peşewakaryň aşaky böleginiň giňelmegi ýüze çykýar. Bu üýtgeşmeler ýylanyň kellesini ýadyňa salýar (50–52-nji suratlar).

50-nji surat. Sistoskopiýa. Birtaraplaýyn (a) we ikitaraplaýyn (b) ureterosele

51-nji surat. Sistoskopiýa. Sag taraplaýyn ureterosele. «Ýylanyň kellesi» alamaty

52-nji surat. Ekskretor urografiýa. Miksion sistografiýa. Çep taraplaýyn ureterosele

Bejerilişi – endoskopik (endowezikal) ýa-da hirurgik usul bilen ureteroseläni kesip aýyrýarlar.

Peşewakarlaryň neýromuskulýar displaziýasy. Bu anomaliýada peşewakaryň peşew halta açylýan ýeriniň hem-de intramural böleginiň dogabitdi inçelmegi netijesinde onuň aşaky böleginiň giňelmegi bolup geçýär. Muňa başgaça ahalaziýa diýilýär. Ahalaziýada peşewakaryň ýokarky bölekleri kadaly işleýärler. Eger-de peşewakaryň ýokarky iki bölegi hem giňelen bolsa, onda bu ýagdaýa megaloureter diýilýär. Megaloureterde peşewakar örän giňelen we uzalan bolup, onuň hereketi azalan ýa-da düýbünden ýok bolýar (53-nji surat).

a

b

**53-nji surat. Ekskretor urografiya. Çep taraplaýyn (a),
ikitaraplaýyn megaloureter, ureterogidronefroz (b)**

Peşewakarlaryň neýromuskulýar displaziýasy, köplenç, ikitaraplaýyn anomaliýa. Bu anomaliýanyň diňe özüne degişli belli bir alamatlary ýok. Näsaglyk diňe piýelonefrit, gidronefroz, böwrek ýetmezçiligi ýaly gaýrüzülmeler peýda bolanda ýüze çykarylýar.

Bejerilişi operasiýa ýoly bilen amala aşyrylýar. Giňelen peşewakary üst-üstüne tikmek, ureterosistoanastomoz ýa-da peşewakary inçe içegäniň bir bölegi bilen çalyşmak ýaly operasiýalar ýerine ýetirilýär.

PEŞEW HALTANYŇ ANOMALIÝALARY

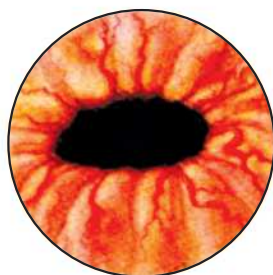
Peşew haltanyň ageneziýasy – peşew haltanyň ýoklugy. Bu anomaliýada ýaşayyş mümkin däl. Örän seýrek duş gelýän anomaliýa.

Peşew haltanyň diwertikuly – onuň diwarynyň halta görnüşli daşyna çykmagy. Ol bir ýa-da köpsanly bolup biler. Başga-da hakyky hem-de ýalan diwertikul tapawutlandyrylýar (54–56-njy suratlar).

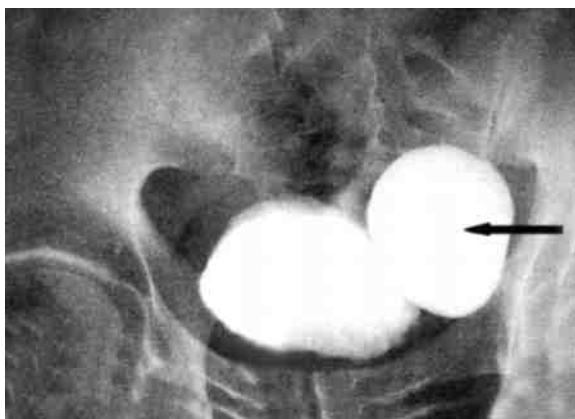
Hakyky diwertikulyň diwary peşew haltanyň hemme gatnyndan durýar. Ýalan diwertikul – peşew haltanyň içki nemli bardasynyň detruzoryň (peşew haltanyň muskullarynyň) desseleriniň arasyndan çykmagy, şonuň üçin onuň diwary diňe peşew haltanyň içki – nemli we daşky – serozly gatlaklaryndan durýar.

54-nji surat. Peşew haltanyň diwertikullary. Olaryň biriniň içinde köpsanly daşlar bar

55-nji surat. Sistoskopiýa. Peşew haltanyň diwertikulyňyň girelgesi

56-njy surat. Retrograd sistografiýa. Peşew haltanyň çep diwarynyň diwertikuly

Bu ýagdaý peşew haltanyň boşamagy üçin aşaky peşew ýollarynda kynçylyk döredýän päsgelçiligiň barlygy üçin bolýar. Peşew haltanyň diwertikulynda peşew saklanmasy bolup, bu ýagdaý sistitiň we piyelonefritiň döremegine getirýär. Kähalatlarda diwertikulda daş döreyär ýa-da çiş emele gelip biler. Peşew haltanyň diwertikulyňyň esasy alamatlary hökmünde näsagyň buşukmasynyň bozulmagy, kynlaşmagy bolýar. Peşewiň doly saklanmasy hem bolup biler. Näsagyň buşukmagy iki gezekde bolup geçýär. Birinji gezek peşew halta boşayar, yzyndan bolsa – diwertikul. Sistografiýa we sistoskopiýa

diwertikuly doly suratda anyklaýar. Sistogrammada peşew haltanyň gapdalynda goşmaça boşluk görünýär.

Diwertikul bejerilende ony operasiýa etmek ýoly bilen kesip aýyryrlar.

Peşew haltanyň ekstrofiýasy – onuň öň diwarynyň dogabitdi bolmazlygy.

Oglanlarda gyzlara garanda üç esse köp duş gelýär. Näsaga se-redilende peşew haltanyň öň diwarynyň ýoklugy sebäpli, onuň yzky diwarynyň nemli bardasy, peşewakarlaryň peşew haltada açylýan ýer-leri görünýär.

Bu anomaliýa elmydama peşew çykaryjy ýoluň anomaliýasy – epispadiýa bilen we köplenç halatda, beýleki anomaliýalar – gasyk ingisi, göni içegäniň çykmagy we beýlekiler bilen bilelikde duş gelýär. Bejerilende diňe plastiki operasiýa etmek ýoly bilen bejerilýär.

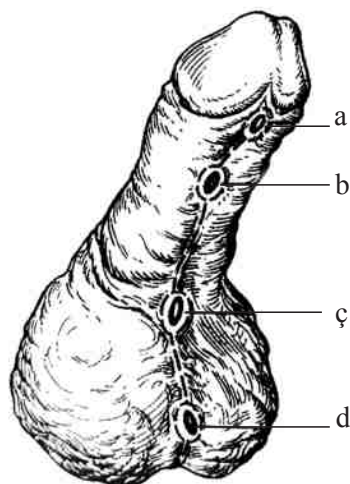
Ýokarda görkezilen anomaliýalardan başga-da, peşew haltanyň boýunjygynyň dogabitdi inçelmesi, onuň gabsasynyň bolmagy ýaly anomaliýalar bolup biler.

PEŞEW ÇYKARYJY ÝOLUŇ ANOMALIÝALARY

Peşew çykaryjy ýoluň anomaliýalaryndan iň köp duş gelýäni gipospadiýa we epispadiýa.

Gipospadiýa – peşew çykaryjy ýoluň yzky diwarynyň bolmazlygy. Bu ýagdaýda uretranyň daşky deşigi açylmaly ýerinden ýokarda açylýar. Aýallarda gipospadiýa has seýrek duş gelýär. Erkek adamlarda uretranyň daşky deşiginiň ýerleşen ýerine baglylykda gipospadiýanyň kellejik, täç, beden, ýumurtga haltasy we ýamyz görnüşleri tapawutlandyrylýar. Ondan başga-da gipospadiýasyz gipospadiýa diýlip atlandyrylýan aýratyn görnüşini belleýärler.

Gipospadiýanyň kellejik görnüşü – uretranyň daşky deşigi täç keşjagaz tarapa süýşen. Täç gipospadiýa – uretranyň deşigi täç keşjagazynyň deňinde ýerleşýär. Gipospadiýanyň beden görnüşü – uretranyň deşigi penisniň bedeniniň distal, orta ýa-da proksimal böleklerinde açylýar. Ýumurtga haltasy görnüşli gipospadiýada uretranyň deşigi ýumurtga haltasynyň ortaky çyzygynyň ugrunda açylýar. Gipospadiýanyň ýamyz görnüşinde uretranyň deşigi ýumurtga haltasynyň yzynda, ýamyzda açylýar (57-nji surat).

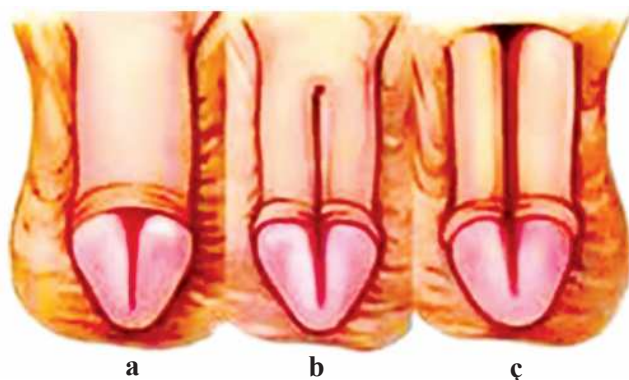

57-nji surat. Gipospadiýanyň täç (a), beden (b) we ýumurtga haltasy (c,d) görnüşleri

Gipospadiýanyň görnüşlerine laýyklykda penisiň dürli derejeli üýtgemeleri we deformasiýasy bolýar (penisiň keltelmegi we egrelmegi, ereksiýanyň agyryly bolmagy, penisiň ýetik ösmezligi, penisiň pürçügininiň gysga uýanjygynyň bolmazlygy we beýl.). Gipospadiýasyz gipospadiýa – seýrek duş gelýän anomaliýa. Bu anomaliýada uretranyň deşigi öz adaty ýerinde açylýar. Ýöne uretranyň keltelenligi sebäpli, penis «çeňňek» görnüşli deformirlenen.

Gipospadiýanyň bejergisi, esasan, operatiw. Diňe kellejik görnüşli gipospadiýada operasiýanyň zerurlygy ýok. Gipospadiýanyň beýleki görnüşlerinde iki tapgyrlyýyn operasiýa ýerine ýetirilýär. Birinji tapgyr – penisi gönülemek, ikinji tapgyr – uretrolastika (penisiň we ýumurtga haltasynyň dokumalary bilen – ýerli plastika, erkin deri loskuty bilen plastika).

Epispadiýa – uretranyň ön diwarynyň bolmazlygy, gipospadiýa garanda seýrek duş gelýär. Bu anomaliýada uretranyň daşky deşigi penisiň ön tarapynda, onuň kellejiginiň täjiniň deňinden düýbüne çenli aralykda açylyp biler. Oglanlarda gyzlara garanda 5 esse köp duş gelýär. Uretranyň deşiginiň ýerleşen ýerine baglylykda epispadiýanyň 3 görnüşü tapawutlandyrylýar: Kellejik epispadiýa, penisiň epispadiýasy we doly (total) epispadiýa (58-nji surat).

58-nji surat. Epispadiýanyň görnüşleri: kellejik (a), penis (b) we total (ç)

Kellejik epispadiýa – uretranyň daşky deşigi penisiň kellejiginiň ön tarapynda, täçjagazyň deňinde ýerleşen. Penisiň epispadiýasy (anomaliýanyň has agyr görnüşi) – uretranyň deşigi penisiň ön tarapynda täçjagazyň deňinden penisiň düýbüne çenli islendik ýerde ýerleşip biler. Total epispadiýa (anomaliýanyň iň agyr görnüşi) – uretranyň deşigi guýguç görnüşli, penisiň düýbünüň deňinde açylýar. Bu görnüşli anomaliýada peşew haltanyň sfinkteri doly açylan, netijede, peşew erkin daşary akyp durýar.

Epispadiýanyň görnüşlerine laýyklykda penisiň dürli derejeli deformasiýasy, keltelmegi, ýetik ösmezligi, buşukmaklygyň bozulmalary ýaly alamatlar bolup biler.

Diňe kellejik epispadiýada operasiýa etmek zerurlygy döremeýär. Epispadiýanyň beýleki görnüşlerinde dürli plastik operasiýalar (uretranyň defektini düzetmek, peşew haltanyň boýunjygynyň plastikasy) ýerine ýetirilýär.

Uretranyň beýleki anomaliýalary (onuň goşalanmasy, diwertikuly) seýrek duş gelýärler.

ÝUMURTGAJYKLARYŇ ANOMALIÝALARY

Bu anomaliýalar ýumurtgajyklaryň sany, gurluşy we ýerleşen ýeri boýunça tapawutlandyrylýar.

Anorhizm – iki ýumurtganyň hem bolmazlygy. Bu ýagdaýy iki taraplaýyn kriptorhizmden tapawutlandyrmaly bolýar. Jyns agzalary ösmedik ýa-da olaryň ösüşi aýallara mahsus görnüşli bolýar.

Monorhizm – bir ýumurtganyň dogabitdi bolmazlygy. Ýumurtgajygyň goşundysy, tohum çykaryjy ýol hem bolmaýar. Ýumurtga haltasynyň degişli ýarymy ösmedik bolýar. Beýleki, ýeke-täk ýumurtgajyk biraz ulalan. Bu keseliň kesgitlemesi diňe operasiýa wagtynda anyklanylýar. Kriptorhizmden tapawutlylykda, gasyk ýolunda-da, garyn boşlugynda-da, garyn boşlugynyň ýylmanak perdesiniň yzýndaky giňişlikde-de ýumurtgajyk tapylmaýar.

Poliorhizm – üçünji goşmaça ýumurtgajygyň bolmagy. Goşmaça ýumurtgajyk ösmedik, kiçijik bolýar. Goşmaça ýumurtgajygyň goşundysy, tohum çykaryjy ýoly hem bolmaýar.

Gipoplaziýa – ýumurtgajygyň kiçelmegi, birtaraplaýyn hem ikitaraplaýyn bolup biler. Şeýle ýumurtgajygyň ölçegleri birnäçe *mm*-e barabar bolýar.

Ikitaraplaýyn gipoplaziýa bolanda näsagda anorhizmdäki ýaly alamatlar bolýar. Birtaraplaýyn gipoplaziýa bolanda, ol ýumurtgajygyň howply çişe geçmeginiň mümkinçiligini göz önünde tutup, ony aýyrýarlar.

Ýumurtgajygyň anomaliýalarynyň iň köp duş gelýäni onuň ýerleşýän yeriniň anomaliýasydyr. Bulara kriptorhizm we ektopiýa girýär.

Kriptorhizm – ýumurtgajygyň aşak düşmesiniň saklanmagy, ýumurtgajygyň anomaliýalarynyň iň ýygy duş gelýän görnüşi. Gormonal üýtgemeler we mehaniki sebäpler (ýumurtgajygyň gan damarlarynyň kelteligi, gasyk ýolunyň kemter ösmegi we başgalar) kriptorhizmiň döremegine getirip biler.

Gormonal sebäpler, köplenç halatlarda, ikitaraplaýyn, mehaniki sebäpler bolsa birtaraplaýyn kriptorhizmi döredip biler.

Kriptorhizmde ýumurtgajyk garyn boşlugynda we gasyk kanalynda ýerleşip biler. Şoňa baglylykda kriptorhizmiň garyn hem-de gasyk görnüşleri tapawutlandyrylýar.

Birinji görnüşde ýumurtgajyk garyn boşlugynda ýerleşýär, ikinji görnüşde ol gasyk ýolunda ýerleşýär. Soňkusy has köp duş gelýär. Bulardan başga-da hakyky kriptorhizmi we ýalan kriptorhizmi tapawutlandyrmaly. Ýalan kriptorhizmde ýumurtgajygy aşak çekseň, ol ýumurtga haltasyna düşýär, goýberseň – ol ýene-de öňki ýerine barýar. Bu ýagdaý bejergi talap edenok, sebäbi çaganyň ýaşynyň ulalmagy bilen ýumurtgajyk öz durmaly ýerine düşýär.

Ýumurtgajygyň ektopiýasynda, kriptorhizmden tapawutlylykda, ol ýumurtga haltasyna tarap aşak düşýärkä başga ýere sowulýar. Şeýle ýagdaý ýumurtgajyk gasyk ýolundan geçenden soň emele gelýär we oňa bu ýagdaý ýumurtga haltasyna girmäge bir päsgelçilik bolanda döreýär. Munuň netijesinde ýumurtgajyk gasyk töwereginiň, buduň, artbujagyň deri asty ýagly gatlagynda ýa-da ýumurtga haltasynyň beýleki tarapynda ýerleşip biler.

Öz ýerine düşmedik ýumurtgajyk ösmedik, kiçijik bolýar. Munuň sebäbi garyn boşlugyndaky gyzygynlyk ýumurtga haltasyndaky gyzygynlykdan 3° ýokary bolýar. Ýokary gyzygynlyk ýumurtgajykda dokumalaryň kadaly ösmegine päsgel berýär. Gasyk ýolunda ýerleşen ýumurtgajyk gysylýar, şikeslenýär.

Şu sebäplere görä kriptorhizmdе ýumurtgajygyň howply çişiniň emele gelmeği has ýygý bellenýär.

Köplenç halatlarda, çagalarda aşak düşmән saklanan ýumurtgajyk öz-özünden aşak düşýär. Bir ýaşıň içinde kriptorhizmli çagalaryň 70%-inde ýumurtgajygyň öz-özi aşak, durmaly ýerine düşüp bilýär.

Alamatlary: ýumurtga haltasynda ýumurtgajygyň (birtaraplaýyn ýa-da ikitaraplaýyn) bolmazlygy, ýumurtga haltasynyň ösmedik, kiçi bolmagy, gasykda çişň bolmagy, garynda çekýän agyrynyň bolmagy.

Gasyk ýolunda ýumurtgajygy tapyp bolýar, ol hereketli (hereketsiz hem bolmagy mümkin), biraz agyryly. Näsaglaryň 5-10%-inde, esasan, ikitaraplaýyn kriptorhizmdе, endokrin bozulmalar anyklanýar.

Garyn görnüşli kriptorhizmdе ultrases barlagynda we kompýuter tomografiýa barlagynda garyn boşlugynda ýerleşen ýumurtgajyk görünýär.

Kriptorhizmiň bejerilişi. Ikitaraplaýyn kriptorhizm bolanda, konserwatiw bejergi diňe çagalarda ulanylýar. Bu ýagdaýda horionik gonadotropin dermany ulanylýar. 2-3 gezek geçirilen bejergi netijesiz bolan ýagdaýynda operatiw bejergä (orhipeksiýa) görkezme goýulýar.

Kriptorhizmiň esasy bejergisi operasiýa etmek usulydyr. Operasiýany (orhipeksiýa) 3-5 ýaşda etmek maslahat berilýär.

Kriptorhizmli näsaglaryň diňe 10%-i tohumlandyrmaga (önelgelege) ukyply bolýar. Operasiýadan soň bu göterim birtaraplaýyn kriptorhizmdе 80-e çenli, ikitaraplaýyn kriptorhizmdе 30-a çenli artýar.

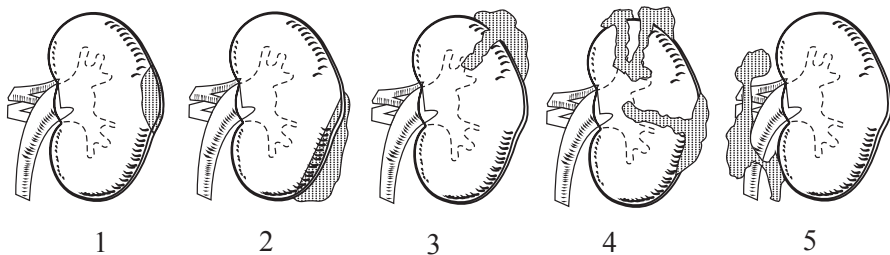
VII BAP. PEŞEW WE JYNS AGZALARYNYŇ ŞIKESLENMELERI

BÖWREGIŇ ŞIKESLENMESI

Böwregiň şikeslenmesiniň ýapyk hem-de açyk görnüşi bolýar. Ol özbaşdak ýa-da beýleki agzalaryň şikeslenmeleri bilen bilelikde duş gelip biler. Durmuşda, esasan, böwregiň ýapyk şikeslenmesi duş gelýär. Böwregiň ýapyk şikeslenmesiniň geçişi çylşyrymly we köp zatlara bagly bolup durýar. Şikeslenmä getiren urgynyň güýji we onuň ugry, böwregiň anatomik ýagdaýy, muskullaryň, deri asty ýagly gatlagyň we böwregiň töweregindäki öýjükligiň ýagdaýy ýaly pursatlar böwregiň şikeslenme derejesini kesgitleýär. Böwregiň ýapyk şikeslenmesi, köplenç, göni urgynyň netijesinde döreýär: bil bölөгine gönükdirilen göni urgy, adam bir beýiklikden aşak gaçan wagty bir gaty zadyň üstüne düşende, gysylanda şeýle ýagdaýyň döremegi mümkin. Eger-de böwregiň özi patologik üýtgän bolsa, onda onuň şikeslenmesi sähelçe güýjüň netijesinde hem bolup biler. Mysal üçin, gidronefroзда, böwregiň çanaklyk distopiýasynda we ş. m.

Kähalatlarda böwregiň şikeslenmesiniň enjamlaryň kömegi bilen barlag geçirilende hem döremegi mümkin. Mysal üçin, böwregiň ýargagyna kateter girizilende, böwregiň biopsiýasy ýerine ýetirilende, paranebral agyrysyzlandyрма geçirilende we ş.m.

Toparlara bölünişi (59-njy surat).

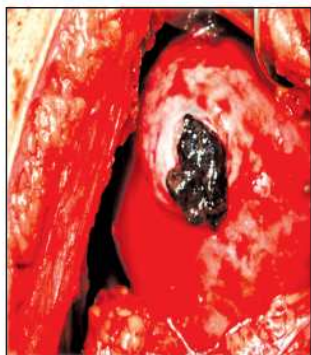

59-njy surat. Böwregiň şikesleriniň görnüşleri

1-nji topar. Bówregi töwerekleýän ýag öýjükliginiň şikeslenmesi we bówregiň süýümlü örtügiňiň ýyrtylmasy. Paranebral öýjüklikde gan öýmeleriň bolmagy mümkin.

2-nji topar. Bówregiň parenhimasynyň bówregiň boşlugyna (ýargagyna, çanajyklara) geçmeýän görnüşli ýarylmagy. Adatça, şikeslenmäniň bu görnüşinde bówregiň süýümlü örtügi ýyrtylman galýar, onuň aşagynda gan öýme (gematoma) emele gelýär.

3-nji topar. Bówregiň bu şikeslenmesi has agyr geçýär. Ol bówregiň süýümlü örtügiňiň ýyrtylmagy, parenhimasynyň bówregiň ýargagyna we çanajyklaryna geçýän ýarylmagy bilen häsiýetlendirilýär. Netijede, gematuriýa, ganyň we peşewiň bówregi töwerekleýän öýjüklige akmagy (urogematoma) bolup geçýär (60-njy surat).

60-njy surat. Bówregiň süýümlü örtügiňiň ýyrtylmagy

61-nji surat. Bówregiň mynjyramagy

4-nji topar. Bówregiň mynjyramagy. Şikeslenmäniň bu görnüşiniň örän agyr geçýär (61-nji surat).

5-nji topar. Bówregiň gan damarlarynyň aortadan we aşaky gowalç wenedan ýolunmagy. Şikeslenmäniň soňky iki toparynda güýçli ganakma bolup, olar näsagy örän agyr ýagdaýa getirip bilerler.

Köplenç halatlarda, bówregiň müçükmesi (kontuziýasy) duş gelýär. Şikeslenmäniň bu görnüşinde bówregiň parenhimasynyň görünüp duran ýarylmasy bolmaýar, emma parenhimada köpsanly kiçijik gan öýmeler, mikroinfarktlar bolup, olaryň galdyran yzy soňluk bilen bówregiň ýygrylmasyna, nefrogen görnüşli gan basyşynyň ýokarlanmagyna getirip biler.

Alamatlary we kliniki geçişi

Böwregiň şikeslenmesiniň esasy alamatlary şular: bilde agyry, ol ýerde çişň peýda bolmagy, peşewde gan bolmagy (gematuriýa). Agyry kütäk, ýiti hem-de sanjy görnüşinde bolup biler. Onuň esasy sebäpleri – böwregiň töweregindäki dokumalaryň şikeslenmesi, böwregiň süýümlü örtügiň dartylmagy, gematomanyň garnyň ýylmanak perdesini (peritoneum) basmagy, peşewakaryň lagtalanany bilen dykylmagy.

Bilde çişň peýda bolmagy ganyň we peşewiň böwregiň ýanyndaky öýjüklikde ýygnanmagy (urogematoma) bilen şertlenendir.

Böwregiň şikeslenmesiniň esasy alamaty gematuriýa. Şikeslenmäniň derejesine baglylykda ol birnäçe günden birnäçe hepde çenli dowam edip biler.

Şikeslenmäniň geçişi we alamatlary onuň derejesine baglylykda bolýar. Böwregiň müçükmesinde, 1-nji we 2-nji toparlarda näsagyň ýagdaýy kanagatlanarly bolýar. Ganakma bolmaýar ýa-da ol mikrogematuriýa görnüşinde bolup biler. Näsagyň ýürek urgusy, gan basyşy kadalylygynda galýar.

Böwregiň şikeslenmesiniň onuň boşluklaryna geçýän görnüşleri has güýçli agyry alamaty, urogematomanyň emele gelmegi hem-de güýçli makrogematuriýanyň bolmagy bilen geçýär. Bu halatlarda näsagyň umumy ýagdaýy agyrlaşýar, ganakmanyň netijesinde ganazlyk (anemiýa) döreýär, gan basyşy aşak düşýär, kollaps, şok ýaly gaýrüzülmeleriň bolmagy mümkin.

Kähalatlarda böwregiň iki tapgyrly ýarylmasynyň bolmagy mümkin. Bu görnüşli şikeslenme haçanda böwregiň parenhimasynyň ýarylyp, onuň süýümlü örtügiň ýyrtylman galan ýagdaýynda bolýar. Bu ýagdaýda süýümlü örtügiň aşagynda şikeslenmede emele gelen gematoma birnäçe gün geçenden soň, köplenç halatlarda, näsagyň seresapsyz hereketi zerarly, böwregiň süýümlü örtügiň ýyrtylmagy netijesinde böwregiň daşyna dökülýär. Netijede, güýçli ganakma, agyry döreýär, näsagyň ýagdaýy birden erbetleşýär.

Böwregiň gan damarlaryna şikes ýetende näsagda güýçli ganakma zerarly anemiýa, gan basyşynyň düşmegi, kollaps, şok, agyry peýda bolýar, gematuriýa bolanok. Gurallar arkaly barlaglar geçirilende dörän şikesde (böwregiň biopsiýasy, onuň ýargagynyň kateterlenmesi) dürli derejedäki gematuriýa, agyry bolup, soňluk bilen näsagyň gyzgynynyň galmagy, üşütme ýaly alamatlar peýda bolýar.

Anyklanyşy

Näsagyn arz-haly, şikeslenmä getiren ýagdaýlar hakyndaky maglumatlar we kliniki alamatlar böwregiň şikeslenmesini ýüze çykarýar. Şikeslenmäniň derejesini kesgitlemekde urologik barlaglaryň geçirilmegi zerur bolup durýar.

Sistoskopiýa usuly ulanylanda peşewakaryň peşew halta açylýan ýerinden ganyň çykýandygyny görüp bolýar, şeýlelikde, şikes ýeten tarapy anyklap bolýar. Hromosistoskopiýa barlagy geçirilende şikes ýeten böwrekden peşew akmanyň nähili derejede bozulandygy hem-de beýleki böwregiň işleýşi hakyndaky maglumaty alyp bolýar. Soňky maglumat şikes ýeten böwregi operasiýa wagtynda kesip aýyrmak meselesini çözmekde örän wajyp.

Böwregiň şikeslenmesini kesgitlemekde ilki ulanylýan usullaryň biri ultrases barlagydyr. Bu usulyň kömegi bilen şikes ýeten tarapy, böwregiň ölçeglerini anyklap bolýar. Böwregiň süýümlü örtügiň aşagynda we böwregi töwerekleýän öýjüklikde ýerleşen gematomalary görüp bolýar.

Böwregiň şikeslenmesini anyklamakda esasy orny rentgen usuly tutýar. Ony ilki bilen umumy urografiýany ýerine ýetirmekden başlaýarlar. Umumy urogrammada oňurga sütüniň şikes ýeten tarapa gyşarmagy, böwregiň ýanyndaky öýjüklikde emele gelen gematoma zerarly bil muskulynyň gyrasynyň aýdyň görünmezligi ýaly alamatlar, gapyrgalaryň ýa-da oňurgalaryň döwürleri ýüze çykarylýp bilner.

Böwregiň şikeslenmesinde esasy maglumatlar ekskretor urografiýa usulynyň kömegi bilen alynýar. Bu usulyň kömegi bilen şikes ýeten tarap, şikeslenen böwregiň anatomik ýagdaýy we işleýşi, beýleki böwregiň ýagdaýy hakyndaky maglumatlary alyp bolýar. Böwregiň işleýşiniň peselmegi netijesinde onuň ýargagynyň we çanajyklarynyň kontrast madda bilen gowşak we giç doldurylmagy, kontrast maddanyň böwregiň süýümlü örtügiň aşagyna ýa-da böwregiň daşyna ýaýramagy, böwregiň ýargagynyň we çanajyklarynyň şekiliniň üýtgemegi ýaly alamatlar böwregiň şikeslenmesiniň alamatlary bolup durýar. Böwregiň işleýşiniň görünmezligi onuň agyr şikeslenmesinde bolýan ganakma, kollaps, şok ýaly gaýrüzülmeler netijesinde gan basyşynyň aşak düşmegi esasynda bolup biler. Bu ýagdaýlarda böwrekleriň ýumajyklarynda gan basyşy has aşak düşüp, peşew, şol sanda kontrast madda hem böwrekler tarapyndan işlenip çykaryl-

maýar. Şonuň üçin ekskretor urografiýany näsagyň gan basyşyny, hiç bolmanda 80 mm sim.süt. çenli ýokary galdyryp ýerine ýetirmeklik maslahat berilýär.

Ýokarda görkezilen barlag usullarynyň böwregiň şikeslenmesinde ýeterlik maglumatlary berýändigini üçin, beýleki instrumental (enjamlaryň kömegi bilen) usullar – retrograd piýelografiýa, böwrek angiografiýasy – soňky wagtlarda seýrek ulanylýar.

Eger-de kliniki we beýleki usullaryň kömegi bilen böwregiň şikeslenmesiniň görnüşini hem-de onuň derejesini anyklap bolmaýan bolsa, näsagyň ýagdaýynyň agyrlaşmagy anyklaýyş operasiýasyny (lumbotomiýa) geçirmekligi talap edýär.

Kähalatlarda böwregiň şikeslenmesi bilen beýleki agzalaryň şikeslenmesiniň arasynda seljeriş anyklymasyny geçirmeli bolýar (mysal üçin, bagryň, dalagyň şikeslenmeleri). Ol agzalaryň şikeslenmesinde «ýiti garnyň» alamatlary has güýçli ýüze çykýar: garnyň ön diwarynyň muskullarynyň gatamasy, garnyň palpasiýasynda onuň agyryly bolmagy, garnyň ýylmanak perdesiniň gyjyndyrma alamatlary, garyň boşlugynyň gapdal bölümlerinde suwuklygyň bolmagy ýaly alamatlar. Garyň boşlugynyň agzalarynyň özbaşdak şikeslerinde rentgen we ultrases barlag usullary böwrekleriň kadaly ýagdaýyny kesgitleýärler. Bu barlag usullary böwregiň şikeslenmesinde oňa mahsus bolan alamatlary ýüze çykarýarlar.

Böwregiň şikeslenmesiniň anyklanylyşynda iň kyn ýagdaý onuň garyň boşlugynyň agzalarynyň şikeslenmesi bilen utgaşyp gelen halatlarynda döreýär. Barlag geçirilende şol bir wagtyň özünde hem böwregiň, hem garyň boşlugynyň agzalarynyň şikeslenmesiniň alamatlary tapylýar. Bu ýagdaýlar hökmany suratda operasiýa geçirilmegini talap edýär we ony ilki bilen laparotomiýa edip, garyň boşlugynyň agzalaryny barlap görmekden başlaýarlar.

Bejerilişi

Böwregiň özbaşdak ýapyk şikeslenmesiniň konserwatiw bejergisi şikeslenmäniň iň ýeňil görnüşlerinde ulanylyp bilner. Bu bejergi güýçli ganakma bolman, näsagyň umumy ýagdaýy kanagatlanarly bolup, ol erbetleşmese ulanylyp bilner. Näsag 10-15 günün dowamynda ýerinden galman ýatmaly, oňa agyrysyzlandyryjy we gan duruzyjy dermanlar, antibiotikler berilýär. Näsaga yzygiderli gözegçilik edilýär (ýürek urgusyna, gan basyşyna gözegçilik edilýär, yzygiderli gan we peşew barlaglary geçirilýär).

Böwregiň şikeslenmesiniň agyr görnüşleri, esasan, onuň garyn boşlugynyň agzalarynyň şikeslenmesi bilen utgaşyp gelýän görnüşleri, ganakmanyň dowam etmeginiň alamatlary, böwregiň ýanyndaky gematomanyň (urogematomanyň) barha ulalmagy, näsagyň umumy ýagdaýynyň erbetleşmegi operatiw bejergini ulanmaga mejbur edýär. Agzasaklaýjy ýa-da böwregiň kesilip aýrylmagy (nefrektomiýa) ýaly operasiýalar ulanylýar.

Böwregiň şikeslenmesi boýunça operasiýa edilende operasiýanyň göwrümi (görnüşi) böwrek barlanyp görlerden soň çözülýär. Eger-de böwregiň süýümlü bardasynyň ýyrtygy, böwregiň uly bolmadyk ýarylmagy (jaýrygy) bolsa, ol tikilýär. Umuman, eger-de böwregiň bitewiligini dikeldip bolar ýaly bolsa, mümkin boldugyça, agzasaklaýjy operasiýany ýerine ýetirýärler.

Esasan hem, ýeke-täk böwrek şikeslenen bolsa ýa-da beýleki böwrek patologik üýtgän bolsa, ýa-da iki böwrek hem şikeslenen bolsa, agzasaklaýjy operasiýany ýerine ýetirmäge çalyşmaly.

Böwregiň mynjyramasy ýa-da onuň ýarylmasy uly bolsa, böwrek gan damarlaryndan ýolnan bolsa, onda nefrektomiýa operasiýasyny etmeli bolýar.

Böwregiň açyk şikeslenmesi

Böwregiň açyk şikeslenmesi uruş (harby) wagtynda, köplenç, ok atylanda döreýär, beýleki wagtda – tyg ýarasy (sünjülen ýa-da kesilen) zerarly bolýar. Ok atylanda döreýän böwregiň şikeslenmesi köplenç, beýleki agzalaryň (garyn boşlugynyň, döş kapasasynyň agzalary), gan damarlarynyň şikeslenmesi bilen utgaşyp gelýär.

Alamatlary

Näsagyň umumy ýagdaýy böwregiň açyk şikeslenmesinde, köplenç halatlarda, agyr, şok ýagdaýynda bolýar. Beýleki agzalaryň utgaşyp gelýän şikeslerinde ol agzalar tarapyndan bolan alamatlar (peritonitiň alamatlary, gemotoraks we başg.) böwregiň şikeslenme alamatlaryny üýtgetmegi (ýaşyrmagy) mümkin. Böwregiň ýaralanmagynyň esasy alamaty gematuriýa we peşewiň ýara akmagy bolup durýar. Böwregiň gan damarlarynyň we peşewakaryň şikeslerinde hem-de böwregiň ýargagyna we çanajyklaryna geçmeýän şikeslerinde gematuriýanyň bolmazlygy hem mümkin. Eger-de gematuriýa güýçli däl bolsa, ýöne näsagda içki ganakmanyň alamatlary bar bolsa, onda bu ýagdaý ganyň garyn boşlugyna, plewral boşluga ýa-da retroperito-

neal giňişlige akmagy bilen şertlenendir. Gan retroperitoneal giňişlige akanda näsagyň bil böleginde uly çiş (urogematoma) emele gelýär.

Peşewiň ýara akmagy böwregiň ýaralanmasynyň esasy alamatlarynyň biri bolup durýar. Gematuriýa bilen deňeşdirilende bu alamat seýregräk duş gelýär we gijräk peýda bolýar. Eger-de näsagyň wena gan damaryna indigokarmin goýberilse, ol ýara çykýan peşewi gök reňke boýap, bu alamatyň ýüze çykarylmagyna ýardam edýär.

Anyklanylyşy

Şikesiň dörän ýagdaýy, ýaranyň ugry, gematuriýa, peşewiň ýara akmagy böwregiň şikeslenmesini tassyklaýar. Ýörite geçirilen urologik barlaglar (ultrases barlagy, ekskretor urografiýa) şikeslenen böwregiň anatomik ýagdaýyny, işleýşini hem-de beýleki böwregiň işleýiş derejesini anyklamaga kömek edýär.

Bejerilişi

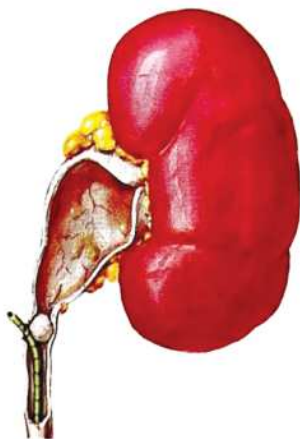
Böwregiň açyk şikeslenmesi gyssagly ýagdaýda operatiw bejerginiň geçirilmegini talap edýär. Geçiriljek operasiýanyň görnüşini operasiýa wagtynda, böwrek barlanyp göründe belli bolýar. Böwrek mynjyran ýagdaýda, onuň parenhimasynyň köpsanly ýaryklarynda, böwregiň gan damarlarynyň şikeslenmesinde nefrektomiýa operasiýasyny ýerine ýetirýärler.

Böwregiň çuň bolmadyk ýaralarynda, onuň süýümlü örtügiňiň ýyrtylmagynda agzasaklaýjy operasiýany geçirýärler, ýarany tikip, böwregiň boşlugyna drenaž goýýarlar (nefrostomiýa).

Böwregiň şikeslenmesini geçirip, böwregi kesilip aýrylmadyk näsaglarda soňluk bilen dowamly piýelonefrit, daş döremek hadysasy, paranefrit, nefrogen arterial gipertenziýa ýaly gaýrüzülmeleriň döremegi mümkin. Gematomanyň, urogematomanyň, böwregiň parenhimasynyň ýarylan ýerinde sepleşdiriji dokumalar emele gelýär. Olar böwregiň kiçijik gan damarlaryny gysyp, soňluk bilen böwregiň ýygrylmagyna we nefrogen arterial gipertenziýa getirip bilerler.

PEŞEWAKARLARYŇ ŞIKESLENMESI

Peşewakarlaryň özbaşdak şikeslenmesi örän seýrek duş gelýär, sebäbi ol özüniň hereketlilikini hem-de maýyşgaklygy bilen şikes alnan ýagdaýda ýerinden ýeňil süýşüp bilýär.

62-nji surat. Peşewakaryň ýatrogen şikesi

Köplenç halatlarda, peşewakaryň şikeslenmesi beýleki agzalaryň (böwregiň, garyn boşlugynyň agzalarynyň) şikesleri bilen utgaşyp gelýär. Şonuň üçin onuň alamatlary gowy bildirmeyär, bu bolsa şikeslenmäniň anyklanylyşyny kynlaşdyrýar. Eger-de peşewakaryň şikeslenmesi öz wagtynda bilinmese, birnäçe gün geçenden soň, peşewiň peşewakaryň töweregine akmagynyň we peşew infiltrasiýasynyň alamatlary ýüze çykýar.

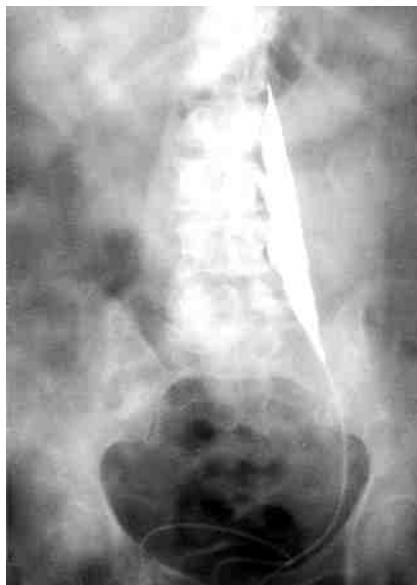
Peşewakarlaryň ýatrogen şikeslenmesi hem seýrek duş gelmeýär. Näsaglara gurallaryň kömegi bilen barlaglar ýa-da bejergi geçirilende (peşewakary kateterlemek, daşlary çekip çykarmak), ginekologik operasiýalar, göni içegede, köriçegede, ingi boýunça geçirilen operasiýalar wagtynda peşewakarlaryň ýaralanmagy mümkin. Olaryň doly däl ýa-da doly kesilmekleri, sapaklar bilen daňylmagy bolup biler. Köplenç, bu şikesler operasiýa wagtynda bilinmeyär, olar birnäçe gün geçenden soň ýüze çykarylýar (62-nji surat).

Peşewakarlaryň şikeslenmesiniň alamatlary: gematuriýa, bil bölekdäki agyry, näsagyň gyzgynynyň galmagy bolup durýar. Mysal üçin, eger-de peşewakar operasiýa wagtynda daňlan bolsa, onda operasiýadan soň näsag bil böleginde güýçli agyry duýýar. Eger-de peşewakar kesilen bolsa, onda peşewiň garyn boşlugyna ýa-da beýleki ýerlere akmasynyň we peşew infiltrasiýasynyň alamatlary peýda bolýar (töwerekleýän ýag öýjükliginde, erkeklerde ýumurtga hal-tasynda). Ginekologik operasiýalar wagtynda bolan peşewakarlaryň şikesleriniň netijesinde peşewakarlaryň bilen aýallyk jyns agzasynyň arasynda deşik (fistula) döremegi mümkin.

Ýokarda görkezilen alamatlaryň giç ýüze çykýandygy üçin, peşewakarlaryň şikeslenmesiniň öz wagtynda anyklamak aňsat düşmeýär.

Hromosistoskopiýa geçirilen wagtynda şikes ýeten tarapdan ganyň ýa-da peşewiň bölünip çykmagy bolmaýar, kateter girizilende ol şikeslenen ýerden ýokary geçmeýär, rentgen barlagy geçirilende

goýberilen kontrast maddanyň peşewakary töwerekleýän giňişlige akmasy ýüze çykarylýar (63-nji surat).

63-nji surat. Retrograd ureterografiýa.

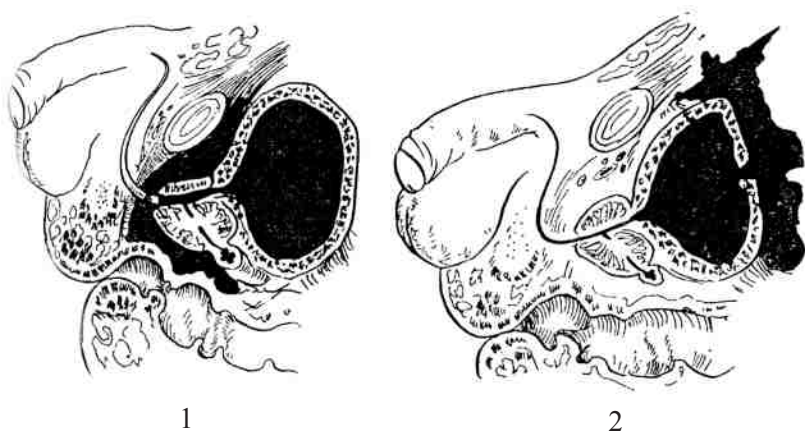
**Çep peşewakaryň kateter bilen ýatrogen şikesi,
kontrast maddanyň peşewakaryň çäginde daşyna akmagy**

Peşewakaryň şikeslenmesi diňe operatiw usul bilen bejerilýär. Eger-de peşewakaryň şikeslenmesi öz wagtynda (operasiýa wagtynda) bilinse, onda onuň bitewiligini dikeldiş operasiýasy uretero-ureteroanastomoz (peşewakaryň ýokarky we aşaky uçlaryny bir-birine tikmek) ýerine ýetirilýär. Eger-de şikeslenme giç ýüze çykarylan bolsa, onda ýygynanan peşewi akdyryp, peşew akan ýerleri giňden drenirleýärler. Bu ýagdaýlarda peşewakaryň bitewiligini soň, ikinji tapgyrda, operasiýa edip dikeldýärler.

PEŞEW HALTANYŇ ŞIKESLENMESI

Peşew haltanyň şikeslenmesi ýapyk we açyk, şol sanda garyn boşlugynyň içine hem-de garyn boşlugynyň daşyna bolup biler. Peşew haltanyň ýapyk şikeslenmesi içki agzalaryň şikesleriniň 12%-ine çenlisini düzýär. Esasan, onuň garyn boşlugynyň daşyna bolan görnüşi

duş gelýär. Köplenç halatlarda, ol çanaklyk süňkleriniň döwürmegi-
niň netijesinde döreýär (64-nji surat).

**64-nji surat. Peşew haltanyň şikesleriniň görnüşleri: garyn boşlugynyň
daşyna (1) we garyn boşlugynyň içine (2) bolan şikesi**

Garyn boşlugynyň daşyna bolan peşew haltanyň şikeslenmesi çanaklyk süňkleri döwlende olaryň uçlarynyň peşew haltany ýaralamagy ýa-da peşew haltany çanaklyk süňküne baglaýjylaryň dartylmagy netijesinde döreýär. Şikeslenmäniň derejesi dürli-dürli bolup biler: kiçijik, zordan görüp bolýan ýyrtykdan ullakan ýarylmalara çenli, kähalatlarda peşew haltanyň peşew çykaryjy ýoldan üzülmesine çenli bolup biler. Şikeslenmäniň çuňlugy hem dürli-dürli bolýar: ýukajyk, peşew haltanyň daşky gatlagynyň ýyrtylmasy (peşew haltanyň içine geçmeýän), peşew haltanyň hemme gatlagynyň ýyrtylyp, onuň içine geçýän şikeslenme.

Kähalatlarda, çanaklyk süňkleriniň döwürmesi bolmadyk wagtynda hem, peşew halta ýarylyp biler. Bu ýagdaý peşewden doly peşew haltanyň içinde gidrostatik basyşyň birden, duýdansyz ýokarlanmagy bilen düşündirilýär. Urgy bolanda, gysylanda ýa-da peşew haltanyň muskullarynyň we beýleki muskullaryň birden gatan wagtynda peşew haltanyň ýarylmagy bolup biler. Köplenç, şeýle mümkinçilik serhoşluk ýagdaýynda, peşew halta doly bolanda, garynyň ön diwarynyň muskullarynyň goraýjy refleksiniň gowşan ýagdaýynda bolup geçýär.

Peşew haltanyň çanaklyk süňkleriniň döwürmesi bilen bagly däl şikeslenmesi, köplenç, garyn boşlugynyň içine tarap bolýar. Peşew hal-

tanyň garnyň ýylmanak perdesi (peritoneum) bilen ýapylan ýokarky bölegi süňkler bilen goralmadyk. Şonuň üçin şol bölek şikes döredýän güýje garşylyk görkezip bilmeýär we garyn boşlugynyň içine ýarylýar.

Peşew haltanyň şikeslenmesiniň hemme görnüşinde dürli derejede ganakma döreýär. Peşew haltanyň ýarylan ýerine baglylykda ganakma peşew haltanyň içine, peşew haltanyň ýanyndaky öýjüklişe, garyn boşlugyna bolup biler.

Uly bolmadyk, peşew haltanyň içine geçýän şikeslerde ýarylan ýeriň gan lagtalary ýa-da içege, içýag (omentum) bilen wagtlaýynça ýapylmagy, ýaranyň gyralarynyň bir-birine birleşmegi mümkin. Bu ýagdaý şikeslenmäniň anyklanylyşyny kynlaşdyryp biler.

Peşew haltanyň şikesiniň agyr we çylşyrymly görnüşiniň biri onuň peşew çykaryjy ýoldan ýolunmagydyr. Bu ýagdaýda näsagda ýiti peşew saklanmasy bolýar. Peşew haltadan çykýan peşew kiçi çanaklygyň içine ýaýrap, agyr gaýrüzülmeleriň sebäbi bolup durýar.

Alamatlary

Garyn boşlugynyň daşyna bolan peşew haltanyň şikeslenmesiniň irki we ýygy duş gelýän alamatlarynyň biri – garnyň aşak böleginde döreýän agyry. Agyry ýamza, göni içegä, erkeklik jyns agzasyna ýaýrap biler, näsag çyglanda agyry güýçlenýär.

Şikeslenmäniň başga bir alamaty – näsagyň buşukmasynyň bozulmagy: buşugyp bilmezligi – ýiti peşew saklanmasy, buşukmasynyň kynlaşmagy, çaltlaşmagy, netijesiz buşukmak isleginiň döräp, buşugyp bilmezligi ýa-da ol wagtda azajyk ganly peşewiň (birnäçe damja), ganyň çykmagy. Ýamyzda ýa-da garnyň aşaky böleginde näsag buşukjak bolanda agyry güýçlenýär, näsag göýä öz bedenine (bedeniň dokumalaryna) buşugýar.

Peşew haltanyň şikeslenmesiniň mahsus bir alamaty gematuriýadyr. Köplenç, onuň terminal görnüşi bolýar, ýöne dowam edýän ganakma bolanda total gematuriýa hem bolup biler.

Peşew halta peşew çykaryjy ýoldan üzülende näsagda ýiti peşew saklanmasy bolýar, netijesiz buşukmak islegi döräp, uretranyň daşky deşiginden wagtal-wagtal ganyň çykyp durmagy, peşewiň peşew haltadan daşky dokumalara akmagynyň we peşew infiltrasiýasynyň alamatlary peýda bolýar.

Peşew halta garyn boşlugynyň içine ýarylanda onuň iň irki alamaty – garynda agyrynyň döremegidir. Ilki başda garnyň aşak böle-

ginde döräp, ol soňra garnyň ähli ýerine ýaýraýar. Güýçli agyrydan şok ýagdaýy döräp biler, soňluk bilen peritonitiň (ýiti garnyň) alamatlary peýda bolýar.

Peşew haltanyň şikeslenmesiniň bu görnüşiniň ýene bir alamaty – näsagyň buşukmagynyň bozulmagy: ýygy-ýygdydan döreýän, azajyk peşewiň ýa-da ganyň çykmagy bilen geçýän netijesiz buşukmak islegi. Peşew ýarylan ýerden garyn boşlugynyň içine akýar.

Anyklanylyşy

Şikeslenmä getiren ýagdaý, çanaklyk süňkleriniň döwürmegi, serhoşlyk ýagdaýynda alnan urgy, näsagyň garnynyň aşak bölegindäki sypjyrylmalar, ýokarda görkezilen arz-şikaýatlar, hemmesi bilelikde peşew haltanyň şikeslenmesi hakynda pikir döredip biler.

Näsagyň garny palpasiýa edilende agyrynyň döremegi, garnyň oň diwarynyň muskullarynyň gatamagy, peritonitiň alamatlarynyň peýda bolmagy peşew haltanyň ýarylmasynyň alamatlary bolup durýarlar. Perkussiýa geçirilende, ýiti peşew saklanmasy bolan ýagdaýda, perkutor sesiň kütelmegi, garyn boşlugyna peşewiň akmagy netijesinde kütäk perkutor sesiň garnyň gapdal böleklerinde peýda bolmagy peşew haltanyň ýarylmasyny subut edýär.

Gurallaryň kömegi bilen geçirilýän barlag usullaryndan, esasan, peşew haltanyň kateterlenmesi ulanylýar. Peşew haltanyň ýarylmasynda kateter boýunça az mukdarda gan gatyşykly peşew çykýar ýa-da hiç zat çykmaýar. Garyn boşlugynyň içine ýarylan peşew halta kateterlenende ilki hiç zat çykmaýar, soňra kateter çuňrak süýşürilende, haçanda kateter ýarygyň üsti bilen garyn boşlugyna düşende, birden köp mukdarda peşewiň bölünip çykmagy mümkin (birnäçe litere çenli) – Zeldowiçiň alamaty. Bu çykan suwuklyk garyn boşlugyna düşen peşew bilen eksudatyň garyndysy bolup, onda köp mukdarda belok (protein) bolýar. Garyn boşlugynyň içine ýarylan peşew halta kateter boýunça ýuwlanda goýberilen suwuklyk yzyna çykmaýar, sebäbi ol peşew haltanyň ýarasynyň üsti bilen garyn boşlugyna geçip gidýär. Kähalatlarda garyn boşlugynyň içine ýarylan peşew haltanyň ýarasynyň içege ýa-da içýag (omentum) bilen ýapylmagy (dykylmagy) netijesinde kateter boýunça peşew halta ýuwlanda, kadaly ýagdaýdaky ýaly, goýberilen suwuklygyň mukdarynyň we yzyna çykýan suwuklygyň mukdarynyň deň bolmagy hem mümkin.

Peşew haltanyň şikeslenmesini anyklamakda giňden ulanylýan usullaryň biri-de ekskretor urografiýa we miksion (aşak düşýän) sistografiýadyr. Bu usul böwrekleriň işleýşini görkezmek bilen bir hatarda gıçki rentgen suratlarda alynýan sistografiýada peşew haltanyň ýagdaýy barada maglumat berýär.

Peşew haltanyň has gowy şekili retrograd sistografiýada (peşew halta girizilen kateter boýunça kontrast madda goýbermek usuly) alynýar. Peşew haltanyň şikesiniň esasy alamaty goýberilen kontrast maddanyň peşew haltanyň çäğinden çykyp, garyn boşlugyna, çanaklygyň ýag öýjükligine akmagydyr. Peşew haltanyň ýarasynyň ýerleşen ýerine we ölçeglerine baglylykda kontrast maddanyň akmasynyň görnüşleri dürli-dürli bolýar. Garyn boşlugynyň daşyna ýarylan peşew haltanyň ýarasy onuň boýunjygynda bolsa, kontrast madda dürli ölçegli zolaklar görnüşinde bolýar («şöhleler»). Eger-de ýaryk peşew haltanyň oň ýa-da yz tarapynda bolsa, onda kontrast madda ýanbaş süňküniň ganatlarynyň deňinde görünýär. Eger-de peşew haltanyň gapdal diwarlarynyň biri ýarylan bolsa, onda kontrast madda peşew haltanyň çäğinden daşarda, bir gapdalynda görünýär.

Peşew haltanyň şikesiniň garyn boşlugynyň içine ýarylan görnüşinde peşew halta goýberilen kontrast madda garyn boşlugynyň içinde, onuň gapdal ýolunda ýa-da içege halkalarynyň arasynda görünýär (65-nji surat).

1

2

65-nji surat. Retrograd sistografiýa. Peşew haltanyň garyn boşlugynyň içine bolan şikesi, kontrast madda garyn boşlugynyň içine ýaýraýar (1) we peşew haltanyň garyn boşlugynyň daşyna bolan şikesi, kontrast madda peşew haltanyň çäğinden daşynda anyklanýar (2)

Peşew halta peşew çykaryjy ýoldan ýolnan halatynda kontrast madda uretranyň içerki deşiginiň töwereginde onuň çäginde daşarda kesgitlenýär.

Garyn boşlugynyň daşyna ýarylan peşew haltanyň şikesi, köplenç, yzky uretranyň şikesine meňzeş bolýar. Olary uretrografiýanyň ýa-da sistografiýanyň kömegi bilen anyklap bolýar.

Peşew haltanyň garyn boşlugynyň içine ýarylan görnüşiniň alamatlary garyn boşlugynyň agzalarynyň şikesleriniň alamatlaryna meňzeş (bagyr, dalak, ýogyn ýa-da inçe içege). Olar garynda güýçli agyry, içki ganakma, peritonitiň alamatlary bilen geçýärler. Emma garyn boşlugynyň bu agzalarynyň şikeslerinde peşew haltanyň şikesine mahsus bolan alamatlar (näsagyň buşukmasynyň bozulmagy, gematuriýa) bolmaýar. Sistografiýa edilende peşew haltanyň şikesi üçin mahsus bolan rentgen alamatlaryň bolmazlygy, garyn boşlugynyň agzalarynyň şikeslenmesini kesgitlemäge mümkinçilik berýär.

Bejerilişi

Peşew haltanyň içine geçmeýän ýapyk şikeslenmesi, esasan, konserwatiw usul bilen bejerilýär. Antibiotikler we gan duruzjy dermanlar belleniýär. Eger-de näsagyň özi buşugyp bilmeýse, onda peşew haltany kateterleýärler ýa-da kateteri belli bir wagta çenli uretrada galdyryşlar (kateter a' demeure).

Peşew haltanyň içine geçýän şikeslenmeleriniň bejergisi diňe operatiw usul bilen amala aşyrylýar. Operasiýanyň maksady – peşew haltanyň bitewiligini dikeltmek bolup durýar.

Garyn boşlugynyň içine ýarylan peşew haltanyň şikesinde laparotomiýa kesimi ýerine ýetirilip, ilki garyn boşlugynyň içini, agzalaryny barlap görýärler, ony içine düşen peşewden arassalaýarlar. Soňra peşew haltanyň ýarasyny iki gatlaýyn ketgut sapagy bilen tikýärler. Peşew haltany erkeklerde episistostoma bilen, aýallarda – ony germetik tikip, uretranyň üsti bilen goýlan kateter bilen drenirleýärler.

Garyn boşlugynyň daşyna ýarylan peşew haltany etstraperitoneal kesim bilen açyp, barlap görüp, ýyrtylan ýerini iki gatlaýyn ketgut sapaklary bilen tikýärler we drenirleýärler.

Peşew haltanyň şikeslenmesinde operasiýany gaýragoýulmasyz möhletde ýerine ýetirmäge çalyşmaly. Sebäbi peşew haltanyň ýany-

daky ýag öýjükliginde örän köp gan damarlary bar. Eger-de operasiýa wagtynda edilmese, gan öýmeleriň, esasan hem, peşew akan dokumalaryň ýeňil iriňlemegi mümkin.

PEŞEW HALTANYŇ AÇYK ŞIKESLENMESI

Peşew haltanyň açyk şikeslenmesi, köplenç, ok ýarasy ýa-da tyg ýarasy görnüşinde bolýar. Beýleki agzalaryň keselleri boýunça geçirilen operasiýalaryň netijesinde alynýan peşew haltanyň şikesleri hem seýrek duş gelenok (ginekologik operasiýalar, ingi boýunça geçirilen operasiýalar). Çanaklyk sünkleriniň döwürmegi netijesinde alynýan şikesler hem bolup biler.

Ok ýarasy bolanda okuň peşew haltanyň içinden geçip, töweregindäki dokumalarda saklanýan ýa-da peşew haltanyň içinde galýan ýagdaýlary bolýar. Soňky görnüşde soňluk bilen onuň üstünde daş döreýän pursatlary hem duş gelýär. Peşew haltanyň açyk şikeslenmesi, ýapyk görnüşindäki ýaly, garyn boşlugynyň içine geçýän hem-de onuň daşyna bolýan ýarylmasy görnüşinde bolup biler.

Peşew haltanyň özbaşdak açyk şikeslenmesi seýrek duş gelýär, köplenç halatlarda, ol beýleki agzalaryň şikesleri bilen utgaşyp gelýär (inçe we ýogyn içegäniň, göni içegäniň, jyns agzalarynyň, uly gan damarlarynyň, peşewakarlaryň şikesleri, çanaklyk sünkleriniň döwürmegi). Peşew haltanyň açyk şikeslerinde, esasan, ok ýaralarynda, ýaranyň içine geýimiň ýyrtyk bölekleri, toprak bilen aerob we anaerob ýokançlaryň düşmek mümkinçiligi döreýär.

Peşew haltanyň şikeslenmesiniň bu görnüşiniň kliniki alamatlary onuň ýapyk şikeslenmesiniň alamatlaryna meňzeş (agyry, gematuriýa, näsagyň buşukmagynyň bozulmasynyň dürli görnüşleri). Garyn boşlugynyň daşyna ýarylan peşew haltanyň şikeslerinde ýaradan peşewiň çykmagy bolup biler. Peşew halta garyn boşlugynyň içine ýarylanda peşew garyn boşlugynyň içine akyp, peritonitiň döremegine getirýär.

Köplenç, beýleki şikesler bilen utgaşyp gelýändigini we ýokançly gaýrüzülmeleriň bolýandygy üçin, ýapyk şikeslenmä garanynda peşew haltanyň açyk şikeslenmesi kliniki tarapdan agyr geçýär: dürli agzalaryň arasynda fistulalaryň (deşik) döremegi, çanaklyk sünkleriniň osteomiýeliti, çanaklygyň öýjükliginiň flegmonasy, peritonit ýaly gaýrüzülmeler bu şikeslenmäniň agyr geçmeginiň sebäbi bolup durýar.

Peşew haltanyň açyk şikeslenmesini anyklamakda şikesiň alnyşynyň ýagdaýy, onuň ýerleşen ýeri, ýaranyň ugry, näsagyň arz-şikaýatlary, peşewiň ýara akmagy, perkussiýa edilende ýanbaş-gasyk bölekde, garnyň gapdal böleginde sesiň kütelmegi ýaly alamatlaryň uly ähmiýeti bar. Retrograd sistografiýa gymmatly maglumatlary berýär. Peşew haltanyň içine reňklenen suwuklyk (gök metilen, indigokarmin) goýberilende onuň ýaradan çykmagy peşew haltanyň şikesini tassyklaýar.

Peşew haltanyň açyk ýaralarynda gaýragoýulmasyz operasiýa ýerine ýetirilýär. Geçirilýän operasiýalaryň görnüşi bu agzanyň ýapyk şikeslenmesinde ýerine ýetirilýän operasiýalara meňzeş.

PEŞEW ÇYKARYJY ÝOLUŇ ŞIKESLENMESI

Peşew agzalarynyň şikesleriniň arasynda peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesi ýygylgy boýunça birinji orny eýeleýär. Erkek adamlarda aýallara garanynda has köp duş gelýär. Ýapyk hem-de açyk görnüşleri tapawutlandyrylýar.

PEŞEW ÇYKARYJY ÝOLUŇ ÝAPYK ŞIKESLENMESI

Uretranyň ýapyk şikesleri oňa daşky güýjüň täsiri hem-de çanaklyk süňkleriniň döwürmegi netijesinde döräp biler. Birinji ýagdaýda uretranyň, köplenç, ýamyz bölegi ýyrtylýar. Näsag ýykylyp ýa-da ýokardan gaçyp, ýamza urgy täsir etse ýa-da şol ýere urlanda uretra ýyrtylyp biler. Uretranyň oň tarapda ýerleşen bölegi (sallanyp duran bölegi) seýrek şikeslenýär, sebäbi urgy wagtynda peşew çykaryjy ýoluň bu bölegi özüniň hereketliliginiň netijesinde täsir edýän güýjüň ugrundan ýeňil sowulýar.

Çanaklyk süňkleri döwrende, esasan, uretranyň yzky bölegine (prostatanýň içinden geçýän bölegi, perde bölegi) zeper ýetýär. Bu ýagdaýda çanaklyk süňkleriniň döwürleri yerinden üýtgeýär we onuň netijesinde uretra bilen çanaklygyň diwarlarynyň arasyndaky baglaýjylar dartylyp, peşew çykaryjy ýoluň yzky bölegini çekip ýyrtýar. Uretrany süňkleriň döwürleriniň gös-göni özleriniň ýyrtmagy hem bolup biler.

Ýokarda görkezilen şikeslenmäniň alnan hemme ýagdaýlarynda uretranyň dürli derejeli şikesi bolup biler. Şonuň bilen baglylykda onuň doly we doly däl ýyrtylmagy tapawutlandyrylýar. Uretranyň

doly däl, bölekleyin, onuň içine geçmeýän şikesinde bu agzanyň diwarynyň hemme gatlaklary ýyrtylmaýar. Doly, uretranyň içine geçýän şikesde onuň hemme gatlaklary ýyrtylyp, bitewiligi bozulýar. Bu ýagdaýda näsag buşukjak bolup synanyşanda peşew uretrany töwe-rekleýän dokumalara düşüp, peşew infiltrasiýasyny döredýär.

Peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesinde peşew uretranyň çägin-den çykyp, ýamzyň öýjükligine, ýumurtga haltasyna, but böleginiň öýjükligine, çanaklygyň öýjükligine, garnyň diwarlarynyň aşaky bölegine akypp, olary infiltrirleýär we agyr geçýän gaýrüzülmeleriň döremegine sebäp bolýar (çanaklygyň flegmonasy).

Peşew çykaryjy ýoluň şikesleriniň ýene bir topary enjamlar bilen barlag geçirilende ýetirilýän şikeslerdir. Mysal üçin, uretradan kateter, buž ýa-da sistoskop gödeklik, zorluk bilen geçirilende, onda olaryň uretranyň içi bilen däl-de, onuň gapdalyndan geçmegi (ýalan ugur bilen) mümkin. Köplenç, şeýle ýagdaý uretranyň inçelmesi bolup, ondan ýokarky aýdylan enjamlar geçirilende döreýär.

Aýallarda peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesi seýrek duş gelýär we ol, köplenç, dogrum wagtynda döreýär.

Alamatlary

Peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesine üç sany alamat (alamatlaryň üçlügi) mahsus hasap edilýär: uretrorragiýa (buşugylmadyk wagty uretradan ganyň çykmagy, uretradan ganakma), peşew saklanmasy, ýamyzdaky gematoma (urogematoma).

Uretradan ganakma – uretrorragiýa – onuň şikeslenmesiniň hemme görnüşinde hem duş gelýär. Bu alamat uretranyň öňdäki böleginiň şikeslenmesinde has güýçli bolýar. Uretranyň yzky böleginiň şikesinde ganakma inisial gematuriýa (peşewiň 1-nji bölüp çykarylýan mukdarynyň ganly bolmagy) görnüşinde bolup biler. Eger-de uretra doly üzülen bolsa, onda uretrorragiýanyň bolmazlygy hem mümkin.

Ýiti peşew saklanmasy uretranyň şikeslenmesinde onuň gematoma bilen gysylmagy sebäpli, uretranyň içiniň lagtalan gan bilen dykylmagy ýa-da onuň üzülmegi netijesinde döräp biler. Peşew saklanmasy doly we doly däl görnüşinde bolup biler. Soňky görnüşinde näsag buşuganda kynçylyk çekýär, peşewiň akymy inçejik. Uretranyň geçirijiligi kadaly bolan ýagdaýda hem peşew saklanmasy bolup biler. Uretranyň içine geçmeýän şikeslerde ol alamat näsagda buşukmaga

synanyşyk wagtynda döreýän agyry bilen bagly – bu ýagdaýda näsag agyry dörän wagty refleks netijesinde buşukmakdan saklanmaly bolýar.

Ýamyzda döreýän gematoma (urogematoma) uretranyň içine geçýän şikeslenmede, haçan-da, parauretral dokumalara gan akanda emele gelýär. Näsag buşuganda uretranyň ýyrtylan ýerinden peşewiň çykmagy gematomany urogematoma öwürýär. Ýokanjiň goşulyşmagy urogematomanyň iriňlemegine we urosepsise getirip biler. Uretranyň öňdäki bölegi şikeslenende gematoma ýumurtga haltasynda we gasykda döreýär.

Anyklanylyşy

Bu şikeslenmäniň anyklanylyşy kynçylyk döretmeýär. Şikeslenmä getiren ýagdaý, oňa mahsus alamatlar (uretrorragiýa, buşukmanyň bozulmasy, gematoma (urogematoma), peşew haltanyň kadadan artyk ulalmagy) dogry kesel kesgitlemesini anyklamaga ýardam edýär.

Peşew çykaryjy ýoluň yzky böleginiň şikesinde göni içegäniň üsti bilen (per rektum) prostata barlanyp göründe we ol barmak bilen basylan wagtynda uretranyň daşky deşiginden gan çykýar.

Kesel kesgitlemesini anyklamak, onuň görnüşlerini takykklamak üçin esasy maglumatlary rentgen barlag usuly – retrograd uretrografiýa berýär. Rentgen suratda uretranyň şikeslenmesi bolan ýagdaýda kontrast maddanyň onuň çäginde daşyna – parauretral dokumalara akmasy kesgitleňýär (66-njy surat).

66-njy surat. Retrograd uretrografiýa. Kontrast madda uretranyň çäginde daşyna ýaýraýar

Peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesinde uretranyň geçirijiligini barlamak ýa-da keseli anyklamak üçin kateter we beýleki enjamlary ulanmak maslahat berilmeyär. Sebäbi olaryň goşmaça şikesleriň we ýokanjyň döremegine getirmegi mümkin.

Bejerilişi

Peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesinde çanaklyk süňkleriniň bitewiligi ýa-da daldigi (olaryň döwürleriniň bolmagy) bejerginiň görnüşini kesgitleýän esasy ýagdaýdyr. Uretranyň içine geçmeýän şikeslerde olar konserwatiw usul bilen bejerilip bilner (ýatma düzgüni, ýamza sowuk goýmak, antibakterial bejergi, peşew saklanmasyndaky uretrada kateteriň birnäçe gün goýulmagy). Uretranyň içine geçýän şikesde operasiýa edilýär. Hökmany suratda ilki bilen peşew haltadan peşewi aýyrmak operasiýasy (epistostomiýa) ýerine ýetirilýär. Gematoma ýa-da urogematoma bolsa, olary açyp drenirleýärler, ganakma bolsa, ony saklaýarlar.

Eger-de çanaklyk süňkleri döwürmedik bolsa ýa-da döwür süňkleri bir-birine görä üýtgedilmedik bolsalar, näsag hassahana şikes alandan soň tiz wagtyň içinde getirilen bolsa, onda şol bir wagtyň özünde uretranyň bitewiligini dikeltmek operasiýasy ýerine ýetirilip bilner (peşew çykaryjy ýola ilkinji tikişleri goýmak operasiýasy – ilkinji uretro-uretroanastomoz).

Ilkinji uretro-uretroanastomoz näsag şikes alandan soň 6 sagatdan köp wagt geçmedik bolsa, ýamyzda peşew infiltrasiýasy, parauretral gematoma ýok bolsa we näsagyň umumy ýagdaýy agyr bolmadyk ýagdaýda geçirilip bilner.

Eger-de näsagyň ýagdaýy agyr bolup, güýçli ganakma bolsa, utgaşan şikesler, uretranyň mynjyramasy, urogematoma bolup, näsag hassahana wagtynda getirilmän, ýokanjyň bolmagy ähtimal bolan ýagdaýda peşew çykaryjy ýola ilkinji tikiş goýmak operasiýasy edilmeýär we diňe epistostoma bilen çäklenilýär. Uretranyň bitewiligini dikeltmek üçin operasiýa ikinji tapgyrda – şikes alnandan 5-6 aý geçenden soň ýerine ýetirilýär.

PEŞEW ÇYKARYJY ÝOLUŇ AÇYK ŞIKESLENMESI

Uretranyň şikeslerinde deriniň açyk ýarasyny bar bolsa, onda oňa şikeslenmäniň açyk görnüşi diýilýär. Olar kesilen, tyg ýarasyny, deşilen,

ok ýarasy görnüşinde bolup, özbaşdak ýa-da beýleki şikesler bilen utgaşan görnüşde duşup bilerler. Deşilen ýaralar, köplenç, uretranyň yzky böleginde bolýar. Uretranyň giňişleýin deşilen ýaralarynda şol bir wagtyň özünde gapdaldaky ýumşak dokumalar, erkeklik jyns agzasy, peşew halta, göni içege şikeslenip bilner. Bu ýagdaýda ganakmanyň netijesinde uly gematoma, urogematoma, olaryň infiltrasiýasy, iriňlemesi bolup biler.

Uretranyň kesilen ýarasy erkeklerde duş gelýär. Köplenç, onuň öňdäki bölegi şikeslenýär. Olar doly we doly däl görnüşde bolup bilerler. Ganakma, ýaradan peşewiň çykmagy, näsagyň buşukmasynyň bozulmasy ýaly alamatlar bolýar.

Ok ýaralary, köplenç, uruş wagtynda duş gelýär. Bu ýagdaýda uretranyň diwarynyň agyr ýyrtylmasy bolup, şikeslenme beýleki agzalaryň şikesleri bilen utgaşyp gelýär. Uretranyň töweregindäki dokumalara peşew akyp, olar soňra köp wagtlap bitmeýän ýara öwrülýärler. Ýamyzda, otyrýerde, çanaklyk-but bogny töwereginde, butda köpsanly deşikler döräp, olardan näsag buşugan wagty peşew çykýar. Uretranyň ok ýarasynyň esasy alamatlary bolup uretrorragiýa, buşukmanyň bozulmasy, gematomanyň (urogematomanyň) döremegi ýaly alamatlar durýarlar. Utgaşyp dörän şikeslenmelerde näsagyň ýagdaýy agyr, kollaps, şok ýaly gaýrüzülmeler bolýar.

Ýokarda görkezilen maglumatlara esaslanyp, uretranyň açyk şikeslenmesini kynçylyksyz anyklap bolýar. Tassyklamak üçin uretrografiýa ulanylyp bilner.

Uretranyň açyk şikeslenmesiniň bejerilişi onuň ýapyk şikeslenmesiniň bejerilişinden tapawutlanmaýar. Ýöne ýokanjyň we alawlamaly gaýrüzülmeleriň tiz döreýänligi üçin, peşew haltany drenirlmek operasiýasy (episistostomiýa) gyssagly geçirilýär.

Ýarany ilkinji hirurgik arassalamak meselesi örän wajyp bolup durýar. Urogematomany, gematomany giňden kesip drenirlmek, ganakmany duruzmak zerur çärelerdir.

Uretranyň ilkinji tikişlerini goýmak operasiýasy diňe onuň öňdäki böleginiň şikesinde we peşew çykaryjy ýoluň kesilen uçlarynyň biri-birinden gaty daşda bolmadyk ýagdaýynda geçirilýär.

Beýleki ýagdaýlarda uretranyň bitewiligini dikeltmek meselesi ikinji tapgyrda, alawlamaly, infiltrasiýaly gaýrüzülmeler aýrylandan soň, adatça, 5-6 aýdan soň çözülýär.

Eger-de haýwan dişlän ýara bolsa, onda näsaga guduzlama garşy; deşilen, kesilen, ok ýaralary bolsa, onda bürme keseline garşy sanjym edýärler.

Peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesiniň giçki gaýrüzülmeleriniň biri – uretranyň daralmagy ýa-da doly ýapylmagydyr.

PEŞEW ÇYKARYJY ÝOLUŇ İNÇELMESİ (STRIKTURASY)

Ýokarda görkezilişi ýaly, peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesiniň ýygy duş gelýän giçki gaýrüzülmeleriniň biri onuň inçelmesidir.

Ondan başga-da uretranyň inçelmesi onuň alawlama kesellerinden soň, himiki ýanykdan soň döräp biler. Bu ýagdaýlarda uretranyň diwarlarynda ýara yzy dokumalary emele gelip, olar peşew çykaryjy ýoly daraldýarlar. Alawlama kesellerinden soň emele gelen uretranyň inçelmesi onuň ön böleginde döreyär, sebäbi peşew çykaryjy ýoluň alawlamasy, köplenç, onuň ön böleginde bolýar we ol köp sanlylygy bilen tapawutlanýar. Şikeslenmeden soň dörän inçelme uretranyň yzky böleginde ýerleşýär. Sebäbi bu agzanyň şikesleri, ýokarda belläp geçişimiz ýaly, onuň yzky böleginde duş gelýär we bir ýerde ýerleşip, gysga aralykda bolýar. Inçelen uretranyň içiniň giňligi dürli-dürli. Käbir ýagdaýda ol örän dar bolup, iň inçe gurallary zordan geçirýär, kähalatlarda – giňräk bolýar. Belli bir wagt geçenden soň, inçelen ýeriň yzynda basyşyň köpelmegi netijesinde uretranyň giňelmesi emele gelýär. Giňelen ýerde köp wagtlap peşew saklanyp, şol ýerde uretranyň ikilenji alawlamasynyň döremegi bolup biler. Bu ýagdaý bolsa näsagyň buşukmasyny has kynlaşdyrýar.

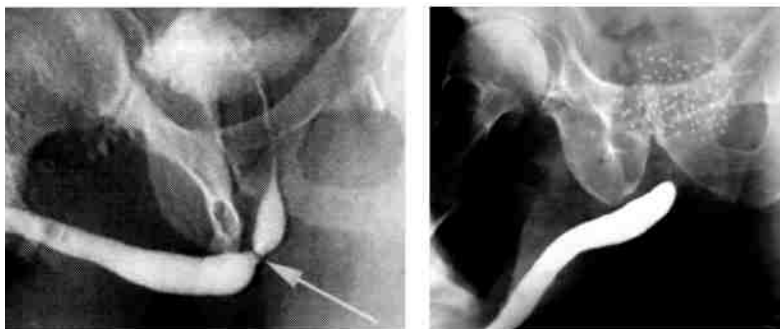
Alamatlary

Keseliň esasy alamatlary – näsagyň buşukmasynyň kynlaşmagy, peşewiň akymynyň inçelmegi, buşukmaklygyň wagtynyň uzalmagy. Kem-kemden peşew haltanyň muskullarynyň ýognamagy (gipertrofiýasy) döreyär. Galyndy peşewiň peýda bolmagy peşew haltanyň we ýokarky peşew ýollarynyň ýokanjynyň döremegine getirýär.

Anyklanylyşy

Uretranyň inçelmesini anyklamak kynçylyk döretmeýär. Anamnezinde şikeslenmäniň ýa-da uretranyň alawlamasynyň bolmagy onuň inçelmesi hakda pikir etmäge esas döredýär. Inçelmäniň ýerleşen ýerini we derejesini takykklamak üçin uretrografiýa usuly ulanylýar (67-nji surat).

Kähalatlarda uretranyň inçelmesiniň näsagyň buşukmasyny bozýan köp keseller bilen seljerme anyklanylyşyny geçirmeli bolýar (prostatanyň adenomasy we howply täze döremesi, ýiti we dowamly prostatit, peşew çykaryjy ýoluň daşy we onuň täze döremesi).

a

b

67-nji surat. Retrograd uretrografiýa. Uretranyň ortaky böleginiň inçelmesi (a), obliterasiýasy (b)

Ýiti prostatitde, uretranyň inçelmesinden tapawutlylykda, keseliň alamatlary birden (ýiti, duýdansyz) başlanýar. Alawlamanyň alamatlary (näsagyň gyzgynynyň ýokary galmagy, üşütme, bedeniň zäherlenmegi) bolýar. Göni içegäniň üsti bilen barlanyp göründe prostata güýçli agyryly, ulalan, flýuktuasiýa bolmagy mümkin.

Dowamly prostatitiň alamatlary uretranyň inçelmesiniň alamatlaryna meňzeş bolýar, şonuň üçin onuň seljerme anyklanylyşy aňsat bolmaýar. Esasy anyklaýyş usullary – per rektum prostatany barlap görmek (onuň ulalmagy, agyryly bolmagy), uretrografiýa (prostatitde uretranyň geçirijiligi kadaly) usullary keseli aýyl-saýyl etmekde uly mümkinçilik döredýär.

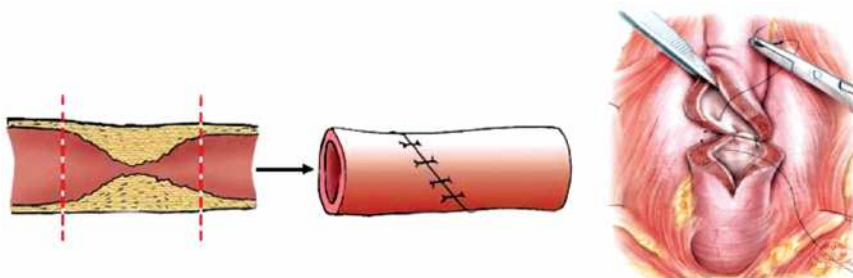
Prostatanyň adenomasy hem-de onuň howply täze döremesi, esasan, uly ýaşly adamlarda (55-60 ýaşdan soň) duş gelýär. Özlerine mahsus alamatlary (ilkibada buşukmanyň gijeki ýygylanmasy), göni içegäniň üsti bilen prostata barlanyp göründe alnan maglumatlar (adenomada ol ulalan, maýyşgak, täze döremede ulalan we gaty) bilen olar uretranyň inçelmesinden tapawutlanýarlar.

Bejerilişi

Näsagyň inçelen uretrasyny giňeltmek bejerginiň esasy maksady bolup durýar. Ony gansyz usul ýa-da operasiýa ýoly bilen ýerine ýe-

tirip bolýar. Birinji usulda ýörite niýetlenen gurallaryň (metal ýa-da maýyşgak bužlar) kömegi bilen uretranyň inçelen ýerini giňeldýärler. Uretranyň öňdäki böleginiň inçelmesini giňeltmek üçin göni metal bužlar, yzky bölegini giňeltmek üçin degişli egriligi bolan bužlar ulanylýar. Bužlary yzygiderli (her 2-3 günden) geçirmek bilen uretranyň geçirijiligi gowulandyryrlar. Ýene-de uretranyň inçelen ýerlerindäki gatan dokumalary ýumşatmak üçin dürli ýumşadyjy dermanlary ulanýarlar (aloe, lidaza, pirogenal we başg.).

Uretranyň inçelen ýerleriniň dokumalarynyň gatan mahalynda, bužlaryň kömegi bilen netije alyp bolmaýan bolsa, onda operasiýa etmek zerurlygy ýüze çykýar. Uretranyň daralan ýa-da ýapylan ýerini kesip aýyryrlar we onuň ýokarky we aşaky uçlaryny bir-birine tikýärler – uretro-uretroanastomoz – Holsowýň usuly boýunça operasiýa (68-nji surat).

68-nji surat. Uretro-uretroanastomoz (Holsowýň operasiýasy)

Eger-de uretranyň inçelen ýeri prostatanyň içinden geçýän bölginde bolsa, onda uretrany peşew haltanyň boýunjygyna geýdirmek (inwaginasiýa) ýoly bilen operasiýa ýerine ýetirilýär (Solowowýň operasiýasy).

Buž bilen giňeldilenden soň ýa-da operasiýa ýerine ýetirilenden soň, kähatlarda uretranyň gaýtadan daralmagy mümkin. Şonuň üçin näsaglar bejergiden soň urologýň dispanser gözegçiliginde bolmalydyrlar we görkezme boýunça uretrany wagtal-wagtal buž bilen giňeldip durmak zerur.

ÝUMURTGAJYGYŇ ŞIKESLENMESI

Ýumurtgajygyň ýapyk şikeslenmesi amaly urologiýada ýeterlik derejede köp duş gelýär. Ol urgy netijesinde, tigr münülende, oňa bir

zat tötänden degende alnyp bilner. Näsagda güýçli agyry peýda bolýar, ýumurtga haltasy ulalýar, onuň derisiniň reňki gögümtil bolýar.

Şikesi anyklamakda, adaty, kynçylyk döremeýär. Ýumurtgajyk ulalan, gatan we agyryly bolýar. Ultrases barlagy geçirilende gerekli maglumatlary alyp bolýar. Ýumurtgajygyň müçükmesinde we beýleki ýeňil görnüşli şikeslerde gematowanyň özi birnäçe wagtdan ýumşayar, ýumurtgajyk kadaly ýagdaýa gelýär. Şikeslenmäniň agyr görnüşinde soňluk bilen ýumurtgajygyň atrofiýasy döreýär. Şikes alan näsagy hassahana ýerleşdirýärler, oňa rahatlyk gerek, ýumurtga haltasyny suspensoriý (ýörite haltajyk) bilen berkidýärler. Ol ýere sowuk goýup, antibiotik belleýärler. Ýiti alamatlar geçenden soň gematowanyň ýumşamagyny tizleşdirmek üçin fizioterapewtik we ýylylykly bejergileri ulanýarlar. Ýumurtga haltasynyň gematomasy uly bolan ýagdaýda operasiýa geçirilýär. Ganakmany duruzýarlar, ýumurtgajygy barlap görüp, ol ýarylan bolsa, onda ony tikýärler, şikes agyr bolanda, ýumurtgajyk mynjyran ýagdaýda ony kesip aýyrýarlar (orhektomiýa).

Ýumurtgajygyň açyk şikeslenmesi, esasan, uruş döwründe ok ýarasy görnüşinde, köplenç, beýleki şikesler bilen utgaşyp, uretranyň, erkeklik jyns agzasynyň, budun ýaralanmalary bilen bilelikde duş gelýär. Şikeslenmäniň bu görnüşinde ýumurtgajygyň dürli derejeli ýaralanmasy bolup biler. Onuň netijesi ýumurtgajygyň alan şikesiniň derejesine bagly bolýar. Eger-de ýumurtgajygyň gan damarlary ýaralanman galan bolsalar, onda ýumurtgajygyň parenhimasy soňluk bilen öz işini bölekleýin dikeldýär. Şonuň üçin ýaranyň ilkinji hirurgik arassalanyşynda ýumurtgajygyň parenhimasyny azajyk hem bolsa saklajak bolmaly. Bu konserwatiw çemeleşmäniň ähmiýeti iki ýumurtgajygyň hem bir wagtda ýaralanmasynda has artýar.

Çagalarda jyns agzalarynyň şikesleriniň käbir aýratynlyklary bar. Olarda, köplenç, ýumurtgajygyň, onuň goşundysynyň ýa-da Morganiniň gidatidleriniň towlanmasy duş gelýär.

Iň ýygy duş gelýän Morganiniň gidatidleriniň towlanmasynyň esasy alamaty hökmünde ýumurtga haltasynyň barha ulalýan çişmesi we agyry döreýär. Ýumurtgajygyň ýa-da onuň goşundysynyň towlanmasynda ýumurtganyň haltasynyň çişmesi we derisiniň gyzarmagy bilen bilelikde gidrosele peýda bolýar. Agyry, esasan, daşky gasyk halkasynyň töwereginde bolýar.

Çagalaryň bu şikesleriniň alamatlarynyň birmeňzeş bolýanlygy üçin, adatça, hemme ýagdaýda epididimoorhitiň konserwatiw bejergisi bellenilýär. Ýöne bu ýagdaýda, köplenç, kesel köp wagt dowam edýär we näsaglaryň aglaba köpüsinde ýumurtgajygyň artrofiýasy bilenen gutarýar. Soňky wagtlarda bu ýagdaýlarda operatiw bejergi giňden ulanylyp başlandy. Bu bolsa bejerginiň netijesini has gowulandyrdy. Bejergi, esasan, agzasaklaýjy operasiýalary ýerine ýetirmekligi göz önünde tutýar. Diňe ýumurtgajygyň doly zaýаланan, iriňlän wagtynda ony kesip aýyrmak (orhektomiýa) operasiýasy ýerine ýetirilýär.

ERKEKLIK JYNS AGZASYNYŇ ŞIKESLENMESI

Bu agzanyň ýapyk şikeslenmesiniň in ýeňil görnüşi onuň belokly perdesiniň we gowakly dokumalarynyň ýarylmasyzdan geçýän müçükmesidir. Şikes näsag ýokardan gaçanda, urgy bolanda, erkeklik jyns agzasynyň bir gaty zada degmegi netijesinde alnyp bilner. Bu ýagdaýda onuň deri asty gatlagynda ganöýme emele gelip, ol gatlagyň ýumşaklygy sebäpli gematoma giň, köplenç, ýumurtga haltasy-na ýaýraýar. Geçirilen konserwatiw çäreler (sowuk, antibiotikler, 3-4 gün geçensoň ýylylykly bejergiler – gury ýylylyk, fizioterapewtik bejergi) netijesinde gematoma ýumşaýar, aýrylýar.

Kähalatlarda erkeklik jyns agzasynyň gatan wagtynda (ereksiýa) onuň çykygy duş gelip biler. Bu şikes penisniň muskullaryny çanaklyk süňküne baglaýjylaryň ýyrtylmany netijesinde döreýär. Bu ýagdaýda onuň köki ýamyz ýa-da gasyk bölegine süýşýär. Şikesiň bu görnüşinde operasiýa etmeli bolýar, baglaýjylary açyp, olary öz ýerlerine tikýärler.

Erkeklik jyns agzasynyň şikesiniň agyr bir görnüşi – onuň «döwügi», has takygy, onuň gowakly dokumalarynyň ýarylmany. Köplenç, bu şikes penisniň ereksiýasy wagtynda alynýar. Ol wagt näsag şyrkyl-dy duýýar, güýçli agyry peýda bolýar. Şol wagtyň özünde ereksiýa ýatýar, jyns agzasy deri asty gatlakda emele gelen gematoma zerarly ulalýar. Ganöýme ýumurtga haltasy, ýamza, budun iç tarapyna, garnyň aşak bölegine ýaýraýar. Eger-de uretra hem şikeslenen bolsa, onda uretroragiýa, urogematoma döräp biler.

Şikes alnan ýagdaýy göz önünde tutup hem-de jyns agzasy se-redip, keseli anyklamak kyn däl.

Bejergisi operasiýa ýoly bilen amala aşyrylýar. Döwlen ýeri açyp, ony tikýärler. Operasiýadan soňky döwürde ereksiýanyň bolmazlygy üçin bejergä bromly dermanlary hem goşýarlar.

Jyns agzasynyň açyk ýaralanmasy seýrek duş gelýär. Ýokanjyň goşulyşýanlygy sebäpli, olar ýapyk şikeslenmä garanynda agyr geçýär. Olar deşilen, dişlenen, tyg we ok ýaralary görnüşinde bolup bilerler. Jyns agzasynyň ýaralary operasiýa ýoly bilen bejerilýär. Operasiýa wagtynda mümkinçilik bolsa agzasaklaýjy ýoly saýlap almaly. Sebäbi köp halatlarda jyns agzasynyň iň bir agyr şikesinde-de, onuň öýjükli dokumalarynda gan aýlanyşygyň gowulygy üçin, ony dikeltmäge mümkinçilik bolýar. Diňe penisiň mynjyran mahalynda ýa-da onuň çüýremeginde (gangrenasynda) ol kesilip aýrylýar (amputasiýa). Bu ýagdaýlarda soňluk bilen dürli plastik operasiýalary edip, jyns agzasyny täzeden dikeldýärler.

VIII BAP. PEŞEW WE JYNS AGZALARYNYŇ ALAWLAMA KESELLERI

PIÝELONEFRIT

Piýelonefrit adam keselleriniň arasynda köp duş gelýän keselleriň hataryna girýär. Hemme keselleriň arasynda ýygylgy boýunça ýokarky dem alyş ýollarynyň alawlama kesellerinden soň ikinji orunda durýar. Urologik keselleriň arasynda bolsa ýygylgy boýunça birinji orny eýeläp, beýleki urologik keselleriň hemmesini jemläp alanyňda-da, şolaryň hemmesinden hem köp duş gelýär. Dowamly piýelonefrit örän köp halatlarda gan basyşynyň ýokarlanmagyna getirýär, böwrekleriň işleýşiniň bozulmagynyň iň köp sebäpkäri bolup durýar. Piýelonefrit anyklamasy kyn bolan keseldir. Ýöriteleşdirilen urologik bölümlere ilkinji ýüz tutan piýelonefritli näsaglaryň diňe 30%-inde ol keseli anyklamagy başaýarlar.

Patologik anatomiýa bölümleriň maglumatlaryna görä, adam ölüminiň esasy sebäpkäri hökmünde piýelonefrit onuň 5-6 %-ini düzýär.

Bu keseli anyklamakda 30-50 % ýagdaýda ýalňyşlyklar goýberilýär.

Ondan başga-da piýelonefritiň bejergisiniň netijelerini hem kanagatlanarly hasaplap bolanok – bejergi geçirilen näsaglaryň diňe 35% töweregi sagalýarlar.

Piýelonefrit – böwregiň alawlama keseli, bu keselde böwrek ýargagynyň we çanajyklaryň nemli bardasy hem-de böwregiň parenhimasy zeperlenýär, olarda alawlama hadysasy bolup geçýär. Piýelonefrit – kesel döredijiler (mikroblar) bilen bagly kesel, emma olardan başga-da bu keseliň döremegine we geçişine täsir edýän örän möhüm sebäpler kân.

Lukmançylyk edebiýatynda bu keseliň başga atlaryna hem duş gelinýär. Mysal üçin: piýelit, peşew ýolunyň ýokanjy, ýokary galýan nefrit, iriňli nefrit. Ýöne iň dogrusy, şu keseliň patogenetik, morfologik, kliniki manysyna dogry gelýän at – piýelonefrit.

Çagalaryň arasynda gyzlar oganlardan 3 esse köp keselleýärler. Ýaş hem-de orta ýaşly adamlaryň arasynda aýallar erkek adamlardan 2 esse köp keselleýärler.

Diňe uly ýaşly, 60 ýaşdan geçen adamlarda bu kesel bilen keselleýän erkek adamlaryň sany aýallardan köp bolýar. Bu ýagdaý uly ýaşly erkek adamlarda erkeklik jyns mäsiniň adenomasynyň peşew çykaryjy ýollary gysyp, piýelonefritiň döremegine sebäp bolýandygy bilen düşündirilýär.

Toparlara bölünişi. Piýelonefritiň şu aşakdaky görnüşleri tapawutlandyrylýar:

1. Ilkinji piýelonefrit;
2. Ikilenji piýelonefrit.

Peşew ýollarynda we böwrekde hiç hili patologiýa (başga urologik keseller) bolmadyk adamlarda döran piýelonefrite ilkinji piýelonefrit diýilýär. Eger-de bu kesel haýsy-da bolsa başga bir urologik keseliň esasynda dörese, onda oňa ikilenji piýelonefrit diýilýär.

Ikilenji piýelonefrit ilkinji piýelonefrite garanynda has köp duşgelyär:

1. Birtaraplaýyn;
2. Ikitaraplaýyn.

Öz geçişi boýunça:

1. Ýiti piýelonefrit:

a) ýiti seroz piýelonefrit;

b) ýiti iriňli piýelonefrit (apostematoz piýelonefrit, böwregiň absessi, böwregiň karbunkuly).

2. Dowamly piýelonefrit (işjeň, latent, remissia derejeleri).

Kesel döredijileriň böwrege düşüş ýoly boýunça:

1. Gan üsti bilen döreyän (gematogen) piýelonefrit (aşak düşýän piýelonefrit).

2. Peşew üsti bilen döreyän (urinogen) piýelonefrit (ýokary galýan piýelonefrit).

Öz geçiş aýratynlyklary boýunça:

1. Ýaňy doglan çagalarda we çagalarda bolýan piýelonefrit;

2. Uly ýaşly adamlarda bolýan piýelonefrit;

3. Göwreli aýallarda bolýan piýelonefrit;

4. Süýji keselli adamlarda bolýan piýelonefrit;

5. Oňurga beýnisi zeperlenen adamlarda bolýan piýelonefrit.

Piýelonefritiň sebäplerine we patogeneze düşünmek üçin şu zatlary göz önünde tutmaly:

1. Bedeniň umumy ýagdaýy;
2. Böwreklerde we ýokarky peşew ýollarynda bolan üýtgemeler;
3. Kesel döredijileriň görnüşi we olaryň häsiýetleri;
4. Kesel döredijileriň böwrege düşýän ýoly.

1. Piýelonefritiň döremeginde adam bedeniniň umumy ýagdaýy uly orun eýeleýär. Köp halatlarda bu kesel immunologik ýagdaýy pes adamlarda, dürli dowamly keselleriň (süýji keseli, semizlik, dowamly pnemoniýa we başg.) netijesinde bedeniň kesellere garşy güýjüniň peselmegi zerarly döreýär.

2. Bu keseliň döremegini aňsatlaşdyrýan zatlaryň biri-de dürli sebäplere görä böwrekden peşew akmasynyň kynlaşmagydyr. Kesel döredijileriň böwrege düşmegi elmydama piýelonefritiň döremegine getirmeýär. Köp halatlarda böwrege düşen kesel döredijileri peşewiň özi mehaniki ýol bilen alyp çykýar. Eger-de peşew çykýan ýollarda päsgeçlilik bolsa, onda peşew böwrekde köp saklanýar, bu bolsa kesel döredijileriň böwrekde saklanmagyna getirýär (peşew ýollarynda daşyň bolmagy, ol ýollaryň gysylmagy, peşew çykarýan ýollaryň anormaliýasy we ş.m.).

3. Piýelonefriti bar bolan kesel döredijileriň ähli görnüşi döredip biler – gram položitel we gram otrisatel kesel döredijiler, mysal üçin, stafilokokklar, streptokokklar, proteý, taýajyk görnüşli mikroblar we ş.m. Aýallarda piýelonefriti, köplenç ýagdaýda, içegäniň şertleýin patogen kesel döredijileri döredýär (içege taýajygy, proteý), erkek adamlarda bu keseli – iriňledýän kesel döredijiler (stafilokokk, streptokokk) döredýär. Şonuň üçin-de aýallarda, köplenç, ýiti seroz piýelonefrit, erkek adamlarda – piýelonefritiň iriňli görnüşleri köp bolýar.

4. Kesel döredijileriň böwrege düşýän ýolunyň ähmiýeti. Bu ýagdaý boýunça piýelonefritiň 2 dürli görnüşi bar:

1) Ganyň üsti bilen döreýän (gematogen) piýelonefrit ýa-da aşak düşýän piýelonefrit.

Adam bedeniniň haýsy-da bolsa bir ýerinde alawlama ýa-da ýokançly odak bar bolsa, onda bedeniň islendik ýerinden kesel döredijiler ganyň üsti bilen böwrege düşüp, ol ýerde saklanyp bilerler. Köplenç halatlarda, dümew, öýkeniň alawlamasy, basyk ýaly kesellerden soň piýelonefrit döräp biler. Piýelonefritiň bu görnüşi, köplenç, erkek adamlarda duş gelýär.

2) Peşew üsti bilen döreyän (urinogen), ýokary galýan piýelonefrit.

Bu ýagdaýda, eger-de peşew ýollarynda bir kadasyzlyk bolsa we peşew akmasy kynlaşsa, kesel döredijiler aşaky peşew ýollaryndan reflýuks hadysasy arkaly peşew haltadan peşewakaryň üsti bilen böwrege galyp bilerler (mysal üçin, erkek adamlarda duş gelýän prostatanyň adenomasynda, peşew ýollarynyň inçelmesinde, olaryň gysylmasynda). Aýallarda köp duş gelýän peşew haltanyň alawlamasynda hem ol agzanyň işleýşi bozulyp, reflýuks arkaly kesel döredijiler peşew haltadan böwrege galyp bilerler.

Lukmançylyk edebiýatynyň maglumatlary boýunça aşak düşýän piýelonefrit, köplenç, erkek adamlarda, ýokary galýan piýelonefrit – aýallarda bolýar.

Alamatlary

Ýiti piýelonefritiň klinikasy umumy hem-de ýerli alamatlardan durýar. Ikilenji piýelonefritde bu alamatlar ilkinji piýelonefrite garynynda has güýçli bolýar. Köplenç ýagdaýda (näsaglaryň 2/3 böleginde), ýiti seroz piýelonefrit duş gelýär. Näsaglaryň 1/3 böleginde ýiti iriňli piýelonefrit bolýar.

Ilkinji piýelonefritli näsaglarda umumy alamatlar, ikilenji piýelonefritli näsaglarda ýerli alamatlar has güýçli duýulýar.

Birtaraplaýyn ýiti piýelonefrit 90%-den gowrak näsaglarda, ikitaraplaýyn ýiti piýelonefrit bolsa 10%-e çenli näsaglarda bolýar. Ilkinji piýelonefrit, adatça, näsag bir ýokanç ýa-da bir agzanyň alawlama keselini geçireninden soň başlaýar (furunkul, basyk, mastit, panarisiý, dümew, pnemoniýa we başg.).

Umumy alamatlar: näsagyň umumy ýagdaýynyň agyrlýgy, üşütmek, gyzgynynyň ýokary galmagy, güýçli derlemek, umumy intoksikasiýa (zäherlenme).

Ýerli alamatlar: agyry, peşewiň üýtgemegi, dizuriýa.

Agyry ýiti piýelonefritde, köplenç, birtaraplaýyn bolýar. Ilkinji piýelonefritde ýuwaşrak, ikilenji piýelonefritde güýçli bolup biler. Böwrekden peşew akmasy kynlaşanda ýa-da doly kesilende sanjy görnüşinde hem bolýar.

Peşewiň üýtgemegi şu aşakdaky görnüşde bolup biler: oliguriýa, giperstenuriýa (peşewiň udel agramynyň ýokarlanmagy), proteinuriýa, silindruriýa, leýkosituriýa (piuriýa), bakteriuriýa, mikrogematuriýa.

Dizuriýa – näsagyň ýygy-ýygydan buşukmagy, buşuganda agyrynyň bolmagy, köplenç, ýokançly peşewiň böwreklerden peşew halta düşüp, onuň alawlamasynyň döremegi sebäpli bolýar.

Keseliň anyklanylyşy

Bu keseli anyklamakda subýektiw we obýektiw usullar ulanylýar. Ýokarda aýdylan alamatlar, keseliň anamnezi boýunça maglumatlar örän möhümdir.

Näsagyň ýaňy-ýakynda umumy ýokanç ýa-da alawlama geçirenligi (mysal üçin, basyk, dümew, pnewmoniya we ş.m.), onuň öňden hem urologik keseliň bardygy ýaly maglumatlar piýelonefriti anyklamakda uly mümkinçilik döredýär. Umumy kliniki obýektiw usullar (palpasiýa, perkussiýa) ulanylanda zeperlenen böwregiň ulandygyny, Pasternaskiniň alamatyny barlap göreniňde ol böwregiň agyrylydygyny anyklap bolýar. Bu keseli gutarnykly we doly anyklamakda goşmaça usullar giňden ulanylýar. Bu kesel üçin iň ähmiýetlisi barlaghana usulydyr. Keseli anyklamak üçin peşewde leýkositleri (leýkosituriýa) we kesel döredijileri (bakteriuriýa) tapmak zerur.

Peşewiň barlaglary ýerine ýetirilende şu aşakdaky ýagdaýlary göz önünde tutmaly.

Birinji, ilkinji gematogen piýelonefritde kesel başlanandan soň 1-2 günün dowamynda leýkosituriýanyň bolmazlygy mümkin. Sebäbi kesel döredijiler böwregiň parenhimasyna düşenden soň olaryň daşynda leýkositler infiltrasiýa başlaýar. Ol infiltratlar böwregiň nefronynyň kanalyklaryna ýarylyp, peşew bilen çykyp başlaýançalar 1-2 gün geçýär. Bu aralykda diňe bakteriuriýa bolup, leýkosituriýanyň bolmazlygy mümkin.

Ikinji, her hili umumy ýokanç, başga agzalaryň alawlama keselerinde umumy zäherlenme bolanda peşewde her dürli üýtgemeleriň bolmagy mümkin (leýkosituriýa, mikrogematuriýa, proteinuriýa).

Üçünji, leýkositler diňe bir böwrekden däl, eýsem, beýleki peşew çykaryjy agzalardan olaryň alawlamasy bolanda hem peşewe düşüp biler. Mysal üçin, sistit, uretrit, prostatit we ş. m.

Dördünji, eger-de piýelonefritli böwregiň peşewakary doly ýapyk bolsa, mysal üçin, onda daş bar bolsa, leýkositler peşew halta düşmän, barlag üçin peşew haltadan alnan peşew beýleki sagdyn böwregiň kadaly ýagdaýyny görkezip, ýalan otrisatel netije berip biler.

Bu ýagdaýlar lukmanlary ýalňyşdyryp biler. Leýkosituriýany ýüze çykarmak üçin peşewiň başga barlag usullary hem ulanylyp bilner: Neçiporenkonyň usuly, Addis-Kakowskiniň usuly we başg. Barlaghana usullaryndan başga piýelonefriti anyklamakda endoskopiýa, ultrases, rentgen usullary (ekskretor urografiýa) hem ulanylýar.

Piýelonefritiň bejerilişi

Bu kesel bakteriýalar (kesel döredijiler) bilen döreyän kesel bolany üçin, hökmany suratda antibakterial dermanlar ulanylmalydyr. Bu ýokançada birnäçe derman toparlary ulanylýar. Olaryň birinjisi antibiotikler. Bejerginiň başynda giň spektrli antibiotikler ulanylýar. Keseli döreden bakteriýalaryň haýsy antibiotige duýgurlygyny bilip, hut şol antibiotigi ulanmaklyk has ýerlikli bolýar. Antibiotikler bilen bejergi geçirilende, olaryň käbirleriniň böwrege zyýanly täsir edýändigini göz önünde tutmaly. Mysal üçin, kanamisin, monomisin.

Ikinji topar – nitrofuran dermanlary. Olara furadonin, furagin, nitrofurantoin, furamag, furazolidon girýärler.

Üçünji topar – nitrooksihinolin toparynyň dermanlary (5-NOK, nitroksolin).

Dördünji topar – nalidiks turşusynyň dermanlary (newigramon, negram). Bu toparyň dermanlary, köplenç, gramotrisatel bakteriýalaryň garşysyna ulanylýar.

Bäşinji topar – sulfanilamid dermanlary (sulfamonometaksin, sulfadimetaksin, biseptol).

Soňky dört topara başgaça uroseptikler diýilýär.

Piýelonefriti bejermekde ikinji ugur – dehidratasiýanyň garşysyna göreşdir. Adamyň bedeninde bolup geýýän zäherlenmäni aýyrmak üçin her dürli erginler ulanylýar, witaminler, ýeňil siňýän ýokumly iýmitleri iýmek näsaga maslahat berilýär.

Keseliň gaýtalanmazlygy we onuň dowamly görnüşe geçmeginiň önüni almak üçin geçirilen antibakterial bejergini azyndan 4-5 hepde dowam etmeli. Bu zerurlyk ýokanjyň böwrege düşeninden soň ony doly aýyrmak we alawlama hadysasyny ýok etmek üçin ortaça 5 hepdäniň gerek bolýandygy bilen esaslandyrylan.

Ulanýlýan antibiotiklere we himiki antibakterial serişdelere ýokanjyň durnuklylygynyň döremeginiň önüni almak üçin ol derman serişdelerini her 5-7 günden çalşyp durmak maslahat berilýär.

Aglaba ýagdaýlarda ýiti ilkinji piýelonefritiň bejergisi öz wagtynda başlanan bolsa keseliň geçişiniň çaklamasy oňaýly. 3-5 günden soň näsagyň gyzgyny kadalaşýar, umumy ýagdaýy gowulaşýar, bil bölekdäki agyry aýrylýar. Bakteriuriýa we leýkosituriýa 1-2 hepdeňiň dowamynda aýrylýar, EÇT aşaklaýar we kesel başlandan 3-4 hepdeden soň näsag kliniki sagalýar.

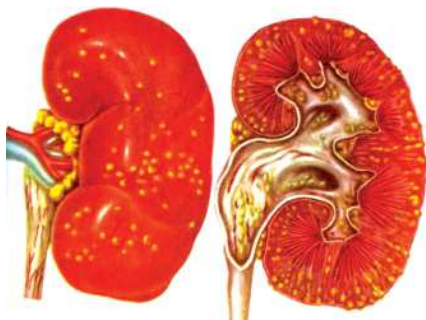
Ikilenji piýelonefrit bejerilende ilkinji nobatda peşewiň böwrekden aşak kadaly akmagyny gazanmaly. Onuň üçin kähatlarda böwrekleri kateterlemek ýa-da operasiýanyň geçirilmegi zerur bolup durýar.

Şu ýokarda görkezilen usullar doly we dogry berjaý edilen ýagdaýlarda ýiti piýelonefrit, köplenç, näsagyň doly sagalmagy bilen gutarýar.

APOSTEMATOZ PIÝELONEFRIT

Apostematoz piýelonefrit – bu böwregiň, esasan, gabyk böleginde geçýän iriňli alawlama hadysasy bolup, ol köpsanly uly bolmadyk iriňli ojaklaryň (apostemleriň) emele gelmegi bilen geçýän kesel.

Köp halatlarda apostematoz piýelonefrit ikilenji ýiti piýelonefritiň gaýrüzülmesi ýa-da onuň bir geçiş derejesi bolup durýar. Bu kesel, urologik kesel bolmazdan, böwreklerden peşewiň akmagy kadaly bolan ýagdaýda (bedeniň beýleki agzalaryndaky iriňli ojaklardan ganyň üsti bilen mikroblaryň böwrege düşmegi netijesinde) seýrek düşgelyär. Mikrobedenjikleriň böwregiň gabyk gatlagynda saklanmagy netijesinde köpsanly kiçijik iriňli ojaklar emele gelýär. Olar böwregiň gabyk gatlagynda, şol sanda, gös-göni onuň kapsulasynyň aşagynda ýerleşýärler. Apostematoz piýelonefrit bilen zeperlenen böwrek ulalan, onuň kapsulasynyň aşagynda böwregiň parenhimasynyň üstünde ýerleşen köpsanly miliar iriňli ojaklar görünýär (*69-njy surat*).

69-njy surat. Apostematoz piýelonefrit

Alamatlary

Apostematoz piýelonefrit üçin güýçli titremek bilen geçýän üşütmek, ýokary gyzgynlyk (39-40° C-a çenli), bedeniň güýçli intoksikasiýasynyň ýüze çykmagy (umumy gowşaklyk, kellagyry, ýürek bulanma, gaýtarma, tahikardiýa, adinamiýa, gözleriň agynyň saralmagy, diliň gury bolmagy we başg.) bolup durýar. Üşütmek alamaty 10-15 minutdan 1 sagada çenli dowam edip biler. Ol, adatyça, böwrek sanjysynyň ýa-da bil bölekdäki kütäk agyrynyň güýçlenmeginden soň döräp, günün dowamynda birnäçe gezek gaýtalanyp bilner. Üşütmekden biraz wagt soň näsag güýçli derleýär, onuň gyzgyny aşaklaýar.

Apostematoz piýelonefritiň alamatlarynyň şeýle yzygiderligi köp mukdardaky mikrobly, olaryň toksinlerini, alawlama hadysasynyň önümlerini saklaýan iriňli peşewiň ýargak-böwrek reflyuksynyň netijesinde ýargakdan gana sorulmagy bilen şertlenen. Netijede, bedeniň güýçli intoksikasiýasy döreýär we näsagyň ýagdaýy has agyr erbetleşýär.

Anyklanylyşy

Umumy kliniki barlaglar geçirilende zeperlenen böwregiň proyeksiýasy palpasiýa edilende oňurga-gapyrğa burçda güýçli agyrynyň bolmagy, garnyň oň diwarynyň we bil bölekdäki muskularyň dartgynlylygy we agyrylylygy ýüze çykarylýar. Seýrek bolmadyk ýagdaýda palpasiýada ulalan we agyryly böwrek duýulýar. Ganda leýkositoz, onuň düzüm formulasynyň çepe süýşmegi we toksik zire-zirelik ýüze çykarylýar. Keseliň başlan döwründe leýkosituriýanyň bolmazlygy mümkin. Ýokary derejedäki bakteriuriýa apostematoz piýelonefritiň irki alamatlarynyň biri bolup biler.

Keseli anyklamakda goşmaça barlag usullary gymmatly maglumatlary berýär. Umumy urografiýada zeperlenen tarapda bil muskulynyň sudurynyň aýdyň bolmazlygy, böwregiň ölçegleriniň ulalmagy, oňurganyň zeperlenen tarapa gyşarmagy ýaly alamatlary görmek mümkin. Ekskretor urogrammalarda ýargagyň we okarajyklaryň gyralarynyň aýdyň däldigi, böwregiň ulalmagy, dem alyş bilen baglylykda böwregiň hereketlilikiniň çäklendirilmegi ýa-da onuň bolmazlygy, böwregiň funksiýasynyň bozulmagy ýüze çykarylýp bilner. Rentgen barlag usullary arkaly ikilenji apostematoz piýelonefritde onuň sebäbini anyklamak mümkinçiligi hem bar (mysal üçin, böwre-

giň we peşewakaryň daşlary, peşew çykaryjy ýollaryň anomaliýalary we başg.).

Apostematoz piýelonefritiň anyklanylyşynda endoskopik usullaryň (sistoskopiýa, hromosistoskopiýa) ulanylmagy böwrekleriň funksiýasyny we peşew ýollarynyň geçirijiligini kesgitlemekde aýratyn orun tutýar.

Häzirki döwürde apostematoz piýelonefriti anyklamakda inwaziw däl usullar bolan ultrases barlagy we kompýuter tomografiýa esasy maglumat beriji usullar hasaplanýar. Böwregiň ölçegleriniň ulalmagy, onda çişme hadysasynyň alamatlarynyň bolmagy, ikilenji apostematoz piýelonefritde oňa getiren sebäpleriň ýüze çykarylmagy bu usullaryň kömegi arkaly ýeňil amala aşyrylýar.

Bejerilişi

Apostematoz piýelonefritiň bejerilişinde, adatça, gaýragoýulmasyz operasiýa etmek usuly saýlanyp alynýar. Böwregiň dekapşulýasiýasy, nefrostomiýa operasiýasy ýerine ýetirilýär. Uly ýaşly (60-65 ýaşdan uly) näsaglarda, güýçli intoksikasiýa bolanda, böwregiň agyr zeperlenmesinde, eger-de beýleki böwrek kanagatlanarly işleýän bolsa, nefrektomiýa operasiýasyny ýerine ýetirmek makul bilinýär. Operasiýa näçe ir geçirilse, şonça-da onuň netijeliligi gowy bolýar.

Apostematoz piýelonefritiň çaklamasy çylşyrymly mesele. Seýrek bolmadyk ýagdaýda, soňluk bilen, dowamly piýelonefritiň döremegi netijesinde böwregiň mürşermesi bolup geçýär.

BÖWREGIŇ KARBUNKULY

Karbunkul ilkinji kesel görnüşinde adam bedeniniň haýsy hem bolsa bir iriňli ojagyndan mikroblaryň massiw inwaziýasy netijesinde döräp biler. Bu ýagdaýda böwregiň gan damarynyň uly şahasynyň ýa-da bir-birine ýakyn ýerleşen birnäçe kiçijik gan damarlaryň bakterial tromby döreýär. Karbunkulyň iriňläp, erän ýagdaýynda ol böwregiň beýni gatlagyna geçip, ýargaga ýa-da paranefral öýjüklige ýarylyp, iriňli paranefritiň döremegine getirip biler.

Karbunkul ýiti piýelonefritiň gaýrüzülmesi hökmünde hem döräp biler. Makroskopik seredilende karbunkulyň duran ýeri böwregiň üstünde güberme görnüşinde çykyp durýar. Ony örtýän böwregiň kapsulasy ilki başda infiltrirlenen görnüşde, ýognan, böwrege ýelmeşen

bolýar. Soňluk bilen ol iriňläp, paranefral öýjüklige geçip, iriňli paranefritiň döremegine getirýär.

Eger-de böwregiň karbunkuly ýiti piýelonefritiň gaýrüzülmesi hökmünde dörän bolsa, onuň kliniki akymy peşewiň akmagynyň bozulmagy netijesinde dörän ýiti apostematoz piýelonefritiň geçişine meňzeş bolýar.

Peşewiň akymynyň kadaly bolmagynda, böwrekde gematogen çäklenen septik ojak hökmünde dörän ýagdaýda böwregiň karbunkulynyň alamatlary umumy ýiti ýokanç keseliň alamatlaryna meňzeş bolýar: ýokary gyzygynlyk (39-40° C-a çenli), güýçli derlemek bilen geçýän üşütme, umumy gowşaklyk, ýürek bulanma, gaýtarma, meteorizm, pulsň we dem almanyň çaltlaşmagy ýaly alamatlar. Bu alamatlaryň diňe böwregiň keselleri üçin mahsus bolman, başga-da ýokarda görkezilen köp kesellerde bolýandygy üçin böwregiň karbunkulyny öz wagtynda anyklamak, köplenç, aňsat düşmeýär. Üstesine-de keseliň başlan döwründe leýkosituriýanyň, bakteriuriýanyň, dizuriýanyň, bil bölekde lokal agyrynyň bolmazlygy keseliň anyklanylyşyny has-da kynlaşdyrýar. Şonuň üçin köp halatlarda böwregiň karbunkuly bar bolan näsaglary ýalňyşlyk bilen dürli keseller güman edilip (dümew, pnemoniýa, ýiti holesistit, ýiti appendisit, näbelli etiologiýaly sepsis, garyn garahassalygy, infeksiion gepatit we başg.), beýleki ýokanç, hirurgiýa ýa-da terapiýa bölümlerine ýerleşdirýärler.

Keseliň anyklanylyşynda böwregiň iriňli, septik hadysasynyň ýokarda görkezilen alamatlarynyň uly ähmiýeti bar. Leýkosituriýanyň we bakteriuriýanyň peýda bolmagy karbunkulyň böwregiň ýargak-okarajyk boşlugynyň içine ýarylmagynyň subutnamasy bolup durýar we keseliň anyklanylyşyny ýeňilleşdirýär.

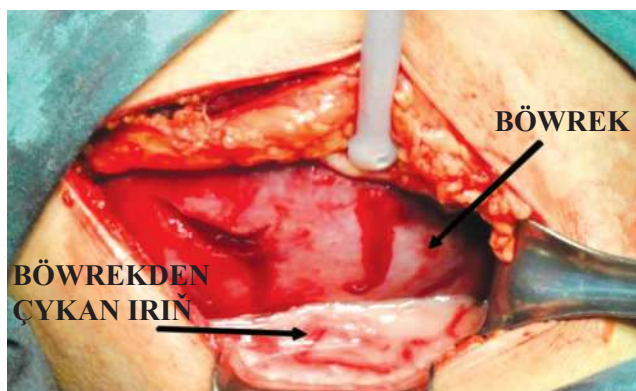
Karbunkuly anyklamakda rentgen barlag usullary gymmatly maglumatlary berýär. Döş kapasasynyň rentgenoskopiýa barlagynda, eger-de karbunkul böwregiň ýokarky polýusynda ýerleşen bolsa, germewiň hereketlilikiniň çäklenendigini, karbunkul bar tarapda plewral sinusda suwuklygyň bardygyny (reaktiw ekssudatiw plewrit) ýüze çykaryp bolýar.

Umumy urografiýada böwregiň sudurynyň güberçek ýeriniň bardygyny, bil muskulynyň gyralarynyň aýdyň daldigini (paranefral öýjüklükde çişmäniň hasabyna) görmek bolýar.

Ekskretor urografiýada böwregiň parenhimasynyň täze dör-melerindäki ýaly onuň boşluk ulgamynyň (okarajyklaryň, ýargagyň) deformasiýasy, böwregiň funksiýasynyň peselmegi ýüze çykarylýar. Çuň dem alnanda we dem çykarylanda (2 pursatda) ýerine ýetirilen ekskretor urografiýada zeperlenen tarapda böwregiň hereketiniň çäklendirilendigi ýa-da onuň bolmazlygy anyklanýar.

Böwregiň karbunkulyňy anyklamakda ultrases we kompýuter tomografiýa barlag usullary bahasyna ýetip bolmajak, aýdyň we takyk maglumatlary berýär. Olaryň kömegi bilen karbunkulyň ýerleşen ýerini, onuň ölçeglerini, töweregindäki dokumalara (paranefral öý-jüklige) bolan gatnaşygyny kesgitläp bolýar.

Böwregiň karbunkulynda diňe operatiw bejergä gökezme goýulýar: lýumbotomiýa, böwregiň dekapulýasiýasy, karbunkuly atanak görnüşinde kesmek we ony drenirlemek (70-nji surat).

70-nji surat. Böwregiň karbunkulyňy drenirlenmegi

Eger-de böwrekden peşewiň akması bozulan bolsa, onda böwre-gi hem drenirleýärler (nephrostomiýa ýa-da piyelostomiýa).

Böwregiň köpsanly karbunkullarynda, beýleki (kontrilateral) böwregiň funksiýasynyň kadaly bolan ýagdaýynda, esasan, uly ýaşly näsaglarda, nefrektomiýa etmeklik ýerlikli.

BÖWREGIŇ ABSSESI

Böwregiň absseşi ýiti piyelonefritiň gaýrüzülmesi hökmünde alawlama infiltratyň iriňlemegi ýa-da apostematoz piyelonefritde

birnäçe iriňli ojaklaryň birleşmegi, ýa-da karbunkulyň absseDIRlemegi netijesinde döRäp biler.

Böwregiň absseSiniň umumy alamatlary islendik agyr septik keselleriň alamatlaryna meňzeş: güýçli üşütme we titreme bilen geç-ýän ýokary gyzgynlyk (39-41°C-a çenli), demgysma, suwsamak, umumy gowşaklyk, kellagyry, adinamiýa, gözüň agynyň saralmagy we beýl. Keseliň ýerli alamatlary bil bölekde güýçli agyrynyň bolmagy, onuň palpasiýada we perkussiýada güýçlenmegi, bil we garnyň öň diwarynyň muskullarynyň dartgynlygy we gatamagy görnüşinde bolýar. Näsaglar, köplenç, mejbur agyryny azaldýan ýagdaýy (zeperlenen tarapda näsagyň aýagy garyn tarapa eplenlen, aýagyyny ýazjak bolanda agyry güýçlenýär) gözleýärler. Bu alamat reaktiw psöitiň (bil muskulynyň alawlamasy) netijesinde ýüze çykýar. Bakteriuriýa we leýkosituriýa iriňli ojagyň böwregiň boşlugyna we peşew ýollaryna ýarylmagy netijesinde döreyär we olar keseliň giçki alamatlary bolup durýarlar. Eger-de böwregiň fibroz örtügi iriňli zeperlense we absseS paranefral öýjüklige ýarylsa, onda iriňli paranefrit döreyär.

Käbir ýagdaýlarda absseS garyn boşlugyna ýarylyp, iriňli peritonitiň döremegine getirip biler. Ikitaraplaýyn absseSde agyr septik intoksikasiýa, böwrek-bagyr ýetmezçiligi döreyär.

AbsseSi anyklamak üçin geçirilen umumy urografiýada oňurganyň zeperlenen tarapa gyşarmagy, bil muskulynyň gyralarynyň aýdyň bolmazlygy ýüze çykarylyp bilner. Ekskretor urogrammalarda böwregiň funksiýasynyň peselmegi ýa-da onuň bolmazlygy, böwregiň ýargagynyň we okarajyklarynyň deformasiýasy, olaryň amputasiýasy, dem alyş bilen baglylykda böwregiň ekskursiýasynyň çäklenmegi ýaly alamatlar anyklanýar.

Ultrases barlagy içinde pes ehogenli, suwuklyk görnüşli massaly, tegelek emele gelmäni, böwregiň töwereginde suwuklygy (iriňi) ýüze çykarýar.

Böwregiň kompýuter tomografiýa barlagynda patologik ojagyň bardygyny, onuň töweregindäki dokumalara (böwregiň parenhimasy, paranefral öýjükligi) bolan gatnaşygyny anyklap bolýar.

Böwregiň absseSiniň bejergisi diňe operatiw usul arkaly amala aşyrylýar. Böwregiň dekapşulýasiýasy, absseSi kesmek we ony drenirlemek operasiýasy ýerine ýetirilýär. Peşew ýollarynyň ok-

klýuziýasy bolan ýagdaýda böwregiň özüni hem drenirleýärler (nefrostomiýa, piýelostomiýa). Peşew ýollarynyň geçirijiligini şol operasiýa wagtynda (eger-de näsagyň ýagdaýy oňa mümkinçilik berse) ýa-da 1,5-2 aý soň, 2-nji tapgyrda (näsagyň ýagdaýy gowulaşandan soň) dikeldýärler.

Böwregiň abssesiniň (böwregiň karbunkulynyň) çaklamasy agyr, kyn mesele bolup durýar. Bedeniň güýçli, agyr zäherlenmesi näsagyň septik ýagdaýynyň sebäbi bolup, beýleki kontrlateral böwregiň hem zeperlenmek howpuny döredýär. Soňluk bilen dowamly piýelonefritiň netijesinde, fibroz dokumalaryň emele gelmegi bilen baglylykda böwregiň mürşermesi we arterial (nefrogen) gipertenziýanyň döremegi mümkin. Böwrekde peşewiň akması kadaly ýagdaýynda dörän ýeke-täk karbunkulda (abssesde) öz wagtynda geçirilen operatiw bejerginiň çaklamasy oňaly bolup biler.

DOWAMLY PIÝELONEFRIT

Ýiti piýelonefrit geçiren näsaglaryň 20-25%-inde soňluk bilen dowamly piýelonefrit ýüze çykarylýar. Ýiti piýelonefritiň dowamly görnüşe geçmeginde şu aşakdaky sebäpleri görkezmek bolar:

1. Bejerginiň nädogry geçirilmegi – ulanylýan dermanlaryň mukdarynyň az berilmegi, bejerginiň wagtyndan öň bes edilmegi;
2. Kesel döredijileriň aýratyn wirulentligi (güýçlüligi);
3. Öz wagtynda bilinmedik we bejerilmedik, peşewiň böwrekden akmagyny kadasyzlandyryýan sebäpler (peşew daş keseli, peşew akýan ýollaryň inçelmegi, prostatanyň adenomasy we ş.m.);
4. Kesel döredijileriň L görnüşleriniň we protoplastlaryň döremegi;
5. Adam bedeniniň immun güýjüni peseldýän dowamly geçýän keselleriň bolmagy (süýji keseli, dowamly tonzillit, kollagenozlar we beýleki keseller).

Eger-de ýiti piýelonefritden soň üç aý geçen bolsa, näsag şol bir wagtyň özünde belli bir arz-şikaýat edýän bolsa we onuň peşewi barlanyp görlende piýelonefrite mahsus üýtgemeler bar bolsa, onda ol ýagdaýy dowamly piýelonefrit diýip hasap etse bolar.

Dowamly piýelonefritiň hut özüne mahsus bolan belli bir kliniki alamatlary ýok.

Köplenç halatlarda, ol näsagda çagalyk döwründen başlap, wagtal-wagtal güýjemegi mümkin. Şeýle wagtlary ol ýiti piýelonefriti ýadyňa salýar. Remissiýa wagtlary bolsa, näsag özüni gowy duýup, kän bir arz-şikaýat bildirmän hem biler. Emma kesel dowam edip, ol uzagyndan barha böwrekdäki nefronlaryň sanyny azaldýar (böwregiň parenhimasy birleşdiriji dokuma bilen çalsylýar), böwregiň içindäki gan damarlar – kapillýarlar, arteriýalar gysylýarlar. Bu ýagdaý bolsa reniniň köp bölünip çykmagyna, böwregiň eritropoetin işläp çykarýan işiniň gowşamagyna getirýär. Netijede, gan basyşynyň ýokary galmagy, ganazlygyň döremegi bolup biler. Şoňa baglylykda näsagda ýadawlyk, işdäsinin kemelmegi, reňkiniň agarmagy ýaly alamatlar bolýar.

Dowamly piýelonefrit öz geçiş görnüşleri boýunça üç derejä bölünýär:

1. İşjeň derejesi;
2. Latent derejesi;
3. Remissiýa derejesi.

Alamatlary

Dowamly piýelonefrit köp ýyllaryň dowamynda aýdyň kliniki alamaty bolmadyk görnüşde geçip biler. Keseliň kliniki alamatlary köplenç ýagdaýlarda alawlama hadysasynyň böwregiň aralyk dokumalaryna ýaýraýşyna, onuň işjeňlik derejesine baglylykda ýüze çykýar.

Keseliň işjeň derejesiniň klinikasy öz alamatlary boýunça ýiti piýelonefriti ýadyňa salýar. Keseliň latent derejesinde onuň kliniki alamatlary aram-aram ýuwaşjadan bildirip durýar. Kāwagt bilde küttek agyry peýda bolýar, işdäsi kemelýär, näsagyň gyzgynynyň galýan halatlary bolýar, kellagyry, ýadawlyk, dizuriýa bolup biler. Keseliň bu derejesinde onuň hiç hili kliniki alamatlary bolman hem biler. Diňe peşewiň barlagynda köp bolmadyk leýkosituriýanyň tapylmagy piýelonefritiň bardygyny görkezýär.

Remissiýa derejesinde näsagyň hiç hili arz-şikaýaty bolmaýar, diňe barlag geçirilende (barlaghana hem-de beýleki usullar) dowamly piýelonefrite degişli alamatlary tapyp bolýar.

Anyklanylyş

Piýelonefritiň dowamly görnüşiniň anyklanmasy kyn mesele. Keseliň anyklanyşynda onuň anamneziniň maglumatlarynyň uly

ähmiýeti bar (öň geçirilen ýa-da dowam edýän urologik keselleriň bolmagy, aýallarda göwrelilik döwründe ýa-da dogrumdan soň geçirilen piýelonefrit ýa-da sistit, erkeklerde jyns agzalarynyň keselleri, böwrekleriň dogabitdi kemislikleri, süýjüli diabetiň we beýleki dowamly keselleriň, kollagenozlaryň bolmagy we ş.m.). Köp halatlarda kliniki alamatlar bolmaýar, näsaglaryň 50%-inde keseliň latent derejesinde peşewiň umumy barlagynda leýkosituriýa ýüze çykarylmaýar. Şonuň üçin şunuň ýaly ýagdaýlarda leýkosituriýany ýüze çykarmak maksady bilen Neçiporenkonyň ýa-da Addis-Kakowskiniň usulyny ulanmaklyk zerur bolup durýar. Remissiýa derejesinde, kliniki we barlaghana alamatlar ýok halatynda, öjükdiriji (prowakasiýa) testler ulanylýar.

Rentgen usuly (umumy we ekskretor urografiýa) ulanylanda böwregiň ölçegleriniň kiçelmegi, onuň işleýşiniň pese düşmegi, çanajyklaryň we ýargagyň deformasiýasy ýaly alamatlary görmek bolýar. Dowamly piýelonefriti anyklamakda böwrekleriň angiografiýasy gymmatly maglumatlary berýär. Ultrases barlag usuly boýunça böwregiň atrofiýasy netijesinde onuň ölçegleriniň kiçelmegi, parenhimasynyň meýdanynyň kiçelmegi ýaly alamatlary görmek bolýar.

Dowamly piýelonefritiň bejerilişi

Bu mesele şu aşakdaky ugurlary göz önünde tutýar:

1. Böwrekden peşewiň akmagyny kynlaşdyrýan sebäpleri aýyrmak, peşewiň akmagyny kadalaşdyrmak;
2. Antibakterial bejergini geçirmek;
3. Näsaglaryň immun ýagdaýyny, olaryň kesellere garşylyk görkezijiligini ýokarlandyrmak.

Böwrekden peşewiň kadaly akmagy gazanylmasa, geçirilen bejergi netije bermeyär. Operasiýa ýa-da beýleki (endoskopik, gurallaryň kömegi bilen we başg.) usullar bilen peşewiň böwrekden akmagyny kadalaşdyryp, soňra bejergi geçirilende onuň netijeliligi gowy bolýar.

Antibakterial bejergi geçirilende, ýokarda agzalan ýiti piýelonefritde ulanylýan dermanlar ulanylýar. Antibiotikler we beýleki himiki antibakterial derman serişdeleri ulanylanda hökmany suratda mikrobedenjikleriň ol preparatlara bolan duýujylygyny hem-de olaryň kăbiriniň nefrotoksik häsiýetiniň bolmagynyň ähtimallygyny göz önünde tutmaly (monomisin, neomisin). Antibakterial serişdeleriň ulanylyşynyň dowamlylygynyň uzaklygy üçin hem-de kesel döre-

dijilerde ol dermanlaryň garşysyna durnuklylyk döremez ýaly olary belli wagtdan soň (7-10 gün) çalşyp durmaly.

Dowamly piýelonefritiň bejergisiniň uzak wagtlaýyn geçirilmegi zerur (azyndan 1 ýyl). Bejerginiň başynda 6-8 hepdäniň dowamyny-da antibakterial dermanlar üznüksiz ulanylmaly. Keseliň geçişiniň remissiýasy gazanylandan soň olary yzygiderli arakesmeli ulanmak maslahat berilýär. Arakesmeleriniň dowamlylygy keseliň geçişine we alawlama hadysasynyň işjeňlik derejesine bagly bolup durýar.

Dermanlardan başga-da peşew ýollaryny mehaniki usul bilen arassalamak üçin diuretik (peşewiň mukdaryny köpeldiji) häsiýetli dürli derman ösümliklerini bellemek ýerliklidir (mekgegulpak, çopantelpek).

Näsagyň dürli kesellere garşylyk görkezmek ukyplylygyny artyrmak maksady bilen immunomodulýatorlary ulanmaklyk zerur. Mysal üçin, metilurasil, timalin, immunal, Uro-Waksom, wobenzim, buýan köki we başg. Diňe näsagyň we lukmanyň tutanýerliligi bolanda, toplumlaýyn bejergi geçirilende garaşylýan netijäni alyp bolýar.

Ötüşen dowamly piýelonefritde azotemiýa, uremiýa emele gelip, terminal böwrek ýetmezçiligi dörän wagtynda, başga bejergi ýollarynyň netijesiz halatlarynda azotemiýany, uremiýany aýyrmak üçin «emeli böwrek» usuly ulanylýar. «Emeli böwregiň» ulanylmagy näsaglaryň ömrüni uzaltmaga, olary geljekde böwregi kesip oturtma operasiýasyna (transplantasiýa) taýýarlamaga kömek edip biler.

PARANEFRIT

Paranefrit – böwrekýany ýagly öýjükligiň alawlamasy. Bu keseli döredijiler, esasan, stafilokokk, streptokokk, içege taýajygy.

Paranefrit ilkinji hem-de ikilenji bolup biler. Böwregiň keseli bolman, ýokanç gematogen ýol bilen bedeniň beýleki iriňli ojaklaryndan paranefral öýjüklige düşse (panarisiý, furunkul, osteomiýelit, pulpit, angina we başg.), onda bu ýagdaý paranefritiň ilkinji görnüşi hasap edilýär.

Ikilenji paranefrit böwrekde bolan iriňli-alawlama keseliň gaýrüzülmesi hökmünde döreyär: käbir ýagdaýda iriňli ojakdan iriňiň gös-göni paranefral öýjüklige geçmegi netijesinde (böwregiň karbunkuly, absessi, pionefros), beýleki ýagdaýlarda (mysal üçin, piýe-

lonefritde) – limfogen we gematogen ýollar arkaly. Paranebral öýjük-
lige ýokanç goňşy agzalaryň alawlama ojaklaryndan hem düşüp biler
(parakolit, retroperitonit, parametrit, parasistit, plewrit, öýkeniň abs-
sesi we başg.).

Paranebral öýjüklikde iriňli-alawlama ojagyň ýerleşen ýerine
baglylykda öň tarapdaky, yzky, ýokarky, aşaky we total paranebrit
tapawutlandyrylýar. Bówregiň yz tarapynda ýagly öýükligiň bollugy
sebäpli, köplenç, yzky paranebrit duş gelýär. Ikitaraplaýyn paranebrit
seýrek duşýar.

Alawlama hadysasynyň görnüşine laýyklykda ýiti we dowamly
paranebrit tapawutlandyrylýar. Ýiti paranebritiň ekssudatiw derejesi
(seroz paranebrit) tersine – yza gaýdyp ýa-da iriňli derejä geçip biler.
Iriňli hadysa paranebral öýjüklikde ýaýrap we fassialara germewleri
eredip, soňluk bilen onuň çäklerinden çykyp, retroperitoneal boşlugyň
flegmonasyny döredip biler. Kähalatlarda, paranebritiň uzak wagtlap
bilinmedik ýagdaýynda, flegmona içegä, garyn boşlugyna, plewral
boşluga, peşew halta, gasyk böleginiň deri astyna, foramen obturatum
deşik arkaly aýagyň medial tarapyna ýarylyp biler. Ýiti paranebritiň
başlangyç döwründe oňa mahsus alamatlar bolanok. Ol, islendik ýiti
alawlama keseli ýaly, bedeniň gyzgynynyň 39-40° C-a çenli ýokarlan-
magyndan, nähoşlukdan, üşütmekden başlanýar. Diňe 3-4 günden soň
lokal (ýerli) alamatlar peýda bolýar: bil bölekde dürli güýçlülükdäki
agyry, şol ýerde çişme alamaty, güberme, ýerli giperemiýa, oňurganyň
bil böleginiň skoliozy (bil muskullarynyň goraýjy gysylmasynyň ha-
sabyna) we näsagyň mejbur ýagdaýy – şol tarapdaky aýagyň garna
çekilmegi we aýagyň ýazanda agyrynyň güýçlenmegi.

Dowamly paranebrit seýrek duş gelip, ol, köplenç, geçirilen ýiti
paranebritiň netijesi ýa-da dowamly kalkulýoz piýelonefritiň gaýrú-
zülmesi bolup durýar. Dowamly paranebritde paranebral öýjüklik bir-
leşdiriji dokuma bilen çalşylýar («pansir» paranebrit). Bówrek galyň
we gaty infiltratyň içinde, operasiýa wagtynda ony açmak, arassala-
mak örän kyn.

Anyklanylyşy

Ýiti paranebritiň başlangyç döwründe ony anyklamak ýeňil däl,
sebäbi keseliň ýerli alamatlary ýok ýa-da gowşak bildirýär.

Keseliň möhüm alamaty bolan bil bölekdeki agyrynyň hereketde
güýçlenmegi, şol ýerde giperemiýanyň, çişmäniň, gübermäniň bol-

magy, palpasiýa wagtynda bil muskullarynyň gysylmagy, oňurganyň skoliozy, näsagyň aýagyny garnyna eplemegi, aýagyny ýazanda agyrynyň güýçlenmegi, psoas-alamatyň bolmagy, bil bölekde hereketsiz infiltratyň bolmagy paranefrit üçin mahsus bolup durýarlar. Bówregiň öňünde ýerleşen paranefritde infiltrat öň tarapdan gapyrganyň eteginde ýerleşip biler, bu ýagdaýda bil bölekde üýtgemeleriň bolmazlygy mümkin.

Ganyň umumy barlagynda leýkositoz, leýkositler düzümiň çepe süýşmegi, eritrositleriň çöküş tizliginiň ýokarlanmagy, kähalatlar-da ýerli leýkositoz (paranefrit bar tarapda bil bölekden alnan ganda leýkositozyň bolmagy) ýüze çykarylýar. Eger-de paranefritiň sebäbi bówregiň keselleri bolmasa, onda peşewde üýtgemeler bolmaýar. Kesel bówregiň iriňli keselleriniň netijesinde döwrän ýagdaýynda peşewiň barlagynda piuriýa, bakteriuriýa ýüze çykarylýar.

Paranefritiň anyklanyşynda rentgen barlag usullary möhüm maglumatlary berýär (giňişleýin we ekskretor urografiýa). Giňişleýin urografiýada oňurganyň skoliozy, bil muskulynyň gýralarynyň aýdyň bolmazlygy, bówregiň bolmaly ýerinde diffuz garalmalaryň bolmagy ýaly alamatlary görmek bolýar. Ekskretor urografiýada bówregiň töweregindäki infiltratyň basmagy sebäpli, ýargagyň we okarajyklaryň deformasiýasy, bówregiň we peşewakaryň ýokary böleginiň ýerinden bir tarapa süýşmegi bolup biler, ýöne, köplenç, ýargak-okarajyk ulgamynyň kadaly şekili alynýar. Kadaly bówrek bilen deňeşdirilende paranefrit bar tarapda näsag dem alanda bówregiň hereketliliginiň azalmagy ýa-da onuň bolmazlygy mümkin.

Ýokarky paranefritde döş kapasasynyň rentgenoskopiýasynda germewiň gümmeziniň hereketiniň çäklenendigi ýa-da onuň düýbünden bolmazlygy, şol tarapdan reaktiw plewritiň alamatlary ýüze çykarylýp bilner. Paraneftal öýjükligiň punksiýasynda iriňiň alynmagy paranefritiň aýdyň subutnamasy bolup durýar.

Bejerilişi

Paranefritiň başlangyç döwründe (infiltratiw döwri) antibakterial bejerginiň geçirilmegi, köplenç, näsaglaryň sagalmagyny üpjün edýär. Giň spektrli antibiotikleriň bellenmegi, olaryň uroseptik sulfamilamidleri (biseptol, triseptol, sulfomonometaksin, etazol) we beýleki uroseptikler – (5-nitrooksihinolinler (5-NOK, nitroksolin), nitrofuranlar (fura-

mag, furadonin), nalidiks turşusynyň serişdeleri (negram, newigramon) bilen bilelikde bellenmegi gowy netijeleri berýär.

Antibakterial bejergiden başga umumy gurplandyryjy serişdeler (berhiz, glýukoza, witaminler, gan, plazma guýmak), näsagyň immun ýagdaýyny ýokarlandyrýan dermanlar ulanylýar. Agyryny aýyrmak we infiltraty ýumşatmak, muskullaryň dartgynlygyny gowşatmak üçin ýerli bejergi – ýylylyk, fizioterapiýa bellenýär.

Iriňli paranefritiň alamatlary bar bolan ýagdaýlarda (bil bölek-däki güberme, flýuktuasiýanyň bolmagy) iriňli ojagy drenirlemäge görkezme goýulýar. Lýumbotomiýa edilip, iriňli boşluk açylýar, iriňli ojak arassalanyp, ol gowy edilip drenirlenýär (drenaž turbajyklarynyň, rezin-drenažlaryň, sellofan-hasa tamponlaryň kömegi bilen). Eger-de apostematoz piýelonefrit bar bolsa, goşmaça, böwregiň dekapulýasiýasy, böwregiň karkunaly ýa-da absessi bolan ýagdaýda – olary kesip, drenirlemek ýerine ýetirilýär.

Dowamly paranefritiň bejergisinde ýokarda görkezilen antibakterial serişdeler bilen bir hatarda fizioterapiýa bejergisi (diatermiýa, palçyk, parafin, ozokerit applikasiýalary, ýyly wannalar) hem-de umumy gurplandyryjy serişdeler giňden ulanylýar.

Değişli bejergi geçirilen ýagdaýda ýiti piýelonefritiň çaklamasy oňaýly. Dowamly paranefrit, köplenç, ikilenji görnüşde bolany sebäpli, onuň çaklamasy ony döredýän esasy kesel bilen bagly bolup durýar. Bejerginiň wagtynda geçirilmezligi, periureteritiň we paranefral öýjüklikde sklerozirleýji üýtgemeleriň bolmagy, soňluk bilen böwregiň mürşermesiniň we nefrogen gipertoniýanyň sebäbi bolup biler.

SISTIT

Sistit – peşew haltanyň diwarynyň alawlama hadysasy, iň köp duş gelýän urologik keselleriň hataryna girýär.

Bu kesel, köplenç, aýallarda duş gelýär we ol ýagdaý aýallarda peşew çykaryjy ýoluň gurluşynyň anatomik we bedeniň gormonal aýratynlyklary bilen bagly bolup durýar. Aýallarda uretranyň kelte we giňligi sebäpli, ýokanç ýeňillik bilen ýokary, peşew halta düşüp bilýär.

Köplenç, sistit 25-30 ýaş aralygynda hem-de 55 ýaşdan ýokary aýallarda, ýagny menopauzadan soň duş gelýär. Erkek adamlarda sis-

tit seýrek duş gelýär we köplenç ýagdaýda goňşy agzalaryň – prostatanyň, tohum haltajyklarynyň, ýumurtgajyklaryň goşundylarynyň, peşew çykaryjy ýoluň alawlama kesellerinden soň döreýär.

Seýrek bolmadyk ýagdaýlarda sistit peşew haltany kateterlemekden ýa-da beýleki instrumental (enjamlarynyň kömegi bilen) barlaglar geçirilenden soň döreýär. Bu ýagdaýlarda enjamlar retrograd (aşakdan ýokary) ulanylanda ýokanç aşakdan ýokary galyp, peşew halta ýeňillik bilen düşüp bilýär. Ýokanjyň ýokardan aşak (böwreklerden) düşmegi böwrekleriň alawlama ýagdaýlarynda (piýelonefrit, pioneфриоз) bolup biler. Sistit kähalatlarda gematogen ýol arkaly hem döräp biler (ýokanç keselleriň ýa-da adam bedeninde dürli alawlama, iriňli ojaklaryň bolmagy netijesinde).

Aýallarda jyns agzalaryň dürli alawlama kesellerinde (salpingooforit, endometrit, parametrit we başg.) ýokanç limfogen ýol arkaly hem peşew halta düşüp, sistit keselini döredip biler. Peşew haltanyň nemli bardasynyň sorujylyk ukybynyň pesligi sebäpli, ol köp halatlarda ýokanja we beýleki zeperleýji ýagdaýlara durnuklylygy bilen häsiýetlendirilýär. Ýöne käbir halatlarda, bedeniň gowşaklygy, immunitetiň pesligi, kiçi çanaklykda, peşew haltanyň diwarynda gan aýlanyşygyň bozulmagy, bedeniň dürli ýokançlara durnuklylygynyň peselmegi, gipowitaminoz, peşew haltanyň diwaryna peşew bilen çykýan dürli zäherli maddalaryň täsir etmegi ýaly ýagdaýlar peşew haltanyň bu ukybyny peseldip, sistitiň döremegine ýardam edip bilerler.

Keseliň howp faktorlary hökmünde şu aşakdakylar bellenýär: aýallarda anatomik kelte we giň uretra, onuň waginanyň daşky deşigine ýakyn ýerleşmegi; aýallaryň jyns agzalarynyň keselleri (adnexit, salpingit, endometrit, serwlisit, wulwowaginit we başg.); estrogenleriň derejesiniň kemelmegi (şol sanda, menopauza döwründe); içegäniň disbakteriozy; daşky jyns agzalarynyň arassaçylygynyň berjaý edilmezligi; aşaky peşew ýollarynyň urodinamikasynyň bozulmalaryna getirýän keseller (prostatanyň adenomasy we ragy, uretranyň strikturasy, neýrogen peşew halta we başg.).

Etiologiýasy boýunça sistit ýokançly (bakterial) we ýokançly däl (toksik, himiki, allergiki, dermanlar bilen baglanyşykly, şöhle bilen baglanyşykly) bolup biler.

Kliniki geçişi boýunça sistitiň ýiti we dowamly (gaýtalanýan) görnüşleri tapawutlandyrylýar. Ondan başga ilkinji sistiti (otnosi-

tel sagdyn adamlarda peşewiň akmagynyň şertli-kadaly ýagdaýynda döreýän) we ikilenji sistiti (urodinamikanyň bozulan ýadaýynda, beýleki urologik keselleriň gaýrüzülmesi hökmünde – inçekesel, böwrek daş keseli, peşew haltanyň täze döremesi we beýl.) tapawutlandyryňlar.

Morfologik üýtgemeleriň häsiýeti boýunça keseliň kataral, başly-fibrinoz, gemorragik, gangrenoz we interstisial görnüşleri bolup biler.

Ýiti kataral sistitde peşew haltanyň nemli bardasy gyzaran, çişen. Kesel dowam edende alawlama hadysasy peşew haltanyň nemli bardasynyň aşagyndaky gatлага ýaýraýar. Sistitiň agyr görnüşlerinde alawlama hadysasy has çuň, muskul gatlagyny hem öz içine alyp, bu ýagdaýda peşew haltanyň nemli bardasynda eroziýalaryň emele gelmegi mümkin. Dowamly sistitde peşew haltanyň diwarynyň dürli gatlaklary zeperlenip, olarda birleşdiriji dokumalaryň döremegi bolup geçýär.

Dowamly sistit deňişli bejergi geçirilmedik ýagdaýynda peşew haltanyň mürşermesini döredip, onuň göwrüminiň kiçelmegine (mikrosistis) getirip biler.

Alamatlary

Ýiti sistitiň mahsus kliniki alamaty – näsagyň tiz-tizden we agyryly buşukmaklygy. Peşew bulanyk bolup, buşukmaklygyň soňunda peşewiň ganly bolmagy (terminal gematuriýa) mümkin. Ýiti sistitiň agyr görnüşlerinde näsag her 20-30 minutdan buşukmaga mejbur bolýar. Bu ýagdaýda agyry diňe näsag buşugan wagtynda bolman, eýsem ol spontan (öz-özüden, näsag buşukmaýan wagtynda hem) häsiýetli hem bolup biler. Peşew haltanyň alawlan nemli bardasy onuň muskul gatlagynyň tonik gysylmagyna getirýär we güýçli buşukmak duýgusyny döredýär. Sistitde peşew haltanyň boýunjygynyň nemli bardasynyň hem alawlama hadysasyna çekilmegi terminal gematuriýanyň sebäbi bolup durýar. Bu ýagdaýda buşukmak wagtynda detruzoryň gysylmagy netijesinde peşew haltanyň boýunjygynyň alawlan nemli bardasynyň ganjaryp, terminal gematuriýa alamaty döreýär. Näsaglar buşukmanyň gutaryp barýan wagty ganly peşewiň peýda bolmagyna ýa-da ol wagt ganly peşew damjalarynyň bolmagyna arz edýärler. Ýiti sistitli näsaglarda peşewiň bulanyk bolmagy, esasan, leýkosituriýa bilen bagly bolup durýar. Peşew haltanyň sorujylyk

ukybynyň pesligi sebäpli, ýiti sistitde näsagyň gyzgyny kadalylygyna galýar. Ýokary gyzgynlygyň bolmagy, üşütmek alamatynyň döremegi näsaglarda keseliň gaýrüzülmeleriniň (piýelonefrit) alamaty bolup durýar. Ýiti sistitiň kliniki geçişi, adatça, oňaýly häsiýete eýe, degişli bejergi geçirilende keseliň alamatlary 7-10 günde aýrylýar, näsagyň ýagdaýy kadalaşýar. Eger-de 2-3 hepdäniň dowamynda keseliň alamatlary geçmese, onda bu ýagdaýyň sebäbini gözlemeli.

Ýiti sistitiň dowamly görnüşe (dowamly sistit) geçmeginde, köplenç, peşew we jyns ulgamynyň agzalarynyň keselleri sebäp bolup durýarlar (peşew haltanyň daşy, onuň diwertikuly, täze döremeleri, prostatanyň adenomasy, uretranyň strikturasy, peşew haltanyň boýunjygynyň sklerozy, onuň neýrogen disfunksiýasy, dowamly piýelonefrit we başg.). Olardan başga bu sebäpleriň hataryna peşew haltanyň beýleki spesifik alawlama kesellerini hem goşup bolar (peşew haltanyň inçekeseli, şistosomatozy we başg.).

Anyklanylyşy

Ýokarda görkezilen kliniki alamatlar (agyry, dizuriýa, terminal gematuriýa) ýiti sistitiň kesel kesgitlemesini esaslandyrýar. Palpasiýa edilende gasyk bölekde agyry duýulýar. Peşewiň barlagy leýkosituriýany, eritorosituriýany, bakteriuriýany ýüze çykaryp biler. Ýiti sistitiň aýdyň alamatlary bolan ýagdaýda olar peşew haltany katecterlemek, endoskopik usullary (sistoskopiýa) ulanmak üçin garşylyk görkezmeler bolup durýarlar.

Dowamly sistitiň anyklanyşynda endoskopiýa usuly örän gymmatly maglumatlary berýär. Sistoskopiýa edilende peşew haltanyň nemli bardasynyň üýtgemeleri (giperemiýa, nemli bardanyň ojaklaýyn üýtgemeleri we başg.) ýüze çykarylýp bilner. Dowamly sistitde ýokarky peşew ýollarynyň rentgen barlagyny (ekskretor urografiýa) geçirmek zerur bolup durýar.

Geçirilen degişli bejerginiň netijesinde näsagyň ýagdaýynyň gowulaşmagy, kliniki alamatlaryň aýrylmagy, peşewiň barlagynyň görkezijileriniň kadalaşmagy ýiti sistitiň kesel kesgitlemesiniň dogry anyklanandygyny tassyklaýar. Ýöne, käwagtlarda, geçirilýän antibakterial bejerginiň netijeliligi pes bolanda, keseliň akymynyň dowamlylygynyň uzalmagy, onuň dowamly görnüşe geçmegi bu ýagdaýyň sebäbini anyklamagy, ony peşew haltanyň beýleki dowamly

kesellerinden seljermegi talap edýär: inçekesel, ýönekeý baş, şistosomatoz, peşew haltanyň ragy, prostatanyň ragy we başg. Köp ýagdaýlarda dowamly sistitiň döremegine prostatanyň adenomasy, peşew haltanyň daşy, onuň diwertikuly, neýrogen disfunksiýasy, infravezikal obstuksiýa ýaly keseller sebäp bolup durýarlar. Bu ýagdaýlarda sistoskopiýa usulynyň berýän maglumatlary örän wajyp.

Peşew haltanyň inçekeselinde sistoskopiýada bu kesel üçin mahsus bolan üýtgemeleri görmek bolýar (inçekesel tümmejikleri, başlar, ýara yzlary). Näsagyň peşewinde inçekeseliň mikobakteriýalarynyň ýüze çykarylmany, ekskretor urografiýada böwrekleriň, peşewakarlaryň, bu kesel üçin häsiýetli üýtgemeleriň bolmagy keseli anyklamaga mümkinçilik berýär. Peşew haltanyň täze döremelerinde olary köplenç halatlarda sistoskopiýada görüp bolýar. Zerur bolan ýagdaýlarda, mysal üçin, granulomatoz sistit bilen peşew haltanyň täze döremesi seljerilende, endomezikal biopsiýa keseli takykklamaga ýardam edýär. Peşew haltanyň daşy sistoskopiýada ýeňil anyklanýar. Prostatanyň adenomasynnda, peşew haltanyň neýrogen disfunksiýasynda, köplenç, galyndy peşew ýüze çykarylýar.

Bejerilişi

Ýiti sistitli näsagyň umumy ýagdaýynyň kanagatlanarly bolup galyandygyna garamazdan, oňa köp hereket etmezlik maslahat berilýär. Ýiti, aý önümleri iýmitden aýyrmaly. Diureziň mukdaryny köpeldip, peşew ýollaryny ýuwmak maksady bilen köp suwuklyk içmeklik zerur (1 gije-gündizde 2 litre çenli). Bu babatda peşewiň mukdaryny köpeldýän derman otlarynyň ähmiýeti uly (mekgegulpagy, çopantelpak, böwrek çaylary). Agyryny aýyrmak üçin ýylylyk ulanmak ýerlikli (gyzgyn wanna, gasyga ýyladyjy goýmak).

Antibakterial serişdeleri ulanmak bejerginiň esasy şerti bolup durýar. Köplenç ulanylýan dermanlar – nitrafuranlar (furagin, furadonin, nitrofurantoin, furamag), 5-nitrooksininolin serişdeler (5-NOK, nitroksolin), nalidiks turşusynyň dermanlary (negram, newigramon), sulfanilamidler (biseptol, urosulfan, etazol, sulfamonometaksin, sulfadimetaksin), ftorhinolonlar (norfloksasin, siprofloksasin), sefalosporinler (sefuroksim), dürli antibiotikler (esasan, peşew ýollary arkaly bedenden çykarylýan) gowy netije berýärler.

Häzirki döwürde ýiti sistitiň bejergisinde antibakterial serişde bolan monural (fosfomisin) giňden ulanylýar, 3 g, 1 gezek, zerur bolan ýagdaýda (keseliň kliniki alamatlary geçmese) 2 günden soň ýene 1 gezek gaýtalanýar. 7-10 günden soň näsagyň ýagdaýy gowulaşýar. Peşew ýollarynyň alawlama keselleriniň bejergisinde, şol sanda sistitde, toplumlaýyn täsiri bolan ösümlik serişdesi – kanefron (damja, draže görnüşde) giňden ulanylyp bilner. Geçirilýän antibakterial bejerginiň dowamlylygy 7-10 günden az bolmaly däl. Ýiti sistitde peşew haltanyň içine derman serişdelerini goýbermek maslahat berilmeýär.

Dowamly sistitde ilkinji nobatda ony döredýän we keseliň uzak wagtlap geçmezligine sebäp bolup durýan beýleki keselleri bejermeli (peşew haltanyň daşy, diwertikuly, prostatanyň adenomasy, uretranyň strikturasy, aýallarda – jyns agzalarynyň alawlama we beýleki keselleri). Dowamly sistitiň bejergisinde ýokarda görkezilen antibakterial serişdeler bilen bilelikde dürli diuretik ösümlik serişdelerini ulanmak, peşew haltanyň içine dürli derman serişdelerini goýbermek giňden ulanylýar (protargol, kollargol, miramistin). Antibakterial bejergi hökmünde sististat derman serişdesiniň ulanylmagy (peşew haltanyň içine goýberilýär) gowy netije berýär.

Näsagyň immun ýagdaýyny gowulandyrmak üçin poliwitaminleri, immun modulýatorlary (Uro-Waksom, günde 1 kapsula (6 mg), üç aýyň dowamynda, longidaza, m/i, 3000 (halkara birligi), 3-10 günden 1 gezek, jemi – 5-15 gezek) ulanmak maslahat berilýär.

Urodinamikanyň bozulmadyk we utgaşyp gelýän keselleriň bolmadyk ýagdaýynda ýiti sistitiň çaklamasy oňaýly. Urodinamika bozulan ýagdaýlarynda sistit gaýtalanmaga ýykgyňly.

URETRIT

Uretrit – peşew çykaryjy ýoluň nemli bardasynyň alawlama keseli – köp halatlarda patogen mikrobodenjikleriň ýa-da wiruslaryň, seýrek ýagdaýlarda himiki maddalaryň täsiri netijesinde döreýär. Bu kesel uretranyň üsti bilen geçirilýän instrumental barlagdan ýa-da bejergiden soň, şikesiň netijesinde hem dörap biler. Şol sebäpli ýokanç we ýokanç däl uretrit tapawutlandyrylýar. Ondan başga-da bu kesel ilkinji we ikilenji bolup biler.

Ilkinji uretritde alawlama hadysasy gös-göni peşew çykaryjy ýolda başlaýar. Uretritiň bu görnüşi, köplenç, jyns gatnaşygy wagtynda uretranyň infisirlenmegi netijesinde döreýär. Ikilenji uretritde ýokanç kiçi çanaklykda ýerleşen başga agzalarda bolan alawlama ojaklaryndan peşew çykaryjy ýola geçýär (peşew halta, prostata, tohum halta-jyklara).

Uretriti döredýän sebäpler boýunça ol bakterial hem bakterial däl bolup biler.

Bakterial uretriti stafilokokklar, streptokokklar, pnwmonokokklar, ičege taýajygy, wiruslar, kömelejikler döredip bilerler. Eger-de ýokanç peşew çykaryjy ýola jyns gatnaşygynda düşse, oňa wenerik uretrit, beýleki ýollar bilen düşende – wenerik däl uretrit diýilýär.

Wenerik uretritleriň iň ýyggy döredijisi – Neýsseriň gonokokky. **Gonoreý uretrit** (gonoreýa) – gadym zamanlardan bäri belli kesel. Gonoreýa – grek sözi bolup, ol tohum çykmak diýmek – uretradan iriňň çykmagyna şol wagtlar şeýle düşünpdirler. Gonoreý uretrit – näsag adam bilen bolnan jyns gatnaşygy netijesinde döreýän wenerik kesel, seýrek ýagdaýlarda ýokanç başga ýollar bilen hem geçip biler – umumy süpürgiç, içki geýim, sürteç ulanylanda. Çagalar gonoreýaly näsag bilen bile bolanlarynda, umumy gorşok ulananlarynda olara kesel ýokuşyp biler. Dogrum wagtynda ýokanç ejesinden çagasyna geçip, onuň gözi infisirlenip biler (gonoreý konýunktiwit).

Gonoreý uretritiň alamatlary kesel ýokuşandan 3-5-7 günden soň ýüze çykýar. Ýöne, käwagtlarda, keseliň inkubasion döwri 2-3 hepde çenli uzap biler. Ol wagt gonokokklar uretranyň epiteliý öýjükleriniň üstünde ýerleşýärler. Ýuwaş-ýuwaşdan olar nemli barda girýärler we ol ýerde alawlama hadysasy başlaýar. Soňra uretranyň diwarynda kiçi nokatjyk görnüşli infiltrasiýa döreýär, epitelial öýjüklerde nekroz başlanýar.

Kliniki geçişi boýunça ýiti (kliniki alamatlaryň ýüze çykyp başlanýandan soň 2 aýa çenli) we dowamly (2 aýdan köp dowam edýän) gonoreýa tapawutlandyrylýar.

Alamatlary

Ýiti gonoreý uretrit duýdansyz başlanýar. Näsag buşuganda uretrada güýçlenýän awuşama we agyry duýýar. Uretradan sary-yaşyl reňkli, bulanyk, goýy iriň çykyp başlaýar. Uretranyň daşky deşigi

gyzarýar, çişýär. Keseliň başlangyç döwründe alawlama hadysasy uretranyň ön böleginde ýerleşýär. Ol wagt pollakiuriýa bolmaýar. Alawlamanyň yzky uretra geçmegi bilen näsagyň buşukmasy çaltlaşýar, agyryly bolup başlaýar. Bu ýagdaýda näsagyň umumy ýagdaýy erbetleşýär, onuň gyzgynynyň galmagy, umumy gowşaklyk, argynlyk, kellagyry bolmagy mümkin. Bu ýagdaýlar gonotoksiniň rezorbsiýasynyň netijesinde döreýär. Iki-üç hepdeden soň alawlama hadysasy gowşap başlaýar, agyry kemelýär, uretradan bölünip çykma azalýar, infiltrasiýa ýumşaýar.

Kähalatlarda gonokokklar nemli bardanyň aşagyndaky gatlakda, ol ýerde ýerleşen mäslerde, lakunalarda uzak wagtlap saklanyp, kiçi nokat görnüşli alawlama infiltraty döredip, uzak wagtdan soň aýrylyp bilerler. Bu ýagdaýlarda alawlama hadysasy dowamly görnüşe geçýär. Ýiti uretritiň dowamly görnüşe geçmeginiň sebäpleri, köplenç, şu ýagdaýlar: ýiti uretritde degişli bejerginiň geçirilmezligi, alawlama hadysasynyň uretranyň ön böleginden onuň yzky bölegine, prostata geçmegi, bedeniň immun goraýjylygynyň gowşamagy.

Dowamly uretritde keseliň kliniki alamatlary güýçli däl, gowşak bildirýärler. Näsaglar uretrada ýuwaşja awuşama we gijilewük duýýarlar, buşukmagyň başynda ýuwaşja sanjy bildirýär, uretradan köp bolmadyk, esasan, ir bilen nemli-iriňli bölünip çykmalar bolýar. Litre mäsleriniň çykaryjy ýollarynyň dykylmagy netijesinde olarda alawlama infiltratlar we haltalanan iriňli ojaklar döräp, buşukma güýçli agyryly bolup biler.

Anyklanylyşy

Gonoreý uretritiň kesel kesgitlemesi uretradan bölünip çykmanyň mikroskopik barlagynda gonokokklaryň tapylmagy esasynda goýulýar. Olar keseliň irki döwürlerinde, esasan, öýjükleriň (leýkositleriň) içinde jübüt-jübüt-den, noýba görnüşli, çukanak taraplary bilen bir-birine öwrülen. Keseliň giçki döwründe öýjükleriň daşynda hem ýerleşip bilerler. Şübhelý ýagdaýlarda preparaty metilen gök ýa-da gram boýunça reňklemegiň ähmiýeti bar – gonokokk gowy reňklenýän gramotrisatel mikrobdenjik.

Uretritiň başga keseller bilen seljerme anyklanyşyny geçirmegiň zerurlygy, adaty, ýok, sebäbi onuň özüne mahsus, esasan hem uretradan iriňli bölünip çykma ýaly alamatlary bar. Ýöne uretritiň

etiologiýasyny anyklamak zerur. Şonuň üçin gonoreý uretritini beýleki etiologiýaly uretritlerden, ýagny mahsus däl bakterial, trihomonad we uretritniň beýleki görnüşlerinden seljermeli. Seljerme anyklanyşda esasy orun uretradan bölünip çykmanyň bakterioskopiýasyna degişli.

Bejerilişi

Bakterioskopik subut edilen gonoreý uretritde erkek adamyň we aýalyň (näsagyň partnýorynyň) bilelikde bejerilmegi hökmany şert bolup durýar. Häzirki döwürde bu bejergide ulanylýan dermanlar: seftriakson (1 gr bir gezek, m/i) ýa-da sefiksim (400 mg, bir gezek, içmeli). Parantal antibakterial bejergi başlanandan 24-48 sagat soň sefiksim (400 mg, günde 2 gezek, 14 gün) maslahat berilýär.

Gonokokk ýokanjynyň bejergisiniň netijeliligi bejergi gutarandan 14 gün soň barlanyp görülýär. Gonokokk tapylmadyk ýagdaýynda näsagy gözegçilikde saklamak zerurlygy ýok. Ýerli bejergi, esasan, dowamly gonoreý uretritde ulanylýar. Ýumşak infiltratyň bar ýagdaýynda (öýjükleriň infiltrasiýasy we granulýasion dokumanyň ýaýramagy) dürli erginler bilen uretranyň instillýasiýasy ulanylýar (0,25-0,5%-li kümüşiň nitraty, 1-3%-li kollargol, miramistin). Dykyz infiltratda, nagraly sklerotik hadysalaryň agdyklyk etmeginde, metal bužlar bilen uretrany bužlamak, güýçli granulýasion uretritde – uretroskop arkaly şol ojalary ýakmak (10-20%-li kümüşüň nitraty bilen, hepdede 1 gezek, jemi 6-8 gezek). Gonoreý uretritniň bejergisiniň netijeliligini barlamak üçin bejergi gutarandan 7 günden soň, eger-de uretradan bölünip çykma ýok bolsa we uretradan alnan çyrşakda gonokokklar tapylmasa, toplumlaýyn rowakasiýa geçirilýär (alimenter – alkohol ýa-da piwo ulanmak, mehaniki – uretrany bužlamak, himiki ýa-da biologik usullar). Soňra 3 günläp uretradan alnan çyrşagyň mikroskopiýa barlagyny geçirýärler. Eger-de gonokokklar we leykositler tapylmasa, ýene 1 aýdan rowakasiýany we ondan soňky barlagy gaýtalaýarlar. Gaýtadan edilen barlagda gonokokklaryň we leykositleriň ýok bolmagy näsagyň uretritden sagalandygyny aňladýar. Geçirilen uretritden soň immunitet galmaýar, şonuň üçin gonoreýa gaýtadan hem ýokuşyp biler. Öz wagtynda we degişli bejergi geçirilende gonoreý uretritniň çaklamasy oňaýly. Dowamly uretritden soň gonokokk endotoksiniň dokumalara sklerozirleýji täsiri netijesinde uretranyň strikturasy döräp biler.

Uretranyň gonoreý strikturalary, köplenç, uretranyň öň böleginde ýerleşýärler we köpsanly bolýarlar. Değişli bejergi geçirilmedik ýagdaýda gonokokklar peşew we jyns ulgamlarynyň beýleki agzalaryna geçip, gonoreý parauretrit, wezikulit, epididimit, sistit, prostatit döredip bilerler. Gonoreýa bilen baglylykda dörän epididimit önelgesizlige getirip biler.

Mahsus däl uretrit. Mahsus däl (gonoreý däl) uretrit ilkinji we ikilenji bolup biler. Ilkinji uretritde kesel peşew çykaryjy ýoldan (uretradan) başlanýar. Ikilenji uretrit ýokanjyň goňşy agzalardan (peşew halta, jyns agzalary) uretra düşmegi ýa-da başga ýokanç keselleriň (pnewmoniýa, angina we başg.) netijesinde döreýär. Mahsus däl (gonoreý däl) uretritler bakterial we bakterial däl gelip çykyşly bolup bilerler.

Bakterial uretritleriň döredijileri streptokokklar, stafilikokklar, grampoložitel diplokokklar, pnewmokokklar, içege taýajygy we beýleki mikroblar, wiruslar, kömelejikler bolup bilerler. Gonoreý däl uretritiň in ýygy döredijisi trihomonad ýokanjy bolup durýar.

Mahsus däl uretritler jyns agzalarynyň dowamly alawlamasy bolan aýallardan, irki dogrumdan soňky döwürde, menzes döwründe (waginal floranyň wirulentliginiň ýokarlanmagy) sagdyn aýallar bilen bolan jyns gatnaşygyndan soň döräp bilerler. Kähalatlarda gonoreýa geçirenden soň, erkek adamlarda uretranyň saprofitleriniň patogen ýagdaýa geçmegi netijesinde (mahsus däl postgonoreý uretrit) hem mahsus däl uretritleriň döremegi mümkin.

Ilkinji bakterial uretrit ýiti hem-de dowamly görnüşde geçip biler. Ýiti bakterial uretrit jyns gatnaşygyndan 3-5 günden soň başlaýar, kähalatlarda onuň belli bir inkubasion döwri bolmaýar we gowşak bildirýän ýerli alamatlar bilen geçýär. Näsaglary buşukma wagtynda uretrasynda awuşama, gijilewik, az-kem agyry biynjalyk edýär. Uretradan nemli-iriňli ýa-da iriňli bölüp çykmalar bolýar. Uretranyň daşky deşiginiň töweregindäki dokumalaryň çişmesi, ýelmeşmesi ýaly alamatlar bolýar. Ýöne kliniki alamatlary we uretradan bölünip çykmanyň görnüşi boýunça mahsus däl bakterial uretriti gonoreý uretritden tapawutlandyrmak kyn. Diňe uretradan bölünip çykmanyň natiw preparatda mikroskopik barlagy we ony gram boýunça reňklemek hem-de bakteriologik barlag uretranyň alawlamasynyň etio-

logiýasyny anyklamaga mümkinçilik berýär. Uretroskopiýa uretritiň derejesini we häsiýetini anyklamaga kömek edýär.

Bakterial uretritler kähallatlarda dowamly görnüşe geçýärler. Bu ýagdaýda näsaglarda keseliň kliniki alamatlary gowşak ýüze çykýarlar, uretrada azajyk awuşama, uretradan köp bolmadyk bölünip çykma bolup biler. Alawlamanyň yzky uretrada ýerleşen tohum zyňyjy ýollarynyň we prostatanyň çykaryjy ýollarynyň açylýan ýeri bolan tohum güberçegine geçen ýagdaýynda (kollikulit), eýakulýasiýanyň bozulmalary bolmagy mümkin.

Ikilenji bakterial uretrit goňşy agzalarda (prostatada, tohum haltajyklarynda, kiçi çanaklygyň beýleki agzalarynda) alawlama hadysasynyň bolmagynda we beýleki ýokanç keselleriň bolan ýagdaýynda (pnewmoniýa, angina) döreýär. Kesel, köplenç, latent görnüşde, uzak wagtlaýyn dowam edýär. Kliniki alamatlary gowşak, buşukmak az-kem agyryly, uretradan ujypsyz nemli-iriňli bölünip çykma (esasan, irden), uretranyň daşky deşiginiň ýelmeşmegi ýaly alamatlar bolýar. Iki bulgurly usul bilen peşew barlanyp göründe leýkositler 1-nji bölekde 2-nji bölekdäkiden köp (inisial piuruýa). Üç bulgurly usul bilen peşew barlananda, 3-nji bölekde leýkositleriň sany kadaly. Uretradan bölünip çykmanyň bakterioskopiýasy, ony ýa-da 1-nji bölekde çykan peşewi ekmek kesel döredijiniň görnüşini we antibakterial serişdelere bolan duýujylygyny anyklaýar.

Bakterial uretritleriň bejergisini dogry topik we etiologik maglumatlara laýyklykda geçirmeli. Antibakterial bejergini mikrobedenjikleriň görnüşine we olaryň antibakterial serişdelere bolan duýujylygyna baglylykda geçirmek zerur. Bejergide antibiotikler, sulfanilamidler, uroseptikler (newigramon, sulfadimetaksin, 5-NOK, nitrofuranlar) ulanylýar. Umumy bejergi netijesiz bolanda ýerli bejergi goşulýar – uretranyň instillýasiýasy (0,25%-li kümşüň nitraty, 1-2%-li kollargol, miramistin bilen). Ikilenji uretritde onuň sebäbi bolan esasy keseli bejermeli (prostatit, wezikulit, uretranyň strikturasy we başg.).

Mahsus däl (gonoreý däl) uretritleriň çaklamasy, esasan, oňaýly. Ýöne, kähallatlarda, olaryň prostatit, epididimit, wezikulit ýaly görnüşli gaýrüzülmeleri döretmegi mümkin. Ýokanjyň prostatada, tohum haltajyklarynda we beýleki goňşy agzalarda ýerleşip, ikilenji

uretritleri döredýän ýagdaýlaryny hem doly bejermek ýeňil däl. Bu halatlarda üns esasy keseli bejermäge gönükdirilmeli. Bakterial däl uretrit fosfaturiyada, oksaluriyada ýa-da süýjüli diabetli näsaglarda bolup biler. Bu ýagdaýlarda uretranyň nemli bardasy duzlar, glýukoza bilen gyjyndyrylýar. Kāhalatlarda uretrit uretral kateter we beýleki enjamlar ýygy ulanylanda, peşew çykaryjy ýola ýokary konsentrasiýaly ýakyjy serişdeleriň täsiri netijesinde, uretranyň nemli bardasynda papullomatoz dokumalaryň bar bolan ýagdaýynda döräp biler. Bu ýagdaýlarda uretriti döredýän sebäpleri aýyrmak üçin alamatlaýyn bejergi geçirilýär.

Trihomonad uretrit

Trihomonad kolpit bar aýallar bilen jyns gatnaşygynda bolan erkek adamlara ýokanç ýokuşyp, olarda trihomonad uretrit döräp biler. Bu kesel ýokanç ýokuşandan 5-15 günden soň bildirip başlaýar. Näsaglary uretradan az mukdarda köpürjikleýän nemli, nemli-iriňli, aksuw reňkli bölünip çykma, uretrada ujypsyz gijilewik biynjalyk edýär.

Keseli anyklamakda esasy usul uretradan bölünip çykmanyň ýa-da buşukmada alnan peşewiň 1-nji böleginiň ýa-da prostatanyň sekretiniň bakterioskopiýasy bolup durýar. Natiw preparatda waginal trihomonadyň tapylmagy keseli subut edýär. Bu şertlerde waginal trihomonadlary güýçli hereketli gyl görnüşli aýajyklary boýunça ýeňil kesgitläp bolýar. Dowamly trihomonad uretrit 15-20% ýagdaýlarda trihomonad prostatite getirip biler. Bu ýagdaý keseliň geçişini agyrlaşdyrýar we bejergisini kynlaşdyrýar.

Trihomonad uretritiň bejergisi geçirilende näsag erkegi we onuň ýoldaşyny bilelikde bejermeli. Giňden ulanylýan we gowy netije berýän dermanlaryň hataryna metronidazol (500 mg, günde, 2 gezek, 7 gün içmeli) ýa-da ornidazol (500 mg, günde 2 gezek, 5 gün içmeli), ýa-da tinidazol (500 mg, günde 2 gezek, 5 gün içmeli) girýärler.

Zerurlyk bolan ýadagdaýda bejergini gaýtalamaly. Bejergi geçirilýän wagtynda we ondan soň 1-2 aýlap alkogolly içgileri içmek, ýiti naharlary iymek maslahat berilmeýär. Keseliň durnukly ýeňil geç-medik ýagdaýynda ýerli bejergi ulanylýar: uretranyň instillýasiýasy (trihomonasidiň 1%-li 10,0 ergini bilen, 10-15 minudyň dowamynynda, 5-6 gün).

Bejerginiň netijeliligini anyklamak üçin geçirilen bejergiden 14 gün soň uretradan bölünip çykmanyň ýa-da näsag buşugan wagtynda alnan peşewiň 1-nji böleginiň, ýa-da prostatanyň sekretiniň bakterioskopik barlagy geçirilýär. Trihomonad tapylmadyk ýagdaýynda näsagy gözegçilik etmek zerurlygy ýok.

PROSTATIT

Prostatit (erkeklik jyns mäsiniň alawlama keseli) – erkek adamlaryň jyns agzalarynyň iň ýygy duş gelýän keseli bolup durýar. Esasan, 20-50 ýaşly adamlarda duş gelip, bu kesel özüniň mümkin bolan gaýrüzülmeleri bilen (önelgesizlik, impotensiýa) uly meseleleri döredýär. Erkeklik jyns mäsine (prostata) ýokanç dürli ýollar arkaly düşüp bilýär. Esasy ýol – ýokary galýan ýol – uretranyň, peşew haltanyň alawlama kesellerinde (uretrit, sistit), uretrany bužlamak ýa-da beýleki urologik instrumental barlaglar geçirilende ýokanç prostata düşýär. Bedeniň dürli ýerinde ýerleşen iriňli alawlama ojaklardan ýokanç bu agza gematogen ýol bilen hem düşüp biler (furunkul, karbunkul, angina, gaýmorit, pnewmoniya we beýl.). Prostatanyň sekretiniň bakteresid häsiýetiniň bardygy sebäpli, bu agzanyň alawlama hadysasynyň döremeginde onda gan aýlanyşygyň haýallamagy (wenzoz stazy), sekretiniň haýal çykmagy ýaly ýagdaýlaryň hem ähmiýeti uly. Bu ýagdaýlar adam alkogolly içgileri köp içende, içi gatanda, güýçli sowuk howada uzak wagtlap bolanda, az hereketli, köp oturyp işleýän adamlarda bolýar we olar prostatitiň döremegini ýeňilleşdirip bilerler. Prostatitiň döredijileri, köplenç, stafilokokklar, streptokokklar, içege taýajygy, gök iriň taýajygy, trihomonad. Prostatit ýiti hem-de dowamly görnüşde bolup biler.

Ýiti prostatit

Prostatada bolup geýýän morfologik üýtgemeler boýunça ýiti prostatitiň kataral, follikulýar, parenhimatoz we iriňli (prostatanyň absessi) görnüşlerini tapawutlandyryrlar.

Kataral prostatit prostatanyň çykaryjy ýollarynyň nemli bardasynda we olaryň submukoz (nemli bardanyň aşagyndaky gatlak) gatlagynda alawlama hadysasynyň bolmagy bilen häsiýetlendirilýär. Bu ýagdaý çykaryjy ýollaryň çişmesi netijesinde prostatanyň follikulalarynda nemli-iriňli sekretini saklanmagyna getirip, ýokanjyň pros-

tatanyň bölekleriniň dokumalaryna geçmegine we olaryň iriňlemesine getirmegi mümkin (follikulýar prostatit). Parenhimatoz prostatitde prostatanyň böleklerinde iriňli alawlama hadysaly köpsanly ojaklar döreýär. Eger-de şol ojaklaryň birnäçesi birleşse, onda prostatanyň absesi döreýär. Abses öz-özünden göni içegä, peşew halta ýarylyp biler, köplenç ýagdaýlarda ol peşew çykaryjy ýola ýarylýar.

Alamatlary

Ýiti prostatitiň esasy alamatlary näsagyň buşukmagy bilen bagly bolup durýar. Pollakiuriýa (ýygy-ýygydan buşukmak), buşukmagyň kynlaşmagy we agyryly bolmagy, kähalatlarda ýiti peşew saklanmasynyň döremegi keseliň esasy alamatlary bolup durýar. Ýiti kataral prostatitde bu alamatlar güýçli bolman, keseliň agyr görnüşleriniň döremegi bilen baglylykda olara beýleki alamatlar goşulýarlar. Dizuriýa güýçlenýär, näsagyň gyzgynynyň ýokary galmagy (38-39-40°C-a çenli), üşütmek, umumy gowşaklyk, suwsamak, näsagyň işdäsinin peselmegi, ýamyzda, göni içegäniň töwereginde spontan, pulsirleýji, artbujaga, penisiň kellejigine irradiirleýän agyrynyň döremegi mümkin. Prostatanyň absesinde onuň peşew çykaryjy ýola ýarylmagy netijesinde bulanyk peşewiň peýda bolmagy bellenýär. Degişli bejergi geçirilmedik ýagdaýlarda keseliň agyr görnüşleri sepsize, kähalatlarda, bakteriýemik şoga getirmegi mümkin.

Anyklanylyşy

20 – 50 ýaş aralygyndaky erkek adamyň ýokarda görkezilen arz-şikaýatlary bildirmegi prostatit keseliniň bolmagynyň mümkindigi hakyndaky pikiri döredýär. Onuň görnüşi we derejesi obýektiw kliniki we goşmaça barlag usullarynyň kömegi bilen anyklanýar. Bu keseliň kesgitlemesinde esasy maglumatlary prostatanyň göni içegäniň üsti arkaly barlagy (per rektum barlagy) netijesinde alyp bolýar. Bu barlag wagtynda prostata palpasiýa edilende agyry duýulýar. Kataral prostatitde onuň göwrümi biraz ulalan bolýar. Follikulýar prostatitde prostata aýdyň, käwagt, asimmetrik ulalan, agyryly, dykyzlanan. Parenhimatoz prostatitde per rektum barlagynda prostata ulalan, dartgynly, gyralary aýdyň däl, palpasiýada güýçli agyryly. Prostatanyň absesinde flýuktuasiýa zolagy duýulýar. Ýiti prostatit güman edilende prostatany owkalamak maslahat berilmeýär. Ýöne käwagt, prostata per rektum barlanyp göründe, uretradan bölünip çykmanyň peýda

bolmagy mümkin we ol bölünip çykma prostatanyň sekretini bolup, onda lesitin dänejikleri we köp mukdarda leýkositler ýüze çykarylyp bilner.

Bejerilişi

Ýiti prostatitli näsaglara az hereket etmeklik, ýerinde ýatmak (düşek) düzgüni maslahat berilýär. Ýiti, aýy önümleri iýmitden aýyrmaly. Ýiti prostatitiň ýokanç-alawlama keseldigini göz önünde tutup, hökmany suratda antibakterial bejergi geçirilmeli. Antibiotikler we sulfanilamidler bilelikde ulanylanda gowy netije berýär. Ondan başga-da agyry aýryjy serişdeler ulanylýar. Keseliň iriňli görnüşleri bolmadyk ýagdaýlarda ýamyz bölege ýyladyjy ýapgylyklar, ýyly mikroklimalar (dimeksid, çopantelpiň suwy, gyzygyn aýryjy antibakterial dermanlar bilen) ulanylyp bilner. Näsagyň içiniň gatamazlygy üçin iç sürüji dermanlar bellýär. Prostatanyň absessi bolan ýagdaýda ol operatiw usul arkaly ýamzyň ýa-da göni içegäniň üstünden drenirlenýär.

Değişli bejergi geçirilende ýiti prostatitiň çaklamasy, adatyça, oňaly. Ýöne, kähatlarda, antibakterial bejergi ýeterlik derejede geçirilmedik ýagdaýlarda, keseliň dowamly görnüşe geçmegi mümkin.

DOWAMLY PROSTATIT

Dowamly prostatit 50 ýaşdan kiçi erkek adamlarda iň köp duşgelyän urologik kesel bolup durýar. Dowamly prostatit, esasan, ýaş we orta ýaşly adamlarda duşgelyär we gaýtalanýan görnüşde uzak wagtlap dowam edip, özüniň gaýrüzümleri bilen näsaglaryň zähmet ukyplylygyny peseldýär, olaryň kopulýatiw we perproduktiw (jyns ulgamynyň funksiýalary) bozulmagyna getirýär. Netijede, bu gaýrüzümler seksual bozulmalary döredip, näsagyň maşgala durmuşynyň hiliniň peselmegine getirýär. Erkek önelgesizligi 40-60% ýagdaýda bu kesel bilen şertlenen bolup durýar. Dowamly prostatit ýiti prostatitiň bejergisiniň değişli derejede bolmazlygynyň netijesinde döreäp biler. Ýene, köplenç, bu kesel ýuwaş-ýuwaşdan, prostatanyň sekretiniň durgunlygy esasynda döreäp, gowşak geçýän dowamly alawlama hadysasy hökmünde bu agzada skleroz üýtgemeleriň emele gelmegine getirýär.

Dowamly prostatitiň etiopatogenetik sebäpleriniň esasy biri – peşew çykaryjy ýoluň dowamly alawlamasy (uretrit) netijesinde prostatanyň infisirlenmesi bolup durýar. Prostatada alawlama hadysasyny döredýän mikrobedenjikler tohum çykaryjy ýoluň üsti bilen prostata düşýärler. Köplenç ýagdaýlarda dowamly prostatitiň döremeginde jyns gatnaşygy arkaly geçýän ýokançlar (hlamidiýalar, ureaplazma, mikoplazma, sitomegalowirus, trihomonadlar, gonokokklar), içege taýajygy, kandida kömelegi sebäp bolup durýarlar. Alawlama hadysasy soňluk bilen prostatada mikrosirkulýasiýasynyň bozulmagyna, dokumalarda sklerozyň döremegine sebäp bolup durýar. Dowamly prostatitiň şu aşakdaky görnüşlerini tapawutlandyryýarlar:

a) bakterial prostatit (keseliň kliniki alamatlarynyň we ýokanç kesel döredijiniň bolmagy). Dowamly prostatitleriň 5-10%-ini düzýär.

b) bakterial däl prostatit. Dowamly prostatitleriň 90%-ini düzýär (keseliň kliniki alamatlarynyň bolmagy, bakteriologik barlaglaryň negatiw bolmagy).

ç) alamatsyz prostatit (keseliň kliniki alamatlary ýok, duýdansyz, beýleki keseller boýunça barlag geçirilende ýüze çykarylýar).

Dowamly prostatitiň döremegine çanaklyk agzalarynda gan aýlanyşygyň bozulmagy, köp oturyp işlenilýän ýagdaýlar, jyns gatnaşygynyň emeli uzaldylýan ýagdaýlary, sowuk howada köp bolmaklyk, dürli stress ýagdaýlar sebäp bolup bilerler.

Alamatlary

Dowamly prostatitiň esasy alamaty – gasyk bölekde, ýamyzda, türräniň we göni içegäniň töwereginde, ýumurtgajyklarda, bil bölekde, garnyň aşaky böleginde kütäk sorkuldaýan agyrynyň bolmagy. Ondan başga-da köp näsaglarda buşukmaklygyň bozulmagy – çalt-çalt buşukmak, buşugan wagty uretrada awuşmagyň, sanjynyň, ýakymsyz duýgynyň bolmagy, buşugandan soň peşew haltanyň doly boşamazlyk duýgusy ýaly alamatlar bolýar. Käbir näsaglar täret edenlerinde uretradan prostatanyň sekretiniň (bulanyk bolmadyk ak suwuklygyň) çykmagyna arz-şikaýat edýärler. Bu alamat prostatanyň çykaryjy ýollarynyň tekiz muskullarynyň tonusynyň peselmegi bilen bagly bolup durýar. Bu alamatlar, adatça, sowuk howada köp bolnanda, jyns gatnaşygundan soň, köp oturylandan soň güýçlenýärler.

Onuň sebäbi bu ýagdaýlarda çanaklyk agzalarynda, şol sanda, prostatada, gan aýlanyşygyň haýallamagy, wenez gan durgunlygy bolup durýar. Köp näsaglar bularan başga-da jyns gatnaşygynyň dürli hili bozulmalarynyň dörändigine (ereksiýanyň gowşaklygy, eýakulýasiýanyň tiz, wagtyndan öň bolmagyna) şikaýat bildirýärler. Jyns gatnaşygyna eýakulýasiýa wagtynda we ondan soň agyrynyň döremegi dowamly prostatit üçin iň mahsus alamat bolup durýar. Käbir näsaglarda newrasteniýa, ýadawlyk, işe ukyplylygynyň peselmegi ýaly ýagdaýlar bolup biler.

Dowamly prostatitiň dürli görnüşli gaýrüzümleri bolup biler. Prostatit libidonyň (jyns gatnaşygyna bolan höwesini) peselmegine, ereksiýanyň gowşamaklygyna, eýakulýasiýanyň tiz (wagtyndan öň) bolup geçmegine getirip biler. Dowamly prostatitiň ikinji köp duşgelyň gaýrüzülmegi – önelgesizlik. Prostatada emele gelyň sekret spermatozoidleriň ýaşamagy üçin esasy şert bolup durýar. Şonuň üçin ol sekretiniň hili spermatozoidleriň tohumlandyrmak ukybyna gös-göni täsir edýän ýagdaý bolup durýar. Prostatanyň sekretini kadada aram aşgar reaksiýaly, dowamly prostatitde ol güýçli aşgar häsiýete eýe bolup, onuň hili we düzümi üýtgeýär. Onuň goýulygy güýçlenýär, düzümi (sink we beýleki mikroelementler, fruktoza) üýtgeýär. Bularyň hemmesi spermatozoidleriň işjeňligini we aýalyň ýumurtga öýjüğine girmek ukybyny peseldýär. Bar bolan maglumatlara görä, dowamly prostatit 50-60% ýagdaýda erkek önelgesizliginiň sebäpkäri bolup durýar.

Anyklanylyşy

Dowamly prostatitiň anyklanylyşynda esasy orun kliniki obýektiw barlag we prostatanyň sekretiniň mikroskopik barlagyna degişli. Ýaş we orta ýaşly erkek adamda ýokarda görkezilen arz-şikaýatlaryň bolmagy hökmany suratda dowamly prostatit hakynda pikir döretmeli.

Kliniki barlag usullardan prostatanyň per rektum barlagy möhüm maglumatlary berýär. Per rektum barlagda prostatanyň bölekleriniň gyradeň bolmadyk ulalmagy, dykyzlanan zolaklar ýüze çykarylýar. Palpasiýa agyryly.

Goşmaça barlag usuly bolan prostatanyň sekretiniň mikroskopik barlagy keseli anyklamakda geçirilmesi zerur bolan usul hasap edilýär. Prostatanyň sekretini bu agzanyň owkalamasy geçirilip alynýar. Prostatanyň owkalamasy geçirilmezden öň näsag buşukmaly (uret-

ranyň içindäki zatlary aýyrmak üçin (nem, iriň) uretrany gysyp sykmaly (uretrany galyndy peşewden arassalamak üçin)). Soňra prostatanyň owkalamasyny geçirmeli. Ol wagt, adatça, uretranyň ujundan prostatanyň sekretini çykýar. Prostatanyň sekretiniň damjasy aýnanyň üstünde ýerleşdirilýär, örtüji aýna bilen ýapylýar we onuň mikroskopik barlagy geçirilýär.

Eger-de owkalamama wagtynda prostatanyň sekretini uretradan çykmasa, onda owkalamadan soň näsagy buşukdyryp, alnan peşewiň barlagy geçirilýär. Owkalamama wagtynda yzky uretra düşen sekret peşew bilen çykyp, onuň barlagy hem degişli maglumatlary berýär.

Prostatanyň sekretiniň ýa-da prostatanyň owkalamasyndan soň alnan peşewiň barlagynda leýkositleriň köp mukdarda bolmagy, leşitiň dänejikleriniň az bolmagy dowamly prostatitiň subutnamasy bolup durýar. Prostatanyň sekretiniň ýa-da owkalamadan soň alnan peşewiň mikroskopik barlagyndan başga olary ekmek arkaly barlagy hem geçirmeli (bakteriýalary ýüze çykarmak we olaryň antibakterial serişdelere bolan duýujylygyny barlamak üçin).

Ganyň PSA barlagynyň geçirilmegi dowamly prostatitiň prostatanyň beýleki keselleri bilen (prostatanyň ragy) seljerme anyklanylyşyny geçirmekde uly ähmiýete eýe. Bu barlagy prostatanyň per rektum barlagyndan öň ýa-da ondan azyndan 10 gün soň geçirmek maslahat berilýär.

Prostatanyň transrektal ultrases barlagy dowamly prostatitde ýokary duýgur usul, ýöne onuň mahsuslygy az. Bu barlag usuly prostatanyň keselleriniň (prostatanyň absessi, daşlary, kistalary, ragy we başg.) seljerme anyklanylyşynda ähmiýetli bolup biler.

Bejerilişi

Dowamly prostatitiň bejergisi toplumlaýyn bolup, ol antibakterial, umumy berkidişi we ýerli bejergini (prostata ýerli täsir ediji çäreler) öz içine almaly.

Bejergi keseli dörediji ýokanjyň eliminasiýasyny, prostatada gan aýlanyşygy kadalaşdyrmagy, onuň bölekleriniň durnukly drenirlenmegini, esasy jyns gormonlarynyň we immun jogabyň derejesiniň kadalaşmagyny üpjün etmäge gönükdirilmelidir.

Ýokanja garşy göreşmek maksady bilen giň spektrli antibiotikler ulanylyp bilner. Antibakterial dermanlar ulanylanda olaryň prostatanyň dokumasyna geçmek we onda ýokary konsentrasiýada ýygnanmak

ukybyny hem-de ýokanjyň ulanylýan antibakterial serişdelere duýujylygyny göz önünde tutmaly. Şeýle talaplara laýyk gelýän antibakterial serişdeler hökmünde doksisisklini, makrolidleri (eritromisin, leandomisin), ftorhinolonlary (abaktal, siprofloksasin, ofloksasin, norfloksasin) görkezip bolar. Peşew ýollarynyň ýokanjyna garşy uroseptikleri (5-NOK ýa-da nitroksolin, newigramon (negram), nitrofuranylary nitrofurantoin, furadonin, furamag), sulfanilamidleri (biseptol, triseptol) ulanmak ýerlikli. Sklerotik-infiltratiw üýtgemeleri ýumşatmak üçin lidaza, aloeniň ekstrakty 10-20 günň dowamynda ulanylýar.

Prostatadan sekretiň çykyşyny kadalaşdyrmak üçin ony barmak bilen owkalamak geçirilýän bejerginiň netijeliliginiň esasy şerti bolup durýar. Prostatany per rektum owkalamak günaşadan, jemi 5-7 gezek geçirilýär.

Antibakterial bejergi geçirilenden soň selektiw (tamsulozin) we selektiw däl (alfuzozin, terazozin, doksazozin) α -adrenoblokatorlar bel-lenip bilner. Olar peşew haltanyň boýunjygynyň we prostatanyň tekiz muskullarynyň dartgynlylygyny, detruzoryň tonusyny gowşadýarlar.

Alawlama hadysasyna we çişmä garşy täsiri bolan ösümlik derman serişdesi Prostamol Uno (palma agajynyň miwesiniň ekstrakty) dowamly prostatitiň toplumlaýyn bejergisinde giňden ulanylýar.

Ulanylýan derman serişdeleriniň kiçi çanaklykda maksimal konsentrasiýasyny gazanmak hem-de mäge gös-göni täsir etmek üçin ol dermanlary mikroklizmalar görnüşinde ulanmak maslahat berilýär. Ulanylýan dermanlaryň täsirini güýçlendirmek üçin mikrokliзма edilende, oňa dimeksidiň ergininiň goşulmagy gowy netije berýär. Ol derman özüniň alawlama garşy, çişmä garşy analgetik täsiri bilen hem-de antibiotikler bilen birleşip, olaryň gös-göni alawlama hadysasynyň ýerleşýän ýerine barmagyna ýardam edýär.

Düzümünde antibakterial preparatlar, analgetikler bolan ofisinal şemler kiçi çanaklygyň agzalarynyň alawlama kesellerinde, şol sanda, dowamly prostatitiň bejergisinde giňden ulanylýar. Şu nukdaý-nazardan dowamly prostatitiň bejergisinde giňden ulanylýan derman serişdesi bolan witaprosty görkezmek bolar.

Bu preparat prostatada leykositar infiltrasiýany azaldýar, mikrosirkulýasiýany gowulandyrýar, çişmäniň derejesini peseldýär, epiteli-al öýjükleriň sekretor funksiýasyny kadalaşdyrýar, dizuriýanyň we agyrynyň aýrylmagyna ýardam edýär.

Dowamly prostatitiň bejergisinde giňden ulanylýan serişdeleriň biri – speman. Bu derman serişdesi ösümlük gelip çykyşly. Prostata tanyň dokumalarynda durgunlyk hadysasyny azaldýar, prostatanyň funksiýasyny, spermatogenezi kadalaşdyrýar.

Näsagyň immunitetini, bedeniň kesele bolan immun jogabyny ýokarlandyrmak geçirilýän bejerginiň has netijeli bolmagyna ýardam edýär. Mahsus we mahsus bolmadyk immunomodulýatorlardan, köplenç, şu aşakdaky serişdeler ulanylýar: Pirogenal, sikloferon, metilurasil. Prostata-wezikulýar topluma immunomodulirleýji, immunstimulirlirleýji, mikrosirkulýasiýany gowulandyryjy alawlama garşy täsiri bolan prostatilen, prostakor ýaly derman serişdeleriniň ulanylmagy prostatitiň bejergisinde düýpli netijeleri berýär.

Näsaglara köp hereketde bolmaklygy, ýiti we aýy önümleri, alkolly içgileri ýymitden aýyrmagy, sagdyn durmuş ýörelgesiniň düzgünlerini berjaý etmegi, jyns gatnaşygyny kadalaşdyrmagy maslahat bermeli.

Dowamly prostatit özüniň dowamlylygy, residiwirleýji akymy bilen häsiýetlendirilýär. Şonuň üçin onuň bejergisini uzak wagtlaýyn alyp barmaly, yzygiderli gaýtalap durmaly (her 6 aýdan). Degişli bejergi yzygiderli geçirilip durlanda näsaglaryň 2/3 böleginde bu keseliň çaklamasy oňaýly.

EPIDIDIMIT

Epididimit – ýumurtgajygyň goşundysynyň alawlamasy, ýumurtga haltasynyň agzalarynyň iň ýygy duş gelýän keseli. Köplenç ýokanjyň yzky uretra açylýan tohum çykaryjy ýoluň antiperistaltik gysylmagy netijesinde epididimit uretradan goşunda düşmegi netijesinde döreýär. Bu ýagdaý uretritde, instrumental barlaglar geçirilende (uretrany bužlamak, peşew haltany kateterlemek, uretrada uzak wagtlaýan kateter duranda, sistoskopiýa geçirilende we başg), jynsy gyjynmalar bolanda döräp biler.

Ýumurtgajygyň goşundysyna ýokanjyň gematogen ýol bilen düşmegi hem seýrek duş gelenok (dümewden, anginadan, pnewmoniyadan we başg. kesellerden soň). Zeperlenen goşundy ulalan, dykyzlanan, ölçegleri boýunça käwagt ýumurtgajykdan hem uly bolýar. Tohum çykaryjy ýol (d. deferens) ýognan, infiltrirlenen. Köp halatlarda tohum

tanapjygynyň örtükleri hem alawlama zeperlenmesine çekilýär (ýiti funikulit).

Alamatlary

Ýiti epididimit duýdansyz, birden ýiti agyry, ýokary gyzgynlyk (38°-40° C-a çenli), üşütmek bilen başlanýar. Agyry tohum tanapjygynyň ugry boýunça gasyk bölege irradiirleýär. Goşundy ulalýar, alawlama hadysasy ýumurtgajygynyň örtüklerine ýaýraýar, onuň netijesinde ýumurtga haltasynyň degişli ýarymy ulalýar, gyzarýar, onuň ýygrytlary ýitýär.

Reaktiw gidroseläniň alamatlary peýda bolýar. Agyrynyň güýçlüligi sebäpli, näsag hereketini azaltmaga mejbur bolýar. Seýrek ýagdaýda kesel ýuwaş-ýuwaşdan başlaýar, gyzgyny subfebril, agyry güýçli däl.

Degişli bejergi geçirilende 5-7 günden agyry azalýar, temperatura aşaklaýar, näsagyň ýagdaýy gowulaşýar, ýumurtga haltasynyň gatlaklarynyň dartgynlylygy gowşaýar, infiltrat ýumşap başlaýar, 3-4 hepdeden ol doly ýumşaýar. Käwagt goşundynyň uly bolmadyk dykyzlanmasy galýar, kähalatlarda iriňli ojaklar döräp we olar goşulyp, goşundynyň absessi emele gelýär.

Goşundynyň alawlamasy kähalatlarda onuň kanalyklarynyň we tohum çykaryjy ýoluň obliterasiýasynyň döremegine getirýär. Netijede, birtaraplaýyn epididimitden soň spermatogenez bozulyp, spermatozoidleriň sanynyň azalmagy (oligozoospermiýa), iki taraplaýyn epididimitden soň – olaryň spermada doly ýok bolmagy (azoospermiýa) mümkin.

Anyklanylyşy

Ýiti epididimiti anyklamak, köplenç, kynçylyk döretmeýär. Keseliň ýiti görnüşde başlanmagy, ýokary gyzgynlyk, ýumurtga haltasynyň bir ýarymynda dörän agyry, ýerli alamatlar kesel kesgidini dogry anyklamaga ýardam edýärler. Ýumurtga haltasynyň degişli ýarymy ulalan, ýygrytlary tekizlenen, dartgynly, dykyzlanan, palpasiýa agyryly, ýumurtgajygy ýokardan, yzndan we aşakdan şlem görnüşde gurşap duran goşundyny kesgitläp bolýar. Kähalatlarda, keseliň başlangyç döwründe, alawlama hadysasynyň ýumurtgajygynyň örtüklerine geçen ýagdaýynda (periorhit), reaktiw gidrosele dörände, ýumurtgajyk we onuň goşundysy bir umumy uly konglomerat görnüşinde bolup, ýumurtgajygy we goşundyny aýratynlykda araçäklendirip bolmaýar. Bu ýagdaýda epididimit ýa-da orhit, ýa-da olaryň utgaşyp gelmegi hakyn-

da pikir döräp biler. Diňe ýiti ýagdaý geçenden soň alawlan goşundy üýtgedemelik ýumurtgajykdan araçäklendirip bilner.

Tohum çykaryjy ýol keseliň başynda üýtgedemelik bolup galýar. Soňluk bilen alawlama hadysasyna çekilende ol ýognaýar, dykyzlanýar, onuň ýogynlygy kähalatlarda galamýň ýogynlygyndan hem uly bolýar (deferentit).

Kliniki alamatlary, obýektiw maglumatlar boýunça kähalatlarda mahsus däl epididimiti goşundynyň inçekeselerinden tapawutlandyrmak aňsat däl. Ojaklaýyn dykyzlanan ýerleriň bolmagy, büdür-südür üstli goşundy bu keselleriň ikisinde-de bolup biler. Tohum çykaryjy ýoluň tekiz bolmazlygy, ýumurtga haltasynda iriňli fistulalarynyň döremegi, şol bir wagtda bedende beýleki inçekesel ojaklarynyň bolmagy, bölünip çykýan iriňde ýa-da peşewde inçekeseliň mikobakteriýalarynyň tapylmagy inçekeseliň alamatlary bolup durýarlar.

Bejerilişi

Keseliň ýiti döwründe näsaga ýatymlaýyn bejergi bellemek zerur. Zeperlenen agzany rahatlykda saklamak üçin suspensoriý ulanylýar. Onuň kömegi bilen ýumurtga haltasy ýokary çekilýär we şu ýagdaýda fiksirlenýär. Netijede, zeperlenen goşundy kiçi şikeslerden we müçükmeden goralýar, gan we limfa aýlanyş gowulaşýar, agyry azalýar. Antibakterial bejergi geçirilýär. Hem grampoložitel, hem gramotrisatel kesel döredijilere garşy göreşmek maksady bilen giň spektrli antibiotikler bellenýär.

Her 2-3 günden antibakterial we agyry aýryjy täsiri bolan tohum tanapjygynyň blokadasyny geçirmek (Lorin-Epşteýniň blokadasy – 0,5%-li 20,0 nowokaine antibiotik goşup, tohum tanapjygyna goýbermek) gowy netije berýär.

Ýiti alawlamanyň alamatlary aýrylandan soň infiltraty ýumşatmak üçin ýerli fizioterapiýa bejergisi bellenýär (ýokary ultraýygylykly toklar, diatermiýa, dürli görnüşli palçyklar (ozokerit, parafin) bilen ýapgyrlar). Aloeniň ekstrakty, lidaza bellenip bilner. Geçirilýän bejergi netijesiz bolanda, ýumurtgajygyň abssesiniň alamatlary dörän ýagdaýynda, operatiw bejergi geçirmeli – abssesi kesmek we ony drenirlmek.

Öz wagtynda degişli bejergi geçirilende ýiti epididimitiň çaklamasy oňaýly – infiltrat ýumşaýar, näsag doly sagalýar. Käbir ýagdaýlarda, esasan, keseliň gaýtalanýan görnüşlerinde, goşundynyň we tohum çykaryjy ýoluň obliterasiýasy döreýär. Ikitaraplaýyn epididimitde, şunuň ýaly ýagdaýlarda, önelgesizlik bolýar.

ORHIT

Orhit – ýurmurtgajygyň alawlamasy, köplenç, gematogen ýol bilen dürli keselleriň gaýrüzülmesi hökmünde (dümew, epidemik parotit, brusellýoz, pnemoniýa), kähalatlarda ýumurtgajygyň şikesi netijesinde döreýär. Bu kesel ýumurtgajygyň goşundysynyň alawlamasynda, alawlama hadysasynyň goşundydan ýumurtgajyga geçme-gi netijesinde (esasan, garry adamlarda ýa-da bedeniň gowşan ýag-daýynda) hem döräp biler.

Alamatlary

Ýumurtga haltasynyň bir tarapynda duýdansyz, birden döreýän agyry, bedeniň gyzgynynyň ýokary galmagy, üşütmek, ýumurtgajy-gyň ulalmagy keseliň esasy kliniki alamatlary bolup durýarlar. Iriňli hadysanyň dörän ýagdaýynda intoksikasiýanyň netijesinde näsagyň ýagdaýy erbetleşýär, ýumurtgajykdaky agyry güýçlenýär, bedeniň gyzgyny durnukly ýokary, ýumurtga haltasynyň derisiniň gyzarmagy ýaly alamatlar peýda bolýar. Kähalatlarda ýumurtgajygyň abssesiniň derä ýarylmany we iriňli fistulanyň döremegi bolup geçýär.

Anyklanylyşy

Ýokarda görkezilen alamatlar, näsagyň anamnezinde geçiri-len ýokanjyň bolmagy, golaýda alnan şikes orhitiň anyklanyşyny ýenilleşdirýär. Seredilende ýumurtga haltasynyň bir tarapy ulalan, derisi gyzaran, dartgynly, ýygrytlary tekizlenen, palpasiýa güýçli agyryly. Ýumurtgajygyň goşundysy ulalmadyk. Tohum tanapjygy ýognan, ýöne tohum çykaryjy ýol palpasiýada aýdyň bildirýär. Be-deni gowşak näsaglarda orhitiň iriňli görnüşiniň (absses) döremegi netijesinde, flýuktuasiýa alamaty döräp biler. Periorhitiň we reaktiw gidroseläniň döremegi keseliň anyklanyşyny kynlaşdyrýar. Mahsus däl orhitde ýumurtgajygyň inçekeseli, täze döremesi we towlan-masy bilen seljerme anyklanyşyny geçirmek zerurlygy ýüze çykar. Ýumurtgajygyň inçekeseli, köplenç, goşundynyň inçekeselinden soň başlanýar. Eger-de ýiti mahsus (inçekesel) orhit birden başla-sa, onda ol adatça goşundynyň mahsus zeperlenmesinden soň peýda bolýar (esasan, onuň guýruk böleginiň zeperlenmesinden soň). Ýu-murtgajygyň täze döremesi orhitden tapawutlylykda ýuwaş-ýuwaş-dan, agyryсыз, ýokary gyzgynlyksyz başlaýar. Palpasiýa edilende güýçli agyry duýulmaýar.

Ýumurtgajygyň towlanmasy duýdansyz döreýän agyry bilen häsiýetlendirilýär. Bedeniň gyzgyny kadaly, ýürek bulanma bolmagy mümkin. Seredilip göründe ýumurtga haltasynyň derisi gyzarmadyk, palpasiýa güýçli agyryny döredýär. Ýumurtgajyk ýokary, daşky gasyk halkasyna tarap çekilen.

Bejerilişi

Ýiti orhit ýatymlaýyn bejergini talap edýär. Zeperlenen agzanyň rahatlylygyny üpjün etmek üçin suspensoriý (ýumurtga haltasy üçin ýörite haltajyk) ulanmaly. Ýiti orhite getiren esasy keseliň hem-de orhitiň bejergisi giň spektrli antibakterial serişdeler arkaly geçirilmeli. Ýerli bejergi üçin dürli ýapgyr (Wişnewskiniň melhemi, 30°-40°-50° gradusly spirt, dimeksid goşulan erginler) ulanylýar. Alawlama garşy we agyry aýryjy täsiri bolan tohum tanapjygynyň blokadasy (Lorin-Epşteýniň usuly boýunça – antibiotik goşulan 0,5 %-li 20,0-30,0 nowokainiň ergini bilen) ýerine ýetirilýär. Ýiti orhitiň alamaty aýrylandan soň (agyrynyň aýrylmagy, bedeniň gyzgynlygynyň kadalaşmagy, näsagyň ýagdaýynyň gowulaşmagy, ýerli üýtgemeleriň azalmagy) fizioterapiýa bejergisi geçirilip bilner (ýokary ýygýlykly toklar, ultrases).

Ýumurtgajygyň absessi operativ bejergi üçin görkezme bolup durýar. Iriňli ojagy kesmeli, drenirlmeli. Ýumurtgajyk iriňli erän ýagdaýynda orhektomiýa operasiýasy ýerine ýetirilýär. Uly ýaşly adamlarda iriňli orhitde orhektomiýa operasiýasyny etmek ýerlikli.

IX BAP. BÖWREK DAŞ KESELI

Böwrek daş keseli ýa-da peşew daş keseli, urolitiaz, nefrolitiaz örän giň ýaýran keselleriň hataryna girýär. Öz ýygylgy boýunça bu kesel peşew ýollarynyň alawlamasyndan soň ikinji orunda durýar. Bu kesel ilatyň azyndan 3%-inde duş gelýär we onuň ýaýraýşy Ýer şarynyň dürli ýurtlarynda tapawutlanýar, mysal üçin, nefrolitiaz bilen keselleýjilik, ortaça, Aziýada – 1-5%, Ýewropada – 5-9% , Demirgazyk Amerikada – 13% we Saud Arabystanda – 20%-e çenli we onuň ähli regionlarda köpeliýändigini belenýär.

Nefrolitiaz bilen ejir çekýän näsaglar urologiýa bölümleriniň näsaglarynyň 30-40%-ini düzýär. Kesel, köplenç, adamlaryň işe ukyply döwründe (30-50 ýaş) duş gelýär.

Bu kesel böwrekde we ýokarky peşew ýollarynda ýerine ýetirilýän operasiýalaryň iň köp sebäpkäri bolup durýar. Ýer şarynyň hemme ýerinde duş gelse-de, böwrek daş keseli hemme ýerde deň ýaýran däldir. Käbir ýerlerde gaty köp duş gelýär, şol bir wagtyň özünde onuň gaty seýrek duş gelýän ýerleri hem bar.

Böwrek daş keseliniň endemik ojaklary diýilýän ýerler hem bar – bu ýerlerde böwrek daş keseli has köp ýaýran. Şeýle sebitleriň hataryna Orta Aziýa döwletleri, Gruziýa, Powolžýe, Ural, käbir Demirgazyk ýurtlar girýär.

Käbir ýurtlarda bu kesel gaty seýrek hasaba alynýar: Günorta Afrika respublikasy, Ýaponiýanyň käbir sebitleri, Islandiýa, Sibir, Belarus we ş.m.

Türkmenistan hem bu kesel üçin endemik ojaklaryň hataryna girýär.

Orta Aziýa döwletlerinde, şol sanda biziň ýurdumyzda böwrek daş keseli Ýer şarynyň sowuk ýurtlaryna garanynda 2-5 esse köp duş gelýär.

Erkek adamlar aýallara garanynda bu kesele birneme köpräk ýolugýarlar. Şäheriň ýaşajylary obanyň ýaşajylaryndan, gullukçylar fiziki zähmet çekýän adamlardan köp keselleýärler. Bir ýere täze gö-

çüp gelen adamlaryň şol ýeriň ýerli ýaşajylaryndan köp keselleýändigini hem alymlar tarapyndan anyklanyldy.

Ululygy-kiçiligi boýunça daşlar dürli-dürli bolup biler. Bówregiň iň uly daşy 1952-nji ýylda (29/XII) London şäherinde Çering Kross hassahanasynda 82 ýaşly näsag aýaldan aýrylan daşdyr, onuň agramy 6 kg 290 g boldy.

Daşky görnüşi boýunça hem daşlar dürli-dürli bolup biler, üçburçluk görnüşinde, togalak we ş.m. Şaha-şaha, koral (merjen) görnüşli, bówregiň ýargagynyň we onuň çanajyklarynyň şekilini gaýtalaýan daşlar hem bar (71-nji we 72-nji suratlar).

71-nji surat. Peşew daşlarynyň dürli görnüşleri

72-nji surat. Bówregiň koral görnüşli daşy

Daşlar böwreklerde, peşewakarlarda, peşew haltada, peşew çykaryjy ýolda ýerleşip bilerler. Ýeke we köpsanly daşlar bolup, olar şol bir wagtyň özünde diňe bir agzada ýa-da birnäçe agzalarda, ýagny böwrekde-de, peşewakarlarda-da, peşew haltada-da bolup bilerler. Daşlar ilki böwreklerde döräp, soň böwrekden aşakda ýerleşen peşew agzalaryna düşýärler.

Düzümi boýunça urat daşlary (peşew turşusynyň duzlaryndan durýan daşlar), oksalatlar (şawel turşusynyň duzlaryndan durýan daşlar), fosfatlar (fosfor turşusynyň duzlaryndan durýan daşlar), ksantin daşlary, sistin daşlary, belok daşlary bar. Iň köp duş gelýän daşlar – oksalatlar, uratlar we fosfatlar. Peşewiň pH-y (turşulyk) aşak bolsa, urat we oksalatlar, pH-y ýokary bolsa – aşgar duzlaryň daşlary (fosfatlar) döreýärler.

Etiologiýasy

Böwrek daş keseliniň etiologiýasyna degişli bölüm – bu iň çylşyrymly bölüm, sebäbi onda entek anyklanmadyk zatlar gaty köp.

Bu keseliň döremeginiň sebäpleri endogen hem-de ekzogen faktorlar (sebäpler) bolup bilerler. Endogen faktorlar hem öz gezeginde umumy we ýerli bolýarlar.

Endogen umumy faktorlar, ýagny adam bedeniniň özünde bolan umumy sebäpler:

1) Dogabitdi ýa-da soň tapylan tubulopatiýalar, ýagny käbir enzimleriň we fermentleriň adam bedeninde ýoklugy ýa-da ýetmezçiligi sebäpli, madda çalşygynyň bozulmagy, mysal üçin, uraturiýa, fosfaturiýa, galaktozemiýa, fruktozemiýa we başgalar.

Bu ýagdaýlarda bedende oňa mahsus däl bolan maddalar emele gelip, soň olardan daşlar döreýär. Bu tubulopatiýalar soň hem tapylyp bilerler, mysal üçin, böwregiň ýa-da bagryň kesellerinden soň (piýelonefrit, glomerulonefrit, holesistit, gepatit we ş.m.).

2) Infeksion (ýokanç) keseller böwreklerе zäherli, allergik, immunologik täsir edip, peşewiň kolloidal işjeňligini aşakladyp, piýelonefriti döredip bilerler we soňluk bilen daşyň döremegine sebäp bolup bilerler. Aşgazan-içege ýokanç keselleri muňa mysal bolup biler. Böwrek daş keselli näsaglaryň anamnezinde köp halatlarda dispepsiýa, diarreýa (içgeçme) ýaly keseller bar. Bu ýagdaýlarda näsagda içegäniň üstünden köp suwuklyk ýitirilýär, bu bolsa peşewiň mukdaryny oňnositel azaldyp, onuň düzümindäki duzlaryň mukdaryny köpeldýär we soňundan olaryň çökündi bolmagyna getirip biler.

3) Endokrin mázleriň işleýşiniň bozulmagy. Mysal üçin, galkan görnüşli măziň gapdalyndaky mázleriň (paratireoid mázleri) işleýşi bozulanda (olaryň adenomasynnda we beýleki kesellerinde) ilkinji giperparatireoidoz ýagdaýy döreýär. Bu mázler adam bedeninde fosfor, kalsiý madda çalşygyny kadalaşdyrýar. Olaryň işleýşi bozulanda giperkalsiýuriýa, fosfaturiýa bolup, böwreklerde daşlar döräp biler. Köp halatlarda bu daşlar köpsanly, ikitaraplaýyn ýa-da koral görnüşli, şaha-şaha görnüşli bolýarlar.

Bu ýagdaý ýüze çykarylanda ilki bilen paratireoid mázleriniň kesellerini bejerýärler, soňundan böwrekdäki daşlary aýyrýarlar.

Galkan görnüşli măziň gormony tireokalsiotoniniň ýetmezçilik eden ýagdaýynda hem peşew ýollarynda daşlar döräp biler.

4) Turba şekilli süňkleriň köpsanly döwürlerinde ýagdaý uzak wagtlap, elleriň ýa-da aýaklaryň hereketsiz bolmagyny (immobilizasiýa) talap edýär. Bu bolsa kalsiý, fosfor duzlarynyň madda çalşygyny bozup, daşlaryň döremegine getirip biler.

5) Aşgazanyň we içegeleriň köpsanly kesellerinde hem (gastrit, baş keseli) fosfor-kalsiý madda çalşygy bozulyp biler.

Endogen ýerli faktorlar. Bu faktorlar peşew ýollarynda bolup, böwreklerde daşyň döremegine sebäp bolýarlar.

Ýerli faktorlaryň esasy iki sany görnüşi bar. Bularyň birinjisi – urostaz, ýagny böwrekde emele gelýän peşewiň aşaklygyna kadaly akyp bilmezligi. Peşew çykaryjy agzalar we ýollar kadaly işlände böwrekde emele gelýän peşew çanajyklarda we ýargakda saklanman, şolbada aşak akyp, peşewakaryň üsti bilen peşew halta düşýär. Eger-de ýolda bir ýerde päsgelçilik bolsa, onda peşew böwregiň ýargagynda gereginden artyk saklanýar. Bu hadysa peşewdäki duzlaryň çökündä öwrülmegine ýardam edýär. Böwrekden aşak peşew akmagyň kynçylygyna dogabitdi hem-de soň tapylyan ýagdaýlar sebäp bolup bilerler. Mysal üçin, peşewakaryň anomaliýasy, ýagny onuň ýargagyň aşagyndan başlanman, ýargagyň ýokarky ýarymyndan başlanmagy, peşewakaryň dogabitdi inçelmegi (piýeloureteral bölegiň inçelmegi) ýa-da peşewakaryň peşew halta düşýän ýeriniň inçelmegi, peşewakaryň daş tarapyndan gysylmagy (goňşy agzalaryň çiş kesellerinde, prostatanyň adenomasynnda we ş.m.), böwregiň patologik aşak süýşmegi (nefroptoz) netijesinde peşewakaryň egrelmegi we başga ýagdaýlar.

Endogen ýerli faktorlaryň ikinjisi – ol hem böwrekleriň dowamly alawlamasydyr. Bu ýagdaýda peşewiň pH-y üýtgeýär, böwregiň nemli bardasynda fibrin, dokumalaryň detriti döreýär, peşew bilen peşew kanalyjyklarynyň arasyndaky üstki dartylma üýtgeýär. Netijede, peşewiň häsiýetleri üýtgeýär, peşewiň pH-y aşgar görnüşe geçýär, ol bolsa öz gezeginde fosfatlaryň çökündä öwürilmegine sebäp bolýar.

Ekzogen faktorlar

Ekzogen faktorlaryň hataryna klimatyň (howa ýagdaýy), içilýän suwuň, topragyň we ýýmitiň täsiri girýär. Böwrek daş keseliniň dünýäde ýygylgynyň dürli-dürlüdigini diňe ekzogen faktorlaryň täsiri bilen düşündirip bolar, sebäbi endogen faktorlar adamlar niredede ýaşasalar-da, olaryň bedenlerine birmeňzeş täsir edýär.

I. Howa ýagdaýynyň (klimatyň) täsiri. Sowuk we aram howa şertleri bilen böwrek daş keseliniň döremegi baglanyşdyrylmaýar. Tersine, yssy we gurak howa – bu keseliň döremeginde esasy orny eýeleýär. Diňe gurak we yssy howanyň täsiriniň bardygyny nygtamaly, sebäbi yssy we çygly howaly ýerlerde böwrek daş keseli köp duş gelmeýär (mysal üçin, Senegalda). Bu ýagdaýyň subutnamasy şeýle düşündirilýär:

1. Türkmenistan – böwrek daş keseli üçin endemik ojak hasap edilýär. Bu ýerde howa gurak hem yssy. Böwrek daş keseli biziň ýurdumyzda beýleki sowuk we aram howaly ýurtlara garanyňda 2-5 esse köp duş gelýär.

2. Ýurduň içinde-de bu kesel iň sowuk sebitde beýleki sebitlere görä az duş gelýär (mysal üçin, Daşoguz welaýatynda).

3. Böwrek daş keselli näsaglar ýylyň iň yssy aýlarynda (tomus aýlarynda) kömek üçin has köp ýüz tutýarlar, ýagny olaryň keseli tomus aýlarynda beterleşýär ýa-da bu yssy we gurak aýlarda adamlar böwrek daş keseli bilen has köp keselleýärler.

4. Arid zolagynda (ýagny, yssy we gurak howaly ýurtlarda) öý haýwanlarynda-da sowuk we aram howaly ýurtlaryň haýwanlaryna garanyňda bu kesel 2-4 esse köp duş gelýär (iri şahly mallarda we goýunlarda).

II. Ýýmit. Biziň bedenimizde madda çalşygyna gatnaşýan hemme elementler, maddalar biziň iýýän ýýmitimiz bilen gelýär. Şonuň üçin böwrekde döreýän daşlaryň düzümi hem iýilýän ýýmitiň hiline we düzümine bagly bolup durýar.

Mysal üçin, eti we et önümlerini köp iýýän adamlarda dörän daşlar peşew turşusynyň duzlaryndan durýar, ýagny urat duzlaryndan emele gelip, olara uratlar diýilýär.

Şawel turşusynyň duzlaryna baý iýmitleri (kömelek, tomat, hoz, süýt, şawel, ysmanak we ş.m.) iýýän adamlarda oksalatlaryň döremegi mümkin.

Kartofel, gök-bakja, süýt önümlerini köp iýýän adamlarda fosfor turşusynyň duzlaryndan durýan fosfatlar döreýär.

Şonuň üçin daş keseli ýüze çykarylanda, daşyň düzümini hem anyklamak zerurdyr. Şoňa görä berhiz tutmagyň dürli görnüşleri näsaglara maslahat berilmeli.

III. Agyz suwunyň ähmiýeti. Biziň içýän suwumyzyň hili bedende madda çalşygynyň kadaly ýagdaýda geçmeginde örän uly orun eýeleýär. Türkmenistanyň käbir ýerlerinde böwrek daş keseliniň has köp duş gelmegini agyz suwunyň hiliniň pesligi bilen düşündirýärler. Döwlet standarty boýunça içilýän suwuň gatylygy 6-7 ml/ekw/l-e deň. Suwuň gatylygyny kesgitleýän, onuň düzümindäki adam bedeni üçin gerekmejek duzlardan daş emele gelmegi mümkin.

IV. Topragyň ýagdaýy. Biz näme iýip-içýän bolsak, ol zatlaryň hemmesi ýaşaýan ýerimiziň topragynda önyär. Biziň etini iýýän jandarlarymyz hem şol toprakda iýmitlenýär. Ir-iýmişler, bugdaý, gök-bakja önümleri ýaşaýan ýerimiziň topragyndan alynýar. Şonuň üçin topragyň düzüminde bar zatlar biziň bedenimize geçýär. Eger-de toprakda adam üçin zyýanly maddalar bar bolsa, onda şol maddalar aňsatlyk bilen bedendäki madda çalşygyny bozup biler. Bu ýagdaý bolsa böwrekde daş emele gelmek üçin gowy şert döredýär.

Daş emele gelmek hadysasy örän çylşyrymly. Aýdylyp geçilen sebäpleriň adam bedenine täsir ediş ýoly hem gaty çylşyrymly. Adam bedeniniň daşky gurşawyň täsirleri bilen gatnaşygy hem ýönekeý hadysa däl. Mysal üçin, bir ýere göçüp baran adamlar şol ýeriň oturymly adamlaryndan köp keselleýärler. Başga bir mysal, gurak hem yssy ýurtlarda jandarlaryň yssa öwrenişen we çydamly bolan görnüşleri beýlekilerden az keselleýärler. Yssa öwrenişen maýda şahly mallarda (goýunlarda) böwrek daş keseli iri şahly mallara garanda az duş gelýär. Bu ýagdaýy bedeniň öwrenişmek (uýgunlaşmak) hadysasynyň aýratynlygy bilen düşündirmek bolar.

Daş emele gelmäniň nazaryýetleri

Böwrekde daş emele gelmek hadysasy iki sany nazaryýet bilen düşündirilýär. Birinjisi, kolloid-kristalloid nazaryýeti, oňa görä, peşew – doýan ergin suwuklygy bolup, onda kristallar (duzlar) we olary erän halda saklaýan goraýjy kolloidler deňagramlylyk ýagdaýynda bolýarlar. Eger-de haýsy bir sebäplere görä (ýokarky aýdylyp geçilen sebäpleriň täsiri boýunça) goraýjy kolloidleriň häsiýetleri üýtgeşe ýa-da olaryň mukdary azalsa, onda kristalloidler duz görnüşinde çökündä öwrülip bilerler, bu bolsa soňluk bilen daş emele gelmegine getirýär.

Ikinji, matriks (matrisa) nazaryýeti. Bu nazaryýete görä, daş emele gelmek hadysasynda ilki bilen ene ýasmyjagy – daşyň matrisasy emele gelýär. Ol ýasmyjagyň üstüne soňra duzlar ýygnanyp başlaýar. Peşew çykaryjy ýollaryň nemli bardasyndan gopýan dokumalar (epiteliý), nem toplumy we ş.m. matrisa bolup hyzmat edýär.

Böwrek daş keseliň alamatlary

Bu keseliň iň ýygy alamatlarynyň biri – agyry. Ol, köplenç, bilde, birtaraplaýyn bolýar. Agyry sanjy görnüşinde we ýuwaşja bolup biler, ýöne, köplenç, birtaraplaýyn sanjy görnüşinde bolup, bildən aşak, gasyga, jyns agzalaryna, aýagyň ýokary bölegine ýaýrap biler. Agyry bagyr sanjysyndan tapawutlylykda aşaklygyna, ýagny peşewakaryň ugry bilen ýaýraýar. Eger-de daş peşewakarda bolsa, onda ol näsagyň çalt-çaltdan buşukmagyna getirýär. Sanjy görnüşli agyry garnyň ýylmanak perdesini – peritoneumy gyjyndyryp, ýürek bulanma, köp gezek gaýtarma ýaly alamatlary hem döredip biler. Agyrynyň güýji daşyň ululygyna ýa-da kiçiligine hem-de onuň ýerleşýän ýerine bagly. Umuman aýdylanda, agyry ýolda dörän päsgelçilik sebäpli peşewiň böwrekden aşak kadaly akyp bilmeýäni üçin döreýär. Bu ýagdaýda böwregiň göwrümi ulalyp, onuň daşyny örtýän süýümlü örtük dartylyp ugraýar we onda ýerleşýän nerw dokumalary gyjyndyrylýar. Şonuň üçin peşewiň böwrekden akmasy näçe kyn bolsa, şonça-da agyry güýçli bolýar. Ol sebäpli peşewakarda duran daşlar böwrekde duran daşlara garanynda has güýçli, sanjy görnüşli agyryny döredýär. Umuman alanynda, daşyň ölçegleri näçe kiçi bolsa, ol aňsatlyk bilen peşewakara düşüp, sanjy görnüşli agyra sebäp bolýar. Tersine, böwrekde duran uly ölçegli daşlar peşew akmasyny doly kesmän, ýuwaşja agyryny döredýärler.

Böwrek daş keseliniň ikinji alamaty – gematuriýa, ýagny peşew ýollaryndan gan akmasy. Gematuriýa daşyň peşew ýollarynyň nemli bardasyny ýyrtmagy, şikeslemegi sebäpli bolýar. Köplenç, mikrogematuriýa bolýar, emma makrogematuriýa hem bolup biler. Böwrek daş keselinde gematuriýa (mikro- ýa-da makrogematuriýa) mydama diýen ýaly bolýar.

Bu keseliň ýene-de bir alamaty – peşewiň bulanyk bolmagydyr. Peşewiň bulanyklygy onuň düzüminde leýkositleriň bolmagyna bagly. Leýkositleriň peşewde kadadan artyk bolmagy, bu böwrek daş keseliniň gaýrüzülmesiniň alamaty bolup durýar.

Dizuriýa, buşukmanyň bozulmasy, bu hem böwrek daş keseliniň alamatlarynyň biridir. Bu alamat peşew haltada duran daşyň onuň nerw reseptorlaryny gyjyndyrmasynyň ýa-da ýokarda görkezilişi ýaly, peşewakaryň daşynyň refleksi arkaly peşew haltanyň nerwlerini gyjyndyrmasynyň netijesinde döreýär.

Ýokarda görkezilen alamatlaryň hemmesi hem böwrek daş keselinde duş gelýän bolsalar-da, olar bu keseliň patognomik (diňe şu kesel üçin mahsus) alamatlary däldir, ýagny diňe böwrek daş keselinde duş gelmän, başga urologik kesellerde-de duş gelip bilerler.

Böwrek daş keseliniň ýeke-täk patognomik alamaty bar – ol hem peşew bilen daşlaryň ýa-da duzlaryň çykmagydyr. Başga kesellerde bu alamat bolmaýar.

Keseliň anyklanylyşy

Ýokarda görkezilen alamatlaryň näsagda bolmagy, näsagyň arz-halynyň, onuň anamneziniň göz önünde tutulmagy bu keseli anyklamakda uly kömek edip biler. Mysal üçin, agyry, şol sanda sanjy görnüşli agyry, böwrek daş keseli üçin doly patognomik alamat bolmasa-da, ol bu keselde beýleki kesellere görä has köp duş gelýär.

Subýektiw (näsagyň arz-haly, onuň anamnezini diňlemek) usullardan başga bu keseli anyklamakda obýektiw usullar giňden ulanylýar. Olar iki topardan durýar: umumy kliniki hem-de goşmaça obýektiw usullar.

Obýektiw umumy kliniki usullar: ýagny näsagy synlamak, daş görnüşine seretmek, palpasiýa, perkussiýa. Kähalatlarda näsagyň özüni alyp barşyny synlamak hem belli bir maglumat berýär. Mysal üçin, eger-de ol özüni gaty biynjalyk alyp barýan bolsa, özüne ýer

tapmaýan bolsa, onda ol näsagda böwrek sanjysy bardyr diýip pikir edip bolar.

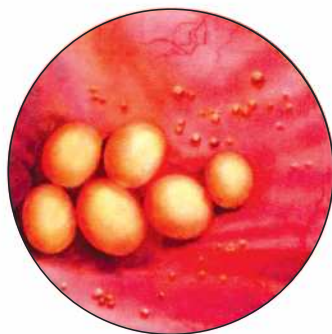
Adatça, böwrekler palpasiýa edilende olar ele ilenoklar. Haçanda olar daş keseliniň netijesinde ulalsalar, gidronefroz görnüşli gaýrüzülme bar bolsa, onda palpasiýa edilende olary duýup bolýar. Näsagda Pasternaskiniň alamaty (eliň gapdaly bilen näsagyň biline ýuwaşja urlanda agyrynyň döremegi) barlanyp görlende agyrynyň döremegi hem daş keseliniň subutnamasy bolup biler.

Böwrek daş keselini anyklamakda obýektiv goşmaça (kömekçi) usullar giňden ulanylýar. Barlaghana usullary: gany, peşewi barlap görmek wajyp maglumatlary berip biler.

Mysal üçin, peşew barlanyp görlende onda eritrositleri, leýkositleri, dürli duzlary (uratlary, oksalatlary, fosfatlary) görüp bolýar, peşewde PH-y anyklap bolýar. Bu maglumatlar keseli anyklamakda uly kömek edýär.

Endoskopik usullar (sistoskopiýa) peşew haltanyň daşyny anyklamakda ygtybarly usullaryň biri bolup durýar (73-nji surat).

Böwrek daş keselini anyklamakda iň ähmiýetli usullaryň biri rentgen usulydyr. Rentgen usuly arkaly daşlary görüp bolýar, olaryň ölçeglerini, böwrekleriň işleýşini, olara daşlaryň ýetiren zyýanlarynyň derejesini anyklap bolýar. Käbir daşlar umumy rentgen suratda görünmeýär (urat daşlary). Olara rentgen negatiw daşlar diýilýär. Sebäbi ol daşlar rentgen şöhlesini özlerinde saklaman, ony geçirip goýberýärler. Beýleki daşlar (rentgen pozitiw daşlar) ol şöhläni özünde saklap, rentgen suratda görünýärler (oksalatlar, fosfatlar). Urat daşlaryny anyklamak üçin kontrast maddany wena damaryndan goýberip, urografiýa edýärler. Urat daşynyň duran ýerine kontrast maddasy barmany üçin, ol ýerde kontrast maddanyň ýoklugy (ýetmezligi) bellenyär (74–85-nji suratlar).

73-nji surat. Sistoskopiýa. Peşew haltanyň köpsanly daşlary

**74-nji surat. Umumy urografiýa.
Çep böwregiň daşy**

**75-nji surat. Umumy urografiýa.
Çep böwregiň uly daşy**

**76-njy surat. Umumy urografiýa.
Sag böwregiň köpsanly daşlary**

**77-nji surat. Umumy urografiýa.
Çep böwregiň koral daşy**

**78-nji surat. Umumy urografiýa.
Çep böwregiň ýargak-peşewakar
böleginiň daşy**

**79-nji surat. Umumy urografiýa.
Çep böwregiň daşy**

**80-nji surat. Umumy urografiýa.
Peşew haltanyň uly daşy**

**81-nji surat. Umumy urografiýa.
Peşew haltanyň daşy**

82-nji surat. Umumy urografiýa.
Çep peşewakaryň aşaky böleginiň
daşy

**83-nji surat. Şol näsagda ekskretor
urografiýa. Böwrekleriň funksiýasy
kadaly, çep peşewakaryň daşdan
ýokarky böleginiň giňelmegi**

84-nji surat. Ekskretor urografiýa.
Sag böwregiň ýargagynyň urat daşy

**85-nji surat. Ekskretor urografiýa,
miksion sistografiýa. Peşew haltanyň
urat daşlary (2 sany)**

Ultrases usullary böwrek daş keselini anyklamakda giňden ulanylýar. Rentgenden tapawutlylykda, ultrases barlagy böwregiň hemme daşlaryny (şol sanda rentgen-negatiw daşlary) anyklaýar. (86-njy surat).

86-njy surat. Bówregiň ultrases barlagy. Ultrasonogrammada bówregiň boşlugynda daş anyklanylýar, bówregiň daşynyň özboluşly mahsus kölegesi ýüze çykarylýar

Bówrek daş keseliniň anyklanylyşynda kompýuter tomografiýa barlagy hem giňden ulanylýar. Bówrek daş keseliniň aýdyň kompýuter tomografik şekili bar. Kesimleriň dürli derejelerinde okarajyklarda we ýargakda ýokary dykzlykly (150 we ondan ýokary «H» birligi) zolaklar kesgitlenýär. Olar töweregindäki dokumalardan aýk tapawutlanýarlar, şonuň üçin kiçijik, diametri 1 mm-e çenli bolan daşlary hem ýüze çykarmak mümkin bolup durýar. Kompýuter tomografiýa daşlaryň sanyny, ýerleşýän ýerlerini we olaryň her haýsynyň ölçeglerini kesgitläp bilýär. Olar tegelek ýa-da üçburçluk görnüşli, kähalatlarda täsin görnüşli (mysal üçin, koral görnüşli daşlar) hem bolup bilerler (87–89-njy suratlar).

87-nji surat. Bówrekleriň kompýuter tomografiýasy. Çep bówregiň koral daşy

88-nji surat. Bۆwrekleriň kompýuter tomografiýasy. Iki bۆwregiň daşy

89-njy surat. Bۆwrekleriň kompýuter tomografiýasy («3D» şekili).
Çep bۆwregiň koral daşy

Kompýuter tomografiýa barlagynda peşew çykaryjy ulgamyň agzalarynyň (bۆwrekler, peşewakarlary, peşew halta) adaty rentgen barlagynda ýüze çykarylmaýan rentgen-negatiw (uratyň daşlary) daşlaryny hem gowy görüp, anyklap bolýar. Peşewakar daş bilen dykylan ýagdaýda bۆwregiň gidronefrozy ýüze çykarylýar.

Bejerilişi

Bۆwrek daş keselini anyklamakda örän uly üstünlikler gazanylan hem bolsa, bu keseli bejermekde entek çözülmändig meseleler bar. Bۆwrek daş keseliniň jemi alnanda 10-a golaý bejeriliş usuly bar. Operasiýa etmek, daşlary eretmek (litoliz), daşlary owratmak (lito-

tripsiýa), endoskopik usullar, daşlaryň özbaşdak çykmagyny gazanmak, sanjy görnüşli agyryny aýyrýan bejergi, daşlaryň residwine (gaýtadan emele gelmegine) garşy bejergi, dowamly kalkulýoz piýelonefriti bejermek we başgalar.

Operasiýa etmek usuly şu wagta çenli böwrek daş keselini bejermegiň esasy usullarynyň biri bolup durýar. Bu usula görkezmeler daşyň ýerleşen ýerine, onuň ölçeglerine, iň esasy hem, onuň böwreklerde döreden zyýanlaryna bagly. Köplenç halatlarda, ölçegi 1 sm-den uly bolsa, daşlaryň özleri çykanok. Bu ýagdaý operasiýa etmäge esas bolup durýar.

Peşewakarda duran daşlary näçe tiz aýyrsaň, şonça gowy. Sebäbi ol ýerde duran daşlar böwrekden peşewiň aşak akmasyny kynlaşdyryp, az wagtyň içinde böwrege uly zyýan ýetirip bilýär. Böwrekde duran daşlar peşewiň aşak akmagyna peşewakarda duran daşlara görä azrak päsgelçilik döredýärler.

Operasiýa etmegi esasy kesgitleýän görkezijileriň biri – ol daşlaryň böwreklerge ýetiren zyýanynyň derejesidir. Böwrek boşlugynyň giňelmesi – gidronefroz, böwregiň parenhimasynyň atrofiýasy, olaryň işleýşiniň erbetleşmegi, böwregiň iriňlemesi ýaly gaýrüzülmeler operasiýa etmäge esas bolup durýar.

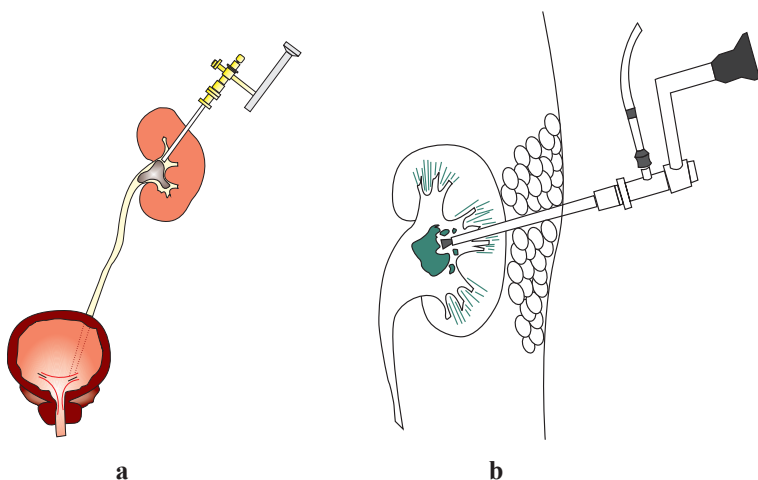
Käbir näsaglarda böwrek daşlaryny eretmek usuly (litoliz) hem ulanylyp bilner. Litoliz usulyňy diňe urat daşlarynda ulanmak mümkin. Beýleki daşlar eremeýärler. Uratlary eretmek üçin peşewiň pH-yny turşulykdan aşgar tarapa geçirmeli. Onuň üçin sitrat garyndylary ulanylýar. Mysal üçin, magurlit, uralit-U, blemaren, allopurinol we başgalar. Ol dermanlar uratlaryň sintezini peseldýärler, olary eredýärler.

Soňky wagtlarda dünýäde daşlary owratmak usuly (litotripsiya) giňden ýaýrady. 1980-nji ýylda Germaniýanyň alymlary tarapyndan (Şaussi we başgalar) aralykdan (distansion) tolkun urguly daş owratmak usuly işlenip düzüldi. Ýagny, näsagyň bedenine hiç bir enjam sokman, adam bedeniniň daşynda döredilýän energiýany (elektromagnit, ultrases, pýezoelektrik, elektrogidrawlik we başg.) onuň böwregindäki ýa-da başga ýerindäki daşa gönükdirip, ol daşy örän kiçijik bölekler bölme usuly daş keselini bejermekde uly bir üstünlük boldy. Beýle enjamlary litotripter diýip atlandyryrlar. Owradylan daşlar soňra peşew bilen özleri çykýar (*90-njy surat*).

90-njy surat. Distansion litotripter

Böwrekleriň daşlaryny owratmak deri üsti nefrolitotripsiýa usuly arkaly hem amala aşyrylyp bilner. Bu usulda, ilkinji nobatda, deri üsti punksiýa arkaly nefrostomiýa operasiýasy ýerine ýetirilýär. Soňra şol nefrostomanyň üsti bilen böwrekde ýerleşen daşyň kontaktly litotripsiýasy ýerine ýetirilýär (91-nji surat).

91-nji surat. Deri üsti punksiion nefrostomiýa (a), nefrolitotripsiýa (b).

Häzirki döwürde peşewakaryň daşlaryny bejermekde endoskopik usul bolan kontaktly ureterolitotripsiýa usuly esasy usul bolup durýar. Bu usul boýunça ureterskopiýa edilýär we şol ureterskopyň üsti bilen peşewakarda duran daşyň kontaktly litotripsiýasy ýerine ýetirilýär (92-nji surat).

Umuman alanyňda, häzirki zaman şertlerinde böwrekleriň we peşew ýollarynyň daşlarynyň bejerilişinde az inwaziw usullaryň (distansion litotripsiýa, nefrolitotripsiýa, ureterolitotripsiýa) ulanylmagy esasy orun eýeleýär. Açyk operasiýalary ýerine ýetirmek diňe böwrek daş keseliniň düýpli gaýrüzülmeleri bolan ýagdaýlarda (ýiti kalkulýoz piýelonefrit, pi-onefroz, terminal gidrenefroz, böwregiň mürşermesi), daşlaryň ölçegleri has uly bolanda, böwregiň funksiýasynyň düýpli peselmegi bolan ýagdaýlarda amala aşyrylýar.

Käbir daşlary esasan hem peşewakarda, onuň aşak böleginde duran daşlary, dürli endoskopik gurallaryň kömegi bilen çekip aýryp bolýar.

Böwrek daş keselini bejermegiň konserwatiw usullarynyň hataryna böwrek sanjysyny aýyrmak üçin geçirilýän bejergi, daşlaryň özleriniň özbaşdak çykmagyny tizleşdirmek üçin spazmolitikleri, derman ösümliklerini ulanmak (mekgejöweniň gulpagy, çopantelpek, demirtiken we beýleki otlar), daş aýrylandan soň ol gaýtadan emele gelmez ýaly bejergi geçirmek, kalkulýoz piýelonefriti bejermek ýaly usullar girýär.

Daş keselini bejermegiň, daşyň gaýtadan döremegine garşy bejerginiň, onuň önüni almak çäreleriniň geçirilmeginde esasy orunlaryň birini berhiz tutýar. Bu keseliň sebäpleri hakynda gürrüň edelimizde, ýokarda aýdyp geçişimiz ýaly, daş döremeginde iýmitiň ähmiýetini göz önünde tutup, bejergi geçirilende we keseliň önüni

92-nji surat. Kontaktly ureterolitotripsiýa

almakda iýmitleriň belli bir görnüşlerini näsaglara maslahat bermeli. Mysal üçin, urat daşly näsaglara beloga baý iýmitleri köp iýmeklik maslahat berilmeýär (bagyr, böwrek, beýni, et çorbasy). Tersine, süýt önümleri, ösümlükleriň önümleri, gök-bakja önümleri, dürli-dürli miweler, peşewiň pH-yny aşgarlyga öwürýän mineral suwlary, köp içmeklik (çaý, suw) maslahat berilýär.

Oksalat daşlary bar bolan näsaglara özünde şawel turşusynyň duzlaryny az mukdarda saklaýan iýmitleri iýmeklik maslahat berilýär. Et hem-de ösümlük önümleri, mesge, miweler, undan taýýarlanan önümleri iýmek maslahat berilýär. Ysmanak, hoz, pomidor-tomat, kömelek, süýt önümlerini az iýmeli.

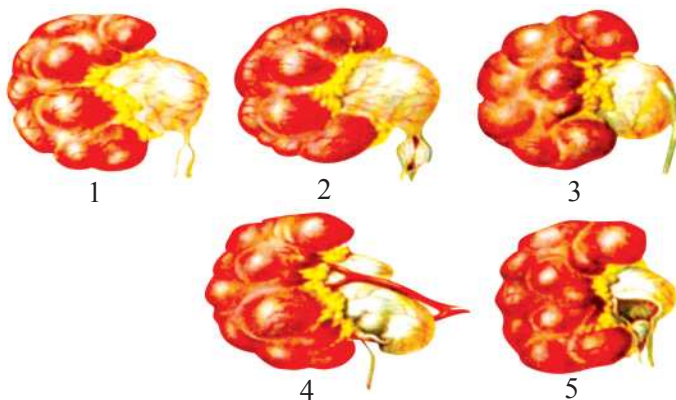
Fosfat daşlary bolan näsaglarda peşewiň pH-yny aşaklatmaly, düzüminde kalsiý elementi bar önümleri az iýmeli. Esasan, et önümlerini iýmeklik maslahat berlip, ýeralma, gök-bakja, süýt önümlerini köp iýmeklik maslahat berilmeýär.

Iýmitde nahar duzuny ulanmaklyga uly üns bermeli. Köp adamlar nahar duzsuz bolmaly diýip düşünýärler. Bu nädogry pikir. Nahar duzy, adatça, çökündä öwrülmeýär, şonuň üçin hem daş emele gelmek hadysasyna gatnaşmaýar. Tersine, ol adam bedeninde suwuklygy saklap, organiki duzlaryň eremegine kömek edýär. Nahar duzuny ulanmaklygy kemelden näsaglarda, tersine, daşlar tiz ulalýar.

Sözümizi jemläp aýtsak, böwrek daş keseli urologiýanyň esasy meseleleriniň biri bolup galýar, ony dörediji sebäpleri anyklamaklygyň, önüni almaklygyň we bejermekligiň çylşyrymly soraglary öz doly çözgüdine garaşýar.

X BAP. GIDRONEFROZ

Gidronefroz – hydor (suw) we nefros (böwrek) diýen grek sözlerinden gelip çykyar – böwrekden peşewiň akmasynyň bozulmagy netijesinde onuň ýargagynyň we çanajyklarynyň giňelmegi, parenhimasynyň iglemegi we işleýşiniň bozulmagy bilen bolup geçýän keseldir. Gidronefrozyň sebäpleri dürli görnüşli bolup biler: ýargak-peşewakar böleginiň dogabitdi inçelmesi, ýargak-peşewakar böleginiň muskulynyň gipertrofiýasy, ýargagyň peşewakara geçýän böleginiň ýokarda bolmagy (peşewakaryň atipik – ýargagyň düýbünden däl-de, onuň ýokarky böleginden aýrylmagy), ýargak-peşewakar bölegini gysýan goşmaça gan damarlaryň bolmagy, ýargagyň, peşewakaryň daşlary, peşewakaryň (köplenç, intramural böleginiň) dogabitdi inçelmesi, peşewakaryň daşyndan gysylmagy, nefroptoz we başg. (93-nji surat).

- 93-nji surat. Gidronefrozyň sebäpleri. 1. Ýargak-peşewakar böleginiň inçelmesi. 2. Ýargak-peşewakar böleginiň muskulynyň gipertrofiýasy. 3. Ýargagyň peşewakara geçýän böleginiň ýokarda bolmagy. 4. Ýargak-peşewakar bölegini gysýan goşmaça gan damarlary. 5. Ýargagyň, peşewakaryň daşlary

Gidronefrozyň iki görnüşini tapawutlandyrylýar:

1. Ilkinji ýa-da dogabitdi gidronefroz, dogabitdi ýargak-peşewakar böleginde päsgelçilik bolup, böwrekden peşewiň kadaly akmagyny bozýan ýagdaý.

2. Ikilenji ýa-da soň emele gelen gidronefroz – beýleki urologik keselleriň (böwrek daş keseli, çiş keselleri, böwregiň şikeslenmegi, peşew ýollarynyň alawlama keselleri, nefroptoz we başgalar) netijesinde ýüze çykyan ýagdaý.

Köplenç halatlarda, birtaraplaýyn gidronefroz duş gelýär. Ol peşew ýollarynyň dürli ýerlerinde böwrekden peşewiň akmagyna päsgelçilik bolanda döreýär.

Gidronefrozyň kliniki geçişiniň üç derejesi bar:

I dereje – diňe böwregiň ýargagynyň giňelmegi (piýeloektaziýa) we böwregiň işleýşiniň biraz bozulmagy;

II dereje – diňe bir ýargagyň däl, eýsem okarajyklaryň hem giňelmegi we böwregiň işleýşiniň has peselmegi;

III dereje – böwrek boşlugynyň örän giňelip, onuň parenhimasynyň güýçli atrofiýasy.

Böwrekden peşewiň akmagynyň kynlaşmagy netijesinde ýuwaş-ýuwaşdan böwregiň boşlugy giňelip başlaýar, ilki ýargak giňelýär (piýeloektaziýa), soňra çanajyklar giňelýärler (gidrokalikoz). Bu ýagdaý böwregiň boşlugynyň içindäki basyşyň köpelmegine getirýär. Netijede, böwregiň parenhimasy basylyp ugraýar. Şeýle ýagdaýyň uzak wagtlap dowam etmegi parenhimanyň iglemegine getirýär. Şol bir wagtyň özünde böwregiň gan, limfa damarlary hem gysylyp, olar inçelýärler, bu bolsa parenhimada gan aýlanyşygyň bozulmagyna getirip, onuň işleýşiniň peselmeginiň bir sebäbi bolup durýar. Gidronefrozyň soňky derejelerinde böwrek has ulalan, onuň parenhimasy örän ýukalan bolýar, ol ýukalan diwarly peşewden doly halta meňzeýär.

Alamatlary

Köplenç halatlarda, gidronefroz hiç bir alamatсыз geçýär we ony tötänden ýüze çykarýarlar. Gidronefrozyň diňe özüne mahsus bolan kliniki alamatlary ýok. Iň köp duşýan alamaty bilde bolýan agyry, ýuwaşjadan ýa-da sanjy görnüşli bolup biler.

Peşewiň üýtgemegi – onuň bulanyk bolmagy keseliň piýelonefrit görnüşde gaýrüzülmesi netijesinde bolýar. Näsagyň gyzgynynyň ýokarlanmagy böwrekde ýokanjyň peýda bolmagynyň alamaty bolup durýar.

Gapyrganyň aşagynda, näsagyň garny tarapa çykýan çişň peýda bolmagy hem gidronefrozyň bir alamaty bolup biler.

Gidronefroзда duş gelýän gaýrüzülmelerden ýiti we dowamly piýelonefriti, dowamly böwrek ýetmezçiligini, böwrekde daş emele gelmek hadysasyny, böwregiň şikeslenmesini görkezmek bolar.

Gidronefrozyň anyklanylyşy

Näsagyň arz-haly (bilde agyrynyň bolmagy), palpasiýa edilen-de ulalan böwregiň tapylmagy gidronefroz hakda pikir döredip biler. Böwregiň bimanual palpasiýasynda gidronefrozyň, köplenç, III (terminal) derejesinde, ulalan böwregi duýup bolýar.

Gidronefrozyň anyklanylyşynda esasy orny rentgen usullary tutýar. Ekskretor urografiýa böwregiň anatomo-morfologik ýagdaýy hem-de onuň işleýşi hakynda anyk maglumatlar berýär. Bu usul böwregiň ulandygyny, onuň ýargagynyň we çanajyklarynyň giňelendigini, işleýşiniň ýaramazlaşanlygyny görkezýär. Ekskretor urografiýa gidronefrozy döreden sebäpler hakynda hem maglumatlary berip biler (ýargak-peşewakar bölegiň inçelmesi, böwrek daş keseli, nefroptoz we başg.). Keseliň soňky derejelerinde böwregiň düýbünden işlemeýändigini ekskretor urografiýa ýüze çykarýar (94–98-nji suratlar).

94-nji surat. Ekskretor urografiýa.
Çep taraplaýyn gidronefroz

95-nji surat. Ekskretor urografiýa.
Sag taraplaýyn gidronefroz

**96-njy surat. Ekskretor urografiýa.
Ikitaraplaýyn gidronefroz.**

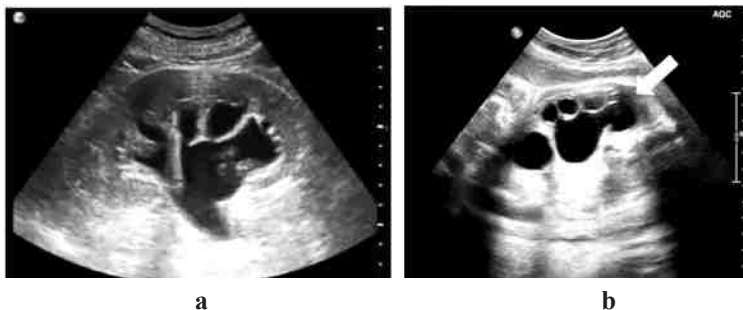

**97-nji surat. Ekskretor urografiýa.
Sag taraplaýyn ureterogidronefroz.
Çep böwregiň funksíýasy
kesgitlenmeýär**

98-nji surat. Retrograd piyelografiýa. Çep taraplaýyn gidronefroz

Ultrases barlagy gidronefrozda esasy maglumatlary berip bilýär: böwregiň ölçegleriniň ulalandygy, onuň boşlugynyň giňelendigi, parenhimasynyň ýukalandygy hakyndaky maglumatlar ilki bilen ultrases barlagynyň üsti bilen ýüze çykarylyp bilner (99-njy surat).

99-njy surat (a, b). Ultrases barlagy. Gidronefroz

Kompýuter tomografiýa barlagy gidronefroz üçin mahsus bolan alamatlary ýüze çykaryar: böwregiň ölçegleriniň ulalmagy, onuň boşluklarynyň giňelmegi, parenhimasynyň inçelmegi (100-nji surat).

100-nji surat. Böwrekleriň kontrastly kompýuter tomografiýasy. Sag taraplaýyn terminal (III dereje) gidronefroz

Gidronefrozy, köplenç halatlarda, böwregiň çiş keselinden, polikistozdan, böwregiň solitar kistasyndan tapawutlandyrmaly bolýar.

Böwregiň çiş keselinde böwrek hereketsiz, gaty, üsti бүдүр-сүдүр, rentgen edilende onuň ýargagynyň we çanajyklarynyň görnüşiniň üýtgemegi, olaryň gysylmagy, bir ýa-da birnäçe çanajygyň «amputasiýasy» (ýok bolmagy) ýüze çykarylýar.

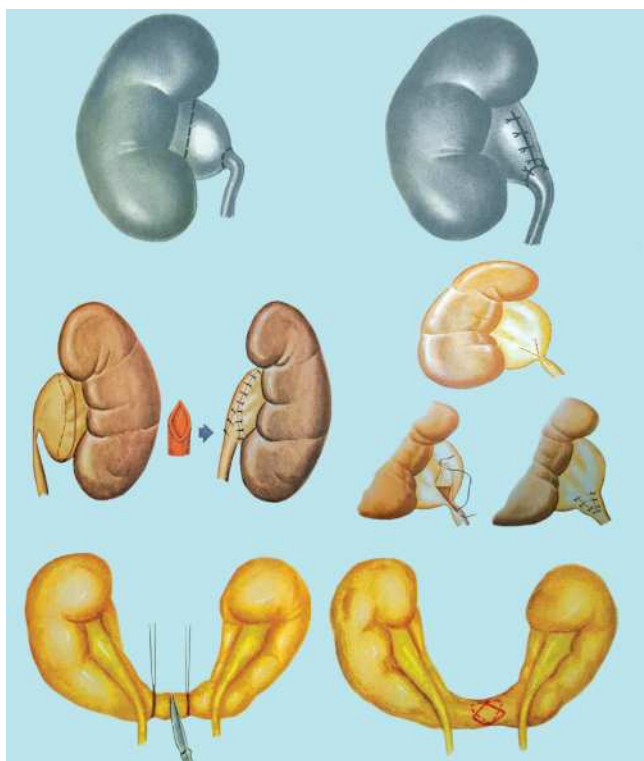
Polikistozda iki böwrek hem ulalan bolýar, olaryň üstleri бүдүр-сүдүр, näsagda, köplenç, böwrek ýetmezçiliginiň alamatlary bolýar. Rentgenogrammada polikistozda mahsus bolan alamatlar bolýar: ýargak uzalan, çanajyklar ýarym aý görnüşli, gysylan, uzalan.

Bu keseller bilen gidronefrozyň seljermesinde ultrases we kompýuter tomografiýa barlaglary gymmatly maglumatlary berýär.

Gidronefrozyň bejerilişi

Bejerginiň esasy maksady gidronefrozyň sebäbi bolup durýan peşew akmaga bolan päsgelçiligi aýyrmakdyr. Eger-de böwregiň parenhimasy bolup, onuň işleýşi kanagatlanarly bolsa, keseli döreden päsgelçiligi aýyrmak, peşewiň böwrekden kadaly akmagyny gazanmak üçin dürli operasiýalary geçirýärler.

Dogabitdi gidronefroзда, haçanda peşew çykaryjy agzalaryň dogabitdi kemislikleri keseliň sebäbi bolup durýan bolsa (ýargak-peşewakar bölegiň inçelmesi, peşewakaryň ýargakdan nädogry aýrylmasy, goşmaça damarlaryň bolmagy we olaryň ýargak-peşewakar bölegi gysmagy we başg.), onda peşewiň böwrekden kadaly akmagyny dikeltmäge gönükdirilen dürli agzasaklaýjy, plastik operasiýalar ýerine ýetirilýär (101-nji surat).

101-nji surat. Gidronefroзда geçirilýän operasiýalaryň görnüşleri

Ikilenji gidronefroзда, keseli döreden sebäplere laýyklykda (böwrek daş keseli, nefroptoz, peşewakaryň daşyndan gysylmagy we başg.) degişli operasiýalar ýerine ýetirilýär (ureterolitotomiýa, piýelolitotomiýa, nefropeksiýa we beýl.).

Eger-de birtaraplaýyn gidronefroзда böwregiň parenhimasy igläp, örän ýukalan we onuň işleýşi kanagatlanarsyz bolsa, onda nefrektomiýa operasiýasy geçirilýär.

Operativ bejergi näçe ir geçirilse, şonça-da bu keseliň bejergisiniň netijesi gowudyr.

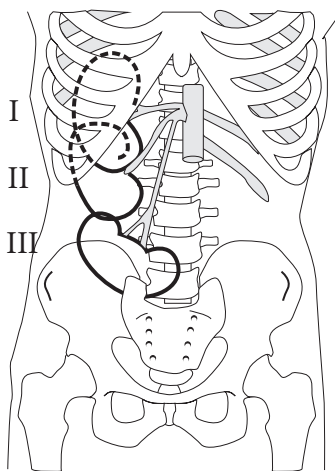
XI BAP. NEFROTOZ (BÖWREGIŇ AŞAK DÜŞMESI)

Bu keselde böwrek öz durmaly ýerinden çykyp, aşakda ýerleşýär, onuň dem almak we adamyň dik durma ýa-da ýatan ýagdaýyna baglylykda fiziologik hereketi kadaly araçäklerden (bir bil oňurganyň beýikligi) geçýär. Şonuň üçin bu kesele başgaça patologik hereketli böwrek hem diýilýär.

Nefroptoz erkeklere garanyňda aýallarda has köp duş gelýär we esasan, sag tarapda bolýar. Bu ýagdaý aýallaryň konstitusion aýratynlyklary (giň çanaklyk), göwrelilik we çaga dogurmak sebäpli garnyň diwarlarynyň güýjüniň azalmagy bilen düşündirilýär. Sag tarapdaky böwregiň has aşakda ýerleşmegi we çep böwregiň güýçli saklaýjy dokumalarynyň bolmagy bilen baglylykda nefroptoz, esasan, sag tarapda bolýar.

Sebäpleri

Köplenç ýagdaýda, nefroptoz böwregiň baglaýjy we saklaýjy dokumalarynyň gowşamagy netijesinde döreýär. Böwregi saklap durmaga şu aşakdaky baglaýjy elementler gatnaşýarlar: goňşy agzalar bi-

102-nji surat. Nefroptozýň derejeleri

len böwregiň arasyndaky baglaýjylar, onuň fibroz örtügi, ýagly örtügi (kapsula adipoza renis). Mezenhimanyň işleýşini bozýan dürli ýokanç keseller, gysga wagtyň içinde horlanmak, garnyň diwarynyň muskullarynyň tonusynyň gowşamagy, şikes almak (ýokardan gaçmak) we şuna meňzeş ýagdaýlar ýokarky görkezilen baglaýjy we saklaýjy elementleriň gowşamagyna getirip, nefroptozyň döremegine sebäp bolup bilerler.

Nefroptoz keseliniň üç derejesini tapawutlandyryýarlar (102-nji surat).

I dereje – näsag dem alanda böwregiň aşaky bölegini palpasiýa edip bolýar, dem goýberilende böwrek öňki ýerine gidýär.

II dereje – näsagyň dik duran ýagdaýynda gapyrganyň eteginden böwrek doly çykýar, ýatan wagtynda öňki ýerine barýar ýa-da eliň bilen ony öz ýerine eltip bolýar.

III dereje – böwregi ýeňillik bilen uly we kiçi çanaklyga, garyn boşlugyna süýşürüp bolýar.

Böwrek aşak süýşende onuň gan damarlary hem çekilýär we olaryň diametrleri kiçelýär.

Şeýle hem nefroptozda peşewakaryň egrelmegi netijesinde böwrekden peşewiň akması kynlaşyp, onuň ýargagynyň we çanajyklarynyň giňelmegi emele gelýär. Nefroptozyň II-III derejelerinde böwregiň gemodinamikasynyň bozulmagy bolup geçýär. Böwrek arteriýasynyň inçelmegi netijesinde işemiýa döreýär, böwrek wenasynyň inçelmegi wena gan basyşynyň ulalmagyna getirýär. Böwrekden ganyň we limfanyň akmagynyň kynlaşmagy piýelonefritiň döremegine getirip biler.

Alamatlary

Nefroptozyň I derejesinde kliniki alamatlar az. Bilde kütäk agyrynyň bolmagy mümkin. Ol agyry adam fiziki iş edende güýçlenip, rahatlyk ýa-da ýatan ýagdaýynda aýrylýar. Keseliň ýokarky derejelerinde agyry güýçlenip, ol hemişelik häsiýete eýe bolýar. Agyrynyň garynda, arkada bolmagy hem mümkin bolup, ol näsag rahat ýatan ýagdaýynda hem aýrylmaýar. Näsagyň işe ukyplylygy gitdigiçe peselýär.

Näsagda bilde sanjy görnüşli agyry, içegäniň işleýşiniň bozulmagy, işdäsinin kemelmegi, psihik depressiýa ýaly alamatlar hem bolmagy mümkin. Bu alamatlar aşak süýşen böwregiň beýleki agzalary gysmagy, nerw örümlerini basmagy netijesinde bolýar.

Nefroptozda birnäçe görnüşli gaýrüzülmeler bolup biler. Piýelonefrit – nefroptozda iň köp duş gelýän gaýrüzülme bolup, ol peşewakaryň egrelmegi sebäpli, böwrekden peşew akmanyň kynlaşmagy netijesinde döreýär.

Böwrekden gan akmanyň kynlaşmagy sebäpli, wena gan damarlarynda basyşyň köpelmegi netijesinde kiçijik wena gan damarlary ýarylyp, gematuriýanyň peýda bolmagy mümkin.

Böwrek aşak süýşende onuň arteriýasynyň sozulmagy we inçelmegi netijesinde näsagda arterial gan basyşynyň beýgelmeginiň wazorenal görnüşi bolup biler.

Böwrekden peşew akmanyň kynlaşmagy sebäpli, näsagda gidro-nefroz ýüze çykmagy mümkin.

Anyklanylyşy

Näsagda bil bölegindäki agyrynyň, esasan, fiziki işden soňra, näsagyň dik duran ýagdaýynda ýa-da günüň ikinji ýarymynda döräp, rahatlyk, dynçlyk ýagdaýynda aýrylmagy, fiziki işden soň gematuriýanyň peýda bolmagy, keseliň başlanyşynyň birden horlanmak, şikeslenmek bilen baglylygy nefroptozyň barlygyna güwä geçip biler.

Näsag, köplenç, astenik bolup, onuň garnynyň öň diwarynyň muskulynyň güýji aşak bolýar. Näsag dik duranda ýa-da çep gapdaly-na ýatanynda böwregi palpasiýa edip bolýar.

Nefroptozyň esasy anyklanylyşy rentgen usuly bilen amala aşyrylýar. Näsag ýatan we dik duran ýagdaýynda ekskretor urografiýa ýa-da retrograd piyelografiýa edilende böwrek 1-1,5 oňurganyň belentliginden köp süýşse, bu nefroptozyň alamaty. Mundan başga-da, peşewakaryň egrelmegi bu keseliň bardygyny tassyklaýar. Ekskretor urografiýa edilende näsagyň dik duran ýagdaýynda (ýa-da çuň dem alyp, demalmasyny saklan wagtynda) ýerine ýetirilen rentgen suratda böwrek aşak süýşüp, onuň şekili «solan güli» ýadyňa salýar (*103-nji we 104-nji suratlar*).

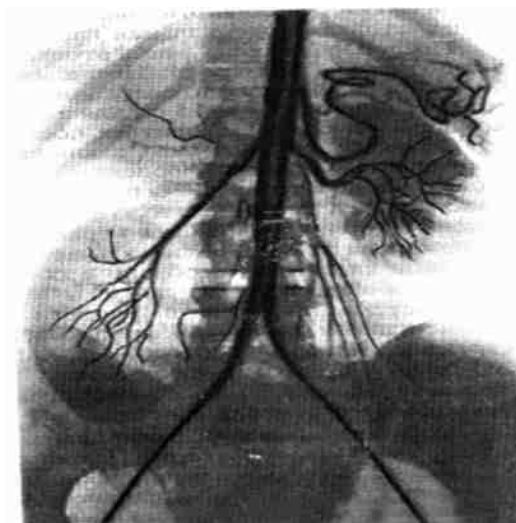
Nefroptozyň anyklanylyşynda, esasan, onuň wazorenal nefrogen gipertoniýa ýaly gaýrüzülmegi bolanda, örän gymmatly maglumatlary aortografiýa (näsagyň wertikal ýagdaýynda ýerine ýetirilen) usuly berýär. Bu usul aşak süýşen böwregi onuň distopiýasyndan tapawutlandyrmaga, böwregiň arteriýasynyň üýtgemelerini ýüze çykarmaga ýardam edýär (*105-nji surat*).

**103-nji surat. Ekskretor urografiya.
Sag taraplaýyn nefroptoz**

**104-nji surat. Retrograd
ureteropiýelografiya.
Sag taraplaýyn nefroptoz**

105-nji surat. Aortografiya. Sag taraplaýyn nefroptoz

Nefroptozyň anyklanylyşynda ony, esasan, böwregiň bil distopiýasyndan tapawutlandyrmaly. Bu maksat bilen ekskretor urografiya we aortografiya ýerine ýetirilýär. Distopiýada böwregiň aşak-ýokary hereketi kadaly ýagdaýda bolup, peşewakaryň egrelmegi bolmaýar,

sebäbi ol böwregiň ýerleşişine görä dogabitdi keltelen bolýar. Aortografiýada köpsanly böwrek arteriýalary ýüze çykarylýp, olaryň aortadan aýrylýan ýeri adatdakysyndan aşakda bolýar.

Nefroptozyň bejerilişi

Keseliň bejerilişi konserwatiw hem-de operatiw bolup biler. Agyryny azaltmak üçin näsagy ýatymaly we onuň ýatýan ýeriniň aýaгуç tarapyňy galdyryp goýmaly. Bu ýagdaýda böwrek öňki durmaly ýerine barýar. Mundan başga-da näsag guşak dakynyp biler. Guşagy entek ýatyrka dakynyp, soňra günün ahyrynda, ýene ýatandan soň aýyrmaly. Başga-da näsaga garnyň öňki diwarynyň muskullaryny berkitmek üçin belli hereketleri, bejeriş maşklaryny ýerine ýetirmeklik, horlanan adamlara böwregiň daşyndaky ýagly gatlagy galňatmak üçin semremek maslahat berilýär. Şu edilen emler, köplenç halatlarda, esasan, keseliň I derejesinde, näsaga kömek edip biler.

Näsagyň iş ukyplylygyna kynçylyk döredýän güýçli agyry, keseliň gaýrüzülmeleri (gaýtalanýan dowamly piýelonefrit, fornikal ganakma, nefrogen gipertoniýa, gidronefroz) operatiw bejergi üçin görkezme bolup durýarlar. Operasiýa edilende aşak süýşen böwregi öz durmaly ýerine galdyryp, ony dürli usullar bilen berkidýärler (nefropeksiýa).

XII BAP. PEŞEW WE JYNS AGZALARYNYŇ TÄZE DÖREMELERI

BÖWREGIŇ TÄZE DÖREMELERI

Böwregiň täze döremeleri uly adamlarda duş gelýän ähli täze döremeleriň 2-3%-ini tutýar. Erkek adamlar aýallara görä ýygý ke-selleýärler. Näsaglaryň ýaşı, esasan, 40-60 ýaş aralygynda bolanda böwregiň parenhimasynda onuň ýargagyna we peşewakara garanyň-da täze döremeler has köp duş gelýärler. Böwregiň iň ýygý duş gelýän täze döremesi onuň adenokarsinomasydyr.

Sebäpleri

Böwregiň täze döremeleriniň sebäpleri doly takykklanmadyk. Kä-bir tejribe geçirilýän haýwanlarda bu täze döremäni gormonlaryň (es-trogenleriň) täsiri netijesinde döredip bolýanlygy ýüze çykaryldy. Şol bir wagtyň özünde şöhleleriň üsti bilen hem bu haýwanlarda böwre-giň adenomasynyň we adenokarsinomasynyň emele gelýänligi subut edildi. Radiý şöhlelerini goýberýän käbir maddalaryň böwregiň täze döremesine getirip bilýändigini hakynda kliniki maglumatlar bar.

Ylmy çeşmelerde käbir himiki birleşmeleriň böwregiň täze döre-mesiniň patogenezindäki ähmiýeti hakynda hem görkezmeler bar (uglewodorodlar, nitrozaminler).

Görkezilenlerden başga-da böwregiň täze döremeleriniň mümkin bolan sebäpleri hökmünde çilim çekmekligi, semizligi, arterial giper-tenziýany, diuretik dermanlaryň uzak wagtlap ulanylmagyny bel-leýärler.

Şeýlelikde, böwregiň täze döremeleriniň genezinde köp se-bäpleriň ähmiýetiniň bolmagy mümkin (gormonlar, şöhleleriň täsiri, himiki maddalar). Şonuň üçin, beýleki köp täze döremeler ýaly, olary hem polietologik keseller diýip hasap etmäge esas bar.

Toparlara bölünişi. Böwregiň parenhimasynyň we onuň ýarga-gynyň täze döremeleriniň şu aşakdaky toparlary tapawutlandyrylýar:

1. Bówregiň parenhimasynyň täze döremeleri:

a) howpsuz täze döremeler: adenoma, lipoma, fibroma, leýomioma, angioma, gemangioma, limfangioma, osteoma, miksoma, dermoidler;

b) howply täze döremeler: rak (adenokarsinoma), fibro-, mio-, lipo-, angiosarkoma, Wilmsiň garyşyk çiş;

ç) bówregiň ikilenji (metastatik) howply çiş.

2. Bówregiň ýargagynyň täze döremeleri:

a) howpsuz täze döremeler: papilloma, angioma;

b) howply täze döremeler: papillýar rak, ýasy öýjükli rak, nemli-mázli rak, sarkoma.

Bówregiň täze döremelerini olaryň ýaýraýyş derejeleri boýunça toparlara bölmek örän ähmiýetlidir.

1. Çiş bówregiň örtügiňiň çäginde daşyna çykmaýar.

2. Çiş bówregiň gan damarlaryna we bówregiň ýanyndaky ýag öýjükligine ösýär.

3. Regionar (ýakyndaky) limfa düwünlerinde metastazlaryň bolmagy.

4. Uzaklykdaky metastazlaryň peýda bolmagy.

Raga garşy Halkara birleşigiň teklibi boýunça bówregiň howply täze döremeleri TNM ulgamy boýunça bölünýär: T (tumar, täze döreme) – ilkinji çişň derejesi, N (noduli limfatisi) – ýakyndaky limfa düwünlerinde metastazlaryň bolmagy, M (metastazes) – uzaklykdaky metastazlaryň bolmagy.

T1 – çiş ≤ 7 sm, bówrek bilen çäklenen.

T2 – çiş > 7 sm, bówrek bilen çäklenen.

T3 – çiş uly wena gan damarlaryna ýa-da bówregiň örtüginde daşary ýaýran, ýöne Gerotyň fassiýasyndan çykanok.

T4 – çiş Gerotyň fassiýasynyň çäklerinden çykýar.

Patologik anatomiýasy

Howply täze döreme bówregiň islendik ýerinde ýerleşip, onuň ölçegleri dürli-dürli bolup biler: göze zordan görünýän düwünden örän ullaňan çişe çenli ölçegde. Bówregiň üsti бүдүр-сүдүр. Kesilip göründe çiş dürli reňkli – sary, goňur, çal, mämäşi ýa-da gyzylymtyl (ganöýmäniň netijesinde) bolup biler. Kāhalatlarda çişň içinde nekrozly ýerler bolup, ol dargap başlaýar. Bówregiň ýargagyna ýa-

-da çanajyklaryna ösüp, olary bölekleýin ýa-da doly dolduryp bilýär. Kähallatlarda täze döreme böwregiň gan damarlaryna, aşaky gowalç wena tarapa «dil» görnüşinde ösýär. Böwregiň howply täze döremelerinden, köplenç, adenokarsinoma duş gelýär. Beýleki görnüşleri seýrek duş gelýär.

Böwregiň howply täze döremeleri ganyň hem-de limfanyň üsti bilen ýaýrap, metastaz berip bilerler. Ýygylygy boýunça, köplenç, öýkeniň metastazy duş gelýär. Soňra süňkler, bagyr, kelle beýnisi durýar. Böwregiň howply çişiniň metastaz berşiniň käbir aýratynlyklary bar. Kāwagtlar metastazyň alamatlary ilkinji çişin alamatlaryndan öň ýüze çykyp biler. Böwregiň ilkinji täze döremesi kesilip aýrylandan köp wagt geçenden soň hem (10-15, hatda 20 ýyldan soň) metastaz döräp biler. Şol bir wagtyň özünde bu çişin käbir metastazlary (mysal üçin, öýkendäki metastazlar) ilkinji täze döreme aýrylandan soň öz-özünden kiçelip, yza gaýdyp, ýitip gidip biler.

Ilkinji ýerde, ýygylygy boýunça, süňkleriň metastazlary durýar (çanaklyk, oňurga, but süňkleri, gapyrgalar, kelle çanagynyň gümezi). Bagryň metastazy keseliň soňky derejesinde duş gelýär.

Regionar metastazlar, esasan, aşaky gowalç wenanyň we aortanyň ýanyndaky limfa düwünlerinde ýüze çykarylýar. Metastazlardan başga-da, böwregiň howply täze döremesi böwrek wenasy bilen aşaky gowalç wenanyň içine ösüp biler.

Alamatlary

Böwregiň howply täze döremesiniň umumy we ýerli alamatlary bolup biler.

Umumy alamatlar. Umumy alamatlaryň içinde näsagyň umumy ýagdaýynyň erbetleşmeginiň esasy ähmiýeti bar. Çişin dokumalaryndaky madda çalşygynyň önümleri bilen bedeniň zäherlenmesi bu alamatyň sebäbi bolup durýar. Bu ýagdaýda umumy gowşaklyk, näsagyň işdäsinin kemelmegi, horlanmagy ýaly alamatlar bolýar. Şeýle näsaglara ýalňyşlyk bilen başga keseller boýunça bejergi geçirilip, wagt ýitirilýän ýagdaýy az bolmaýar.

Howply çişin ýygy alamatlarynyň biri – näsagyň horlanmagy. Ol çişin eräp dargamagy netijesinde onuň önümleriniň bedeni zäherlemegi esasynda bolýar. Zäherlenmegiň netijesinde näsagyň işdäsi kemelýär, ol hem onuň horlanmagynyň bir sebäbi bolup durýar. Şeýle-

likde, horlanmak alamaty howply çiş keseliniň ötüşen derejelerinde peýda bolýar.

Böwregiň howply täze döremesiniň ýene bir alamaty – näsagyň gyzgynynyň galmagydyr. Bu alamat 20-30% näsaglarda duş gelýär. Bedeniň gyzgynynyň ýokary galmagy bu keseliň ýeke-täk irki alamaty bolýan wagty hem seýrek duş gelenok. Esasan, subfebril gyzgynlyk bolup, kähallatlarda onuň 38-39°-a çenli ýetýän wagty az bolmaýar. Näsagda üşütme bolup biler, bu ýagdaýda howply çişň geçişi ýiti ýokanç kesele meňzeş bolýar. Näsaga operasiýa edilip, howply täze döremeli böwrek kesilip aýrylandan soňky döwürde ýokary gyzgyn gaýtalansa, bu howply çişň gaýtalanmagynyň ýa-da onuň metastazlarynyň alamaty bolup biler.

Howply çişň zäherli täsiriniň netijesinde näsagda gan azlygy bolmagy mümkin. Bu alamatyň hem keseliň soňky derejeleriniň görkezijisi bolýan wagty az bolmaýar. Böwregiň howply çişiniň ýüze çykması bolup polisitemiýanyň ýa-da ikilenji eritrositozyň bolmagy mümkin. Ol çişň dokumalarynyň eritropoetini köp bölüp çykarmagynyň netijesinde döreýär.

Böwregiň howply çişiniň umumy alamatlarynyň iň ýygy duş gelýäni eritrositleriň çöküş tizliginiň ýokarlanmasydyr. Bu alamat keseliň ilkinji we ýeke-täk ýüze çykması hem bolup biler.

5-10% näsaglarda arterial gan basyşynyň ýokary galmagy böwregiň howply çişiniň umumy alamatlarynyň biri bolup durýar. Bu alamat howply çişň böwregiň parenhimasyny we ondaky ýumajyklary hem-de gan damarlaryny gysmagy netijesinde döreýär. Nefrektomiýa operasiýasy ýerine ýetirilenden soň näsagyň gan basyşynyň kadalaşmagy bu alamatyň böwregiň howply çiş bilen baglylygyny tassyklaýar.

Böwregiň täze döremesiniň ýerli alamatlary. Iň köp duş gelýän alamatlar üç sany: gematuriýa, bil bölekdäki agyry we şol ýer ellenip görlende kesgitlenýän çiş. Bu alamatlary başgaça böwregiň howply çişiniň alamatlarynyň «üçlügi» diýip hem atlandyrýarlar.

Ýerli alamatlaryň içinde iň köp duş gelýäni gematuriýa. Bu alamat 60-70% näsaglarda bolýar we onuň käbir aýratynlyklary bar. Beýleki böwrek kesellerinden tapawutlylykda, gematuriýa, köplenç, agyrsyz bolýar. Duýdansyz döräp, tiz wagtdan öz-özi geçip gidýär.

Bu ýagdaý näsaglaryň öz wagtynda lukmana ýüz tutmazlygynyň sebäbi bolup durýar. Ganakma, köplenç halatlarda, total makrogematuriya görünüşinde bolup, ol çişdäki gan damarlarynyň destruksiýasy, çişň böwregiň ýargagyna we çanjyklara ösmegi, böwrekde gan aýlanyşyň bozulmagy netijesinde döreýär. Gematuriya wagtynda peşewde «gurçuk» şekilli lagtalan ganlaryň bolmagy böwrekden dörän ganakmanyň alamatydyr. Şol bir wagtyň özünde makrogematuriya wagtynda gan lagtalarynyň bolmazlygy hem mümkin. Böwregiň täze döremesinde bolan gematuriýanyň ýene bir aýratynlygy – gematuriýanyň soňundan ýiti sanjy görünüşli agyrynyň döremegi we agyrynyň lagta ganlar çykandan soň geçmegi. Güýçli gematuriya bolanda käwagtlarda peşew haltanyň lagta ganlar bilen tamponada (dolup dykylmagy) bolmagy we onuň bilen baglylykda ýiti peşew saklanmasynyň ýüze çykmagy hem mümkin.

Ýokarda görkezilişi ýaly, gematuriýanyň gysga wagtlaýyn bolup, indiki gezek uzak wagtdan soň, käwagt howply çişň ötüşen derejelerinde gaýtalanmagynyň mümkindigini göz önünde tutup, näsag gematuriya bilen ýüz tutan wagtynda, gematuriya dowam edip durka, gyssagly sistoskopiya barlagynyň geçirilmegi örän zerur. Bu barlag gematuriýanyň dörän ýerini (sag tarapdaky böwrek, çep tarapdaky böwrek, peşew halta) anyklamaga ýardam edýär.

Ýygylgy boýunça ikinji ýerde durýan alamat – bil bölekdäki agyry, köplenç, kütäk, sorkuldaýan agyry. Käwagt agyry gasyga, buda ýaýraýar. Ol alamat howply täze döremäniň böwregiň süýümlü örtügini dartmagy, onuň böwregiň ýanyndaky ýag öýjükligine, nerw öýjüklere ösmegi bilen baglylykda bolýar. Ýiti, sanjy görünüşli agyry, esasan, peşewakaryň gan lagtalary bilen dykylmagy zerarly döreýär.

Ellände duýulýan çiş bu kesele iň mahsus, şol bir wagtyň özünde-de iň giç peýda bolýan alamatdyr. Esasan, böwregiň aşaky böleginde ýerleşen çiş elläp duýup bolýar. Bu ýagdaýda böwregiň üsti büdür-südür, gaty, onuň hereketliligi azalan. Böwregiň ýokarky böleginden çykýan täze döremäni elläp, duýup bolanok. Ýöne ol böwregi aşak süşürp biler, netijede, käwagt onuň üýtgedemik aşaky bölegini elläp, duýup bolýar. Erkek adamlarda ýene bir alamat – warikosele – böwregiň howply täze döremesiniň kliniki ýüze çykmasy diýlip hasap edilýär. Ol alamat böwrek wenasynyň gysylmagy, oňa çişň ýaýra-

magy ýa-da onuň çiş trombozy, böwregiň aşak süýşmegi netijesinde böwrek wenasynyň egrelmegi, aşaky gowalç wenanyň ýa-da gös-göni ýumurtgajygyň wenalarynyň çiş ýa-da metastazly limfa düwünleri tarapyndan gysylmagy, aşaky gowalç wenanyň çiş tromby zerarly döreýär. Bu ýagdaýlarda böwrek wenasynda we aşaky gowalç wenada gan basyşy köpelip, degişli tarapyň ýumurtgajyk wenasynda ganyň tersine akymy döreýär we tohum ýolunyň wenalarynyň warikoz giňelmesi bolup geçýär. Orta we uly ýaşly adamlarda duýdansyz dörän warikosele böwregiň howply çiş barada pikir döretmeli. Ýaşlarda duşgelyň warikoseleden tapawutlylykda, böwregiň çiş zerarly dörän warikosele iki tarapdan hem döräp biler we näsag ýatan wagty (gorizontal ýagdaýda) aýrylmaýar. Warikosele alamatynyň peýda bolmagy keseliň ötüşen derejesini görkezýän bolmagy mümkin.

Böwregiň howply täze döremesiniň bedeniň beýleki agzalarynda metastazlarynyň döremegi degişli alamatlaryň bolmagyna getirýär. Mysal üçin, howply çiş öýkene metastaz berende näsagda ganly gakylygyň bolmagy, süňklerdeki metastazlarynda degişli ýerlerde agyrynyň, süňkleriň patologik döwüginin döremegi, oňurga sütüniniň metastazlarynda aşaky paraplegiýanyň döremegi (näsagyň iki aýagyňyň ysmazlygy) ýaly alamatlar bolup biler.

Anyklanylyş

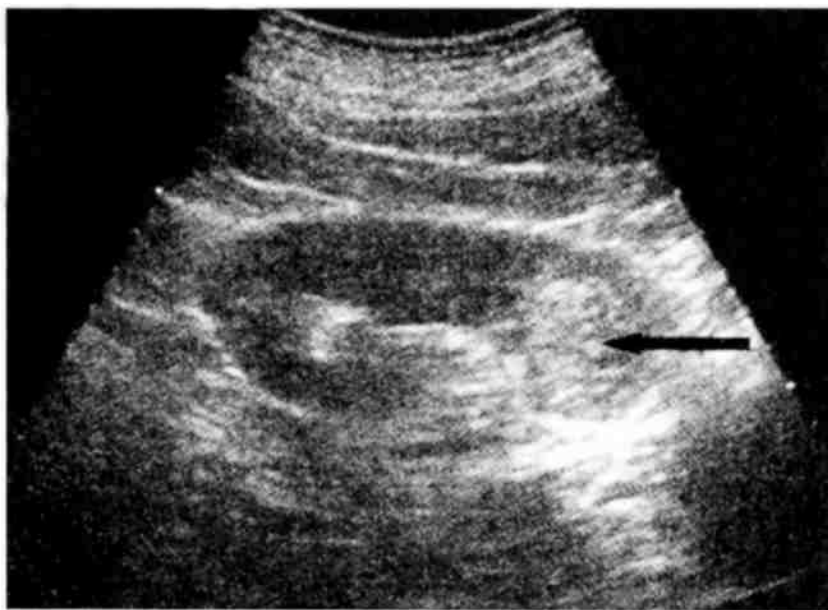
Näsagyň arz-şikaýatlary, esasan, agyrysyz makrogematuriýanyň peýda bolmagy, keseliň umumy alamatlary – horlanmak, ganazlyk zerarly näsagyň reňkiniň öçükligi, warikoseleliň (has hem, sag tarapdan) bolmagy, uly çiş bolan ýagdaýda ganyň görnüşiniň üýtgemegi (deformasiýasy) ýaly alamatlar böwregiň howply çişini güman etmäge esas bolýar.

Gynansak-da, näsaga seredilende we palpasiýa usulynyň kömegi bilen böwregiň howply çişiniň, köp halatlarda, diňe ötüşen derejelerini ýüze çykaryp bolýar. Böwregiň ele duýulýan çişinde onuň hereketlilik derejesi operasiýa etmekligiň mümkinçiligini kesgitleýän görkezijileriň biri bolup durýar.

Barlaghana usullary. Ganyň umumy barlagynda eritrositleriň çöküş tizliginiň ýokarlanmagy, ganazlyk (anemiýa) ýa-da polisitemiýa (eritrositleriň çendenaşa köpelmegi), peşewiň barlagynda eritrosituriýa ýüze çykarylýar.

Ganyň biohimiki we immunologik barlaglarynda böwregiň howply çişini üçin mahsus bolmadyk, ýöne şol bir wagtyň özünde-de bu keseliň bolmagynyň mümkinçiligi hakynda hüşgärlige esas döredýän alamatlary tapyp bolýar. Mysal üçin, ganda aşgar fosfatazanyň ýokarlanmagy, käbir fermentleriň (enzimleriň) derejesiniň artmagy (ferritin, transferrin) we başg.

Ultras es barlagy böwregiň göwrümlü keselleriniň anyklanyşynda skringing usuly bolmak bilen esasy maglumatlary berýän usul hökmünde giňden ulanylýar. Böwregiň göwrümlü kesellerinde, şol sanda howply çişinde, bu barlag usuly çişni ýerleşen ýeri, onuň ölçegleri, goňsy agzalara bolan gatnaşygy hakynda gymmatly maglumatlary berýär (106-njy surat).

106-njy surat. Ultras es barlagy. Böwregiň täze döremesi

Rentgen usullary. Ultras es barlagynyň berýän anyk maglumatlaryna garamazdan, böwregiň howply çişini hakynda gutarnykly netije çykarmak üçin rentgen usullary giňden ulanylýar. Rentgen barlagyny umumy we ekskretor urografiýadan başlaýarlar. Bu rentgen barlag usuly böwregiň howply täze döremesinde böwregiň işleýşi, morfo-

logik ýagdaýy barada, ondan başga-da beýleki böwrek hakynda maglumatlary berýär. Böwregiň işleýşi, köplenç, kanagatlanarly bolmagynda galýar. Ýöne çişň göwrümi uly bolup, onuň gan damarlaryny gysmagy ýa-da olara ýaýramagy, böwregiň parenhimasynyň köp ýeriniň çiş dokumalary tarapyndan zeperlenmegi netijesinde böwregiň işleýşiniň düýpli bozulmagy hem bolup biler.

Böwregiň işleýşiniň kanagatlanarly ýagdaýynda ekskretor urogrammada onuň ýargagynyň we çanajyklarynyň şekiliniň üýtgemegi (deformasiýasy) ýüze çykarylýar: böwregiň çanajyklarynyň (bir ýa-da birnäçe) görünmezligi (çanajyklaryň amputasiýasy), onuň ýargagynyň kontrast madda bilen doldurylmazlygy, peşewakaryň ýokarky böleginiň ýerinden süýşmegi ýaly alamatlar (*107-nji surat*).

107-nji surat. Ekskretor urografiýa. Sag böwregiň täze döremesi, onuň ýargagynyň we okarajyklarynyň deformirlenmegi

Häzirki döwürde böwregiň howply çişini anyklamakda giňişleýin we anyk maglumat berýän usullaryň bardygy üçin, retrograd piýelografiýa (böwregiň boşlugyna gös-göni, peşewakar kateteriniň üsti bi-

len, kontrast madda goýbermek usuly) bu keseli anyklamakda seýrek ulanylýar. Sebäbi bu ýagdaýda böwregiň ýargagynyň içiniň basyşy köpelip, metastaz ýaýramak howpy döreýär.

Ýokarda görkezilen rentgen usullaryny gematuriýa wagtynda ýa-da oňa ýakyn günlerde geçirmek maslahat berilmeýär. Sebäbi emele gelen gan lagtalary böwrek boşlugynyň içinde ýerleşip, howply çişň alamatlaryny berip biler.

Böwregiň howply täze döremesini anyklamakda gan damarlarynyň rentgen barlagy (aortografiýa, angiografiýa, wenokawagrafiýa) zerur maglumatlary berip biler.

Böwrek angiografiýasy. Bu usul böwregiň göwrümlü keselleriniň ýagdaýyny kesgitlemekde, çiş kistadan tapawutlandyrmakda, onuň ölçegleriniň kiçi bolup, böwregiň işleýşine päsgel bermeýän we böwregiň ýargagynyň hem-de çanajyklarynyň şekilini üýtgetmeýän derejesinde ýüze çykarmakda, böwrek wenasynyň we aşaky gowalç wenanyň ýagdaýyny, olarda çiş trombunyň dörandigini ýa-da ýokdugyny anyklamakda, beýleki böwregiň ýagdaýyny bilmekde gymmatly we kesgitli maglumatlary berýär.

Garyn aortografiýasy we selektiw böwrek angiografiýasy (bir böwregi aýratyn barlamak) geçirilende böwrekleriň gan damarlarynyň anatomiýasyny we morfologiýasyny, böwrekdäki çiş, onuň aýratynlyklaryny (ýerleşen ýerini, ululygyny-kiçiligini, beýleki agzalara gatnaşygyny), beýleki böwrekdäki bar bolan metastazlary anyklap bolýar.

Böwregiň gan damarlarynyň giňelmegi ýa-da inçelmegi, çişň ýerleşen ýerinde tertipsiz, patologik gan damarlarynyň bolmagy (kerep görnüşli tory ýadyňa salýan gan damarlary), rentgenkontrast maddanyň «nokat», «köl», «batgajyk» görnüşinde ýygnanmagy garnyň aortografiýasy we selektiw böwrek angiografiýasy ýerine ýetirilende böwregiň howply täze döremesiniň alamatlary bolup durýarlar.

Aşaky gowalç wenanyň ýagdaýyny bilmek üçin wenokawagrafiýany geçirýärler. Bu usulyň kömegi bilen aşaky gowalç wenadaky çiş trombuny, onuň doly ýapylmagyny ýa-da daralmagyny, ýumurtgajyk wenasynyň giňelmegini ýüze çykaryp bolýar.

Häzirki döwürde böwregiň howply täze döremesini anyklamakda kompýuter tomografiýa barlagy giňden ulanylýar. Bu usul böwrek-

leriň anatomo-morfologik ýagdaýy barada örän anyk maglumatlary berýär. Onuň kömegi bilen howply çişniň ýerleşen ýeri, ölçegleri, ýaýran derejesi, beýleki agzalara bolan gatnaşygy hakynda kesgitleýji we gutarnykly maglumatlary alyp bolýar (108-nji surat).

108-nji surat. Kompýuter tomografiýa. Çep böwregiň täze döremesi

Seljerme anyklanylyşy. Köplenç, böwregiň howply çişini onuň kistasyndan tapawutlandyrmaly bolýar. Häzirki zaman usullar ulanylanda (ultrases barlagy, kompýuter tomografiýa) bu meselede kynçylyk döremeýär.

Gidronefroзда-da böwrek ulalan, ýöne elläp göründe ol maýyşgak, üsti tekiz, gematuriýa bolanok ýa-da seýrek bolýar. Ekskretor urografiýa, ultrases barlagy, kompýuter tomografiýa keseli doly anyklaýar.

Böwregiň polikistozy ikitaraplaýyn kesel. Ýöne, böwrekleriň biri beýlekä garanda has ulalan ýagdaýda howply çişe meňzeş bolup biler. Polikistozda, köplenç, dowamly böwrek ýetmezçiligi duş gelýär. Rentgen suratda böwregiň ýargagynyň we çanajyklarynyň bu kesele degişli mahsus üýtgemesi (deformasiýasy) bolýar – olaryň gysylmagy, uzalmagy, çanajyklaryň köp şahaly bolmagy. Ultrases barlagynda, kompýuter tomografiýada ikitaraplaýyn, köpsanly kistalar ýüze çykarylýar.

Böwregiň karbunkulynyň (böwregiň parenhimasynyň bir böleginiň iriňlemesi) rentgen alamatlarynyň howply çişň alamatlaryna meňzeş bolany üçin, olaryň anyklanylyşynda ýalňyşlyk goýberilip bilner. Ondan başga-da böwregiň iriňli keselinde (karbunkulda) bolýan alamatlar (näsagyň gyzgynynyň ýokarlamagy, üşütme, ganda leýkositoz) böwregiň howply çişiniň hem alamatlary bolup biler. Häzirki zaman barlag usullary (böwrek arteriografiýasy, ultrases barlagy, kompýuter tomografiýa) keseliň kesgitlemesini aýdyňlaşdyrýar.

Retroperitoneal giňişlikde ýerleşen howply çiş böwregiň şonuň ýaly çişinden tapawutlandyrmak kyn mesele. Ellenip göründe alynýan maglumatlar birmeňzeş. Ekskretor uroografiýada böwregiň we peşewakaryň öz ýerinden süýşendigini anyklap bolýar. Ultrases barlagy we kompýuter tomografiýa bu keselleri aýyl-saýyl etmäge mümkinçilik berýär.

Bejerilişi

Böwregiň howply täze döremesiniň ýeke-täk düýpli (radikal) bejergisi operasiýadyr.

Operasiýanyň esasy maksady – howply çişli böwregi kesip aýyrmak (nefrektomiýa). Operasiýa wagtynda böwrek bilen onuň töweregindäki ýagly öýjükligi, paraaortal we parakawal regionar limfa düwünlerini (garyn-döş germewiniň we aortanyň ikä bölünýän ýeriniň – bifurkasiýasynyň aralygyndaky limfa düwünleri), aşaky gowalç wenanyň içindäki çiş trombuny aýyrýarlar. Nefrektomiýa edilende ilki bilen böwregi aýyrmazdan öňinçä, böwrek ellenende metastazlaryň ýaýramazlygy üçin, onuň gan damarlaryny daňmaga çalyşmaly. Şu maksat üçin hem-de böwregiň ölçeglerini kiçeltmek üçin, soňky wagtlarda operasiýadan öň böwregiň arteriýasynyň okklýuziýasyny (dykmaklygy) ýerine ýetirýärler. Häzirki wagtda böwregiň howply çişini bejermekde nefrektomiýa operasiýasyna bolan görkezmeleri has giňeldiler.

Beýleki agzalarda metastazlar bar wagtynda-da bu operasiýany geçirmäge çalyşmaly. Sebäbi ýokarda belläp geçişimiz ýaly, operasiýadan soň käbir metastazlaryň öz-özünden ýitip gitmegi mümkin ýa-da olary hem operasiýa etmek arkaly kesip aýryp bolýar (bir öýkeni ýa-da onuň bir bölegini kesip aýyrmak, bagryň rezeksiýasy – onuň metastaz bar ýerini kesip aýyrmak). Böwregiň howply çişiniň goňşy

agzalara ösmegi hem operasiýa etmäge garşylyk bolup bilmez. Bu ýagdaýda böwrek bilen bilelikde ol agzalaryň hem bir bölegini kesip aýryp bolýar (içegäniň, bagryň rezeksiýasy).

Böwregiň adenokarsinomasy radiorezistent (şöhle bejergisine durnukly) çiş hasap edilýär we şonuň üçin bu ýagdaýda şöhle bejergisi giň ulanylmaýar.

Howply çişe garşy geçirilýän himiobejerginiň hem böwregiň howply täze döremesinde ähmiýeti az. Sebäbi bu çişň hem-de onuň metastazlarynyň himiopreparatlara bolan duýujlygy pes.

Ikitaraplaýyn howply çişlerde iki böwregiň hem rezeksiýasyny ýa-da bir böwregi kesip aýryp, beýleki böwregiň rezeksiýasyny ýerine ýetirip bolýar. Kāwagtlarda iki böwregi hem kesip aýryp, soňra gemodializ we böwregiň transplantasiýasyny ýerine ýetirmek mümkinçiligi hem bar.

Ýeke böwregiň howply çişinde onuň rezeksiýasy ýa-da nefrektomiýa operasiýasy ýerine ýetirilip, onuň soňundan gemodializ we transplantasiýa geçirilip bilner.

Çaklama

Bejerilmedik nāsaglar agyr çiş zāherlenmesinden, kaheksiýadan, ganazlykdan ölýärler.

Geçirilen operasiýalaryň netijeliligi howply täze döremäniň de-rejesine baglylykda bolup durýar. Iň erbet netijeler böwregiň howply çişiniň gan damarlaryna ösen görnüşinde we dürli agzalarda metastaz dörände bolýar. Nāsagyň ýaşı näçe uly bolsa, bejerginiň netijesi şonça gowy bolýar.

WILMSIŇ HOWPLY ÇIŞI (NEFROBLASTOMA, BÖWREGIŇ EMBRIONAL ADENOKARSINOMASY)

Nefroblastoma çagalarda iň köp duş gelýän howply täze döremeleriň biridir. Ol böwregiň çişleriniň 95%-ini tutýar. 1898-nji ýylda M. Wilms ilkinji bolup çagalarda duş gelýän täze döremeleriň barlagyny geçirdi we nefroblastomany aýratyn çiş hökmünde häsiýetlendirdi. Şol wagtdan bāri bu täze döremäni Wilmsiň çiši diýip atlandyrýarlar. Bu çiş çagalarda, köplenç, 2-5 ýaş aralygynda döreýär. Gyzlaryň we oglanlaryň arasynda ýygylgy boýunça deň duş gelýär.

Sebäpleri

Wilmsiň çişiniň döremeginiň böwregiň embriogeneziň bozulmagy bilen baglylygy anyklanyldy. Bu keseliň patogeneziňde esasy orny gen bozulmalary tutýar. Beýleki peşew-jyns agzalarynyň anormaliýalary bilen utgaşyp gelmegi ony subut edýär. Seýrek ýagdaýda Wilmsiň çiş ulularda hem duş gelýär – böwregiň täze döremeleriniň 0,9%-ini tutýar.

Toparlara bölünişi. Wilmsiň çişiniň derejeler boýunça toparlara bölünişi häzirki wagtda kabul edilen halkara standarty diýlip hasap edilýär.

I dereje – çiş böwregiň çäginde çykmaýar. Metastazlar ýok.

II dereje – çiş böwregiň çäginde çykýar, ýöne böwrek hereketli bolup galýar. Böwregi doly (radikal) kesip aýyrmaga mümkinçilik bar. Bu derejede çiş böwregiň süýümlü örtüğinden geçip, onuň ýanyndaky öýjüklige ösüp biler ýa-da böwregiň gan damarlarynda çiş tromblary bolup biler.

III dereje – II derejedäki alamatlardan başga-da, parakawal we paraaortal limfa düwünlerinde metastazlar bolup biler.

IV dereje – bedeniň beýleki agzalarynda metastazlar ýüze çykarylýar.

Alamatlary

Wilmsiň çişiniň irki döwürlerinde oňa degişli alamatlar az bolýar: çagalarda ýarawsyzlyk, gowşaklyk, reňkiniň öçükligi, işdäsiň kemelmegi, horlanmak, gyzygynynyň az-kem ýokary galmagy (subfebrilitet) ýaly umumy alamatlaryň bolmagy mümkin. Bu alamatlaryň mahsus alamatlar däldegi üçin, bu keseli, köplenç, çişni ölçegleriniň gaty ulalan derejesinde anyklaýarlar. Adatça, çiş duýdamsyz ýagdaýda, çagany suwa düşünde ýa-da lukman tarapyndan seredilende ýüze çykarýarlar. Ol hereketli, agyrsyz bolmagy mümkin, üsti tekiz, käbir ýagdaýda üsti бүдүр-сүдүр, köplenç, gaty, seýrek ýagdaýda maýyşgak bolýar. Kāwagt çiş gaty ulalan bolup, garnyň görnüşini üýtgedýär – asimetriýa dördýär.

Agyry bu kesel üçin mahsus däl. Ol, köplenç, çiş örän ulalan ýagdaýynda dörýär. Agyry ulalan böwregiň goňşy agzalary gysmagy ýa-da olara ösmegi netijesinde dörýär.

Käbir ýagdaýlarda gematuriýa, anemiýa, arterial gipertenziýa bolmagy mümkin. Makrogematuriýa 10-12% näsaglarda bolýar. Egerde çişň bardasynyň bitewiligi bozulmadyk bolsa, gematuriýa bolmaýar. Makrogematuriýadan soň agyry (kähalatlar da sanjy görnüşli) peýda bolup biler. Aşaky gowaň wenanyň çiş bilen gysylmagy assite, näsagyň aýaklarynyň çişmegine getirýär. Bu ýagdaýlarda warikoseläniň döremegi mümkin.

Eýýäm irki derejelerde Wilmsiň çiş metastaz berip biler. Metastazlar ganyň hem-de limfanyň üsti bilen ýaýraýarlar. Olar ilki bilen garnyň yzndaky giňişlikde döräp, soňra beýleki agzalara: öýkene, bagra, kelle beýnisine, süňklere hem-de garşydaky böwrege ýaýraýarlar.

Anyklanylyşy

Näsag çaga seredilende onuň garnynyň asimetriýasy, garnyň aşak böleginde deri asty wena gan damarlarynyň peýda bolmagy, skolioz, warikosele ýaly alamatlar ýüze çykarylyp bilner. Çaganyň garnynyň palpasiýasyny ony dik durzup, arkasyna we gapdal ýatyryp ýerine ýetirmeli. Bu ýagdaýlarda ulalan böwregi elläp, duýup bolýar.

Barlaghana barlaglary geçirilende proteinuriýa, eritrosituriýa, ikilenji ýokanç bar bolsa – leýkosituriýa, eritrositleriň çöküş tizliginiň ulalmagy ýaly üýtgemeleri ýüze çykaryp bolýar.

Bu keseliň anyklanylyşynda esasy orny rentgen barlaglary tutýar. Umumy urografiýada garnyň agzalaryny gysýan we süýşürýän uly täze döremäniň bardygyny kesgitläp bolýar. Bil muskulynyň gyrasy aýdyň däl ýa-da görünmeýär.

Ekskretor urografiýada böwregiň ýargagynyň we çanajyklarynyň şekiliniň üýtgemegini (deformasiýasyny), onuň işleýişiniň bozulmagyny anyklap bolýar. Ultrases barlagy we kompýuter tomografiýa usullary keseli anyklamakda we beýleki meňzeş keseller bilen seljerme anyklanylyşyny geçirmekde gymmatly maglumatlary berýär.

Wilmsiň çişini, köplenç, gidronefrozd, polikistozdan, böwregiň karbunkulyndan tapawutlandyrmaly bolýar.

Gidronefrozd böwregiň ýargagynyň we çanajyklarynyň uly derejedäki giňelmegi ekskretor urografiýa geçirilende ýüze çykarylýar. Wilmsiň çişinde bolsa, köplenç, olaryň şekiliniň üýtgemegi (böwregiň ýargagynyň gysylmagy, çanajyklaryň arasynyň açylmagy) bolup geçýär.

Polikistoz – ikitaraplaýyn kesel, ekskretor urogrammada böwrek boşlugynyň «möý» şekilli giňelmegi – bu kesele mahsus bolan rentgen alamatyny görüp bolýar. Ultrases barlagy bilen keseli anyklaýarlar.

Böwregiň karbunkuly duýdansyz başlanýar. Ýokary gyzgynlyk, böwrek ellenip göründe güýçli agyrynyň döremegi, rentgen suratda böwregiň işleýşiniň bozulmagy (işlemeýän böwrek) ýaly alamatlar bu keseli Wilmsiň çişinden tapawutlandyrmaga kömek edýär.

Bejerilişi

Iň gowy netijäni toplumlaýyn bejergi geçirilende alyp bolýar (operasiýa, şöhle bejergisi we himiobejergi). Nefrektomiýa operasiýasyny ulularyňkydan tapawutlylykda, köplenç, laparotomiýa kesiminiň üsti bilen geçirýärler. Bu usul uly ölçegli çiş tehniki taýdan kynçylyksyz aýyrmaga mümkinçilik berýär. Nefrektomiýa bilen bir wagtda, başga agzalarda ýeke-täk metastazlar bolan ýagdaýda, olary hem aýyrýarlar (lobektomiýa, bagryň rezeksiýasy).

Wilmsiň çişiniň radiobejergä (şöhle bejergisine) duýujylygy güýçli hasap edilýär. Şonuň üçin bu keseli bejermekde radiobejergi uly orun tutýar. Bu bejergi operasiýadan öň ýa-da soň hem-de operasiýa mümkin däl bolsa, özbaşdak bejeriş usuly hökmünde ulanylyp bilner.

Dermanlar (sitostatikler) bilen bejermek usuly (himiobejergi) hem, radiobejergi ýaly, operasiýadan öň ýa-da soň hem-de özbaşdak bejergi hökmünde (operasiýa etmek giç bolsa, keseliň soňky derejelerinde) ulanylýar.

Himiobejerginiň zäherleýji täsirini azaltmak üçin ony radiobejergi bilen bilelikde geçirmeklik maslahat berilmeyär.

Bejerilenden soňra keseliň çaklamasy Wilmsiň çişiniň gistologik görnüşine, onuň derejesine hem-de näsagyň ýaşyna baglydyr. Çaganyň ýaşı näçe kiçi bolsa, keseliň çaklamasy şonça-da gowy bolýar. Uly çagalarda 5 ýyldan soň 30-50% näsag ýaşayan bolsa, bir ýaşa çenli çagalarda bu görterim 80-90-a ýetýär. 4 ýyldan soň çişini I derejesinde – 92% näsaglar ölmän galýarlar, II derejede – 88%, III derejede – 79%. 14-20% näsaglarda bu keseliň gaýtalanmasy (residiwi) bolup bilýär. Wilmsiň çişiniň residiw berende onuň çaklamasy erbetleşýär – 2 ýyldan soň ölmän galan näsag çagalaryň sany 43%-den geçmeýär.

BÖWREGİŇ ÝARGAGYNYŇ WE PEŞEWAKARYŇ TÄZE DÖREMELERI

Böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň täze döremeleri seýrek duş gelip, olar ähli onkourologik keselleriň 3%-ine golaýyny düzýär. Näsaglaryň aglabasynyň ýaşy 40-dan 70-e çenli. Böwregiň ýargagynyň çişleri onuň parenhimasynyň çişlerine garanyňda seýrek duş gelýär. Peşewakaryň täze döremeleri has seýrek hasaba alynýar. Erkek adamlar aýallara görä 3-5 esse köp keselleýär.

Peşewakarlarda howply çişň bolmagy peşew haltada täze döremäniň emele gelmek howpuny artdyrýar. Täze döreme peşewakaryň, köplenç, aşaky böleginde döreýär.

Ýokarky peşew ýollarynyň nemli bardasynyň öýjükleri peşewdäki himiki kanserogenlere (howply çişleriň döremegine getirýän himiki maddalara) örän duýgur. Käbir himiki maddalar (benzidin, β-naftilamin, aminobifenil, nitrobifenil we başg.) uroteliýiň (peşew ýollarynyň nemli bardasynyň epitelial öýjükleri) giperplaziýasyna (köpelmegine) getirýärler.

Bu täze döremeleriň patogenezinde çilimiň zyýany örän uludyr. Käbir alymlaryň maglumatlaryna görä, ýokarky peşew ýollarynda täze döreme bolan näsaglaryň 70%-i çilim çekýän ekenler. Çilim näçe köp çekilse we näsag näçe köp wagtlap çilim çekýän bolsa, şonça-da bu täze döremeler köp duş gelýär. Bu ýagdaý çilim çekýän adamlaryň peşewinde güýçli kanserogen bolan triptofanyň önümleriniň bolmagy bilen düşündirilýär. Böwregiň ýargagynda köp wagtyň dowamynda daşyň durmagy ol ýerde täze döremäniň ösmeginiň howpuny güýçlendirýär.

Ýokarky peşew ýollarynda howply çişleriň döremeginiň başga-da sebäpleri köp. Bolgariýa we Ýugoslawiýa ýurtlarynda böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň täze döremeleriniň köp duş gelmegi (ol ýurtlarda bu täze döremeler böwregiň howply çişleriniň 3/4 bölegini düzýär), ol ýurtlaryň «Balkan nefropatiýasy» üçin endemik ojakdygy bilen düşündirilýär. Bu täze döremeleriň arterial gipertenziýaly näsaglarda has ýygý duş gelýändigini hem anyklanyldy.

Böwregiň ýargagynyň täze döremeleriniň patogenezinde peşewiň ol ýerde saklanmagynyň ähmiýeti uly. Şonuň üçin peşewiň has köp saklanýan ýeri bolan peşew haltada, böwregiň ýargagyna garanyňda,

täze döremelerin has köp duş gelyändigigi belli. Peşewakarlarda, adatça, peşewiň saklanmaýanlygy üçin, bu agzanyň ilkinji täze döremesi has hem seýrek duş gelyär.

Böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň täze döremeleriniň ýene-de bir aýratynlygy – olaryň howpsuz çişleriniň, köplenç, howply çişe öwrülmegidir. Ikinjiden, olaryň nemli bardanyň aşagyndaky gatlak bilen ýokardan aşak, peşewiň akymynyň ugruna ýaýramagydyr (implantasion metastazlar). Bu agzalaryň howply çişleri bedeniň beýleki agzalaryna seýrek metastaz berýärler.

Toparlara bölünişi. Böwregiň ýargagynyň täze döremeleriniň ilkinji we ikilenji görnüşleri tapawutlanýarlar. Ilkinji görnüşü gös-göni ýokarky peşew ýollarynyň özünde döreýän täze döremeler, ikilenji görnüşü – beýleki agzalaryň täze döremeleriniň metastazlary. Howply täze döremelerin ikilenji görnüşü seýrek duş gelyär.

Mundan başga-da täze döremeler howpsuz we howply bolup bilerler. Howpsuz täze döremeler seýrek duş gelyärler we olar, köplenç, soňluk bilen howply täze döremelere öwrülýärler.

Böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň, esasan, epitelial (uroteliýden çykýan) täze döremeleri duş gelyär. Mezenhimial dokumalardan dörän täze döremeler seýrek duş gelyär.

Gistologik gurluşy boýunça epitelial täze döremelerin şu aşakdaky görnüşleri tapawutlandyrylýar. Howpsuz täze döremelerden, köplenç, papilloma, howply täze döremelerden – geçiş öýjükli rak, ýasy öýjükli rak we adenokarsinoma duş gelyär. Iň köp duş gelyäni – geçiş öýjükli rak – hemme täze döremelerin 92-99%-ini düzýär.

Alamatlary

Böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň täze döremeleriniň iň ýygy duş gelyän alamaty – gematuriýa – 70-95% näsaglarda duş gelyär. Ýygylygy boýunça ikinji ýerde bil bölegindäki agyry durýar – 20-50% näsaglarda. Kütäk agyry täze döreme bilen baglanyşykly, peşewiň akmasynyň bozulmagy netijesinde döreýär. Sanjy görnüşli ýiti agyry, adatça, gematuriýadan soň peşewakaryň gan lagtalary bilen dykylmagy zerarly döreýär. Howply täze döremäniň soňky derejelerinde (10-20% näsaglarda) elläp duýup bolýan çiş tapyp bolýar (gaty ullağan howply çiş ýa-da ikilenji dörän gidronefroz bolan ýagdaýda).

Kähalatlarda ýokarky peşew ýollarynyň täze döremelerinde di-zuriýa (buşukmanyň bozulmasynyň dürli görnüşleri), umumy alamat-lar – näsagyň işdäsiniň kemelmegi, horlanmagy, subfebrilitet (näsa-gyň gyzgynynyň az-kem galmagy) ýaly alamatlar bolup biler.

Anyklanylyşy

Barlaghana barlaglary geçirilende proteinuriýany, eritrositu-riýany, ikilenji ýokanç goşulanda – leýkosituriýany, bakteriuriýany ýüze çykarmak mümkin.

Näsaga seredilende palpasiýa usulyny ulanyp, garynda, bil bölek-de ullakan çiş tapyp bolýar. Bówregiň ýargagynyň we peşewakaryň täze döremelerini anyklamakda sistoskopiýa usuly gymmatly maglu-matlary berip biler. Makrogematuriýa wagtynda edilen sistoskopiýa haýsy tarapdan ganakmanyň bolýandygyny görkezýär. Peşewakaryň aşaky böleginiň täze döremesinde şol tarapdaky peşewakaryň açylýan ýerinden kähalatlarda çişň bir bölejiginiň çykyp durandygyny görüp bolýar. Kāwagtlar ýokarky peşew ýollarynyň çişiniň peşew haltadaky implantasion metastazlaryny (peşewakaryň peşew halta açylýan ýeri-niň töwereginde) ýüze çykarmak mümkin.

Değişli peşewakar kateterlenende peşewakaryň çişine mahsus bolan bir alamaty ýüze çykaryp bolýar. Kateteriň uýy çişň deňinden geçen wagty kateter boýunça gan çykyp başlaýar, soňra ol ýokary ge-çirilende arassa peşew gelip başlaýar (Şewassýunyň alamaty).

Gurallar arkaly barlagdan soň geçirilen peşewiň sitologik barla-gynda çiş öýjüklerini görüp bolmagy mümkin. Keseli anyklamakda esasy orun rentgen barlag usullaryna degişlidir. Ekskretor urogra-fiýada bówregiň ýargagynda çişň duran ýerinde kontrast maddanyň bolmazlygy ol ýerde çişň bardygyny aňladýar. Kontrast madda bilen doldurylmadyk ýeriň gyalary aýdyň däl. Peşewakaryň çişinde onuň durýan ýerinden ýokarky böleginiň we bówregiň ýargagynyň giňel-megi ýüze çykarylýar.

Şu maglumaty retrograd ureteropiýelografiýa usuly ulanylanda hem alyp bolýar. Emma peşewakaryň kateterlenmesi geçirilende ka-teteriň çişe şikes ýetirmeginiň mümkindigini göz önünde tutup, bu usuly mümkin boldugyça az ulanýarlar.

Ýokarky peşew ýollarynyň täze döremesini takykklamakda ultra-ses barlagy we kompýuter tomografiýa giňden ulanylýar.

Köplenç ýagdaýda, böwregiň ýargagynyň täze döremesini onuň rentgen negatiw (urat) daşyndan tapawutlandyrmaly bolýar. Emma böwregiň ýargagynyň urat daşynda onuň içindäki kontrast madda bilen doldurylmadyk ýeriň gyalary aýk aýdyň we onuň töwereginde kontrast maddanyň çyzmygy bolýar.

Çiş bolan ýagdaýda böwregiň ýargagynyň içindäki kontrast madda bilen doldurylmadyk ýeriň gyalary aýdyň däl, kontrast maddanyň çyzmygy ony töwereklemän, çişň ösýän ýerinde görünmeýär. Kompýuter tomografiýa we ultrases barlagy daşy aýk ýüze çykarýar.

Bejerilişi

Böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň täze döremeleriniň ýeke-täk düýpli bejergisi operasiýa usulydyr. Böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň ýokarky böleginiň çişinde operasiýa wagtynda böwregi, peşewakary we onuň peşew halta açylan ýerini hem kesip aýyrýarlar (total nefroureterektomiýa we peşew haltanyň rezeksiýasy). Ýokarda görkezilişi ýaly, böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň howply çişiniň aşaklygyna, peşew halta implantasion ýaýramak mümkinçiligini göz önünde tutup, şeýle giňişleýin operasiýany ýerine ýetirmek zerurlygy ýüze çykýar.

Peşewakaryň aşaky böleginiň çişinde çişň aşakdan ýokary ýaýrap bilmeýänligi üçin, agzasaklaýjy operasiýany ýerine ýetirmek mümkinçiligi döreyär. Peşewakaryň we peşew haltanyň rezeksiýasyny ýerine ýetirýärler. Soňra dürli usullar bilen peşewakary peşew halta birikdirýärler.

Radiobejergi (şöhle bejergisi), bu täze döremeleriň oňa durnuklylygy sebäpli giňden ulanylmaýar. Käbir alymlar radiobejergiden soň täze döremäniň gaýtalanmasynyň azalýandygyny belleýärler. Käbir ýagdaýlarda (operasiýadan soň, çişň gaýtalanmazlygynyň önüni almak üçin hem-de onuň gaýtalanman ýagdaýynda) belli bir netije bilen himiobejergi ulanylýar. Bu bejerginiň geçirilmegi operasiýanyň netijesini gowulandyryp biler.

Ýokarky peşew ýollarynyň täze döremeleri boýunça bejergi alan näsaglaryň 5 ýyldan soň 60-65%-i ölmän galýar. Peşew haltanyň giçki implantasion metastazlarynyň döremeginiň mümkinçiligini göz önünde tutup, operasiýa geçirilenden soň, hökmany suratda, näsaglara yzygiderli (her ýylda 2 gezek) sistoskopiýa we ultrases barlagyny geçirip durmaly.

PEŞEW HALTANYŇ TÄZE DÖREMELERI

Peşew haltanyň täze döremeleri hemme täze döremeleriň 4%-ini tutýar. Erkek adamlarda aýallara garanyňda has köp hasaba alynýar (4:1 gatnaşykda). Esasan, 60 ýaşdan ýokary ýaşly adamlarda duş gelýär. Täze döremeler peşew haltanyň hemme böleginde ýerleşip bilerler, emma has ýygy ýerleşýän ýeri – Lýetonyň üçburçlugy we onuň töweregi. Peşew haltanyň täze döremeleri, köplenç (95%), uroteliýden (peşew haltanyň içki diwaryny örtýän geçiş epiteliýden) ösýärler. Peşew haltanyň täze döremeleriniň erkek adamlarda has ýygy duş gelmegini peşew haltada peşewiň uzak saklanmagynyň we kanserogen maddalaryň ýygy täsiriniň netijesi bilen düşündirýärler.

Dünýä boýunça soňky wagtlarda peşew haltanyň täze döremeleriniň ýygylgynyň köpeliändigini belleýärler.

Sebäpleri

Peşew haltanyň täze döremeleriniň sebäpleri doly öwrenilmedik, ýöne käbir ýagdaýlaryň bu çişleriň döremegine edýän täsiri anyklanyldy. Mysal üçin, anilin reňklerini öndürýän kärhanalarda işleýän işçilerde peşew haltanyň täze döremeleri has ýygy duş gelýär. Adamyň bedenine ýymit bilen, öýkeniň we deriniň üsti bilen girýän käbir kanserogen maddalaryň peşewde bolup, olaryň peşew haltada dürli sebäplere görä kadadan köp saklanmagynyň we uzak wagtyň dowamynda peşew haltanyň nemli bardasyna täsir etmeginiň ähmiýeti uludyr. Peşewiň turşulygynyň hem täsiri bar. Eger-de peşewiň PH-y aşgar görnüşinde bolsa, onda kanserogenleriň mukdary köp bolýar.

Köp alymlaryň tassyklamagyna görä, peşew haltanyň çişleriniň döremeginde peşewiň peşew haltada saklanmagynyň uly täsiri bar. Erkek adamlarda aýallara garanyňda peşew haltanyň täze döremeleriniň has köp duş gelmegi, olaryň içinde-de uly ýaşly erkek adamlarda çişleriň ýygylgynyň ýokarlanmagy, esasan, peşewiň peşew haltada saklanmagy bilen düşündirilýär.

Peşew haltanyň täze döremeleri bilen kesellän näsaglaryň içinde çilim çekýänleriň has köp bolmagy, çilim çekmek bilen bu täze döremeleriň arabaglanyşygynyň bardygyny tassyklaýar.

Olardan başga-da peşew haltanyň ragynyň döremeginde käbir derman serişdeleriniň uzak wagtlap ulanylmagynyň (düzümünde fe-

nasetin saklaýan analgetikler, siklofosfamid), radiasiýanyň, şistosomatozyň täsiriniň barlygy bellegenýär.

Toparlara bölünişi. Peşew haltanyň täze döremeleri ilkinji hem-de ikilenji bolup biler. Ikilenji görnüşinde goňşy agzalaryň täze döremeleriniň peşew halta ösmegi bolup geçýär. Ýene-de, epitelial (peşew haltanyň nemli bardasyny örtýän öýjüklerden – uroteliýden ösýän) we epitelial däl (peşew haltanyň diwarynyň beýleki dokumalaryndan ösýän) täze döremeler tapawutlandyrylýar.

Epitelial däl howpsuz täze döremeler (fibroma, mioma, gemangioma, fibromiksoma) örän seýrek duş gelýärler. Has ýygyrak, olaryň howply çiş – sarkoma duş gelýär. Peşew haltanyň täze döremeleriniň iň köp duş gelýäni epitelial çişler. Papilloma – epitelial çiş, howpsuz hasap edilýän hem bolsa, ol, köplenç halatda, soňra howply çişe öwrülýär. Papillomanyň özi üpürjikli, inçejik aýajygy bolan çiş. Onuň aýajygynyň töweregindäki nemli barda üýtgededik. Olar bir we köpsanly bolup bilerler.

Gistologik gurluşy boýunça peşew haltanyň howply täze döremeleri şu aşakdaky görnüşde bolup bilerler: geçiş öýjükli rak, ýasy öýjükli rak, mäs gurluşly rak (adenokarsinoma), solid gurluşly rak (endofit ösüş berýän rak).

Bu täze döremeleriň toparlara bölünişiniň Halkara raga garşy birleşigi tarapyndan hödürlenlen görnüşi üç taraplaýyn maglumaty özünde jemleýär. Täze döremäniň derejesi – T (tumor, T1, T2, T3, T4), agzanyň ýanyndaky (regionar) limfa düwünlerindäki metastazlar – N (noduli limfatici) we beýleki aralykdaky agzalarda metastazlaryň döremegi – M (metastazes) harplary bilen bellenilýär. Metastazlar ýok bolsa O (No, Mo), bar bolan ýagdaýlarda – mysal üçin, 1,2,3,4 (N1, M1, N2, M2) we ş.m. sanlar bilen bellenilýär.

T1 – täze döreme peşew haltanyň nemli bardasynda we onuň aşagyndaky birleşdiriji dokumada ýerleşýär;

T2 – çiş agzanyň muskul gatlagynyň çuň bolmadyk bölegini öz içine alýar;

T3 – muskul gatlagy doly zeperleýär;

T4 – çiş peşew haltanyň diwaryndan çykyp, onuň ýanyndaky öýjüklige we goňşy agzalara ösýär.

Alamatlary

Peşew haltanyň täze döremesiniň dürli alamatlary bolup biler: gematuriýa, dizuriýa, bil bölekdäki we gasykdaky agyry, gowşaklyk, horlanmak, näsagyň işdäsinin kemelmegi, gyzgynynyň ýokary galmagy, agzynyň guramagy, suwsamagy, ýiti peşew saklanmasy we başgalar. Olardan iň ýygy duş gelýäni – gematuriýa we dizuriýa.

Gematuriýa näsaglaryň 60-80%-inde duş gelýär we bu keselde, köplenç halatda, total (bölünip çykýan peşewiň hemme böleginiň ganly bolmagy) görnüşde bolýar. Eger-de çişden ganakma näsag buşugan wagtynda dörese (köplenç, çiş Lýetonyň üçburçlugynda ýa-da peşew haltanyň boýunjygynda ýerleşende), ol terminal (peşewiň diňe soňky böleginiň ganly bolmagy) görnüşinde bolýar. Gematuriýa gysga wagtlaýyn ýa-da birnäçe wagtlap dowam edip biler. Bir gezek bolup, derrew aýrylyp, soňra uzak wagtlap (birnäçe aý ýa-da ýyl) bolman hem biler. Keseliň ötüşen ýagdaýlarynda ol durnukly, aýrylmaýan görnüşde bolýar.

Gematuriýanyň güýçlüligi dürli-dürli bolýar: çala gülgün reňkden goýy gyzyr reňkli peşewe çenli. Soňky ýagdaýda, köplenç, peşewde her dürli görnüşde gan lagtalary bolup biler. Has güýçli gematuriýa bolanda käwagt gan lagtalary peşew haltany dolduryp, näsagyň buşukmasyny kynlaşdyryp ýa-da ýiti peşew saklanmasyna getirip biler (peşew haltanyň tamponadasy).

Gematuriýanyň agyryсыz bolmagy mümkin, ýöne, köplenç, ol dizuriýa bilen utgaşyp gelýär. Dizuriýa alamaty peşew haltanyň täze döremesiniň onuň boýunjygynda ýerleşmegi, çişin dargamagy, infiltrasiýa görnüşde ösmegi, peşew haltanyň alawlamasynyň goşulmagy bilen bagly bolup durýar. Näsagyň buşukmasy ýygylaşýar, buşugan wagty agyry döreýär. Ýokanjyň goşulmagy, çişin dargamasy bilen baglylykda peşew iriňli bolýar, onuň turşulygy aşgar görnüşine geçýär, porsy sýs bolýar, düzüminde fosfat duzlary peýda bolýar.

Kähalatlar, esasan, täze döremäniň peşew haltanyň infiltrasiýasy bilen geçýän görnüşlerinde, çişin peşew haltanyň ýanyndaky öýjüklige, goňşy agzalara ösmegi netijesinde, agyry diňe bir näsag buşugan wagty däl, eýsem beýleki wagtlarda buşukmak bilen bagly bolman hem bolup biler. Täze döremäniň goňşy agzalara ösme-

gi we soňluk bilen dargamagy netijesinde peşew halta bilen göni içegäniň arasynda ýa-da peşew halta bilen aýallyk jyns agzasynyň arasynda deşik (fistula) emele gelmegi mümkin. Çiş, esasan hem onuň infiltrasiýa bilen geçýän görnüşi, peşewakarlaryň açylýan ýerlerini gysyp, gidronefrozyň, piýelonefritiň döremegi netijesinde, bil bölekde agyry berip we böwrek ýetmezçiliginiň döremegine getirip biler.

Uly ýaşly erkek adamlarda peşew haltanyň täze döremesi, köplenç, erkeklik jyns mäsiniň adenomasy bilen utgaşyp gelýär. Bu iki keseliň bir-biri bilen arabaglanyşygynyň bolmagynyň mümkindigini köp alymlar tassyklaýarlar. Bu arabaglanyşygy prostatanyň adenomasynyda bolan dowamly peşew saklanmasynyň netijesinde peşewdäki kanserogenleriň peşew haltanyň nemli bardasyna uzak wagtyň dowamynda täsir etmegi bilen düşündirýärler.

Anyklanylyşy

Peşew haltanyň täze döremelerini anyklamak üçin toplumlaýyn urologik barlag geçirilmelidir. Bu barlag näsagyň arz-şikaýatyny, anamnezini, peşew haltanyň palpasiýasyny, peşewiň sitologik barlagyny, rentgen barlag usullaryny (ekskretor urografiýa, retrograd sistografiýa), kompýuter tomografiýa we ultrases barlagyny, sistoskopiýany (çişiň biopsiýasyny geçirmek bilen) öz içine alýar.

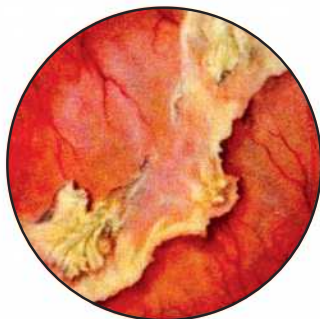
Palpasiýa. Peşew haltanyň bimanual palpasiýasy möhüm maglumatlary berip biler. Ony bimanual (iki el bilen), bir eliniň garmyň aşak böleginde goýup, beýleki eliniň bilen göni içegäniň üsti bilen (erkeklerde) ýa-da aýallyk jyns agzasynyň üsti bilen, näsagy arkanlygyna ýatyryp, peşew haltanyň boş ýagdaýynda amala aşyrýarlar. Şeýle usul bilen palpasiýa edilende kähalatlarda peşew haltanyň gaty infiltratyny, onuň kiçi çanaklygyň dokumalaryna, goňşy agzalara (göni içege, prostata, aýallyk jyns agzasy, ýatgy, çanaklygyň süňkleri) ýaýraýşyny kesgitläp bolýar.

Çişiň ölçegleri uly bolmadyk ýagdaýda we onuň peşew haltanyň boýunjygynda, Lýetonyň üçburçlugynda ýerleşen wagtynda peşew haltanyň bimanual palpasiýasy hiç hili maglumat bermeyär.

Peşewiň çökündisiniň sitologik barlagy geçirilende kähalatlar-da çiş öýjüklerini, çiş dokumalarynyň käbir böleklerini tapyp bolýar.

Sistoskopiýa. Bu endoskopik usul peşew haltanyň täze döremelerini anyklamakda kesgitleýji orny tutýar. Bu usulyň kömegi bilen täze döremäni görüp bolýar, onuň ýerleşen ýerini, ölçeglerini, daşky görnüşini, sanyny anyklap bolýar.

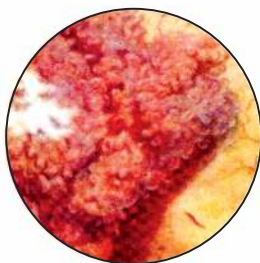
Çişň töweregindäki nemli bardanyň ýagdaýyny, peşewakarlaryň açylýan ýerleriniň çişe bolan gatnaşygyny kesgitlep bolýar. Bu usulyň iň bir gymmatly mümkinçiligi – barlag geçirilen wagty çişň bir bölejigini, gistologik barlag geçirmek üçin kesip alyp bolýanlygydyr. Şonuň üçin peşew haltanyň täze döremesini anyklamakda, onuň beýleki keseller bilen seljerme anyklanylyşyny geçirmekde, bu usul esasy orny tutýar (*109-njy-112-nji suratlar*).

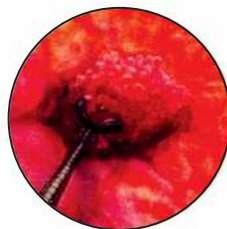
109-njy surat. Sistoskopiýa.
Peşew haltanyň leýkoplakiýasy

110-njy surat. Sistoskopiýa.
Peşew haltanyň papillomasy

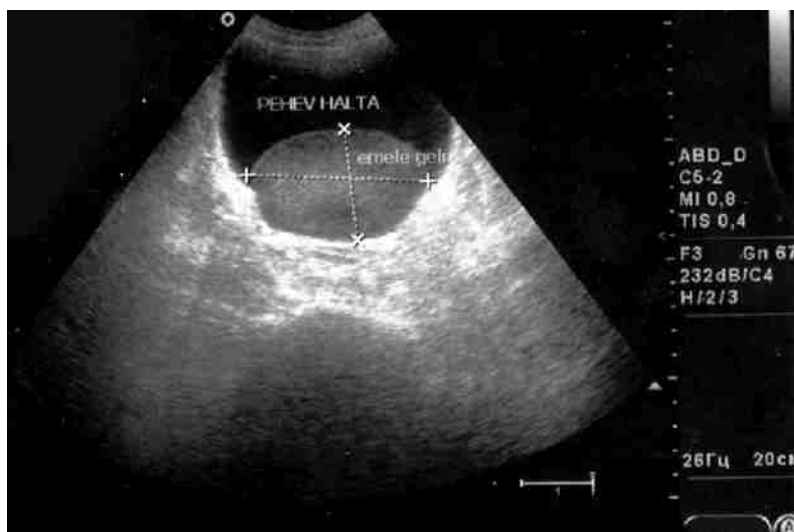

111-nji surat. Sistoskopiýa. Peşew haltanyň howply täze döremesi

112-nji surat. Sistoskopiýa. Peşew haltanyň täze döremesinden biopsiýa alnyşy

Peşew haltanyň täze döremelerini anyklamakda ultrases barlagy giňden ulanylýar. Bu barlagy peşew halta peşewden doly ýagdaýda (ýa-da ony öňünden suwuklyk bilen dolduryp) geçirýärler. Peşew haltanyň ultrases barlagy 80%-den gowrak näsaglarda çişini anyklap bilýär. Çişiniň özüni ýüze çykarmakdan başga, bu usulyň kömegi bilen, täze döremäniň goňşy agzalara bolan gatnaşygyny, regionar limfa düwünleriniň ýagdaýyny kesgitlep bolýar (113-nji surat).

113-nji surat. Ultrases barlagy. Peşew haltanyň täze döremesi

Rentgen barlag usullary peşew haltanyň çişlerini anyklamakda, onuň derejesini kesgitlemekde hem-de ýokarky peşew ýollarynyň ýagdaýyny kesgitlemekde gymmatly maglumatlary berýär.

Bu barlagy ekskretor urografiýadan başlaýarlar. Şeýlelikde, böwrekleriň işleýşini, ýokarky peşew ýollarynyň ýagdaýyny anyklap bolýar. Ekskretor urografiýanyň giçki suratlarynda miksion (aşak düşýän) sistogramma alynýar. Peşew haltanyň çişiniň ýerleşen ýerinde kontrast madda bilen doldurylmazlyk alamatyny görüp bolýar (114-nji surat).

Peşewakarlaryň peşew haltada açylýan ýerleri gysylanda ýokarky peşew ýollarynyň giňelendigi (ureterogidronefroz), böwregiň işleýşiniň bozulandygy ýüze çykarylýar.

114-nji surat. Ekskretor urografiýa, miksion sistografiýa. Peşew haltanyň täze döremesi sebäpli «doldurylma kemçiligi» alamaty

Käwagtlarda, miksion sistogrammany alyp bolmadyk wagtynda (böwregiň işleýşi bozulanda), retrograd sistografiýany ýerine ýetirýärler. Bu maksat üçin uretranyň üsti bilen peşew halta girizilen kateter boýunça kontrast madda goýberýärler. Bu ýagdaýda peşew haltadaky çişň alamatlary has aýdyň ýüze çykarylýar. Bu usulyň kömegi bilen, miksion sistogrammadaky ýaly, çişň ýerleşen ýeriniň kontrast madda bilen doldurylmazlyk alamatyny, ondan başga-da peşewakarlaryň açylýan ýerleriniň çiş bilen infiltrasiýasy netijesinde döreýän, peşew halta-peşewakar reflýuksyny (kontrast maddanyň peşew haltadan peşewakara akmagy) ýüze çykaryp bolýar.

Kähalatlarda, esasan, üpürjikli çişleri ýüze çykarmakda gowy maglumatlar berýän çökündili sistografiýa usulyny ulanýarlar. Kate-teriň üsti bilen peşew haltanyň içine ilki 50-100 ml 10-15%-li bariý sulfatynyň suspenziýasyny goýberýärler. Soňra näsaga 40-60 minutyň dowamynda, goýberilen suspenziýanyň çişň üpürjikleri bilen gowy birikmegi üçin, bedenini hereketlendirip, ýagdaýyny üýtgedip durmagyny teklip edýärler. Soňra peşew haltany kontrast maddadan

arassalamak üçin ony ýuwýarlar we kateteriň üsti bilen 100,0-150,0 kislorod goýberýärler. Bu ýagdaýda çiş bar ýerde, esasan, onuň üpürjiklerinde we olaryň arasynda bariý çökýär we saklanyp galýar, nemli bardanyň kadaly ýerinde bariý saklanmaýar. Netijede, täze döreme ýüze çykarylýar (115-nji surat).

115-nji surat. Çökündili retrograd sistografiýa. Peşew haltanyň köpsanly täze döremeleri

Kähalatlarda peşew haltanyň täze döremeleriniň seljeriş anyk-lamasyny geçirmek zerurlygy ýüze çykýar. Sistoskopiýa geçirilende täze döremäni ýadyňa salýan, kynlyk bilen tapawutlandyryp bolýan keseller – peşew haltanyň inçekeseli, merezýel keseli, dowamly alawlamasy, endometriozy, granulematoz sistit ýaly keseller, goňşy agzalaryň täze döremesiniň peşew halta ösmegi ýaly ýagdaýlar sel-jeriş anyklaýyş barlaglaryny geçirmekligi talap edýär. Bu ýagdaýlar-da möhüm maglumatlary biopsiýa usuly berip biler.

Bejerilişi

Peşew haltanyň täze döremeleriniň bejeriş usullaryny iki topara bölüp bolýar: operasiýa etmek usuly we konserwatiw usul (şöhle be-jergisi we dermanlar bilen bejermek).

Häzirki wagtda operatiw usullar bu keseli bejermekde esasy orny eýeleýär. Hemme hirurgik usullary 4 topara bölýärler:

- 1) Peşew haltanyň transuretral rezeksiýasy (TUR);
- 2) Peşew haltanyň açyk rezeksiýasy;

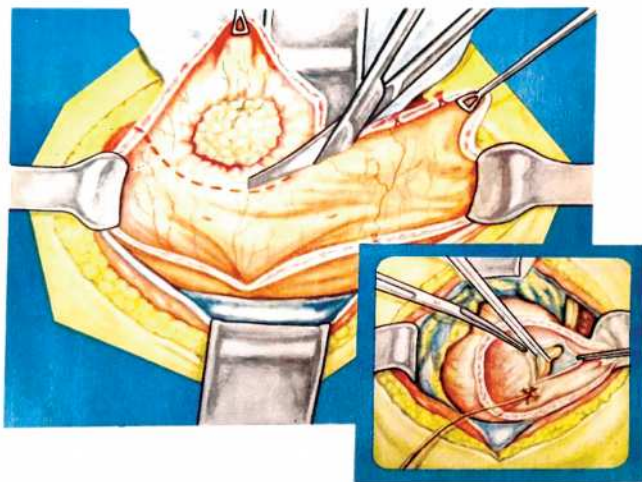
3) Sistektomiya (peşew haltany kesip aýyrmak);

4) Palliatiw operasiýalar (näsagyn diňe ýagdaýyny gowulaşdyrýan, düýpli bejergi hasaplanylmaýan operasiýalar).

Peşew haltanyň transuretral rezeksiýasy. Uretranyň üsti bilen peşew halta girizilýän ýörite endoskopik enjamyň (rezektoskop) kömegi bilen peşew haltanyň çişini aşadaky gatlaklary bilen bilelikde kadaly dokumalaryň çäginde kesip aýyrýarlar.

Bu usuly peşew haltanyň uly bolmadyk çişinde, onuň Lýetonyň üçburçlugynda, boýunjyk böleginde ýa-da boýunjyga ýakyn ýerlerde, peşewakarlaryň açylýan ýerlerine golaý bolmadyk ýerde ýerleşen çişlerde ulanyp bolýar. Bu endoskopik operasiýa açyk operasiýalara garanynda näsaglar tarapyndan ýeňil geçirilýär, şonuň üçin ony näsagyn umumy ýagdaýy boýunça beýleki operasiýalary geçirip bolmajak ýagdaýlarda hem geçirmek mümkinçiligi bar.

Peşew haltanyň açyk rezeksiýasy. Täze döremäni doly aýyrmaga we şol bir wagtyň özünde agzasaklaýjy operasiýany geçirmäge, peşew haltanyň işleýşini bozmazlyga çalyşmak onkourologiýanyň esasy ýörelgeleriniň biridir. Bu operasiýada peşew haltanyň çişini kadaly dokumalaryň çäginde çişň esasyndan 1,5-2,0 *sm* daşlykda, peşew haltanyň diwarynyň hemme gatlaklary bilen kesip aýyrýarlar (116-njy surat).

116-njy surat. Peşew haltanyň rezeksiýasy

Bu operasiýadan soň täze döremäniň gaýtadan döremek mümkinçiliginiň az daldigini hem-de transuretral rezeksiýa operasiýasynyň amaly urologiýa giňden ornaşdyrylýandygyny göz önünde tutup, soňky wagtlarda ýöriteleşdirilen urologiýa merkezlerinde peşew haltanyň täze döremelerinde düýpli bejergini TUR-yň kömegi bilen ýa-da sistektomiýa operasiýasyny ulanyp geçirýärler.

Sistektomiýa. Bu operasiýa peşew haltanyň ragynyň hakyky düýpli bejergisidir. Köplenç, ol çişniň T2 we T3 derejelerinde ýerine ýetirilýär. Sistektomiýa operasiýasyndan soň peşewi böwrekden kadaly akdyrmak meselesini dürli goşmaça operasiýalaryň kömegi bilen çözüýärler: 1) içegäniň bir böleginden täze peşew halta ýasap, peşewakarlary şoňa birikdirmek; 2) peşewakarlary içegä (köplenç, sigma görnüşli içegä) birikdirmek; 3) peşewakarlary derä çykarmak; 4) peşewi gös-göni böwreklerden drenaž bilen akdyrmak – ikitaraplaýyn nefrostomiýa. Sistektomiýa operasiýasyndan soň esasy gaýrüzülmeleriň biri – piýelonefrit. Onuň ýygy-ýygydan ýitileşmesi soňluk bilen böwrek ýetmezçiligine getirýär.

Palliativ operasiýalar. Peşew haltanyň ragy 12-15% näsaglarda T4 derejede, beýleki agzalarda metastaz döranden soň ýüze çykarylýar. Keseliň ötüşen görnüşlerinde ýüze çykarylmagy radikal operasiýanyň ýerine ýetirilmegine mümkinçilik bermeýär. Ýiti peşew saklanmasynda gaýragoýulmasyz episistostomiýa operasiýasyny geçirýärler. Peşewakarlaryň peşew halta açylýan ýerleri gysylanda, böwrekden, ýokarky peşew ýollaryndan peşew akma kynlaşanda, iriňli piýelonefrit, urosepsis ýaly gaýrüzülmeler bolan ýagdaýlarda, nefrostomiýa ýa-da ureterokutaneostomiýa (peşewakarlary derä çykarmak) operasiýalar ýerine ýetirilýär.

Güýçli, beýleki konserwatiw usullaryň kömegi bilen saklap bolmaýan ganakma bolan ýagdaýda, içki ýanbaş arteriýasyny (birini, kähalatlarda ikisini hem) daňýarlar.

Konserwatiw bejergi. Häzirki wagtda peşew haltanyň howply täze döremesiniň konserwatiw bejergisi özbaşdak ýa-da köplenç, operasiýa bilen bilelikde (operasiýadan öň ýa-da soň) geçirilýär.

Himiobejergi (dermanlar bilen bejermek). Bu usul peşew haltanyň ragyny bejermekde peýdasyz hasap edilýärdi. Emma soňky wagtlarda bu usul giňden ulanylyp başlanyldy. Dermanlar (siklofos-

fan, tiofosfamid, metotreksat, winblastin, adriamisin we başg.) peşew haltanyň içine, onuň arteriýa, wena, limfa damarlaryna, muskul içine goýberilip bilner. Düýpli bejerginiň geçirilmegine mümkinçiligiň bolmazlygy (peşew haltanyň köpsanly çişleri, näsagyň ýagdaýynyň agyr bolmagy), operasiýadan öň oňa taýýarlygyň we operasiýadan soň keseliň gaýtalanmasynyň önüni almaklygyň zerurlygy himiobejergä görkezme bolup hyzmat edýär.

Şöhle bejergisi. Özbaşdak bejergi hökmünde bu usul peşew haltanyň howply täze döremesinde seýrek ulanylýar. Bu bejergi operasiýadan öň ýa-da soň, dürli sebäplere görä operasiýany ýerine ýetirip bolmadyk ýagdaýda (çişi aýryp bolmajak ýagdaýda, operasiýa geçirmäge garşy görkezmeler bolanda – beýleki agzalarydaky metastazlar, howply çişň goňşy agzalara ösmegi) geçirilip bilner.

Operasiýadan öň geçirilen şöhle bejergisiniň çişň ölçeglerini kiçeldýändig, netijede, operasiýany ýeňilleşdirýändig, operasiýadan soň geçirilen bejerginiň keseliň gaýtalanmasyny azaldýandygy bellenen.

Bu bejergi kähallatlarda himiobejergi bilen bilelikde hem geçirilýär.

Immunbejergi. Soňky ýyllarda peşew haltanyň howply täze döremelerinde immunbejergi giňden ulanylýar. Bu maksat üçin, köplenç, BSŽ waksinasy, interferon ulanylýar. Bu serişdeleriň peşew haltanyň içine goýberilmeginiň keseliň gaýtalanmasynyň önüni almakda ähmiýetiniň bardygy anyklanyldy. Olaryň položitel täsiri bejerginiň dowamynda immunitetiň gowulaşmagy bilen düşündirilýär.

Peşew haltanyň howply täze döremesinde, esasan, TUR operasiýasy geçirilenden soň, BSŽ we interferon bilen bejerginiň geçirilmeginiň keseliň gaýtalanmasynyň önüni almakda uly ähmiýetini köp alymlar tassyklaýarlar.

Çaklama

Öz wagtynda, toplumlaýyn, düýpli bejergi geçirilende gowy netijä garaşyp bolýar. Geçirilen operasiýalardan soň keseliň gaýtalanmasynyň az bolmaýandygyny göz önünde tutup, näsaglara bütin ömrüniň dowamynda yzygiderli sistoskopiýa barlagyny geçirip durmaly: operasiýadan soň birinji ýylyň dowamynda her 3 aýdan, soňky 3 ýylyň dowamynda – her ýylda 2 gezek, soňra – ýylda 1 gezek.

ÝUMURTGAJYGYŇ TÄZE DÖREMELERI

Ýumurtgajygyň täze döremeleri hemme täze döremeleriň 1-2%-ini tutýar. Köplenç, 20-45 ýaş aralygyndaky adamlarda duş gelýär. Esasan, onuň howply çişleri duş gelýär.

Ýumurtgajygyň täze döremesiniň esasy sebäpleriniň biri hökmünde onuň anomaliýasy – kriptorhizm bellenen. Bu anomaliýada ýumurtganyň howply çişiniň döremeginiň mümkinçiligi 11-14 gezek artýar.

Häzirki wagtda bu keseliň döremeginde estrogenleriň ornuna uly üns berilýär. Eger göwreli aýal ilkinji 2 aýyň dowamynda estrogen ulanan bolsa, onda onuň oglunda ýumurtgajygyň täze döremesiniň emele gelmek howpy 2-5 esse köpeliýär.

Ýumurtgajygyň howply çişiniň bu agzanyň şikesiniň netijesinde döremeginiň mümkinligi hakynda hem maglumat bar.

Toparlara bölünişi. Ýumurtgajygyň täze döremeleri ilki bilen, gistologik gurluşy boýunça iki uly topara bölünýärler: tohum öýjüklerinden (germinogen) we beýleki dokumalardan (germinogen däl) ösýän howply çişler.

Birinji topara seminoma, teratoma (teratoblastoma), embrional rak we horionepitelioma girýär. Esasan, birinji topara girýän täze döremeler (95%), olaryň içinden hem seminoma has köp duş gelýär (60-70% näsaglar). Germinogen täze döremeleriň ir metastaz berýändigini bellenen.

Ikinji topara girýän täze döremeler seýrek (5%) duş gelýär. Olara Leydigiň, Sertoliniň öýjüklerinden ösýän çişler degişli.

Kabul edilen Halkara toparlara bölünişi boýunça ýumurtgajygyň howply çişleriniň dört derejesi tapawutlanýar: T1 – çiş ýumurtgajygyň örtüginin çäginde daş çykmaýar, ony ulaltmaýar we görnüşini üýtgetmeýär; T2 – çiş ýumurtgajygyň çäginde daş çykmaýar, ýöne ony ulaldýar, görnüşini üýtgedýär; T3 – çiş ýumurtgajygyň örtüğine ösýär we onuň goşundysyna ýaýraýar; T4 – çiş ýumurtga haltasyna, tohum ýoluna ösýär, goşunda ýaýraýar, beýleki agzalara metastaz berýär.

Alamatlary

Näsagyň arz-şikaýatlary – ýumurtgajygyň ulalmagy, gatamagy, onda agyrylyk duýulmagy, ýuwaşja agyrynyň peýda bolmagy, oňa seredilmeginiň netijesinde alnan maglumatlar – ýumurtga haltasynyň bir

tarapynyň ulalmagy, ýumurtgajykda gaty düwünleriň tapylmagy, tohum ýolunyň ýognamagy ýaly alamatlar ýumurtgajygyň täze döremesi hakynda pikir etmäge esas döredýär.

Käbir näsaglarda ginekomastiýanyň peýda bolmagy mümkin. Bu alamat horionik gonadotropin gormonyň käbir germinogen görnüşli täze döremelerde Leydigiň öýjükleri tarapyndan estradiol gormonyň emele gelmegini köpeldýändigini bilen düşündirilýär.

Kriptorhizm zerarly döran çişde ulalan we gaty ýumurtgajygy gasykda ýa-da garynda ýüze çykarýarlar. Barlaghana usullar ulanylanda käbir näsaglaryň peşewinde horionik gonadotropiniň mukdarynyň köpelendigi anyklanýar (esasan, horionepiteliomada).

Keseli anyklamakda ultrases barlagy anyk maglumatlary berip biler. Garynda ýerleşen ýumurtgajygyň howply çişini anyklamakda, regionar limfa düwünlerindäki (paraaortal we parakawal) metastazlary anyklamakda bu usulyň ähmiýeti uly.

Ýumurtgajygyň howply täze döremeleriniň metastazlaryny anyklamakda esasy orny rentgen barlag usullary tutýar (ekstretor urografiýa, kompýuter tomografiýa, kawagrafiýa, öýkeniň rentgen barlagy). Olar regionar metastazlary, beýleki agzalardaky metastazlary anyklamakda, bejerginiň görnüşini kesgitlemekde anyk maglumatlary berýärler.

Bu keseliň seljerme anyklanylyşyny ýumurtgajygyň we onuň goşundysynyň dowamly alawlama keselleri (orhit, epididimit, olaryň inçekeseli) bilen geçirýärler. Bu ýagdaýlarda gumanly ýerleriň biopsiýasy degişli maglumatlary berýär. Çylşyrymly ýagdaýlarda operasiýa wagtynda gaýragoýulmasyz açyk biopsiýa geçirilip bilner.

Bejerilişi

Ýumurtgajygyň germinogen täze döremeleriniň bejerilişi olaryň gistologik gurluşyna, keseliň derejesine, beýleki ýumurtgajygyň ýagdaýyna baglylykda geçirilýär. Bejergi operasiýany, şöhle bejergisini we himiobejergini öz içine almak bilen, toplumlaýyn geçirilýär. Şöhle bejergisiniň we himiobejerginiň seminomada ähmiýeti has uly. Sebäbi howply çişin bu görnüşiniň, esasan hem, onuň metastazlarynyň şöhle bejergä we himiobejergä duýujylygy uly.

Bejergi operasiýadan öňinçä şöhle bejergisini we himiobejergini geçirmekden başlanýar. Operasiýa wagtynda ýumurtgajygy, onuň

goşundysyny, tohum ýoluny hemme bardalary bilen bilelikde gasyk ýolunyň içki halkasyna çenli aýyrýarlar (orhofunikulektomiýa). Soňra seminomadan beýleki täze döremeler bolsa (ony gaýragoýulmasyz biopsiýa barlagy bilen kesgitleýärler) retroperitoneal öýjükligi we onda ýerleşen limfa düwünlerini aýyrýarlar (Şewassýunyň operasiýasy).

Operasiýadan soň ýene-de şöhle bejergisini we himiobejergini ulanýarlar. Eger-de seminoma ýüze çykarylsa, Şewassýunyň operasiýasynyň geçirilmeginiň zerurlygy ýok, sebäbi, ýokarda görkezilişi ýaly, bu çişň metastazlary şöhle bejergisiniň we himiobejerginiň netijesinde ýitip gidýärler. Ýumurtgajygyň täze döremeleriniň, esasan hem, seminomanyň bejergisiniň netijeleri şöhle bejergisiniň we himiobejerginiň ulanylmagy bilen soňky wagtlarda has gowulaşdy.

Ýumurtgajygyň täze döremeleriniň käbir ýagdaýlarda (näsagda kriptorhizm bolanda) öňüni almak mümkinçiligi döreyär. Onuň üçin kriptorhizmi öz wagtynda (çagalyk döwründe) bejermeli. Eger-de ol bejerilmedik bolsa, onda haçan ýüze çykarylsa-da, hökmany suratda operasiýa edip, ýumurtgany aşak düşürmeli we oňa gözegçilik etmeli.

ERKEKLIK JYNS AGZASYNYŇ TÄZE DÖREMELERI

Erkeklik jyns agzasynyň täze döremeleri epitelial we epitelial däl bolup bilerler. Olar öz gezeginde howpsuz we howply täze döremelere bölünýärler. Köplenç, epitelial täze döremeler duş gelýär.

Howpsuz täze döremeler

Bu toparda, esasan, papilloma duş gelýär. Wirus papillomalary (ýiti uçly kondilomalar) bu täze döremeleriň iň köp duş gelýän görnüşleridir. Ýiti uçly kondilomalary döredijileriň wiruslardygy anyklanan. Olar bir ýa-da köpsanly üpürjikli ösmeler, siňňil görnüşinde bolup, köplenç, erkeklik jyns agzasynyň pürçügininiň içki gatlagynda, bu agzanyň kellejiginde ýerleşýärler. Ýamyzda, artbujagyň töwereginde, seýrek ýagdaýda peşew çykaryjy ýolda ýerleşip bilerler. Olar ýokuşagan, jyns ýollarynyň üsti bilen ýaýraýarlar. Bu papillomalar çalt köpeliýärler we ösýärler, käbir ýagdaýlarda olaryň malignizasiýasy (howply çişe öwürülmek) bolup biler.

Bu papillomalary anyklamak kynçylyk döretmeýär. Uly bolmadyk kondilomalarda ýerli bejergini ulanyp bolýar (wartosid, üç hlörly sirke turşusy, podofillin, podofillotoksin bilen). Lazer ulanyp, kesip

aýyrmak usuly hem ulanylýar. Eger-de kondiloma erkeklik jyns agzasynyň pürçüginde bolsa, onda ony töwerekläp kesip aýryp bolýar (sirkumsiziýa operasiýasy).

Howply täze döremeler

Olaryň içinde iň köp duş gelýäni bu agzanyň ragy. Bu täze döreme Ýewropa ýurtlarynda we Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda erkek adamlaryň onkologik keselleriniň 0,3-1%-ini tutýar. Aziýanyň, Afrikanyň we Latyn Amerikasynyň ýurtlarynda, yssy hem-de çygly howaly ýurtlarda has köp duş gelip, onkologik keselleriň arasynda iň köp ýaýran keselleriň biri hökmünde durýar.

Erkeklik jyns agzasynyň ragy, köplenç, 50 ýaşdan geçen adamlarda bolýar. Bu howply çişň döremeginde bu agzanyň kellejigi bilen pürçügiň arasyndaky boşlukda (prepusial haltajyk) smegmanyň (pürçügiň içki gatlagynyň çykarýan suwuklygy) köp wagtlap saklanmagynyň uly täsiri bar. Şu ýagdaýda smegma we onuň düzümindäki kanserogen maddalar pürçügiň içki gatlagyna we jyns agzasynyň kellejigine uzak wagtyň dowamynda gyjyndyryjy täsir edip, olaryň alawlama kesellerini döredýärler. Arassaçylyk kadalarynyň berjaý edilmezligi, dogabitdi fimozyň (pürçügiň deşiginiň kiçelmegi) bolmagy keseliň döremegine sebäp bolýar.

Erkeklik jyns agzasynyň ragynyň, köplenç (60-80%), fimoz bilen utgaşyp gelmegi, çagalykda sünnet edilen adamlarda bu ragyň örän seýrek duş gelmegi ýokarky aýdylanlary tassyklaýar. Bu agzanyň ragynyň öňüsyndaky keseller diýlip ýiti uçly papillomalar, leýkop-lakiýa, eritroplaziýa, Boueniň keseli («in situ» rak) hasap edilýär.

Gistologik gurluşy boýunça erkeklik jyns mäsiniň ragy ýasy öý-jükli rak görnüşinde bolýar.

Alamatlary

Keseliň başlan döwründe onuň alamatlary gowy bildirmeýär. Sebäbi ol, köplenç, jyns agzasynyň pürçüginin aşagynda, prepusial haltajykda ösýär. Kliniki alamatlar aglaba ýagdaýlarda alawlama goşulanda döreýär. Näsaglarda jyns agzasynyň kellejiginiň töwereginde gijilewük, rahatsyzlyk, prepusial haltajykdan iriňli ýa-da ganly bölünip çykmalar bolmagy mümkin.

Bu howply täze döremäniň seretmek we ony ýüze çykarmak üçin oňaly ýerde ýerleşendigine garamazdan, ony öz wagtynda anykla-

mak ýeňil iş däl. Sebäbi näsaglaryň özleri utanyp ýa-da wenerik kesel ýüze çykar öýdüp gorkup, lukmana giç ýüz tutýarlar. Näsaga seredilende dürli derejede ösen çiş görmek bolýar. Ol kömelek ýa-da emzikli çiş görnüşli, düwün ýa-da ýara görnüşli bolup biler.

Regionar metastazlar ilki gasykda ýerleşen limfa düwünlerinde duýulýar. 40-80% näsaglarda olar ulalan bolýarlar. Beýleki agzalarydaky metastazlar, esasan, öýkende, bagyrda, süňklerde we kelle beýnisinde döreýär.

Toparlara bölünişi. Kabul edilen halkara toparlara bölünişe görä bu keseliň 4 derejesi tapawutlandyrylýar:

T1 – infiltrasiýasyz, çäklenen çiş (2 *sm*-den kiçi);

T2 – uly bolmadyk, infiltrasiýaly, ölçegleri 2-5 *sm* bolan çiş;

T3 – ululygy 5 *sm*-den uly, çuň infiltrasiýaly çiş;

T4 – jyns agzasynyň täze döreme bilen zaýalanmagy, çişň töwerekdäki dokumalara ösmegi.

Regionar limfa düwünlerdäki metastazlar N, beýleki agzalarydaky metastazlar M harpy bilen alamatlandyrylýar.

Anyklanylyşy

Giçki derejelerinde bu ragy anyklamakda kynçylyk döremeýär. Irki derejelerinde ragyň önüsyndaky keseller, merezýel, inçeke-sel, ýaraly balanopostit (pürçügiň we jyns agzasynyň kellejiginiň alawlama keseli) bilen seljerme anyklanylyşyny geçirmeli bolýar.

Takyklamak üçin biopsiýa usulyny ulanyp, alnan dokumalaryň gistologik barlagyny geçirmek zerurlygy döreýär. Keseli anyklamak üçin näsaga seretmek, palpasiýa (çiş, gasykdaky limfa düwünlerini elläp görmek), kawernozografiýa (kontrast maddany jyns agzasynyň gowakly dokumalaryna goýbermek), limfangioadenografiýa (kontrast maddany limfa damarlaryna we düwünlerine goýbermek) usullary ulanylýar.

Bejerilişi

Erkeklik jyns agzasynyň ragy toplumlaýyn bejergi geçirmekligi talap edýär. Operasiýadan öň ilkinji çişe we regionar metastazlaryň bolaýjak ýerlerine şöhle bilen täsir edýärler.

Bu näsaglara bejergi geçirilende «altyn standart» (radikal bejergi) diýlip, bölekleyin ýa-da doly penektomiýa operasiýasy (erkeklik jyns agzasyny kesip aýyrmak) hasap edilýär.

Penektomiýa operasiýasy radikal bejergi hasap edilýän hem bolsa, ol agza aýryjy, maýyplyga getirýän operasiýa bolany üçin, oňa alternatiw (netijeliligi boýunça şoňa meňzeş) usullar teklip edilen. Esasy maksat – çiş doly aýyrmaga çalyşmak, mümkin boldugyça kadaly (sagat) dokumalary alyp galmak.

Mysal üçin, I derejede – diňe sünnet etmek ýa-da jyns agzasynyň kellejigini kesip aýyrmak, kähallatlarda diňe şöhle bejergisini ulanmak ýeterlik.

II derejede – kadaly dokumalaryň çäginde jyns agzasynyň amputasiýasyny (kesip aýyrmak) we gasyk-but bölekdäki limfa düwünlerini kesip aýyrmak operasiýasyny (Dýukeniň operasiýasy) ýerine yetirýärler.

III derejede – jyns agzasyny doly aýyrmakdan başga-da, gasyk-but limfa düwünlerini we ýanbaş limfa düwünlerini aýyrýarlar.

IV derejede – palliatiw bejergi (diňe näsagyň ýagdaýyny gowulaşdyrýan) geçirilýär – sistostomiýa operasiýasy, şöhle bejergisi ýa-da himiobejergi.

Öňüni alyş çäreleri

Erkeklik jyns agzasynyň täze döremeleriniň sebäpleriniň içinde smegmanyň täsiriniň uludygyny göz önünde tutup, bu agzanyň howply çişiniň käbir önüni alyş çärelerini geçirmek mümkin. Şahsy gigiýenanyň kadalaryny berjaý edip, jyns agzasynyň prepusial haltajygynyň içini yzygiderli ýuwup durmaly. Oglanjygyň dünýä inenden soň ilkinji günlerinden başlap, prepusial haltajygyny yzygiderli açyp, ýuwup, onuň jyns agzasynyň kellejigi bilen sepleşmesiniň önüni almaly. Fimoz bolan ýagdaýda (jyns agzasynyň kellejigini açyp bolmaýan ýagdaýda) çagalarda-da, ulularda-da pürçügi töwerekläp kesip aýyrmaly (sirkumsiziýa).

Çaklama

Umuman, erkeklik jyns agzasynyň ragy tiz ösýän çiş bolup, bejertilmedik ýagdaýynda iki ýylyň dowamynda näsaglary ölüme sezewar edýär.

Toplumlaýyn, düýpli bejergi geçirilende onuň netijeliligi kanagatlanarly – 5 ýylyň dowamynda näsaglaryň 60%-i ölmän galýarlar.

ERKEKLIK JYNS MÄZINIŇ (PROSTATANYŇ) ADENOMASY

Prostatanyň adenomasy (howpsuz çiş) 60 ýaşdan geçen erkek adamlaryň ýygý duş gelýän keselleriniň biri bolup durýar. Öňüni alyş barlaglary geçirilende bu kesel 50 ýaşdan ýokary erkek adamlaryň 10-15%-inde tapylýar, ýöne hemme näsaglarda bu keseliň kliniki alamatlary bolmaýar. 50-59 ýaşly adamlarda-da bu keseliň kliniki alamatlary seýrek duş gelenok.

Etiologiýasy (sebäpleri)

Prostatanyň adenomasynyň döremeginiň sebäpleri şu wagta çenli doly anyklanmadyk. Emma şu keseliň döremeginde jyns gormonlarynyň esasy orun tutýandygy gürrüňsizdir. Prostatanyň adenomasynyň uly ýaşly adamlarda duş gelýändigini munuň subutnamasydyr. Geçirililen tejribeleriň netijeleri hem muny tassyklaýar. Jyns gormonlaryny (esasan hem, estrogenleri) goýberenlerinde tejribe geçirilýän haýwanlaryň prostatasynda adamyň prostatasynyň adenomasyna meňzeş üýtgemeleriň bolup geçýändigini ýüze çykaryldy. Prostatanyň adenomasy «erkekleriň klimaksynyň» ýüze çykmagynyň netijesinde ýumurtgajyklaryň işleýşiniň peselmegi we onuň bilen baglylykda erkeklerde aýallaryň jyns gormonlarynyň agdyklyk etmegi sebäpli döreýär diýlip çak edilýär.

Patogenezi

Uly ýaşly erkek adamlarda ýumurtgajyklaryň işleýşiniň peselmegi sebäpli, erkeklik jyns gormonlarynyň hem mukdary azalýar. Içki sekresiýa mázleriniň (ýumurtgajyklaryň, böwregüsti mázleriň we gipofiziň) arasyndaky aragatnaşygyň barlygy üçin, ýumurtgajyklaryň işleýşiniň peselmegi gipofiziň öňdäki böleginiň bölüp çykarýan gonadotrop gormonyň köpelmegine getirýär. Şol gormonyň täsiri bilen peşew çykaryjy ýoluň daşynda ýerleşen (periuretral) mázler ösüp başlaýarlar we adenoma döreýär. Bulardan başga-da adenomanyň döremeginde kiçi çanaklykda ýerleşen agzalarda, şol sanda prostata-da ganaýlanyşyň haýallamagynyň hem ähmiýeti bar. Munuň subutnamasy hökmünde prostatanyň adenomasynyň köp oturýan adamlarda ýygý duş gelmegi mysal bolup biler.

Häzirki wagtda prostatanyň adenomasynyň döreýşi barada kabul edilen nazary pikirler şeýle: prostata gormonlara bagly agza bolup, ol gös-göni gipotalamo-gipofizar-gonad ulgamynyň täsiri astynda

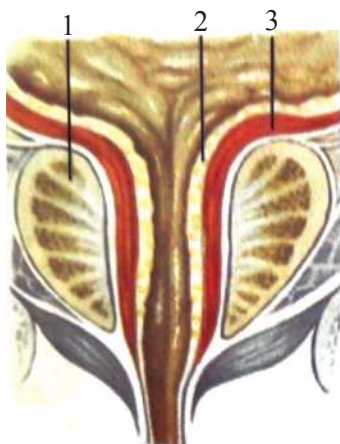
durýar. Onuň ösüşi, işleýşi gandaky testosteron gormonyna baglylykda bolýar. Testosteron gandan prostatanyň dokumalaryna geçip, ol 5 α -reduktaza (5 α -R) fermentiniň täsir etmegi netijesinde 5 α -digidrotestosterona öwrülýär. 5 α -digidrotestosteronyň işjeňligi testosteronyňka garanyňda 1,5-2 esse artyk. Netijede, 5 α -digidrotestosteronyň täsiri uretranyň töwereginde ýerleşen periuretral mázleriniň dokumalarynyň giperplaziýa hadysasynyň döremegine getirýär.

Patologik anatomiýasy

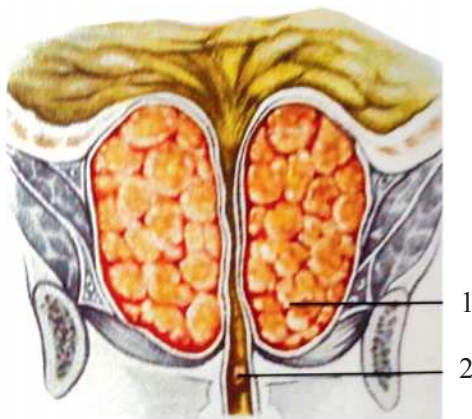
Häzirki wagtda adenomanyň prostatadan däl-de, peşew çykaryjy ýoluň prostatanyň içinden geçýän böleginiň diwarlaryndaky periuretral mázlerinden ösýändigini anyklanyldy. Prostata bilen gurşalan bu mázleriň ulalmagy prostatanyň ulalmagyna däl-de, tersine, onuň gysylyp, kiçelmegine getirýär. Netijede, prostata adenomanyň özboluşly örtüğine öwrülýär. Oňa adenomanyň hirurgik örtügi hem diýilýär. Adenoma üç bölekden (bir orta we iki gapdal bölekden) durýar. Olar peşew haltanyň boýunjygynyň töwereginde ýerleşýärler. Prostatanyň adenomasynyň agramy 300-400 g çenli bolup biler, köplenç ýagdaýda, ol 30-50 g çenli bolýar. Eger-de adenoma peşew haltanyň iç tarapyna ösýän bolsa, onda oňa adenomanyň intrawezikal görnüşi diýilýär. Adenoma göni içege tarapa ösende, onda onuň bu görnüşi subwezikal görnüşi diýilýär. Intrawezikal görnüşi bolanda göni içege tarapdan barlanyp göründe adenomanyň barlygy kesgitlenmeyär. Gistologik barlag geçirilip göründe, adenomada máz sypatly üýtgemeler köp bolsa, onda oňa máz sypatly adenoma diýilýär. Eger-de onda birleşdiriji dokumalar ýa-da muskul dokumalary köp bolsa, onda degişlilikde fibroadenoma ýa-da adenomioma diýilýär (*117-nji we 118-nji suratlar*).

Adenomanyň döremegi peşew çykaryjy ýollarda üýtgemeleriň emele gelmegine getirýär. Peşew haltanyň boýunjygy gysylyp, onuň içi daralýar, peşew haltanyň diwarynyň muskul gatlagynyň gipertrofiýasy bolup geçýär. Adenomanyň ösmegi peşewakarlaryň peşew haltasyna açylýan ýerleriniň gysylmagyna we ýokarky peşew ýollarynyň giňelmegine (peşewakarlaryň, böwrekleriň ýargaklarynyň we çanajyklarynyň) getirip biler. Prostatanyň adenomasynyň soňky derejesinde peşew halta has giňelip, onuň muskul gatlagynyň ýukalmak (atoniýa) hadysasy bolup geçýär. Şol wagtyň özünde peşewakarlaryň peşew haltada açylýan ýerleriniň giňelmegi döreyär. Netijede,

peşew haltadaky peşewiň tersine – peşewakarlara, böwreklere akmak hadysasy ýüze çykýar. Bu hadysa peşew halta–peşewakar–böwrek (ýargak) reflýuksy diýilýär.

117-nji surat. 1. Prostata.
2. Parauretral mázler.
3. Peşew haltanyň boýunjygyň
we yzky uretranyň muskul
gatlagy

118-nji surat. 1. Prostatanyň
adenomasy.
2. Tohum güberçeği

Prostatanyň adenomasynyň göwrümi boýunça şu aşakdaky görnüşleri tapawutlandyrylýar:

- a) kiçi – göwrümi 25 sm^3 -e çenli;
- b) orta – göwrümi $26-80 \text{ sm}^3$;
- ç) uly – göwrümi $81-250 \text{ sm}^3$;
- d) has uly (gigant) – göwrümi 250 sm^3 -den uly.

Amaly lukmançylykda Gýuýon boýunça toparlara bölünişi ulanmak has oňaýly.

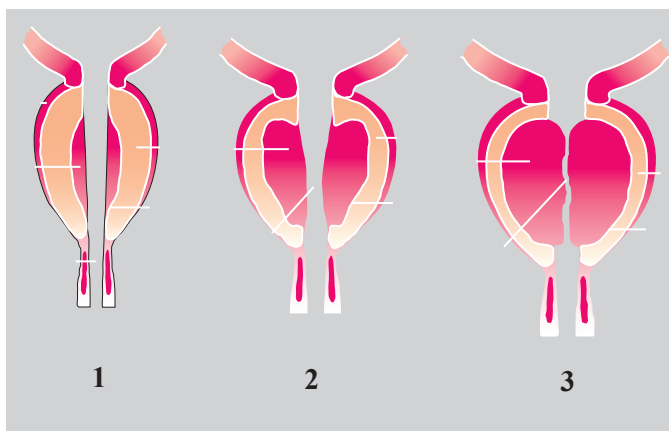
I derejede (kompensirlenen) – buşukmaklygyň ýygylaşma derejesi.

II dereje (supkompensirlenen) – galyndy peşew derejesi.

III dereje (dekompensasiýa) – paradoksal işuriýa derejesi.

Alamatlary

Bu keselde derejelerine laýyklykda näsagyň buşukmagynyň bozulmasynyň dürli görnüşleri (esasan, onuň ýygylaşmagy we kynlaşmagy), böwrekleriň işleýşiniň bozulmagy ýüze çykýar. Keseliň geçişini III dereje bilen şertli häsiýetlendirýärler (119-njy surat).

119-njy surat. Prostatanyň adenomasynyň geçişiniň derejeleri

I dereje – näsagyň buşukmagynyň ýygylaşmak derejesi (ýa-da kompensirlenen dereje). Bu derejede näsagyň buşukmagy ýygylaşýar, peşewiň akymy inçelýär. Näsag her gezek buşuganda onuň peşew haltasy doly boşaýar. Sebäbi keseliň ilki dörän döwründe peşew haltanyň boýunjygynyň ulalyp barýan adenoma düwünleri tarapyndan gysylyp, onuň deşiginiň inçelmesine jogap edip, peşew çykмага bolan garşylygy ýeňmek üçin peşew haltanyň muskul gatlagynyň ýognamagy (gipertrofiýasy) bolup geçýär. Netijede, näsag her gezek buşuganda peşew haltadaky peşew doly gysylyp çykarylýar. Buşukmanyň kynlaşmagy, onuň dowamlylygynyň uzalmagy, peşewiň akymynyň inçelmegi, badynyň peselmegi ýaly hadysalar ýüze çykýar. Buşukmanyň ýygylaşmagy, esasan, gijesine bolýar, sebäbi uky wagty kiçi çanaklykda ýerleşen prostatanyň adenomasynda ganaýlanyşyň peselmegi zerarly onuň göwrümi ulalýar, çişýär. Şol sebäpli hem näsagyň irki buşukmasy has kyn bolýar, biraz garaşdyrýar we çygyldyrýar. Hereket edilip başlanandan soň, gündiziň dowamynda näsagyň buşukmagy gowulaşýar.

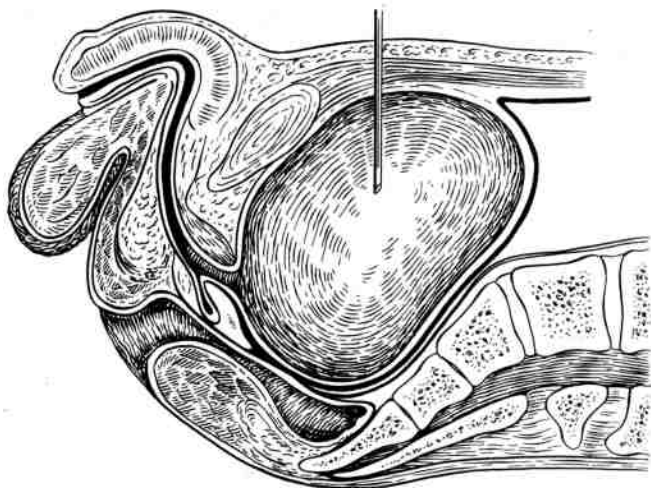
Keseliň **II derejesi** – peşew haltada galyndy peşewiň peýda bolýan derejesi (ýa-da subkompensasiýa derejesi). Bu derejäniň esasy kliniki alamaty – näsag buşugandan soň peşew haltada belli bir mukdarda peşewiň galmagy (galyndy peşew). Peşew haltanyň keseliň I derejesi wagtynda ýognan muskul gatlagy kem-kemden ýukalyp başlaýar, netijede, peşew halta näsag buşuganda hemme peşewi gysyp

çykaryp bilmeýär. Onuň mukdary kem-kemden köpelýär (dowamly doly däl peşew saklanmasy). Ýokarda bellenişi ýaly, keseliň bu derejesiniň esasy kliniki alamaty – peşew haltada galyndy peşewiň bolmagy. Näsagyň özi buşuganda peşew haltasynyň doly boşamaýandygyny duýýar. Keseliň I derejesi wagtyndaky alamatlar has güýçlenýär. Buşukmak has ýygylaşýar we kynlaşýar. Näsag her gezek buşuganda peşew az mukdarda çykýar. Peşew haltanyň boşamazlygy, onda basyşyň artmagy, adenoma düwünleriniň peşewakarlaryň açylýan ýerlerini gysmagy ýaly hadysalar ýokarky peşew ýollarynyň (peşewakarlaryň we böwrekleriň boşluklarynyň) giňelmegine, netijede, böwrekleriň işleýşiniň bozulmagyna getirýär (böwrek ýetmezçiligi). Bu ýagdaý näsagda suwsamak, onuň agzynyň guramagy, peşewiň umumy mukdarynyň köpelmegi ýaly kliniki alamatlar bilen häsiýetlendirilýär. Galyndy peşewiň mukdary kem-kemden artýar, kähallatlarda 1 litr we ondan hem köpräk bolýar.

Keseliň beterlemeginiň netijesinde onuň **III derejesiniň** alamatlary ýüze çykyp biler. Bu dereje peşew haltanyň işleýşiniň has peselmegi we dowamly böwrek ýetmezçiliginiň alamatlary bilen häsiýetlendirilýär. Peşew haltanyň muskulynyň (detruzoryň) güýjüniň has peselmegi galyndy peşewiň mukdarynyň artmagyna getirýär. Gutarnykly gowşan peşew haltanyň diwarlary örän dartylýar, diňe detruzoryň däl, eýsem peşewi peşew haltada saklaýan onuň içki sfinkteriniň hem güýji örän gowşayar. Netijede, ýokarky peşew ýollaryndan peşew haltanyň içine düşýän peşew ony dolduryp, detruzoryň gysyp çykaryjylyk ukybynyň gowşany üçin, peşew damjalaýyn, näsagyň ygtyýaryna bagly bolmazdan, peşew çykaryjy ýol bilen çykyp başlaýar (peşew saklamazlyk). Bu ýagdaýa peşewiň adaty däl (paradoksal) saklanmagy diýilýär we ol prostatanyň adenomasynyň III derejesiniň esasy kliniki alamaty hasaplanylýar. Böwrekleriň işleýşi düýpli bozulýar. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň intermirtirleýji derejesi terminal derejä geçýär. Ganda azotly maddalaryň mukdary has köpelip (giperazotemiýa), eger degişli bejergi geçirilmese, näsag uremiýa (bedeniň azotly maddalar bilen güýçli zäherlenmegi) netijesinde heläk bolup biler.

Erkeklik jyns mäsiziniň adenomasynyň her dürli gaýrüzülmeleri bolup biler. Mysal üçin, peşewiň doly ýiti saklanmasy. Bu ýagdaý,

köplenç, keseliň II derejesinde bolýar. Emma kähalatlarda I we III derejelerinde hem duş gelip biler. Bu gaýrüzülme, esasan, näsag spirtli içgileri içenden soň, sowuklanda, näsagyň içi gatanda, buşukman köp saklanmaly bolanda döreyär. Şu zatlaryň netijesinde prostatanyň göwrüminiň birden ulalmagy, kiçi çanaklykda ganaýlanyşygyň bozulmagy ýa-da detruzoryň güýjüniň birden azalmagy ýaly hadysalar bolup geçýär. Köplenç halatlarda, näsagyň peşewini kateter bilen aýyrmaly bolýar. Bir ýa-da birnäçe gezek peşew kateter bilen ýa-da peşew haltanyň kapillýar punksiýasyny ýerine ýetirip alnandan soň, näsagyň buşukmasynyň düzelmegi mümkin. Düzelmedik ýagdaýynda gaýragoýulmasyz operasiýa etmek zerurlygy ýüze çykýar (120-nji surat).

120-nji surat. Peşew haltanyň kapillýar punksiýasy

Keseliň gaýrüzülmeleriniň ýene bir görnüşi gematuriýa (peşewde ganyň bolmagy). Onuň sebäbi peşew haltanyň wena gan damarlarynyň giňelmegi bolup durýar.

Prostatanyň adenomasynyň has köp duş gelýän gaýrüzülmeleriniň biri hem peşew haltada daşlaryň döremegidir. Olar bir ýa-da köpsanly bolup bilerler. Himiki düzümi boýunça, köplenç, olar urat ýa-da fosfat daşlary. Daşlar peşew haltadan peşewiň bölünip çykmasyynyň bozulmagy netijesinde döreyärler ýa-da ýokardan düşen daş peşew haltadan çykyp bilmän, ol ýerde saklanyp galýar.

Bu gaýrüzülmelerden başga-da, peşew we jyns ulgamynyň islendik agzasynda alawlama keselleriniň döremegi mümkin. Mysal üçin, uretrit, sistit, piýelonefrit, epididimit, orhit. Bu gaýrüzülmeleriň esasy sebäbi prostatanyň adenomasynyň peşewiň çykmagyny kynlaşdyrmagy we peşewiň peşew haltada köp saklanmagynyň netijesinde kesel döredijileriň peýda bolmagy bolup durýar.

Anyklanylyşy

Erkeklik jyns mäsiniň adenomasyny anyklamakda näsagyň arz-halyny, onuň anamneziniň maglumatlaryny göz önünde tutmaly. Ýaşy 55-60-dan geçen näsagyň buşukmasynyň üýtgemegi, gije wagty buşukmasynyň ýygylaşmagy, näsag buşugan wagty çykyan peşewiň akymynyň güýjüniň gowşamagy, onuň inçelmegi, peşew haltanyň doly boşamaýanyny duýmak ýaly alamatlar adenomanyň alamatlary bolup biler. Keseli anyklamakda näsaga seretmegiň, perkussiýa, palpasiýa usullaryny ulanmagyň uly ähmiýeti bardyr. Eger-de peşew halta doly bolsa (peşew saklanmasy bolan ýagdaýda), ony näsagyň garnynyň aşagynda, gasykda çiş görnüşinde görüp bolýar. Ony elläp (palpasiýa) ýa-da perkussiýa usuly bilen duýup bolýar. Esasy maglumat prostatany göni içegäniň üstünden palpasiýa edilende (per rektum) alynýar (*7-nji surat*).

Prostata mäzi ulalan, üsti tekiz, maýyşgak, ortaky joýasy gowy bildirmeýär (ýalpak), araçäk gyralary aýdyň, mäziň üstüni örtýän göni içegäniň diwarlary hereketli.

Barlaghana barlag usullary böwrekleriň işleýşiniň görkezijilerini (moçewina, kreatinin), peşew ýollarynda alawlama görnüşli gaýrüzülmeleri anyklamaga mümkinçilik berýär.

Prostatanyň adenomasyny anyklamakda endoskopik usullar hem ulanylyp bilner. Sistoskopiýa edilende adenomanyň ulalan böleklerini görüp bolýar (*121-nji surat*).

Ýöne soňky wagtlarda peşew ýollaryna dürli enjamlary girizmek arkaly barlag usullary (inwaziw usullar) prostatanyň adenomasyny anyklamak üçin mümkin boldugyça az ulanylýar. Birinjiden, bu usullaryň ulanylmagy dürli gaýrüzülmeleriň sebäbi bolup biler, ikinjiden, bu usullary beýleki inwaziw däl usullar bilen çalyşmak mümkinçiligi döredi (mysal üçin, ultrases barlagy).

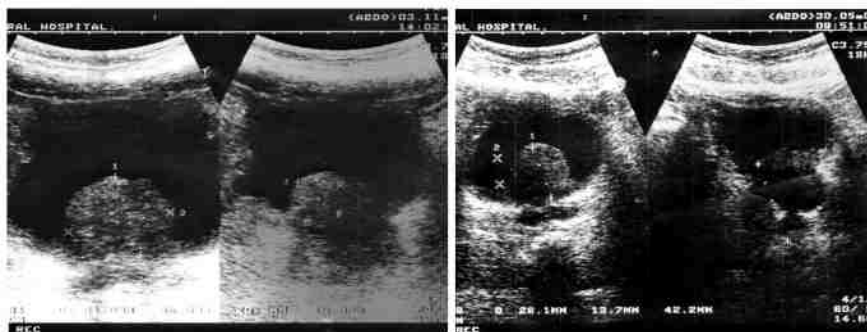
Sistoskopiýa usuly, esasan, keseli başga usullar bilen anyklap bolmadyk ýagdaýda ýa-da näsagda beýleki agyr, bile geçýän keseller bolanda (peşew haltanyň howply täze döremesi) ulanylyp bilner.

121-nji surat. Sistoskopiýa. Prostatanyň adenomasynyň ulalan bölekleri (olaryň yzynda uly daş görünýär).

Kähalatlarda peşew haltany kateterlemek usuly ulanylyp bilner. Onuň kömegi bilen, mysal üçin, galyndy peşewiň mukdaryny kesgitläp bolýar. Şonuň ýaly-da bu usul peşew çykaryjy ýoluň daralmasy bilen adenomanyň seljerme anyklanylyşynda ulanylyp bilner. Peşew çykaryjy ýoluň daralmasynda kateter geçirip bolmaýar, adenoma bolan ýagdaýda kateteri uretradan erkin geçirip bolýar.

Bu keseli anyklamakda soňky wagtlarda prostatanyň ýagdaýy barada giňişleýin maglumat berýän ultrases barlagy giňden ulanylýar. Bu usulyň kömegi bilen adenomanyň ölçeglerini, peşew haltanyň ýagdaýyny, peşew haltanyň daşlaryny hem-de galyndy peşewiň mukdaryny kesgitläp bolýar (122-nji surat).

122-nji surat. Ultrases barlagy. Prostatanyň adenomasy

Keseli anyklamak hem-de böwrekleriň işleýiş ýagdaýyny bilmek üçin kontrast madda bilen ýerine ýetirilýän rentgen usuly (ekskretor urografiýa) köp maglumat berip biler. Bu usul böwrekleriň nähili işleýändigini anyklamak bilen bir hatarda olaryň morfologik ýagdaýyny, peşewakarlaryň geçirijiligini, peşew haltanyň ýagdaýyny anyklaýar. Wena gan damaryndan kontrast madda goýberilip, biraz wagtdan soň edilen rentgen suratda peşew haltany hem anyklap bolýar (miksion, aşak düşýän sistografiýa). Onda peşew haltanyň içinde adenoma zerarly kontrast madda barmadyk ýeri (peşew haltanyň adenoma bilen ýokary galdyrylmagy) görünýär. Peşew haltada urat daşlary bolan ýagdaýda, onda olara mahsus bolan «doldurylma kemçiligi» alamatyny görmek bolar (*123-nji surat*).

123-nji surat. Ekskretor urografiýa. Miksion sistografiýa.
Peşew haltanyň aşaky böleginde prostatanyň adenomasy sebäpli
«doldurylma kemçiligi» alamaty anyklanýar

Erkeklik jyns mäsiziniň adenomasy öz kliniki alamatlary we geçişi boýunça başga-da birnäçe urologik keseller bilen meňzeş bolany üçin, kähalatlarda bu keseliň seljerme anyklanylyşyny geçirmeli bolýar.

Adenoma ýaly peşew haltadan peşew akmany kynlaşdyrýan keselleriň hataryna prostatanyň ragy, dowamly prostatit, peşew çykaryjy ýoluň inçelmegi (striktura), peşew haltanyň boýunjygynda ýerleşýän howply çiş, peşew haltanyň boýunjygynyň ýygrylmagy (skleroz),

peşew haltanyň işleýşiniň bozulmagy (neýrogen disfunksiýa) we başgalar girýär.

Prostatanyň howply çişinde mäs ulalan, üsti бүдүр-сүдүр, gaty («daş» ýaly), maýyşgak däl. Peşew çykaryjy ýoluň inçelmesinde uretradan kateter geçirip bolmaýar, kontrast bilen rentgen edilende (uretrografiýa) uretranyň inçelen ýeri görünýär, prostata ulalmadyk, anamnezinde şikeslenme ýa-da wenerik kesel geçirendigi (gonoreýa) anyklanýar. Peşew haltanyň çişini ultrases barlagda ýa-da sistoskopiýa geçirilende anyklap bolýar, peşew haltanyň rentgen barlagynda (sistografiýa) çişin duran ýerini kontrast madda doldurmaýar (doldurylma defekti).

Bejerilişi

Prostatanyň adenomasynyň bejergisinde öňde goýulýan mesele – uretranyň geçirijiligini kadalaşdyrmak, onuň prostata tarapyndan gysylmagyny aýyrmak. Gynansak-da, konserwatiw usul – dermanlaryň kömegi bilen, köplenç halatlarda, üstünlik gazanyp bolmaýar. Emma käbir dermanlaryň ulanylmagy keseliň geçişini biraz ýeňilleşdirip biler. Peşew saklanmasynyň we beýleki gaýrüzülmeleriň bolmadyk ýagdaýlarynda prostatanyň adenomasynyň konserwatiw bejergisini ulanmak ýerlikli. Bu maksat bilen, esasan, üç topar dermanlar ulanylýar: Birinji topar, α -adrenoblokatorlar: terazozin, doksazozin, alfuzozin, tamsulozin, omnik, omnik-okas we başg. Ikinji topar, 5- α -reduktaza fermentiň inhibitorlary: finasterid, dutasterid (awodart). Üçünji topar, ösümlük esasy bolan derman serişdeleri: Prosta-mol Uno (palma agajynyň miwesiniň ekstrakty), tadenan (Afrika garalysynyň gabygynyň ekstrakty we başg.).

Bejergini α -adrenoblokatorlar bilen başlamak maslahat berilýär. Adenomanyň ölçegleriniň uly bolan ýagdaýlarynda goşmaça 5- α -reduktazynyň inhibitorlaryny bellemek ýerlikli.

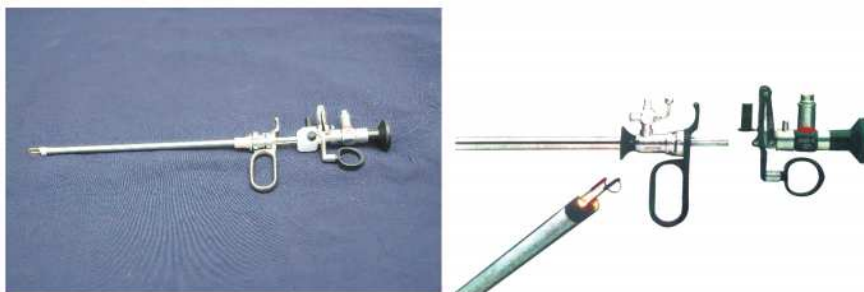
Bu dermanlary näsaglaryň uzak wagtlap (hemişelik) ulanmaklygy zerur bolup durýar.

Keseliň I derejesinde, köplenç halatlarda, berhizi kadalaşdyrmak, alkogolly içgilerden saklanmak, köpräk hereket etmek, sowuklamakdan goranmak ýaly zatlar öz netijesini berýär we adatça, prostata mäsine gös-göni (operasiýa ýa-da enjamlar bilen) täsir etmek gerek bolmaýar.

Konserwatiw bejergi netijesiz bolanda, esasan, keseliň II we III derejelerinde operatiw bejergini ulanmak – adenomany aýyrmak (adenomektomiýa) zerurlygy ýüze çykýar. Näsagyň umumy ýagdaýyna baglylykda oňa radikal ýa-da palliatiw operasiýa ýerine ýetirilýär.

Eger-de näsagyň özüni duýşy gowy bolsa, bedeniň beýleki agzalary tarapyndan (ýürek, öýken, bagyr, nerw ulgamy we başg.) uly kemçilik ýok bolsa, böwrekleriň işleýşiniň görkezijileri kadaly bolsa, onda oňa radikal operasiýany (adenomektomiýa operasiýasyny) edip bolýar. Eger-de näsagyň ýagdaýy gowşan bolsa, dowamly böwrek ýetmezçiliginiň alamatlary (azotemiýa) bar bolsa, başga bile geçýän keseller bolsa (ýüregiň işemik keseli, ýokary arterial basyş, beýleki somatik keseller), onda wagtlaýynça näsaga palliatiw, näsagyň ýagdaýyny gowulaşdyrýan, peşew haltany drenirleýän operasiýa (sistostomiýa) edilýär. Bu operasiýadan soň belli wagtyň dowamynda (adadça, 2 aý) näsagyň ýagdaýy gowulaşýar, dowamly böwrek ýetmezçiliginiň alamatlary aýrylýar, beýleki bilelikde geçýän keselleriň geçişi ýeňilleşýär, netijede, adenomektomiýa operasiýasyny ýerine ýetirmek mümkinçiligi döreýär. Operasiýadan soňky döwürde näsagyň özbaşdak buşukmagy kadalaşýar. Açyk operasiýa (adenomektomiýa) prostatanyň adenomasynyň operatiw bejergisiniň ýeterlik derejede şikesli görnüşi. Şonuň üçin häzirki döwürde bu keseliň bejergisiniň az şikesli görnüşlerini ulanmaklyga çalyşýarlar.

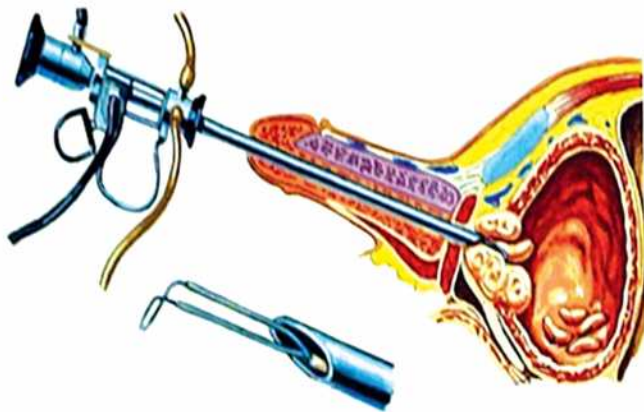
Häzirki wagtda ähli urologik bölümlerde prostatanyň adenomasynynda adenomany sistorezektoskop enjamy arkaly endoskopik usul bilen aýyrmak giňden ornaşdyrylan – prostatanyň adenomasynyň transuretral rezeksiýasy – TUR (*124-nji surat*).

124-nji surat. Sistorezektoskop

Häzirki döwürde prostatanyň adenomasynyň endoskopik bejeriş usuly bu keseli bejermekde «altyn standart» usul hasap edilýär. Onuň manysy şundan ybarat: oňurga beýnisini agyrysyzlandyrmak usuly bilen ýa-da umumy narkoz üsti bilen uretradan peşew halta sistorezektoskop girizýärler.

Soňra kesiji halkanyň kömegi bilen, gözüň bilen görüp, uretrany we peşew haltanyň boýunjygyny gysyp duran adenoma düwünlerini iç tarapyndan kesip aýyrýarlar (*125-nji we 126-njy suratlar*).

125-nji surat. Prostatanyň adenomasynyň transuretral rezeksiýasy

126-njy surat. Prostatanyň adenomasynyň transuretral rezeksiýasy

Netijede, uretranyň we peşew haltanyň boýunjygynyň gysylmagy aýrylýar we näsagyň buşukmagy kadalaşýar. Açyk adenomektomiýa operasiýasyna garanyňda bu usul ýeňil geçýär, az wagtda dowam edýär, somatik taýdan agyr näsaglar hem bu usuly ýeňil geçirýärler, olar köp wagtyň dowamynda sistostomaly gezmekden dynýarlar. Operasiýadan soňky döwürde näsaglar tiz (3-5 günň içinde) aýaga galýarlar.

Umuman, prostatanyň adenomasynynda öz wagtynda degişli bejergisi alan näsaglar bu keselden doly gutulýarlar. Az inwaziw, az şikesli usullaryň amaly urologiýa ornaşdyrylmagy (TUR we başg.) bu keseliň bejergisiniň netijeliligini has gowulaşdyrýar.

ERKEKLIK JYNS MÄZINIŇ HOWPLY TÄZE DÖREMESI

Prostatanyň howply täze döremesi erkek adamlaryň howply täze döremeleriniň 2-3%-ini tutýar. Edebiýat çeşmeleriniň berýän maglumatlaryna görä, ragyň bu görnüşi örän köp duş gelýär we ýaýraýşy boýunça onkologik keselleriň arasynda ikinji ýerde durýar.

Sebäpleri

Prostatanyň howply täze döremesiniň sebäpleri entek doly anyklanmadyk, ýöne şu keseliň döremeginde esasy orny jyns gormonlarynyň deňagramlylygynyň, olaryň madda çalşygynyň bozulmagynyň eýeleýändigini belli. Häzirki döwürň nukdaýnazaryna görä, keseliň patogenezi şeýle düşündirilýär. Prostatanyň dokumalarynda erkeklik jyns gormony testosteron 5α -reduktaza fermentiň täsiri etmegi netijesinde digidrotestosterona öwrülýär. Ol bolsa androgen öýjük reseptory bilen birleşip, androgen-reseptor toplumyny döredýär. Ol toplum prostatanyň öýjükleriniň DNK-syna täsir edip, olaryň metabolizmini güýçlendirýär. Tejribe haýwanlarynda geçirilen işleriň netijeleri hem bu pikiri tassyklaýar. Bu haýwanlarda jyns gormonlarynyň (androgenleriň) täsiri astynda prostatanyň ragyny döredip bolýar. Şol bir wagtyň özünde ýumurtgajyklar aýrylanda (bilateral orhektomiýa) ýada estrogenler bilen bejerilende keseli bejermekde gowy netije alyp bolýar. Bu ýagdaý jyns gormonlarynyň prostatanyň ragynyň döremegindeki ornuny ýene bir gezek tassyklaýar. Prostatanyň howply täze döremesiniň, köplenç halatlarda, uly ýaşly adamlarda döremegi bu keseliň patogenezinde gormonlaryň deňagramlylygynyň bozulmagynyň täsirini subut edýär.

Prostatanyň ragynyň döremeginiň howp faktorlary hökmünde şu aşakdakylar bellenýär: erkek adamyň ýaşı, gen boýunça meýillilik, nesil yzarlamak mümkinçiligi, ýagly (esasan, mal ýagy) iýmitiň köp ulanylmagy.

Patologik anatomiýasy

Köpsanly morfologik barlaglaryň netijesinde prostatanyň bu keselinde ragyň bu agzanyň hut öz dokumalaryndan ösýändigini anyklandy. Munuň bilen baglylykda uretranyň töweregindäki mázlerden döreýän adenoma keseli soňluk bilen raga öwürlip bilmeýär diýen netijä gelip bolýar. Prostatanyň howply täze doremesiniň köp düşgeliýän görnüşi adenokarsinoma, geçiş öýjükli rak, ýasy öýjükli rak.

Prostatanyň ragy gasyk limfa düwünlerine, çanaklyk süňklerine, bil oňurgalaryna, türrä, but süňküniň boýunjygyna, öýkene, bagra metastaz berip biler.

Toparlara bölünişi. Beýleki agzalaryň howply täze döremeleri ýaly, prostatanyň howply täze döremesi hem aşakdaky 4 dereje bilen häsiýetlendirilýär:

T1 – çiş prostatanyň az bölegini tutýar, kliniki anyklanmaýar, TUR ýa-da biopsiýa edilende (PSA barlagynyň ýokarylygy sebäpli) ýüze çykarylýar;

T2 – çiş prostatanyň 1 ýa-da 2 böleginde-de ýerleşýär, ýöne ony ulaltmaýar we üýtgetmeýär (palpasiýa edilende bildirmeýär);

T3 – çiş prostatanyň örtüginin çäklerinden çykýar, prostatany ulaldýar we deformirleýär;

T4 – çiş prostatany töwerekleýän dokumalara we ýanaşyk agzalara (tohum haltajyklary, peşew haltanyň boýunjygy, göni içege, daşky sfinkter) ösüp ýaýraýar.

Alamatlary we kliniki geçişi

Erkeklik jyns mäsiniň ragy irki derejelerinde hiç bir alamatсыз geçip biler. Şeýle ýagdaýda ol, başga kesel boýunça barlag geçirilende, duýdansyz tapylýar.

Kliniki alamatlary, köplenç ýagdaýda, prostatanyň adenosynyň alamatlary bilen meňzeş. Çiş hadysasynyň ösmegi bilen baglylykda 3 topar alamatlar tapawutlandyrylýar:

a) Infrawezikal obstruksiýanyň alamatlary (prostatanyň alamatlaryna meňzeş): buşukmaklygyň ýygylaşmagy, peşewiň akymynyň inçelmegi, badynyň gowşamagy, buşukmadan soň peşew haltanyň doly boşamazlyk duýgusy we başg.

b) Çişň ýerli ýaýramagynyň alamatlary: gemospermiýa, gematuriýa, peşew saklamazlyk, erektel disfunksiýa, gasykda we ýamyzda agyrynyň döremegi.

ç) Uzaklykdaky (başga agzalardaky) metastazlaryň döremegi bilen baglylykdaky alamatlar: bil bölekde agyry (peşewakarlaryň obstruksiýasy sebäpli), süňklerde agyry, aýaklaryň çişmegi (limfostaz), paraplegiýa (oňurga beýnisiniň gysylmagy), horlanmak, anemiýa, uremiýa, kaheksiýa.

Kähalatlarda prostatanyň ragynyň metastazlarynyň berýän alamatlary (mysal üçin, süňklerdäki agyry, but süňküniň boýunjygynyň görnüp duran sebäpsiz döwürmegi we ş.m.), bu keseliň ilkinji kliniki ýüze çykmalary hökmünde kesgitlenmegi mümkin.

Anyklanylyşy

Bu keseli anyklamakda esasy ähmiýet göni içegäniň üsti bilen prostata mäsini barlamaklyga berilýär. Emma keseliň I derejesinde bu usul hem maglumat bermeyär – mäs üýtgemedik bolýar. Soňky derejelerinde mäs şeýle häsiýetlendirilýär: ol ulalan, gaty, käwagt «daş ýaly» diýlip häsiýetlendirilýär, üsti бүдүр-сүдүр, prostatanyň üstündäki göni içegäniň diwary hereketsiz, araçakleri aýdyň däl. Barlaghana barlaglarynda eritrositleriň çöküş tizligi ulalan, böwrek ýetmezçiliginiň dörän mahalynda ganda azotly maddalaryň köpelmegi (giperazotemiýa) ýaly üýtgemeler tapylýp bilner. Prostatanyň ragyna mahsus bolan barlaghana üýtgemelere ganda turşy fosfatazanyň köpelmegini mysal getirip bolar.

Prostatanyň ragyny irki döwürlerinde anyklamakda anyk we uly ähmiýetli usullaryň biri – ganda prostat-mahsus antigeni (PSA) kesgitlemek usulydyr. Prostat-mahsus antigen (kadaly ýagdaýda 4,0 *ng/ml* çenli) agza-mahsus markýor şonuň üçin onuň derejesi prostatanyň beýleki kesellerinde hem ýokarlanyp biler (mysal üçin, prostatanyň adenomasynda, dowamly prostatitde we ş.m.). Ýiti peşew saklanmasy, prostatanyň per rektum barlagy, prostatada geçirilen operasiýalar (TUR, adenomektomiýa) PSA-nyň derejesine täsir edip (ýokarlady) bilerler. Ýöne uly ýaşly erkek adamlarda, degişli kliniki alamatlaryň bolmagynda, PSA-nyň ýokary galmagy, ilkinji nobatda prostatanyň ragynyň mümkinçiligi hakynda pikir döretmeli. PSA-nyň kadaly derejesi ortaça 2,5 *ng/ml*. Erkek adamyň ýaşyna baglylykda onuň kadaly derejesi biraz üýtgeýär: 40-49 ýaş – 0-2,5 *ng/ml*, 50-59 ýaş – 0-3,5 *ng/ml*, 60-69 ýaş – 0-4,5 *ng/ml*, 70-79 ýaş – 0-6.5 *ng/ml*.

PSA-nyň derejesine baglylykda prostatanyň ragynyň ähtimallygy 1-nji tablisada görkezilen.

1-nji tablica

PSA-nyň derejesine baglylykda prostatanyň ragynyň ähtimallygy

PSA ng/ml	Prostatanyň ragynyň ähtimallygy, %
1. 0-2,4	Belli däl
2. 2,5-4,0	12-13
3. 4,1-10	25
4. >10	50

Keseliň kesgitlemesini has takykklamak üçin PSA-nyň beýleki häsiýetlerini hem hasaba almaly (erkin we baglanyşykly PSA, olaryň gatnaşygy, belli bir wagtyň dowamynda PSA-nyň derejesiniň ösmegi, onuň iki esse ýokarlanan wagty we beýl.). Häzirki döwürde bu barlagy 50 ýaşdan ýokary erkeklerde her ýylda geçirmekligi teklip edýärler.

Prostatanyň ragyny anyklamakda ultrases barlagynyň ähmiýeti uly. Prostatanyň ultrases barlagy goşmaça rektal datçiginiň kömegi bilen geçirilýär (transrektal USB). Transrektal USB iki sany möhüm meseläni çözüär: a) prostatada raga gümän edilýän ojaklary ýüze çykarýar; b) prostatanyň transrektal biopsiýasyny has takyk geçirmäge mümkinçilik berýär.

Kliniki maglumatlaryň we geçirilen barlaglaryň netijesinde prostatanyň howply täze döremesi gümän edilse, onda prostatanyň punksiion biopsiýasy ýerine ýetirilýär (ultrases barlagynyň we gözegçiliginiň esasynda).

Rentgen barlaglary oňurgalardaky we beýleki süňklerdeki metastazlary görmäge mümkinçilik berýär.

Bejerilişi

Erkeklik jyns mäsiziniň ragy, köplenç halatlarda, derman bilen bejerilende erbet netije bermeyän täze döremeleriň hataryna girýär. Gynansak-da, bu howply täze döreme özüniň I we II derejelerinde, köplenç halatlarda, hiç bir alamatsyz geçýändigini üçin lukmanlar, esasan, ony III we IV derejelerinde anyklaýarlar. Şonuň üçin bu keseli dermanlar bilen bejermek usulynyň ähmiýeti has-da artýar. Eger-de kesel I we II derejelerde, heniz çiş hiç ýere ýaýramanka anyklansa

we metastazlar ýok bolsa, onda esasy bejergi operasiýa etmek we radiobejergi bolýar. Hirurgik bejergide radikal prostatektomiýa operasiýasy (prostatany, uretranyň bir bölegini, tohum haltajyklaryny, çanaklykdaky limfa düwünlerini aýyrmak) ulanylýar.

Şöhle bejergisi prostatanyň ýaýramadyk ragynyň radikal bejergisi hasap edilýär. Ol bejergi distansion şöhle bejergisi we brahibejergi (radioaktiw çeşmäni prostatanyň dokumasyna girizmek (implantasiýa etmek)) görnüşinde amala aşyrylýar.

Ýokarda görkezijimiz ýaly, prostatanyň ragynyň, esasan, III-IV derejelerde ýüze çykarylýanlygy sebäpli, bu keseliň esasy bejergisi gormonal bejergi bolup durýar. Häzirki wagtda kabul edilen tertip – maksimal androgen gabawy. Oňa laýyklykda bedende erkek jyns gormonlarynyň täsiriniň doly aýrylmaklygyny gazanmaly. Testosteron gormonynyň ýumurtgajyklarda (95%) we böwregüsti mázlerde (5%) emele gelyändigini belli. Şeýlelikde, maksimal androgen gabawyny gazanmak üçin ýumurtgajyklary aýyrmak operasiýasyny (hirurgik kastrasiýa) ýa-da derman kastrasiýasyny (zoladeks ýa-da beýleki dermanlar bilen) geçirmeli.

Ikitaraplaýyn orhektomiýa (hirurgik kastrasiýa) prostatanyň ragynyň gormonal bejergisiniň esasy usuly («altyn standarty») bolup durýar. Bu usul prostatanyň ilkinji ýüze çykarylan gormonlara duýgur ragy bolan näsaglaryň 80-85%-inde netijeli bolýar. Böwregüsti mázleriň bölüp çykarýan testosteron gormonynyň täsirini ýatırmak üçin steroid däl antiandrogenler (flusinom ýa-da beýleki dermanlar) ulanylýar.

Bulardan başga-da estrogenler (sinestrol, dietilstilbestrol, fosfestrol we başg.), antiandrogenler (steroid antiandrogenler – siproteron, megestrol, hlormadinon we steroid däl antiandrogenler – flutamid, nibutamid, bikalutamid) ulanylyp bilner.

Gynansak-da, prostatanyň ragynda ulanylýan gormonal serişdeleriň köp halatlarda islenilmeýän täsirleriniň ýüze çykmagy (ýürek-gan damar, aşgazan-ıçege bozulmalary, bagryň funksiýasynyň erbetleşmegi, anemiýa, ginekomastiýa we başg.), olaryň ulanylmagyny belli bir derejede çäklendirýär.

Palliatiw operasiýalaryň hataryna sistostomiýa, prostatanyň ragynyň transuretral elektrozeksziýa operasiýalary girýär.

Prostatanyň ragynyň çaklamasy onuň ýüze çykarylan wagtyndaky derejesine bagly bolup durýar. I-II derejede ýerine ýetirilen radikal prostatektomiýadan ýa-da şöhle bejergisinden soň 5 ýylyň dowamynda ýaşajylyk – 85-97%. Prostatanyň ragy bejerilmedik ýagdaýda näsaglar, köplenç, bir ýylyň dowamynda ölýärler. Maksimal androgen gabawy gazanylanda 90% näsaglarda keseliň geçişi we onuň netijesi düýpli gowulaşýar, 40% näsaglarda keseliň ösüşini saklap bolýar, 50% näsaglarda belli bir derejede üstünlik gazanyp bolar.

XIII BAP. ÝITI BÖWREK ÝETMEZÇILIGI

Dürli ekzogen (daşky) we endogen (içki) ýagdaýlaryň täsiriniň netijesinde iki böwregiň hem (ýa-da ýeke-täk bir böwregiň) sekretor we ekskretor işleýşiniň duýdansyz bozulmagyna ýiti böwrek ýetmezçiligi diýilýär.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginde bedende gomeostazyň bozulmalary, ganda azotly maddalaryň dargamagynyň önümleriniň saklanmagy, suw-elektrolit we aşgar-turşy deňagramlylygynyň bozulmalary bolup geçýär. Bu bozulmalar ýiti böwrek ýetmezçiligine mahsus bolan oligoanuriýa (böwrekler tarapyndan bölünip çykýan peşewiň mukdarynyň azalmagy ýa-da onuň düýbünden bolmazlygy) alamaty bilen ýüze çykýar.

Näsaglaryň aglabasynda geçirilen bejerginiň netijesinde ýiti böwrek ýetmezçiliginde böwrek dokumasynda bolup geçýän morfologik üýtgemeler doly aýrylyp bilýär, şeýlelikde, näsagyň doly sagalmagyna mümkinçilik bar. Emma ýiti böwrek ýetmezçiligini geçiren näsaglaryň 5-6%-inde böwrek dokumalaryndaky bolup geçýän üýtgemeler agyr gaýrüzülmelere getirýär.

Sebäpleri

Döredýän sebäplerine görä ýiti böwrek ýetmezçiliginiň dört görnüşi tapawutlandyrylýar: prerenal, renal, postrenal we arenal görnüşleri.

Prerenal (böwrek we peşew ýollary bilen bagly bolmadyk sebäpler) ýiti böwrek ýetmezçiligine şu aşakdakylar sebäp bolup biler. Dürli ýagdaýlarda döreýän we uzak wagtlap dowam edýän gan basyşynyň aşak düşmegi (ganakma, şikeslenme, operasiýa). Bu ýagdaýda böwregiň gabyk gatlagynda ganaýlanyşyň kemelmeginiň netijesinde ýumajyklarda filtrasiýanyň derejesiniň peselmegi bolup geçýär. Netijede, bölünip çykýan ikilenji peşewiň mukdary azalýar ýa-da ol düýbünden bölünip çykmaýar (oliguriýa, anuriýa). Böwrekleriň dokumalarynda bolup geçýän madda çalşygynyň we olaryň sekretor işleýşiniň bozulmalary netijesinde azotemiýa (azotly galyndylaryň möçberiniň ganda köpelmegi) döreýär.

Şeýle hadysalar näsaga öz gan toparyna gabat gelmeýän gan guýlanda, uly we köpsanly muskullar uzak wagtlap gysylanda we mynjylanda, adamy tok uranda, giňişleýin ýanyklarda, kriminal abort-da (bakteriýemik şogun ganda eritrositleriň gemolizine getirmegi netijesinde) bolup biler. Bu ýagdaýlarda gan basyşynyň pese düşmeginden başga böwrekleriň dokumalarynyň dargamagynyň önümleri bilen zäherlenmäniň täsiri hem ýetýär. Näsagyň dyngysyz gusmagy netijesinde, içgeçme bolanda, diuretikler (peşewiň mukdaryny köpeldýän dermanlar) uzak wagtlap gözegçiliksiz ulanylanda ganyň umumy göwrümi azalyp hem ýiti böwrek ýetmezçiliginiň döremegi mümkin.

Käbir ýagdaýlarda peritonitiň, göwreli aýallaryň toksikozynyň netijesinde bolýan degidratasiýa, diselektrolitemiýa bilen baglylykda gan basyşynyň aşak düşmegi hem ýiti böwrek ýetmezçiligine getirip biler.

Ýokarda görkezilen hemme ýagdaýlar böwreklerde ganaýlanyşygyň bozulmagyna, olaryň işemiýasyna (ganaýlanyşygyň ýetmezçiligi) we kanaljyklaryň epitelial öýjükleriniň kislorod bilen üpjünçiliginiň peselmegine (gipoksiýa) getirýärler we ýiti böwrek ýetmezçiliginiň sebäbi bolup durýarlar.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň renal görnüşiniň sebäpleri hökmünde näsagyň böwrege ýörite täsir edýän maddalar bilen zäherlenmegini görkezmek bolar: simap duzlary (sulema), uranyň, kadminiň, hromuň, fosforyň, misiň duzlary, 4-hlorly uglerod, etilenglikol, sirke turşusy, zäherli kömelekler, dürli dermanlar (sulfanilamidler, antibiotikler), rentgen kontrast maddalary, hinidin hatarynyň dermanlary. Bu ýagdaýlarda görkezilen maddalaryň gös-göni böwregiň kanaljyklarynyň epitelial öýjüklerine zäherleýji täsiri netijesinde olar zeperlenýärler.

Käbir derman serişdeleriniň gös-göni böwregi zäherleýji täsiri bar (kanamisin, monomisin, gentamisin). Şonuň üçin olaryň mukdary köp bolanda ýa-da uzak wagtlap ulanylanda, näsagyň özüniň şol dermanlara duýujylygy ýokary bolanda, bu serişdeleriň böwregi zäherleýji täsiri ýüze çykyp biler. Sulfanilamidler ulanylanda suwuklyk az içilse, olaryň böwregiň kanaljyklarynda kristallaşmagy we olary dykmagy mümkin. Bulardan başga-da böwregiň ýiti alawlama ýa-da ýokanç keselleri käbir ýagdaýlarda ýiti böwrek ýetmezçiligine getirip biler.

Postrenal sebäpler hökmünde ýokarky peşew ýollarynyň dykylmagyna ýa-da gysylmagyna getirýän sebäpleri (böwrek daş keselinde

peşewakarlaryň daşlar ýa-da gan lagtalary bilen dykylmagy, olaryň daşyndan täze döremeler bilen gysylmagy) görkezip bolýar. Ýiti böwrek ýetmezçiligi bu ýagdaýlarda iki peşewakaryň hem bir wagtda ýa-da ýeke-täk böwregiň peşewakarynyň geçirijiliginiň bozulmagy netijesinde döreýär.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň arenal görnüşi örän seýrek duş gelýär we ol, esasan, şikeslenme zerarly iki böwregiň hem ýa-da ýeke-täk işleýän böwregiň mynjyramasynyň netijesinde, olar kesilip aýrylanda (görkezme boýunça ýa-da ýalňyşlyk bilen) döreýär.

Patogenezi

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň döreýşi, patogenezi örän çylşyrymly we onuň görnüşine laýyklykda bedende dürli üýtgemeler bolup geçýär.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň hemme görnüşlerinde böwregiň dokumalarynyň ganaýlanyşygynyň peselmegi (işemiýa) we olaryň kislorod bilen üpjünçiliginiň azalmagy ýaly hadysalar bolup geçýär.

Kadaly ýagdaýda böwreklerden geçýän ganyň 90%-i olaryň gabyk gatlagynyň gan damar ýumajyklarynyň üstünden we diňe 10%-i beýni gatlagynyň üstünden geçýär. Gan basyşynyň aşaklamagy, ganakma, bedeniň zäherlenmegi, operasiýa netijesinde gabyk gatlagynyň gan damarlarynyň gysylmagy (spazm) bolup geçýär. Netijede, gan beýni gatlagy bilen gabyk gatlagynyň araçäginde ýerleşýän ýüksamedullýar gatlagy we ondaky ýüksamedullýar ýumajyklaryň üstünden geçip başlaýar. Böwrek dokumalarynyň, esasan, onuň gabyk gatlagynyň gan bilen üpjünçiligi pese gaçýar (işemiýa), ýumajyklarda peşewiň filtrasiýasy azalýar. Kanaljyklaryň içini örtýän öýjükleriň gipoksiýasy netijesinde olar zeperlenýärler (olarda nekroz hadysasy bolup geçýär). Kanaljyklaryň içi öýjükleriň bölekleri, silindrlar bilen dykylýar. Öýjüklerde döreýän üýtgemeler böwrekleriň işleýşiniň bozulmagyna getirýär.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň postrenal görnüşinde peşewiň akmasynyň bozulmagy, onuň reflýuks hadysasynyň netijesinde gana sorulmagyna getirýär (piýelo-wenoz reflýuksy). Bu ýagdaýda böwregiň alawlamasynyň (piýelonefritiň) döremegi interstisial dokumalaryň alawlamasyna getirip, böwregiň dokumalarynyň gipoksiýasyny güýçlendirýär. Böwregiň işleýşiniň (funksiýasynyň) bozulmagy netijesinde bedendäki suw böwregiň üstünden däl-de, başga ýollar bi-

len çykyp başlaýar (deriniň, öýkeniň, içegäniň üsti bilen). Bedeniň öýjüklerinde beloklaryň, ýaglaryň, uglewodlaryň dargamak hadysasy bolup geçýär. Kaliý, natriý, kalsiý, magniý we beýleki elektrolitleriň çalşygynyň bozulmagy ýüregiň işleýşiniň bozulmagyna getirip biler.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň başynda böwregiň bedenden çykarmaly azotly maddalaryny beýleki agzalar çykaryp bilerler. Mysal üçin, deri, aşgazanyň we içegäniň nemli bardasy azotly maddalary bölüp çykaryp başlaýarlar. Emma bu ýagdaý uzak dowam edip bilmeýär we degişli bejergi geçirilmese, näsaglar agyr ýagdaýa düşýärler.

Alamatlary

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň kliniki geçişiniň dört derejesi tapawutlandyrylýar: 1) başlangyç; 2) oligoanuriýa; 3) diuretik; 4) sagalmak.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň başlangyç derejesi oňa sebäp bolan ýagdaýyň täsiriniň döreden alamatlary bilen gabat gelýär (şok, sepsis, zäherlenme, şikeslenme, operasiýa we başg.). Bu derejäniň dowamlylygy birnäçe sagatdan birnäçe güne çenli dowam edip biler. Ýuwaş-ýuwaşdan bedende azotly önümler, suwuklyk saklanmaga başlaýar, peşewiň mukdary azalmaga başlap, ýiti böwrek ýetmezçiligi II derejä geçýär.

Oligoanuriýa derejesi ýiti böwrek ýetmezçiliginiň esasy döwri hasaplanýar. Hut şu döwürde näsagyň bedeninde esasy we iň agyr, kähallatlarda ölüme getirýän üýtgemeler hem-de gaýrüzülmeler bolup geçýär. Böwreklerden peşew halta düşýän peşewiň mukdary bir gije-gündiziň dowamynda 200,0-300,0-den geçmeýär ýa-da anuriýa (peşew haltada peşewiň düýbünden bolmazlygy) döreýär. Gipoizostenuriýa (peşewiň oňositel gatylygy 1003-1008-den geçmeýär we ol gije-gündiziň dowamynda az üýtgeýär), leýkosituriýa (peşewde leýkositleriň sanynyň ýokarlanmagy), eritrosituriýa (peşewde eritrositleriň bolmagy), silindruriýa (peşewde silindrleriň bolmagy) peýda bolýar. Soňky üýtgemeler böwregiň dokumalarynda agyr bozulmalaryň, gaýrüzülmeleriň goşulmagy netijesinde bolýar. Peşew bilen köp mukdarda proteiniň ýitirilmegi ýiti böwrek ýetmezçiliginiň bu derejesi üçin mahsus. Ganda azot saklaýan önümleriň mukdary köpeliýär (giperazotemiýa, giperkreatininemiýa), giperkaliýemiýa, giperkalsiýemiýa, giperfosfatemiýa, gipermagniiýemiýa (ganda kaliň, kalsiniň, fosfatlaryň, magniniň derejesiniň ýokary galmagy) peýda bolýar.

Ýüregiň işleýşi elektrokardiografiýa boýunça barlanyp görلende, zäherlenme bilen şertlenen üýtgemeler anyklanylýar.

Bedende suwuklygyň saklanmagy netijesinde nerw ulgamynda degişli üýtgemeler bolup geçýär we olar gowşaklyk, ukusyzlyk, ýyg-ýygýdan gusmaklyk, delirioz ýagdaýynyň (samramak) döremegi ýaly alamatlary berýärler.

Bikarbonatlaryň azalmagy netijesinde turşy-aşgar deňagramlylygy bozulyp, asidoz (turşulygyň köpelip, aşgarlygyň azalmagy) döreýär.

Aşgazan-içege ulgamynyň işleýşiniň bozulmagy näsagyň agzynyň guramagy, stomatit, dyngysyz gusmak, işdäsiniň kemelmegi ýaly alamatlaryň üsti bilen ýüze çykýar. Azotly önümleriň aşgazanyň we içegäniň nemli bardasy tarapyndan bölünip çykarylmagy netijesinde uremik gastroenterokolitiň (aşgazanyň we içegäniň alawlama keselleri) alamatlary (içgeçme) peýda bolýar.

Dem alyş agzalary tarapyndan gipergidratasiýa (bedende suwuklygyň saklanmagy) zerarly döreyän öýkeniň interstisial çişmesiniň netijesinde demgysma döreýär.

Kaliý zäherlenmesi, giperwolemiýa (bedende suwuklygyň köpelmegi), arterial gipertenziýa ýürek-gan damar ulgamynda dürli üýtgemelere getirýär. Böwrekleriň süýümlü bardasynyň dartylmagy, olaryň gan damarlarynyň gysylmagy, böwrek dokumalarynyň interstisial çişmesi netijesinde bil bölekde agyry bolup biler.

Alawlama, iriňli gaýrüzülmeleriň döremegi ganda leýkositleriň artmagyna, eritropoeziň bozulmagy bolsa ganazlyga getirýär.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň diuretik derejesi iki tapgyrda geçýär: birinji – irki diuretik döwür; ikinji – poliuriýa döwri. 10-14-nji günde peşewiň mukdary ýuwaş-ýuwaşdan köpelip başlaýar, 2-3 litre ýetýär. Ýöne onuň oňnositel gatylygy aşak. Böwrekler entek azotly önümleri doly çykaryp bilmeýär. Böwrekleriň peşewi konsentritlemek ukyplylygy belli bir wagtyň dowamynda kada gelmeýär. Poliuriýa döwründe ganda azotly önümleriň derejesi kadalaşýar, turşy-aşgar deňagramlylygy düzelyär.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň sagalmak derejesi birnäçe aýlap, hatda ýyllap dowam edip biler. Onuň dowamlylygy ýiti böwrek ýetmezçiligini döreden sebäplere, geçişine we utgaşyp gelyän gaýrüzülmelere bagly. Näsaglaryň aglaba köpüsinde 3-6 aýdan soň, olaryň

sagalandygyny aňladýan böwrekleriň peşewi konsentrirlemek ukyplylygy kadalaşýar.

Anyklanylyşy

Ýiti böwrek ýetmezçiligini anyklamakda keseliň anamneziniň uly ähmiýeti bar. Oňa getirip biljek ýagdaýlara üns bermeli: zäherli bolup biljek serişdeleri içmek, alkogolyň ornuna ýalňyşlyk bilen başga bir näbelli suwuklygyň içilmegi, antibiotikleriň ýa-da sulfanilamidleriň uzak wagtlap gözegçiliksiz ulanylmagy, zäherli bolup biljek kömelekleriň we beýleki gümanly iýmit önümleriniň iýilmegi, göwreliligiň hassahanadan başga ýerde aýrylmagy ýaly ýagdaýlaryň bolmagy keseli anyklamaklyga kömek edip biler.

Anuriýa bolan ýagdaýda ilki bilen onuň görnüşini (sekretor ýa-da ekskretor) anyklamaly. Sekretor anuriýada (peşew böwrekler tarypyndan işlenip çykarylmaýan bolsa) we ekskretor anuriýada (böwrekleriň işläp, ýokarky peşew ýollarynyň geçirijiligi ýok bolsa) ulanylýan bejeriş usullary dürli-dürli. Şonuň üçin birinji nobatda ekskretor anuriýanyň barlygyny ýa-da ýoklugyny anyklamaly. Düşnüksiz ýagdaýlarda bu maksat üçin ilki bilen böwrekleriň we ýokarky peşew ýollarynyň umumy rentgen barlagyny geçirmeli (umumy urografiýa). Umumy urogrammada peşew ýollarynda olaryň geçirijiligini bozýan rentgen pozitiw daşlary görüp bolýar. Soňky döwürlerde bu maksat bilen peşew ýollarynyň kompýuter tomografiýa we ultrases barlaglary giňden ulanylýar. Olaryň kömegi bilen rentgen negatiw daşlary hem anyklap bolýar. Böwrekleriň işleýşiniň agyr bozulmalarynyň we azotemiýanyň bolýanlygy üçin ýiti böwrek ýetmezçiliginde ekskretor urografiýany ýerine ýetirmek bolmaýar. Soňra anyklaýyş maksady bilen, kähalatlarda ýokarky peşew ýollarynyň geçirijiligi bozulanda – bejeriş maksady bilen, peşewakarlary ikitaraplaýyn kateterlemek zerurlygy döreýär.

Öýkende bolup biljek gaýrüzülmeleri ýüze çykarmak üçin döş kapasasynyň rentgen barlagyny geçirýärler.

Ganyň barlagy geçirilende azotly önümleriň derejesiniň ýokarlanmagy, diselektrolitemiýa (elektrolitleriň deňagramlylygynyň bozulmagy) ýüze çykarylýar.

Bejerilişi

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň başlangyç döwründe bejeriş çäreleri bu ýagdaýa getiren esasy sebäpleri aýyrmaga gönükdirilmelidir. Şok bolan ýagdaýda oňa garşy çäreler geçirilip, tizden-tiz gan basyşyny

kadalaşdyrmaga çalyşmaly. Köp gan ýitirilende onuň öwezini dolup, gan damarlarynyň tonusyny dikeltmeli. Näsag zäherlenen ýagdaýynda zäherleri näsagyň bedeninden çykarmaly (aşgazany, içegäni ýuwmak), olaryň antidotlaryny (zäherleriň täsirini aýyrýan, neýtrallaşdyrýan serişdeler) ulanmaly. Mysal üçin, agyr metallaryň duzlarynyň antidoty – unitiol, kontrast maddalaryň antidoty – natriý tiosulfaty, käbir eredijileriň, asetonyň, dörthlorly uglerodyň düzümine girýän etilenglikolyň antidoty – etil spirti. Gana sorulan zäheri çykarmak üçin gemosorbsiýa usuly ulanylyp bilner. Näsagyň ganyny ýörite sorbentiň (zäheri sorup, özünde saklap alyp galýan serişde) üstünden geçirýärler, netijede, gandaky böwregi zäherleýji maddalary gandan çykaryp bolýar.

Sepsis bolan ýagdaýda ony döreden ojagy (sebäbi) aýyrmaly, mysal üçin, hassahanadan başga ýerde göwrelilik aýrylanda (kriminal abortda) ýatgynyň içini (gaýtadan) gymaly, ötüşen ýagdaýlarda – ýatgynyň özüni aýyrmaly.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň ilkinji sagatlaryndan başlap, onuň postrenal we arenal görnüşlerinden beýleki ýagdaýlarda, nähili sebäbe görä dörändigine garamazdan, näsaga diuretikleri (mannitol, laziks, furosemid), natriniň gidrokarbonatyny (asidozy aýyrmak, turşy-aşgar deňagramlylygyny kadalaşdyrmak üçin) goýbermeli. Goýberilýän suwuklygyň göwrümini öýjükden daşdaky suwuklygyň ýitirilen möçberine, elektrolitleriň derejesine we turşy-aşgar deňagramlylygynyň görkezijilerine baglylykda kesgitlemeli. Azotly önümleri bedenden aýyrmak maksady bilen oligoanuriýanyň ilkinji günlerinden başlap, aşgazany we içegäni yzygiderli ýuwmaklygy amala aşyrmaly. Diuretikleriň ýokarlandyrylan mukdary (bir gije-gündiziň dowamynda 200-400, 1000 mg-a çenli laziks, furosemid) ulanylyp bilner. Anabolik gormonlary (testosteron-propionat, nerabol) ulanmak maslahat berilýär. Olar proteinleriň katabolizmini aşakladýarlar, kanaljyklary örtýän öýjükleriň regenerasiýasyny (gaýtadan dikeldilmegini, täzeden emele gelmegini) çaltlaşdyrýarlar.

Eger-de şu görkezilen konserwatiw bejergiler degişli netije bermese, sekretor anuriýanyň dowamlylygy 5-6 güne çekse, giperazotemiýa, giperkaliýemiýa barha artýan bolsa we näsagyň ýagdaýy erbetleşýän bolsa, bu ýagdaý gemodializ geçirmekligi talap edýär.

Gemodializ (ganyň dializini geçirmek, ony bedene mahsus däl maddalardan, zäherlerden arassalamak) «emeli böwrek» enjamynyň

kömegi bilen geçirilýär. Bu usul näsagyň gany bilen ýörite taýýarlanan dializleýji suwuklygyň arasyndaky ýarymgeçiriji bardanyň üsti bilen elektrolitleriň we madda çalşygynyň önümleriniň özara çalşygyna esaslanan. Gemodializ wagtynda osmotik diffuziýa hadysasynyň hasabyna gandan dializleýji suwuklyga azotly önümler (moçewina, kreatinin) we beýleki orta molekulýar agramly maddalar geçýär, şol bir wagtda gana gerekli elektrolitler geçýär. Ondan başga-da gemodializiň kömegi bilen bedenden artykmaç suwuklygy aýryp bolýar. Gemodializ birnäçe gezek, tä böwrekleriň azot çykaryjy ukyplylygy kadalaşýança ulanylýp bilner.

Beýleki bozulmalary (anemiýa, diselektrolitemiýa) düzetmek üçin degişli bejergini (gan guýmak, demriň dermanlaryny, aminosurşularyň, dürli elektrolitleriň erginlerini ulanmak) geçirýärler.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň diuretik döwründe bedenden çykarylýan suwuklygyň, elektrolitleriň möçberine dykgatly gözegçilik edip, olaryň öz wagtynda, degişli suratda öwezini dolýarlar.

Asidoz (ganyň turşulygynyň artmagy) bolan ýagdaýda ýitirilýän kaliniň öwezini dolmak üçin kaliý sitratyny (günde 2-5 gr arassa kaliý bolar ýaly hasaplap), alkaloz (ganyň aşgarlygynyň artmagy) bolan ýagdaýda – kaliniň hloridini (günde 2-5 gr arassa kaliý bolar ýaly hasaplap) goýberýärler.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginde dürli alawlamaly gaýrüzülmeleriň bolýandygyny göz önünde tutup (pnewmoniýa, piýelonefrit we başg.), antibiotikler bilen bejergi geçirmeli. Ýöne böwrekleriň işleýşiniň peselendigi üçin, olaryň mukdaryny degişlilikde azaltmaly. Mysal üçin, anuriýa döwründe antibiotikleriň kadaly ýagdaýda ulanylýan mukdarynyň $\frac{1}{4}$ bölegini bermeli.

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň postrenal görnüşinde (ýokarky peşew ýollarynyň – peşewakarlaryň geçirijiligi bozulan ýagdaýda) peşewiň böwrekden kadaly akmagyny dikeltmek maksady bilen peşewakary kateterlemegi ýa-da görkezme boýunça – gaýragoýulmasyz operasiýany ýerine ýetirýärler.

Çaklama

Ýiti böwrek ýetmezçiliginiň çaklamasy keseliň geçişiniň agyrlygyna, ony döreden sebäplere, beýleki agzalaryň (esasan, bagryň) zeperleniş derejesine baglylykda bolýar. Böwrekleriň işleýşiniň doly ýagdaýda kadalaşmagy 6 aýdan 2 ýyla çenli aralykda bolup biler. Näsaglaryň aglaba köpüsiniň zähmete ukyplylygy doly dikelýär.

XIV BAP. DOWAMLY BÖWREK ÝETMEZÇILIGI

Dowamly böwrek ýetmezçiligi böwrekleriň (iki böwregiň hem ýa-da ýeke-täk böwregiň) beterleşýän dowamly keselleriniň gaýrüzülmesi hasap edilýär.

Dowamly böwrek ýetmezçiligine böwrekleriň we peşew ýollarynyň dürli dowamly keselleri we käbir ulgamlaryň keseller getirip biler.

1. Böwrekleriň ýumajyklarynyň ilkinji zeperlenmeleri (keselleri) – glomerulonefrit, glomeruloskleroz.

2. Böwrekleriň kanaljyklarynyň ilkinji zeperlenmeleri – dowamly giperkalsiýemiýa, dogabitdi oksaluriýa, agyr metallar bilen uzak wagtyň dowamynda zäherlenmek (kadmiý, gurşun, simap, uran we başg.).

3. Böwrekleriň gan damarlarynyň keselleri (böwrek arteriýalarynyň ikitaraplaýyn inçelmesi, howply essensial arterial gipertenziýa, ikitaraplaýyn ilkinji nefroskleroz).

4. Böwrekleriň we peşewakarlaryň ikitaraplaýyn anomaliýasy (böwrekleriň gipoplaziýasy, böwrekleriň polikistozy).

5. Dowamly interstisial nefrit, dowamly piýelonefrit, böwrekleriň we peşew ýollarynyň inçekeseli.

6. Ýokarky we aşaky peşew ýollarynyň geçirijiligini bozýan keseller (böwrek daş keseli, retroperitoneal fibroz, peşew haltanyň boýunjygynyň we peşew çykaryjy ýoluň inçelmeleri, prostatanyň adenomasy).

7. Madda çalşygynyň bozulmalary esasynda döreýän böwrek keselleri (amiloidoz, oksaluriýa, podagra – peşew turşy nefropatiýa, ilkinji giperparatireoidizm, sarkoidoz we başg.).

8. Ulgamlaryň kollagen keseller (sklerodermiýa, gyzyl gurt, düwünli periarterit).

Patogenezi

Ýiti böwrek ýetmezçiligine garanyňda dowamly böwrek ýetmezçiliginiň patogenezi has çylşyrymly, bolup geçýän üýtgemeler köptaraplaýyn we olar bedeniň hemme ulgamlaryny we agzalaryny

öz içine alýar. Ýokarda agzalan keseller ýuwaş-ýuwaşdan beterläp, böwrekleriň işleýşini bozýarlar we dowamly böwrek ýetmezçiligine getirýärler. Ganda azotly önümleriň, elektrolitleriň (kaliý) derejesi artyp başlaýar, böwrekleriň endokrin funksiýasy bozulýar. Böwrekler tarapyndan suwuklygyň ýeterlik mukdarda çykarylýandygyna, hatda onuň köpeliýändigine garamazdan, ganda protein önümleri, turşy radikallar (moçewina, peşew turşusy, aminoturşular, kreatinin, fosfatlar, sulfatlar) artyp başlaýar. Reniniň köp öndürilmegi netijesinde gan basyşy ýokarlanýar.

Nefronlaryň belli bir bölegi zaýalanýar, galan böleginiň kompensator (öwezini dolýan) gipertrofiýasy döreýär. Mysal üçin, bir böwrek aýrylanda (nefrektomiýa operasiýasy) beýleki böwrek ulalyp başlaýar (nefronlaryň we dokumalaryň öwezini dolýan gipertrofiýasynyň hasabyna). Galan sagdyn böwrek aýrylan böwregiň funksiýasyny doly öz üstüne alýar. Nefronlarda proteinleriň, glýukozanyň, aminoturşularyň, elektrolitleriň yzyna sorulmak hadysasy bozulýar. Bu bolsa proteinleriň we elektrolitleriň madda çalşygynyň bozulmagyna getirýär. Glýukozuriýa, asidoz ýüze çykýar. Içegede kalsiniň sorulmagynyň üýtgemegi netijesinde gipokalsiýemiýa döreýär. Ganda fosfatlaryň derejesi köpelip, ikilenji giperparatireoidizmiň alamatlary peýda bolýar. Bikarbonatlaryň çendenaşa köp ýitirilmegi asidozyň sebäbi bolup durýar. Böwregiň dokumalarynda eritropoetiniň emele gelmeginiň peselmegi netijesinde dowamly böwrek ýetmezçiligine mahsus bolan anemiýa döreýär.

Dowamly böwrek ýetmezçiligini döreden sebäpler böwreklerde dürli, tapawutlanýan üýtgemelere getirýär. Ýöne hemme ýagdaýlarda böwrekleriň nefronlarynyň zaýalanmagy, olaryň ölmegi bolup geçýär. Nefronlar täzeden emele gelmeýärler. Diňe sagat galan nefronlaryň öwezini dolýan gipertrofiýasy bolup geçýär. Böwrekleriň dokumalary birleşdiriji dokumalar bilen çalşylýar. Ýuwaş-ýuwaşdan böwrekleriň gabyk gatlagynyň ýygrylmasy döreýär, ondaky gan damarlary gysylýarlar, netijede, böwrekleriň dokumalarynyň gan bilen üpjünçiligi peselýär (işemiýa).

Toparlara bölünişi. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň dört derejesi tapawutlandyrylýar.

1. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň latent derejesi. Bu döwürde näsagyň arz-şikaýatlary we keseliň obýektiw alamatlary az bolýar.

Olar diňe çuňňur geçirilen barlaglaryň netijesinde ýüze çykarylýar. Ýumajyk filtrasiýasy 50-60 *ml/min* çenli azalýar. Seýrek ýagdaýda proteinuriýa bolmagy mümkin.

2. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň kompensirlenen derejesi. Böwrekleriň işleýşi has peselýär. Emma ganda azotly önümleriň (moçewina, kreatinin) derejesi ýokarlanmaýar. Sebäbi böwregiň beýleki funksiýalarynyň degişli derejede öwezini dolýan üýtgemesi bolup geçýär. Kanaljyklarda ilkinji peşewiň yzyna sorulmak hadysalarynyň (reabsorbsiýa) gowşamagy netijesinde gije-gündizdäki diurez köpeliýär (2-2,5 litre çenli). Onuň hasabyna hem giperazotemiýa bolmaýar. Ýumajyk filtrasiýasy 30-40 *ml/min* çenli peselýär.

3. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň intermittenleýji derejesi. Ýumajyk filtrasiýasy we kanaljyklardaky reabsorbsiýa hadysalary has peselýär. Böwrekleriň azot çykaryjy funksiýasy asgynlan, onuň netijesinde wagtal-wagtal giperazotemiýa peýda bolýar. Ýumajyk filtrasiýasy 25 *ml/min*-dan az bolýar. Suw-elektrolit we turşy-aşgar deňagramlylygynyň bozulmalarynyň bolmagy mümkin. Näsagyň ýagdaýynyň wagtal-wagtal erbetleşip, soň gowulaşmagy dowamly böwrek ýetmezçiliginiň bu döwri üçin mahsus hadysadyr. Degişli bejergi geçirilmedik ýagdaýda kesel indiki derejesine geçýär.

4. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň terminal (soňky) derejesi. Bu derejede ýumajyk filtrasiýasy 10-15 *ml/min* çenli peselen. Soňluk bilen uremiýa geçýän giperazotemiýa, diselektrolitemiýa, asidoz, oliguriýa, arterial gipertenziýa, ganaýlanyşygyň ýetmezçiliginiň dürli derejesi, ýürek ýetmezçiligi, anasarka, anuriýa ýaly alamatlar dowamly böwrek ýetmezçiliginiň bu döwri üçin mahsus alamatlardyr. Degişli bejergi geçirilmese, bu ýagdaý näsagy ölüme sezewar edýär.

Alamatlary we kliniki geçişi

Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň kliniki alamatlary keseliň derejesine, utgaşyp gelyän ýürek-gan damar, nerw we beýleki ulgamlaryň bozulmalaryna baglylykda bolýar.

Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň irki döwürlerinde (latent derejesi) onuň kliniki alamatlarynyň düýbünden bolmazlygy mümkin ýada olar gizlin häsiýete eýe bolýar. Kompensirlenen döwürde näsaglar ýadawlyk, gowşaklyk, işdäsinin kemelmegi, dispepsiýa (aşgazan-ichege ulgamynyň işleýşiniň bozulmagy), kellagyry, ýüzünde we aýaklarynda çişin peýda bolmagy ýaly arz-şikaýatlary bildirýärler.

Intermittirleýji we terminal döwürde görkezilen alamatlar has güýjeýärler we olar tiz wagtda uremiýa getirip bilerler.

Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň kliniki alamatlary, esasan, oňa sebäp bolan kesel bilen kesgitlenýär. Emma oňa garamazdan, dowamly böwrek ýetmezçiliginde käbir ulgamlarda we agzalarda belli bir mahsus üýtgemeler hem bolup geýýär.

Deri örtügi sary öwüşginli, öçügsi reňkde, gury, maýyşgaklygy peselen. Deri mázleriniň ýagly distrofiýasy (zeperlenmesi) netijesinde der bölüp çykarmak azalýar. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň soňky döwürlerinde, giperazotemiýa, uremiýa bolan ýagdaýda köp näsaglaryň derisinde güýçli gijilewük zerarly gaşalyp dörän ýaralary görmek bolýar. Deri asty ýagly gatlak we muskullaryň atrofiýasy duýulýar. Keseliň ötüşen ýagdaýlarynda deride köpsanly ganöýmeler bolup, olar, köplenç, burun we aşgazan-içege ganakmalary bilen utgaşyp döreýärler.

Dem alyş agzalarynda geýýän üýtgemeler, köplenç, ýygy-ýygdan beterleşýän öýkeniň alawlamasy (pnewmoniýa) görnüşinde bolýar. Bedeniň ýokançlara bolan garşylygynyň peseleni üçin, pnewmoniýanyň beterleşmegi näsagyň gyzgynynyň ýokary galmadyk ýagdaýynda geçmegi hem mümkin. Asidoz, diselektrolitemiýa demgysma alamatyny şertlendirýär. Bedende, şol sanda öýkeniň dokumalarynda, suwuklygyň saklanmagy netijesinde öýkeniň rentgen barlagynda «suwly öýken» görnüşli üýtgemeler tapylýar: öýkeniň kökünüň ýanynda dürli diametrli tegelek kölegeleri görmek bolýar, öýkeniň şekili güýçlenen, onuň gýralarynda kähalatlar bulut görnüşli infiltratlar kesgitlenýär. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň soňky derejelerinde plewral boşlukda suwuklyk ýygnanyp başlanýar.

Ýürek-gan damar ulgamynda bolýan üýtgemeler arterial gipertenziýanyň derejesine baglylykda bolýar. Ýukstamedullýar ýumajyklaryň işleýşiniň güýçlenmegi we reniniň (arterial gan basyşy ýokarlandyryýan madda) köp bölünip çykmagy zerarly döreýän arterial gipertenziýanyň netijesinde ýürek muskulynyň gipertrofiýasy we distrofiýasy emele gelýär. Barha beterleşýän ýürek ýetmezçiligi netijesinde ganaýlanyşyň kiçi aýlawynda ganyň hereketiniň haýallamagy esasynda näsagda demgysma, tahikardiýa, kähalatlar (esasan, gijesine) ýürek demgysmasy döreýär. Soňluk bilen uly ganaýlanyş aýlawynda ganaýlanyşyň ýetmezçiligi döräp, ol bagryň ulalmagy, aýaklaryň we elleriň çişmegi, bedeniň boşluklarynda (garynda,

plewral boşlukda, perikardıň boşlugynda) suwuklygyň toplanmagy ýaly hadysalaryň döremegine getirýär.

Ýokarda görkezilişi ýaly, dowamly böwrek ýetmezçiliginde aşgazanyň we içegäniň nemli bardasynyň üsti bilen azotly önümler çykyp başlaýar. Munuň netijesinde näsagda ýürek bulanma, gusmak, işdäsiniň ýitmegi ýaly alamatlar peýda bolýar. Stomatit, parotit, gastroenterokolit ýaly gaýrüzülmeler dowamly uremiýa üçin mahsusdyr. Aşgazanda, on iki barmak içegede, inçe we ýogyn içegede baş görnüşli ýaralar döräp, ganakma ýaly gaýrüzülmä getirip bilerler. Käbir näsaglarda meteorizm (için ýellenmegi), güýçli agyry bolup, olar uremik peritonitiň alamatlary bolup durýarlar. Ol alamatlar garyn boşlugyna bölünip çykarylýan azotly önümler bilen garynyň ýylmanak perdesiniň gyjyndyrylmagynyň netijesidir.

Süňk-bogun ulgamynda bolýan üýtgemeler kalsiý we fosfor madda çalşygynyň bozulmasynyň netijesinde döreýärler. Kalsiiniň içegede gana sorulmasynyň bozulmagy netijesinde döreýän gipokalsiýemiýa, giperfosfatemiýa ikilenji giperparatireoidizmiň alamatlarynyň peýda bolmagyna getirýär. Paratireoid gormonyň işlenip çykarylyş derejesiniň artmagy netijesinde kalsiý süňklerden çykyp, ýumşak dokumalarda, böwreklerde, öýkenlerde, bogunlarda, gan damarlarynda, ýüregiň geçiriji ulgamynda saklanyp başlaýar. Süňkleriň rentgen barlagynda osteoporozyň we osteofibrozyň alamatlary ýüze çykarylýar.

Nerw-psihika ulgamy. Dowamly uremiýanyň köp alamatlary, mysal üçin, synçgylawuk, näsagyň gyzgynynyň peselmegi, dürli muskullaryň damar çekmesi, tutgaý ýaly alamatlar nerw ulgamynyň bozulmalary bilen baglanyşyklydyr. Psihik bozulmalar dowamly böwrek ýetmezçiliginiň soňky döwürlerinde bolýar. Olar arterial gipertenziýanyň, suw-elektrolit deňagramlylygynyň bozulmagynyň, beýniniň çişmeginiň netijesinde döreýärler.

Gandaky üýtgemeler. Böwreklerde emele gelýän aýratyn glukoproteýidiň – eritropoetiniň derejesiniň peselmegi bilen baglylykda dowamly böwrek ýetmezçiliginde näsaglaryň aglaba köpüsi üçin ganazlyk (anemiýa) mahsusdyr. Onuň derejesi giperazotemiýanyň derejesine baglylykda bolýar. Anemiýa garşy geçirilýän bejergi az kömek edýär. Bulardan başga-da gipokoagulýasiýa (ganyň lagtalanmak ukyplylygynyň peselmegi), asidoz ýaly üýtgemeler ýüze çykarylýar.

Anyklanylyşy

Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň irki döwürlerinde, ýokarda görkezilişi ýaly, kliniki alamatlaryň bolmazlygy hem mümkin. Beýleki çykaryjy agzalaryň (bagyr, içege, öýken, deri) öwezini dolýan giperfunksiýasy netijesinde näsaglar uzak wagtlap işe ukyplylygyny ýitirmän bilerler.

Näsagyň anamnezi ünsli öwrenilende dowamly böwrek keselleriniň ýa-da beýleki dowamly böwrek ýetmezçiligine getirip biljek keselleriň alamatlaryny ýüze çykaryp bolýar.

Ýokarda görkezilen kliniki alamatlar: ganazlyk, deriniň reňkiniň öçügsi, sary öwüşginli bolmagy, deriniň we muskullaryň maýyşgakylygynyň pes bolmagy, näsagyň horlugy we beýleki ulgamlar tarapyndan ýokarda görkezilen alamatlaryň ýüze çykarylmagy dowamly böwrek ýetmezçiligi hakynda pikir etmäge esas döredýär.

Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň kesgitlemesi barlaghana, ultrases, rentgen we beýleki barlag usullarynyň kömegi bilen tassyklanylýar.

Ganyň barlagy geçirilende böwrekleriň azot çykaryjy funksiýasynyň bozulma derejesini, elektrolitleriň madda çalşygynyň, turşy-aşgar deňagramlylygynyň bozulmalaryny anyklap bolýar. Umumy urografiýa, ultrases barlagy, kompýuter tomografiýa böwrekleriň ölçeglerini kesgitleýär. Kontrast maddalary ulanyp geçirilýän böwrekleriň rentgen barlaglaryny diňe dowamly böwrek ýetmezçiliginiň irki döwürlerinde ýerine ýetirip bolýar. Soňky derejelerde, böwrekleriň işleýşiniň has peselýändigini göz önünde tutup, kontrastly barlaglary geçirmeklik maslahat berilmeýär.

Geçirilen barlaglaryň netijesinde keseli anyklap, dowamly böwrek ýetmezçiliginiň derejelerini, onuň gaýrüzülmelerini kesgitlep, degişli bejeriş çärelerini belläp bolýar.

Bejerilişi

Konserwatiw bejergi. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň bejergisinde ilki bilen bu gaýrüzülmä getiren esasy keseliň bejeriş çärelerini geçirmek maksat edilip goýulmalydyr. Ondan başga-da hassahana düzgüni, berhiz, suw-elektrolit deňagramlylygynyň bozulmalaryny, asidozy, dürli ulgamlaryň we agzalaryň bozulmalaryny kadalaşdyrmak göz önünde tutulmalydyr.

Näsagyň özüne zor salman, fiziki zähmeti çäklendirmegi bejerginiň netijeliligini gowulandyrýar. Ganda azotly önümleriň derejesi kadaly bolanda umumy nefrologik berhizi belleýärler (gije-gündiziň dowamynda protein we ýaglar 60-70 gr, uglewodlar çäklendirilmän berlip bilner).

Giperazotemiýa bolan ýagdaýda iýmitdäki proteiniň mukdaryny azaltmaly, duzsuz berhiz, ýaglar – mesge ýagy görnüşinde maslahat berilýär. Uglewodlardan in peýdalysy – ýeralma püresi. Bökrekleriň suw çykaryjylyk ukyplylygy üýtgedemäk bolsa, suwuklyk çäklendirilmeýär, asidoz bolan ýagdaýda natriý gidrokarbonatynyň 5%-li ergini goýberilýär. Gipokalsiýemiýa bolsa, onda näsaga natriý glýukonatynyň 10%-li erginini goýberýärler.

Proteinleriň dargamagyny azaltmak we katabolik hadysalary aşaklatmak üçin anabolik gormonlary belleýärler (testosteron, nerabol). Giperazotemiýany aşaklatmakda skoliamin, lespenefril dermanlary ulanylyp bilner.

Bölünip çykýan peşewiň mukdaryny köpeltmek üçin diuretikleri belleýärler (mannitol, furosemid we beýl.).

Ýokary giperazotemiýa bolanda aşgazanyň we içegäniň içine bölünip çykýan azotly önümleri bedenden aýyrmak üçin olary natriý gidrokarbonatynyň 2%-li ergini bilen ýuwmak maslahat berilýär.

Şeýle konserwatiw bejergi giperazotemiýanyň ýokary bolmadyk derejesinde we bökrekleriň suw bölüp çykaryjylyk ukyplylygy kanagatlanarly bolan ýagdaýda geçirilip bilner.

Dowamly bökrek ýetmezçiliginiň soňky derejelerinde konserwatiw bejergi gowy netije bermeyär we beýleki bejeriş çärelerini geçirmeklik zerurlygy ýüze çykýar.

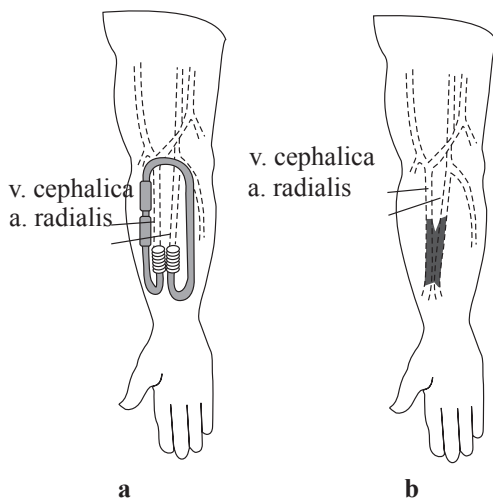
Gemodializ. Häzirki döwürde dowamly bökrek ýetmezçiligi bar näsaglary «emeli bökrek» enjamynyň kömegi bilen gemodializ arkaly bejermeklik gowy netije berýär. Näsagyň arteriýa gan damaryndan alnan gany «emeli bökregiň» üstünden geçirip, wena gan damarynyň üsti bilen näsagyň bedenine gaýdyp berýärler. Gemodializ usulyny uzak wagtyň dowamynda geçirmek üçin arteriýa we wena gan damarlaryna kynçylyksyz düşüp bolar ýaly hemişelik we ygtybarly ýol gerek. Onuň üçin olaryň arasynda mydamalyk geçelge goýýarlar. Adatça, nur arteriýasyny (a. radialis) we eliň deri asty wenasyny (w. cephalika) teflonosilikastik protez bilen birleşdirýär.

ler (Skrubneriň arteriýa geçelgesi). Gerek bolan wagty onuň arasyny açyp, «emeli böwrege» birikdirýärler.

Ýöne elinde hemişelik turbajygyň durmagy näsaga psihik tarapdan erbet täsir edýär we onuň eliniň hereketini çäklendirýär. Başga-da dürli gaýrüzülmeleriň bolmagy mümkin (ganakma, geçelgäniň töweregindäki dokumalaryň iriňlemegi, onuň dykylmagy).

Şulary göz önünde tutup, has amatlysy arteriýa bilen wenany deri asty birleşdirmek usuly bolup durýar. A. radialis bilen w. cephalika birleşdirilýär. 2-3 hepdeden soň deri asty wenalar giňelýärler we gemodializ geçirmek (gan almak we ony yzyna gaýdyp bermek) tehnikisi tarapdan ýeňilleşýär (127-nji surat).

Gemodializi dowamly böwrek ýetmezçiliginiň terminal derejesinde (döwründe) ulanýarlar. Ony ýatymlaýyn bejergi hökmünde, gemodializ geçirmeli günü, näsagy hassahana çagyryp ýa-da öý şertlerinde geçirip bolýar. Dowamly böwrek ýetmezçiliginiň bejeriş çäresi hökmünde gemodializ öwran-öwran, birnäçe aýlaryň ýa-da ýyllaryň dowamynda özbaşdak bejergi hökmünde ýa-da böwregiň transplantsiýa (kesip oturtma) operasiýasyna taýýarlyk hökmünde hem geçirilip bilner. Dowamly böwrek ýetmezçiligini gemodializ usuly bilen bejermekligi mümkin boldugyça irki möhletlerde, entek ýokary giperazotemiýa döremänkä, içki agzalarda tersine öwürüp bolmaýan üýtgemeler emele gelmänkä başlamaklyk maslahat berilýär.

127-nji surat. Arterial-wenoz şunt – Skribneriň arterial geçelgesi (a) we arterial-wenoz anastomoz (b)

Gan almak üçin ýörite iňňe bilen giňelen wenanyň birini aşaklygyna deşýärler. Gany yzyna goýbermek üçin beýleki bir giňelen wenany ýokarlygyna deşýärler.

Ganaýlanyşyň agyr ýetmezçiligi, ýürek demgysmasy, anasarka, bedeniň boşluklarynda (garyn, plewral, perikardial) suwuklygyň ýyg-nanmagy, sepsis, gemorragik ýagdaýlar (bedeniň dürli ýerlerinde döreýän ganakmalar) gemodializ geçirmeklige garşylykly ýagdaýlar bolup durýarlar.

Gemodializ geçirilende ol 5-6 sagatlap dowam edýär. Ony hepdede 2-3 gezek gaýtalaýarlar. Gemodializi ulanyp, näsaglaryň ömrüni birnäçe ýyla çenli uzaldyp bolýar. Gemodializ geçirilende, gaýrüzülmeleriň hem bolmagy mümkin. Barha beterleýän ganazlyk, beýni ganaýlanyşynyň bozulmagy, ýürek-damar ýetmezçiligi, sepsis, pnemoniýa, stomatit, parotit, psihik üýtgemeler, osteodistrofiýa ýaly gaýrüzülmeler böwrek ýetmezçiliginiň özi bilen hem-de gemodializiň köp gezek gaýtalanmagy bilen bagly bolup bilerler.

Peritoneal dializ. Bu usul uly ýaşly, ýagdaýy gowşan näsaglarda gemodializ geçirip bolmadyk ýagdaýlarda hem-de transplantasiýa operasiýasyna taýýarlyk hökmünde geçirilýär.

Peritoneal dializ garnyň ýylmanak perdesiniň tebigy ýarymgeçirijilik ukyplylygyna esaslanan. Ol perdäniň üsti bilen garyn boşlugyna azotly önümler, elektrolitler, suw bölünip çykarylýar. Dializleýji ergin bilen garyn boşlugy ýuwlanda ondaky azotly önümler bu ergine geçýärler, elektrolitleriň deňagramlylygy kadalaşýar, artykmaç suwuklyk bedenden aýrylýar. Garyn boşlugyny ýörite iňňe bilen deşip, onuň içi bilen köp deşikli kateter (turbajyk) girizýärler. Soňra şol turbajyk arkaly garyn boşlugyny dializleýji ergin bilen ýuwyýarlar.

Böwregiň transplantasiýasy. Böwregiň transplantasiýasy (başga bir ýerden alnan böwregi näsaga oturtmak usuly) dowamly böwrek ýetmezçiliginiň soňky derejesinde ulanylýar. Näsaga oturtmak üçin böwrek janly donordan, näsagyň ýakyn garyndaşlaryndan (ejesi, kakasy, dogany) hem-de pajygaly ýagdaýda (mysal üçin, agyr kelle-beýni şikesinden) ýogalan adamlardan alnyp bilner.

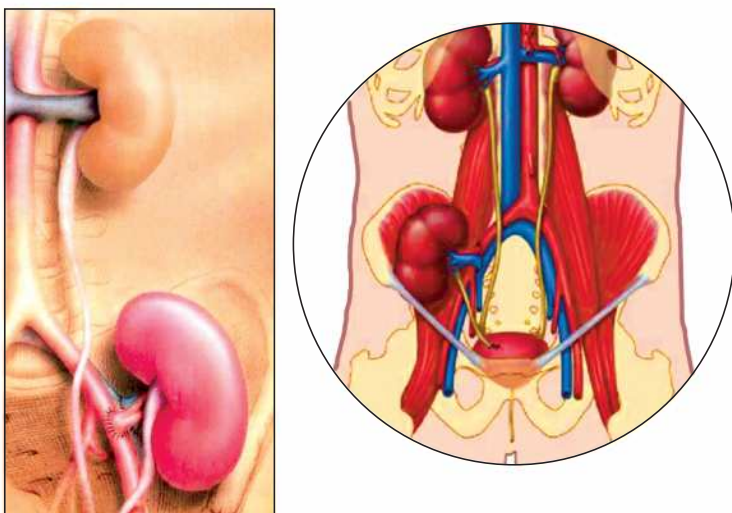
Häzirki wagtda, köplenç, pajygaly ýagdaýda ýogalan adamlardan alnan böwregi näsaga transplantasiýa edýärler. Sebäbi onuň netijeleri janly donordan alnan böwregiň transplantasiýasynyň netijelerinden

kän bir tapawutlanmaýar. Iň gowy netijeler ekizegiň beýleki taýyndan alnan böwrek transplantasiýa edilende alynýar. Ýogalan adamlardan tiz wagtyň içinde alnan böwregi tizden-tiz perfuziýa edip başlaýarlar (gan damarlarynyň üstünden aýratyn himiki düzümi bolan elektrolitler, albuminler saklaýan suwuklygy goýbermek). Perfuziýany 24 sagatlap (näsagy operasiýa taýýarlaýançalar, kesip oturtmak üçin alnan böwregi hassahana alyp gelýänçäler) dowam edip bolýar.

Böwregiň transplantasiýasy onuň suw bölüp çykaryjylyk ukyplylygynyň güýçli peselmedik we suw-elektrolit deňagramlylygynyň bozulmadyk, agyr ýürek-gan damar ýetmezçiliginiň bolmadyk ýagdaýynda ýerine ýetirilende gowy netijeler berýär.

Näsagyň agyr ýagdaýy, aşgazanyň baş keseli, psihik keseller, endokrin bozulmalar, bedende ýokanjyň güýjemegi böwregiň transplantasiýasyny ýerine ýetirmeklige garşylykly ýagdaýlar bolup durýarlar.

Transplantasiýa üçin alnan böwregi, köplenç, ýanbaş çukana-gynda oturdýarlar (*128-nji surat*).

128-nji surat. Böwregiň transplantasiýasy

Oturdylan böwregiň arteriýasyny içki ýanbaş arteriýasy bilen, onuň wenasyny bolsa içki ýanbaş wenasy bilen sepleýärler. Peşewakary näsagyň peşew haltasyna birikdirýärler.

Operasiýadan soňky döwürde iň esasy gaýrüzülme – oturdylan böwregiň näsagyň bedeni tarapyndan kabul edilmezligi. Onuň sebäbi oturdylan böwrek bilen näsagyň bedeniniň arasyndaky dokumalaryň gabat gelmezligi bolup durýar. Şeýle gabat gelmezlik bolan ýagdaýda näsagyň bedeniniň immun ulgamy oturdylyan böwregi kabul etmän, ony iteläp, çykaryp başlaýar. Onuň üçin näsagyň immun ulgamyny basmak maksady bilen, kortikosteroid gormonlar ýa-da başga dermanlar ulanylýar (prednizolon, imuran we başg.). Ýokanjyň öňüni almak üçin güýçli antibiotikler ulanylýar. Üstünlikli transplantasiýa operasiýasyndan soň kesip oturdylan böwregiň işleýşi 20-40 günden soň doly dikelýär. Operasiýadan soňky döwürde näsaglar hemişelik gözegçilik astynda bolmaly.

Çaklama

Latent hem-de kompensirlenen döwürlerde, degişli bejergi geçirilýän ýagdaýlarda, näsagyň umumy ýagdaýy kanagatlanarlylygyna galýar. Intermittirleýji döwürde näsagyň doly sagalmagy gümana. Zerur bejergi yzygiderli geçirilip durulsa, näsaglaryň zähmete ukyplylygyny çäklendirilen görnüşde saklap galýarlar. Olar pugta dispanser gözegçiliginde saklanylmaly.

Terminal döwürde näsaglaryň ýagdaýy gowy däl. Diňe dowamly gemodializ we böwregiň transplantasiýa operasiýasyny geçirip, olaryň ömrüniň dowamlylygyny uzaldyp bolýar.

XV BAP. NEFROGEN GIPERTONIÝA

Arterial gipertoniýaly näsaglaryň 30-35%-ine golaýynda bu keseliň sebäbi böwrekleriň we olaryň gan damarlarynyň keselleri bolup durýar – nefrogen gipertoniýa. Nefrogen gipertoniýa 2 topara bölünýär: wazorenal we parenhimatoz. Wazorenal gipertoniýa böwrek arteriýalarynyň we olaryň esasy şahalarynyň bir ýa-da ikitaraplaýyn, dogabitdi ýa-da soň döreýän zeperlenmeleriniň netijesinde bolýar. Parenhimatoz gipertoniýa, köplenç, bir ýa-da ikitaraplaýyn piýelonefritiň, glomerulonefritiň we böwregiň beýleki keselleriniň (böwrek daş keseli, polikistoz, gidronefroz, kistalar, inçekesel we başg.) esasynda döreýär. Wazorenal nefrogen gipertoniýa arterial gipertoniýaly näsaglaryň 7-12%-ine golaýynda kesgitlenýär.

1934-nji ýylda Goldblatt we soňra beýleki alymlar haýwanlarda geçirilen tejribeleriniň esasynda böwrek arteriýasynyň inçelmesinde olarda durnukly arterial gipertoniýanyň döreýändigini anykladylar. Arteriýalaryň inçelmesi bolan tarapynda geçirilen nefrektomiýadan ýa-da böwrek arteriýasynyň plastik operasiýasından soň arterial gipertoniýanyň geçmegi bu etiologik baglylygyň subutnamasy bolup durýar. Arteriýalaryň inçelmesiniň esasy sebäbi (65-70% näsaglarda) ateroskleroz. Aterosklerotik ýasmyjaklar damaryň inçelmesini dördýär. Ikinji ýerde arteriýanyň diwarynyň fibromuskulýar displaziýasy sebäpli döreýän böwrek arteriýasynyň inçelmesi durýar (20-25% näsaglarda). Bu ýagdaýda patologik hadysa monjukly sapaga meňzeş köpsanly inçelmäniň döremegine getirýär.

Bulardan başga-da böwrek arteriýasynyň inçelmesine getirýän sebäpleriň biri nefroptoz bolup durýar. Böwrek arteriýasynyň dartylmagy we towlanmagy netijesinde bu keselde gipertoniýanyň döremegine getirýän düýpli gemodinamik bozulmalar bolup geçýär. Şeýle ýagdaý nefroptozly näsaglaryň 6-8%-inde bellenýär. Stenozyň bu görnüşi keseliň başynda funksional häsiýete eýe. Soňluk bilen nefroptozda böwrek arteriýasynyň organik fibromuskulýar inçelmesi döreýär. Funksional stenozyň esasy alamaty – ortostatik gipertoniýa,

näsag ýatan wagtynda ol geçýär. Böwrek arteriýasynyň organik stenozynda ortostatik gipertoniýa näsag ýatan wagtynda hem geçmeýär.

Wazorenal gipertoniýa getirip bilýän beýleki sebäpler seýrek duş gelyärler (6% ýagdaýda): ýürek-gan damar keselleriniň esasynda döreýän böwrek arteriýasynyň trombozy we emboliýasy, böwrek arteriýasynyň aneurizması we dogabitdi inçelmesi, aortanyň koarktasiýasy, aortanyň we onuň şahalarynyň panarteriiti, trombangit we beýlekiler.

Wazorenal gipertoniýanyň patogenezi örän çylşyrymly. Häzirki döwürde işemiýa şertlerinde böwrek dokumalarynda renin atly gipertoniýa getirýän fermentiň işlenip çykarylýandygy subut edilen («ren» sözünden – böwrek). Bu madda böwregiň ýukstamedullýar öýjüklerinde emele gelyär we bagyrda işlenip çykarylýan α_2 -globulin (gipertonenzinogen) bilen birleşip, arterial basyşy ýokarladyan polipeptid (angiotenzin) emele getirýär.

Wazorenal gipertoniýanyň patogenezinde natriniň balansynyň bozulmagynyň aýratyn orny bar. Onuň bedende saklanmagy ekstrasselýullýar suwuklygyň we plazmanyň göwrüminiň, ýüregiň basyşyň we ýüregiň göwrüminiň artmagyna getirýär. Ondan başga-da, angiotenziň aldosterionyň sekresiýasyny güýçlendirýär, netijede, bedende natriý saklanyp başlanýar. Ol böwrek arteriýasynyň we arteriollaryň diwarlarynda çöküp, olarda suwuklyk saklap, olaryň çişmegine we, netijede, damarlaryň inçelmegine getirýär.

Häzirki döwürde böwregiň beýni gatlagynda gipertoniýanyň öňüni alýan giportenziw maddalaryň işlenip çykarylýandygy anyklanan. Bu giportenziw maddalaryň konsentrasiýasynyň azalmagy we olaryň ýetmezçiligi hem wazorenal gipertoniýanyň döremegini şertlendirip biler.

Alamatlary

Wazorenal gipertoniýa islendik ýaşda, ýöne köplenç (93% näsaglarda) 50 ýaş çenli adamlarda duş gelyär. Böwrek arteriýasynyň arteriosklerotik stenozy, esasan, 40 ýaşdan ýokary erkek adamlarda, fibromuskulýar stenoz – köplenç, ýaş we orta ýaşly aýallarda duş gelyär.

Wazorenal gipertoniýanyň özüne mahsus bolan alamatlary ýok. Köp halatlarda ol duýdansyz, geçirilýän öňüni alyş gözegçiliklerde anyklanýar, ýagny bu keseliň, köplenç, alamatsyz geçmegi bellenýär.

Nefroptozda wertikal ýagdaýda güýçlenýän bil bölekdäki agyrynyň, kellagyrynyň bolmagy mümkin. Wazorenal gipertoniýa özünüň duýdansyz, birden döremegi, tiz, seýrek bolmadyk ýagdaýlarda, howply geçişi bilen häsiýetlendirilýär (18-30% näsaglarda). Diastolik basyş, aglaba ýagdaýlarda, ýokary (110-120 mm s.s., kähalatlarda 170 mm s.s. çenli). 30% näsaglarda retinopatiýa bellenýär, gipertonik krizler seýrek bolýar.

Anyklanylyşy

Ýaş we orta ýaşly adamlarda (50 ýaş çenli) dörän arterial gipertoniýa ýa-da onuň bil bölekde ýiti agyrydan soň döremegi böwrek arteriýalarynyň okklýuziw zeperlenmesi üçin mahsus.

Wazorenal gipertoniýaly näsaglarda şu pursatlara üns bermeli: 1) keseliň nesil yzarlamasynyň bolmazlygy; 2) geçirilýän gipotenziw bejerginiň netijesiz ýa-da onuň täsiriniň gysga wagtlaýyn bolmagy; 3) gipertoniýanyň bil bölekde dörän ýiti agyrydan, böwregiň şikesinden ýa-da böwrekde geçirilen operasiýadan soň döremegi; 4) gipertoniýanyň duýdansyz, birden döremegi ýa-da tranzitor howpsuz geçýän gipertoniýanyň birden ýitileşmegi.

Umumy kliniki barlag usullary (arterial basyşy ölçemek) diastolik basyşyň has ýokarydygyny ýüze çykarýar. Arterial basyşy dürli ýagdaýlarda ölçäp görmek möhüm: arterial basyşy näsag ýatan wagty, dik duran wagty, fiziki işden soň we näsagyň iki elinde-de ölçemek maslahat berilýär. Nefroptozly näsaglaryň 85%-inde ortostatik gipertoniýa ýüze çykarylýar. Bu näsaglarda fiziki ýüklemeden soň (30 minutyň dowamynda ýöremek ýa-da 15-20 gezek oturyp-turmak) gipertoniýa kesgitlenýär. Gipertoniýa keselinde ortostatik gipertoniýa, adatça, bolmaýar.

Wazorenal gipertoniýanyň başga bir wajyp alamaty – näsagyň ellerinde we aýaklarynda arterial basyşyň we pulsuň asimmetrik bolmagy (mysal üçin, panarteriitde). Näsaglaryň 50%-inde (köplenç, böwrek arteriýalarynyň fibromuskulýar stenozynda) garnyň epigastral böleginde auskultasiýada sistolik ses eşidilýär (anewrizma bolanda diastolik ses hem eşidilýär).

Başga etiologiýaly gipertoniýalar bilen deňeşdirilende wazorenal gipertoniýada gözün düýbüne seredilende angiospastik retinopatiýa has ýygy ýüze çykarylýar.

Käbir näsaglarda, böwrekleriň ýukstaglomerulýar öýjükleri tара-

pyndan eritropoetiniň köp işlenilip çykarylmany sebäpli, eritrositleriň we gemoglobiniň derejesiniň ýokarydygy kesgitlenýär.

Rentgen barlag usullarynyň kömegi bilen gymmatly maglumatlary alyp bolýar. Ekskretor urografiýa ýerine ýetirilende wena içre kontrast goýberilenden soň 1 rentgen surat näsagyň dik duran ýagdaýynda edilýär. Ekskretor urografiýada böwrek arteriýasynyň stenozyny häsiýetlendirýän alamatlary ýüze çykaryp bolýar: 1) kontrast maddanyň haýal çykarylmany; 2) böwregiň atrofiýasynyň netijesinde onuň uzynlygynyň kiçelmegi (1-2 *sm* we ondan ýokary); 3) böwrekleriň ölçegleriniň we daşky konturlarynyň tapawut etmegi; 4) irki we durnukly nefrogramma; 5) giçki rentgen suratlarda kontrast maddanyň giperkonsentrasiýasy; 6) böwregiň funksiyasynyň bolmazlygy; 7) nefroptozyň alamatlarynyň bolmagy we beýl. Görkezilen alamatlaryň köpüsi – 1), 4), 5), 6) – böwrekde filtrasiýanyň kemelmegi we reabsorbsiýanyň ýokarlanmagy bilen bagly bolup durýar.

Kesel kesgitlemesini gutarnykly anyklamak, nefrogen gipertoniýanyň görnüşini (wazorenal ýa-da parenhimatoz) kesgitlemek üçin böwrekleriň angiografiýasyny (aortografiýa ýa-da böwrekleriň selektiw arterio- we wenografiýasy) ulanýarlar.

Böwrek angiografiýasy – wazorenal gipertoniýada böwrek arteriýasynyň zeperlenmesiniň dürli görnüşlerini anyklamakda, stenozyň ýerleşýän ýerini, derejesini, zeperlenmäniň tarapyny kesgitlemekde gutarnykly maglumatlary berýän ýeke-täk usuldur.

Böwrek angiografiýasynyň maglumatlary boýunça aterosklerotik ýasmyjak, köplenç, aorta ýakyn ýerde, arteriýanyň proksimal böleginde ýerleşýär. Köp ýagdaýlarda arteriýanyň poststenotik dilýatasiýasy bellenýär. Nefrogen gipertoniýanyň bu görnüşü, köplenç, birtaraplaýyn bolýar. 20%-e golaý näsaglarda aortanyň we böwrek arteriýasynyň ateromatozy utgaşyp gelýärler.

Fibromuskulýar stenozda angiogrammada seýrek däl ýagdaýda ikitaraplaýyn üýtgemeleri ýüze çykarmak mümkin. Ýöne fibromuskulýar üýtgemeler sag tarapda ýygyrak bellenýär, köplenç, arteriýanyň orta we distal böleginde ýerleşýär. Olar angiogrammada «monjuk sapaklary» görnüşinde görünýärler.

Böwrek arteriýasynyň we onuň şahalarynyň trombozy (embo-liýasy) angiogrammada gan damarynyň amputasiýasy görnüşinde ýüze çykarylýar. Nefrogrammada böwrek parenhimasynyň şol ar-

teriýa tarapyndan gan bilen üpjün edilýän böleginiň kölegesi görünmeýär.

Böwrek arteriýasynyň aneurizması angiogrammada arteriýanyň halta ýa-da ik görnüşli giňelmesi görünüşinde ýüze çykarylýar. Aneurizmanyň diwarynda, köplenç, ol hekleşip, rentgenogrammada gowy görünýär.

Böwrek angiografiýasynyň nefroptoza degişli alamatlary has aýdyň ýüze çykarylýar. Bu barlag näsagyň gorizontel hem-de wertikal ýagdaýynda ýerine ýetirilýär. Wertikal ýagdaýda böwrek arteriýasy uzalan, süýnen, diametri inçelen, köplenç, towlanan, aortadan ýiti burç boýunça aýrylan.

Şeýlelikde, böwrek angiografiýasy böwrek arteriýasynyň nefrogen gipertoniýa getirýän stenozirleýji ýa-da okklüzirleýji keselleriniň ýerleşen ýerini, ölçeglerini we häsiýetini anyklamakda aýratyn gymmatly usul bolup durýar.

Radioizotop renografiýa böwrek arteriýasynyň stenozirleýji kesellerinde zeperlenen böwregiň funksiýasyny barlamakda örän gymmatly maglumatlary berýär. Bu usul böwrek arteriýasynyň birtaraplaýyn zeperlenmesinde has aýdyň maglumatlary berýär. Radioizotop renografiýa 80-85% ýagdaýda böwrekleriň funksional ýagdaýyny dogry kesgitlemäge mümkinçilik berýär.

Görkezilen barlag usullarynyň maglumatlaryny tassyklamak üçin we her böwregiň funksiýasyny aýratynlykda kesgitlemek maksady bilen beýleki barlag usullary hem ulanylyp bilner (Gowardyň we Rappoportyň barlaglary).

Zerur bolan ýagdaýlarda aýratynlykda her böwrekde reniniň işjeňligini kesgitlemek, böwregiň biopsiýasy ýerine ýetirilip bilner.

Bejerilişi

Konserwatiw bejerginiň netijesizligi sebäpli, wazorenal arterial gipertoniýada operatiw bejergi ýerlikli hasap edilýär. Operasiýanyň maksady – böwrekde kadaly ganyňlanyşygy dikeltmek bolup durýar. Böwrek arteriýasynyň stenozynyň görnüşine, ýerleşen ýerine, stenozyň derejesine, onuň bir ýa-da ikitaraplylygyna, zeperlenen we kontralateral böwregiň parenhimasynyň ýagdaýyna baglylykda dürli görnüşli operasiýalar ýerine ýetirilýär. Nefroptoz bilen şertlenen wazorenal arterial gipertoniýada nefropeksiýa operasiýasy ýerine ýeti-

rilýär. Ateroskleroz sebäpli döran böwrek arteriýasynyň stenozynda görkezmeler boýunça endarterektomiýa (aortanyň üsti bilen ýa-da autogen wenadan alnan, ýa-da sintetik (dakron, teflon) ýamalyk bilen damaryň defektini ýapmak) operasiýasy amala aşyrylýar.

Böwrek arteriýasynyň fibromuskulýar stenozynda we aneurizmasynda arteriýanyň inçelen ýeriniň rezeksiýasy we olaryň uçlarynyň anastomozy, arteriýanyň turba şekilli arterial transplantant (aýagyň çuň arteriýasyndan alnan) bilen autoplastikasy ýaly operasiýalar, çep böwrek arteriýasynyň stenozynda – splenorenal arterial anastomoz, aorta bilen böwrek arteriýasynyň arasynda aýlanyp geçýän anastomoz, böwregiň goşmaça arteriýasynyň ýa-da onuň iri şahalarynyň stenozynda – böwregiň rezeksiýasy, nal şekilli böwrekde – geminef-
rektomiýa, haçan-da arteriýada rekonstruktiv operasiýalary ýerine ýetirip bolmadyk ýagdaýlarda – nefrektomiýa ýaly operasiýalar ýerine ýetirilýär. Nefrektomiýa operasiýasynda görkezmeler:

1) böwregiň funksiýasynyň düýpli bozulmagy ýa-da onuň bolmazlygy bilen geçýän böwregiň infarkty;

2) böwrek arteriýasynyň şahalarynyň köpsanly stenozlary;

3) böwrek arteriýasynyň stenozynyň piýelonefrit ýa-da onuň atrofiýasy bilen utgaşyp gelmegi;

4) böwregiň gipoplaziýasy ýa-da onuň mürşermesi.

Böwrek arteriýasynyň fibromuskulýar displaziýasy boýunça geçirilen operasiýalaryň netijeliligi 80%-e çenli, aterosklerotik stenozda – 15-20%.

Böwrekde gan aýlanyşygy dikeltmek ýa-da gowulandyrmak maksady bilen böwrek arteriýasynda geçirilen rekonstruktiv operasiýalardan soň geçirilýän gipotensiw bejerginiň näsaglara has gowy täsir edýändigini bellemek.

Operativ bejergi geçirilmedik ýagdaýda wazorenal arterial gipertenziýanyň çaklamasy oňaýsyz. Konserwativ bejerginiň netijeliligi näsaglaryň aglaba köpüsinde pes ýa-da gysga wagtlaýyn. Gipertoniýa agyrlaşýar, seýrek bolmadyk ýagdaýda onuň howply geçişi bellenýär, gaýrüzülmeleri peýda bolýar (ýürek-gan damar ýetmezçiligi, insult, miokardyň infarkty, dowamly böwrek ýetmezçiligi).

Parenhimatoz nefrogen arterial gipertoniýa

Parenhimatoz nefrogen gipertoniýa, köplenç, dowamly piýelonefritiň gaýrüzülmeleri bolup durýar. Birtaraplaýyn dowamly piýelo-

nefritde nefrogen gipertoniýa näsaglaryň 35-37%-inde, ikitaraplaýyn dowamly piýelonefritde – 40-45%-inde ýüze çykarylýar. Käbir beýleki urologik kesellerde-de ikilenji dowamly piýelonefrit nefrogen gipertoniýanyň sebäbi bolup durýar. Dowamly piýelonefritde gipertoniýa böwregiň aralyk dokumalaryndaky skleroz hadysasynyň we böwregiň gemodinamikanyň bozulmagy netijesinde emele gelýän böwrek işemiýasy sebäpli döreýär. Böwregiň işemiýasy we onuň netijesinde gipertoniýanyň döremegi böwregiň azalan kadaly parenhimasya akyp gelýän ganyň ýeterlik derejede bolmazlygy sebäpli döreýän gemodinamikanyň deňagramlylygynyň bozulmagy bilen bagly bolup durýar.

Piýelonefritiň agyrlaşmagy natriniň balansynyň bozulmagyna getirýär. Arterial basyşyň durnukly ýokarlanmagynyň bedende natriniň düýpli saklanmagy bilen baglylygy subut edilen. Şol bir wagtyň özünde bedenden natriniň köp çykarylmagy bilen geçýän piýelonefritde gipertoniýanyň bolmazlygy mümkin.

Keseliň ýaňy başlan döwründe böwregiň parenhimasynyň ýeterlik derejede bolmagynda alawlama hadysasy sinus renalis we böwregiň damar aýajygy çekilen bolsa (pedinkulit), gipertoniýa döreýär we, tersine, keseliň başyndan alawlama hadysasy böwregiň gabyk gatlagyny diffuz zeperläp, şol bir wagtyň özünde böwregiň damar aýajygy alawlama hadysasya çekilmeýän ýa-da giç çekilýän bolsa, onda gipertoniýa döremeýär.

Alamatlary

Dowamly piýelonefritiň esasynda döreýän arterial gipertenziýanyň semiotikasy piýelonefritiň we ýokary arterial basyşyň alamtalaryndan durýar. Şol bir wagtyň özünde 30%-e golaý näsaglarda dowamly piýelonefrit diňe arterial gipertenziýanyň döremegi bilen, köplenç, duýdansyz ýüze çykarylýar. Gipertoniýa piýelonefritiň gaýrüzülmese hökmünde, köplenç, ýaş aýallarda bolýar. Çagalaryň arasynda hem, esasan, gyzygajazlar keselleýärler. Keseliň anamnezinde ýokary arterial basyşyň böwrekleriň alawlama keselinden soň dörändigi bellenýär. Dowamly piýelonefritde keseliň başynda gipertoniýa durnukly däl we gipotenziv bejergi gowy netije berýär. Soňluk bilen gipertenziýa durnukly häsiýete eýe bolup, diastolik basyş has ýokary galýar, geçirilýän gipotenziv bejergi netijesiz bolýar. Käbir näsaglar-

da retinopatiýa (gözüň düýbüniň üýtgemeleri), gözüň torly perdesine ganöýmek ýaly ýagdaýlaryň bolmagy mümkin. Käbir näsaglarda bolsa kellagyry, suwsamak, subfebril gyzgynlyk, poliuriýa, ganazlyk ýaly alamatlar bolýar.

Gipertoniýa birtaraply piýelonefritde-de, ikitaraplaýyn piýelonefritde-de bolup biler. Ýaş näsaglarda we çagalarda ýüze çykarylýan arterial gipertoniýa aýratyn üns bermeli we onuň bolup biljek sebäbi hökmünde latent, alamatsyz geçýän dowamly piýelonefriti gözlemeli.

Anyklanylyşy

Parenhimatoz görnüşli nefrogen gipertoniýanyň anyklanylyşy arterial gipertoniýany, piýelonefriti (köplenç, latent geçýän) anyklamakdan we olaryň etiologik baglanyşygyny subut etmekden ybarat bolup durýar. Bu mesele örän kyn, sebäbi şu wagta çenli dowamly piýelonefritde arterial gipertoniýanyň böwrek sebäpli döreýändigini subut edýän absolýut anyk we ygtybarly barlag usuly ýok.

Dowamly piýelonefrit bilen şertlenen arterial gipertoniýany ýüze çykarmakda şu aşakdaky maglumatlary göz önünde tutmaly:

- 1) keseliň anamnezi;
- 2) peşewiň barlaglarynyň netijeleri;
- 3) böwrekleriň funksiýasynyň görkezijileri;
- 4) arterial basyşyň derejesi;
- 5) rentgen barlag usulynyň maglumatlary.

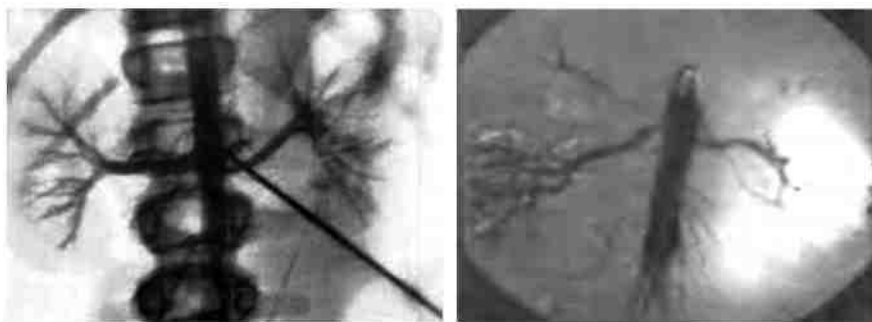
Näsaglaryň aglabasynda arterial basyşyň ýokarlanmagynyň nesil yzarlamasy ýok, ýakyn garyndaşlarynda arterial basyşyň ýokarydygy bellenmeýär. Geçirilýän gipotenziv bejerginiň netijesi ýok ýa-da gysga wagtlaýyn, näsaglaryň üçden bir böleginde keseliň duýdansyz, birden başlanmagy we onuň tiz beterlemegi bellenýär. Näsaglaryň belli bir böleginde keseliň gözüň düýbüniň zeperlenmegi bilen utgaşýan howply akymy ýüze çykarylýar. Piýelonefritiň netijeli bejergisiniň arterial basyşy aşak düşürmegi bu iki ýagdaýyň arabaglanyşygynyň subutnamasy bolup durýar.

Peşewiň barlaglarynda leýkosituriýanyň, bakteriuriýanyň ýüze çykarylmagy piýelonefritiň alamatlary bolup durýar. Piýelonefriti, esasan, onuň latent geçýän görnüşini (keseliň remissiýa döwrüni) anyklamak üçin peşewiň beýleki barlaglaryny ulanmak ýerlikli (Neriporenkonyň barlagy, işjeň leýkositleri, Şterngeýmer-Malbiniň öýjüklerini ýüze çykarmak, Addis-Kakowskiniň, Amburženiň usullary).

Böwrekleriň funksiýasyny anyklamak üçin Zimmiskiniň, Reberg-Ta-reýewiň usullary, dürli klirens usullar, peşewde natrini we kreatinini kesgitlemek, Gowardyň we Rappoportyň barlaglary, angiotenzin barlagy, hromosistoskopiýa ýaly usullar ulanylýar.

Arterial gipertoniýany şertlendiren piýelonefritiň anyklanylyşynda rentgen barlag usuly (ekskretor urografiýa) gymmatly maglumatlary berýär. Böwrekleriň ýargak-okarajyk ulgamynyň deformasiýasy, böwrekleriň ölçegleriniň kiçelmegi (olaryň mürşermegi netijesinde), funksiýasynyň bozulmagy dowamly piýelonefritiň alamatlary bolup durýarlar.

Arterial gipertoniýa getiren dowamly piýelonefritiň anyklanyşynda böwrek angiografiýasynyň ähmiýeti örän uly. Angiogrammada böwrek arteriýasynyň ölçegleri kiçelen, ol deformirlenen we inçelen, şahalary inçelen we azalan, parenhimadaky damarlaryň we olaryň şahalarynyň sany azalan, böwrekleriň angioarhitektonikasynyň simmetriýasy bozulan, gabyk gatlagynyň kiçijik damarlary obliterirlenen – «ýanan agajyň» alamaty (129-njy surat).

129-njy surat. Aortografiýa. Böwrekleriň bölekleyin arteriýasynyň sany azalan ýa-da olar ýok («ýanan agajyň» alamaty)

Piýelonefrit bilen zeperlenen böwregiň kölegesi deformirlenen we kiçelen. Ýokarda görkezilen usullaryň kömegi bilen gipertoniýanyň sebäbini (piýelonefriti) anyklamak mümkin bolmadyk ýagdaýlarda böwregiň punksiion biopsiýasy ulanylyp bilner.

Bejerilişi

Birtaraplaýyn dowamly piýelonefritiň esasynda dörän arterial gipertenziýanyň ýeke-täk patogenetik bejergisi nefrektomiýa bolup

durýar (beýleki böwregiň funksiýasynyň kanagatlanarly ýagdaýynda). Nefrektomiýany keseliň irki döwürlerinde, gipertoniýanyň netijesinde entek beýleki böwrekde arteroskleroz hadysasy döremänkä ýerine ýetirmeli. Ýöne piýelonefrit bilen gipertoniýanyň arabaglanyşygyny köp halatlarda takyklyk bolmaýany üçin, piýelonefritiň irki döwürlerinde nefrektomiýa hakynda çözüde gelmek aňsat däl. Emma piýelonefritiň netijesinde böwregiň birtaraplaýyn mürşermesi dörän ýagdaýynda arterial gipertoniýanyň parenhimatoz görnüşini düýpli bejermek üçin diňe nefrektomiýa operasiýasy ýerine ýetirilýär. Operasiýadan soňky döwürde arterial basyşyň durnukly kadalaşmagy näsaglaryň 60-70%-inde bellenýär.

Ikitaraplaýyn dowamly piýelonefrit bilen şertlenen arterial gipertenziýanyň bejergisi örän kyn we şu wagta çenli çözülmelik mesele bolup galýar. Piýelonefrit bilen zeperlenen böwregiň ganyňlanyşygyny gowulaşdyrmak üçin geçirilýän operasiýalar (inçe içegäniň bir bölegi bilen – enterowaskulýarizasiýa ýa-da çöz bilen böwregiň periferik rewaskulýarizasiýasy) köp halatlarda garaşylýan netijäni bermeyär.

Keseliň ötüşen döwürlerinde şeýle näsaglara ikitaraplaýyn nefrektomiýa operasiýasyna we soňluk bilen böwregiň transplantsiýasyna görkezme goýulýar. Ähli ýagdaýlarda gipotenziv bejergini piýelonefritiň bejergisi bilen utgaşdyryp geçirmeli.

XVI BAP. ERKEK ÖNELGESİZLİĞİ

Bir ýylyň dowamynda yzygiderli jyns gatnaşygynda (göwreli bolmaklyga garşy serişdeler ulanmazdan) göwrelilik bolmadyk (çaga galmadyk) ýagdaýyna önelgesizlik diýilýär. Är-aýallaryň 25%-ine golaýynda bir ýylyň dowamynda göwrelilik bolmaýar. Önelgesizligiň 40%-i erkege, 40%-i-aýala bagly bolup durýar. 20% ýagdaýda ol garyşyk görnüşde bolýar. Käbir ýagdaýlarda önelgesizligiň sebäbi ýüze çykarylmaýar (idiopatik önelgesizlik).

Önelgesizlik är-aýalyň ikisinde-de fertilligiň kemelen ýagdaýynda bolup biler. Fertillik – bu çaga galdyrmaga (göwrelilige) ukyplylyk. Erkek önelgesizligi öndüriji (reproduktiw) ulgamyň keselleri bilen şertlenendir. Bu keseller generatiw (öndürmek ukyplylygy) we kopulýatiw (jyns gatnaşygy ukyplylyk) funksiýalaryň bozulmalaryna getirýär we infertil ýagdaý diýlip atlandyrylýar.

Erkek önelgesizliginiň etiologiýasy dürli görnüşli. Onuň şu aşakdaky sebäpleri bolup biler:

- Peşew çykaryjy we jyns ulgamlarynyň agzalarynyň dogabitdi anomaliýalary.
- Peşew we jyns ulgamlarynyň agzalarynyň ýokançlary we alawlama keselleri.
- Endokrin bozulmalar.
- Genetik we immunologik bozulmalar.
- Ýumurtga haltasynda temperaturanyň ýokarlanmagy (warikosele).

Erkeklik önelgesizliginiň sebäpleriniň patologik ýagdaýyň ýerleşen ýerine baglylykda öwrenilmegi ýerlikli.

1. Ýumurtgajyklaryň funksiýasyny sazlaýjy agzalaryň bozulmalary:
 - gipotalamusyň keselleri (gonadotropinleriň, lýuteinizirleýji gormonyň sinteziniň ýetmezçiligi);
 - gipofiziň keselleri (gipofizar ýetmezçilik, täze döremeler, mikro-we makroadenomalar, alawlama keselleri);
 - gipofiziň gormonlary bilen beýleki (gipofizar däl) gormonlaryň (estrogenler, glýukokortikoidler, tireoidin) özara täsiriniň bozulmalary.

2. Ýumurtgajyklaryň zeperlenmeleri:

- hromosom anomaliýalar (Klaýnfelteriň sindromy);
- anorhiýa;
- toksik täsirler (käbir pestisidler, gurşun, organik eredijiler, himiýa bejergi üçin ulanylýan serişdeler, alkohol, çilim çekmek, narkotikler);

- ionizirleýji şöhleler;
- orhit (wirus sebäpli), ýumurtgajygyň towlanmagy;
- şikesler;
- ulgamlaýyn keseller;
- androgenleriň sinteziniň ýa-da işjeňliginiň ýetmezçiligi;
- kriptorhizm;
- warikosele.

3. Spermatozoidleriň we tohum ýollarynyň zeperlenmeleri:

- tohum ýollary boýunça spermatozoidleriň geçişiniň bozulmalary;

- dogabitdi we soň dörän keseller (gonoreýa, inçekesel, hlamidioz);

- retrograd eýakulýasiýa (oňurga ýiliginiň zeperlenmeleri, prostatanyň transuretral rezeksiýasy, peşew haltanyň boýunjygynda, ýogyn içegede geçirilen operasiýalaryň netijesinde, ýaýran skleroz, α -adrenoblokatorlar bilen geçirilen bejergi, süýjüli diabet);

- spermatozoidleriň dogabitdi anomaliýalary;

4. Ýokançlar (hlamidioz, mikoplazmoz);

5. Jyns ulgamynyň funksiýasynyň bozulmalary.

Erkek adamlarda spermatogeneziň işjeňligine täsir edýän sebäpleri şertli 3 topara bölüp bolar:

Himiki sebäpler. Adam bedenine iýmit bilen düşen estrogenler (fitoestrogenler), emeli usullar arkaly döredilýän estrogen ýa-da antiandrogen täsirli himiki birleşmeler (nebit önümleri, pestisidler (mysal üçin, DDT-dihlordifeniltrihiormetiletan) insektisidler, fungisidler).

Ol birleşmeler bedene iýmit, suw, dem alynýan howa arkaly geçip, gös-göni jyns öýjüklerine ýa-da gipotalamusyň, gipofiziň işine täsir edýärler. Olar prostatanyň we tohum haltajyklarynyň sekretiniň häsiýetini üýtgedip hem täsir edip bilerler. Şeýle maddalaryň hataryna agyr metallary, neýrotrop zäherleri (fenol, benzin, toluol) hem girizip bolar.

Käbir derman serişdeleriniň hem spermatogeneziň işjeňligine otrisatel täsiri bar: antidepressantlar, sedatiw serişdeler, käbir antibiotikler, hemme sulfanilamidler, ketokonazol, diuretikler, gipolipamid serişdeler, gormonlar, (estrogenler, androgenler), gistamin reseptorlaryň blokatorlary (baş keselinde ulanylýan dermanlar), gipotenziw we täze döremeleriň himiobejergisinde ulanylýan serişdeler.

Fiziki sebäpler. Spermatogeneze ýaramaz täsir edýän fiziki sebäpleriň hataryna temperaturany, şöhläniň täsirini girizip bolar. Bedeniň temperaturasyň ýokarlanmagy (önümçilik bilen bagly ýagdaýlar, ýokary gyzgynyň bolmagy bilen geçýän keseller, gyzgyn wannalary köp almak) spermatogenezi bozýar. Kriptorhizm, warikosele ýaly kesellerde intertestikulýar temperaturanyň ýokarlanmagy zeperleýji täsir edýär. Daşky jyns agzalaryny gysýan içki geýimleriň geýilmeginiň hem spermatogeneze zeperleýji täsiriniň bardygy anyklyan. Spermatogeneziň işjeňligine käbir keselleriň şöhle bejergisinde ulanylýan şöhläniň ýaramaz täsiri subut edilen. Spermatogeneziň işjeňligine wibrasiýa hem zeperleýji täsir edip biler (hünär bilen baglanyşykly zyýanly täsirler, mysal üçin, sürüjiler, şahtýorlar). Häzirki döwürde wibrasiýa keseli kortikosteroidleriň sinteziniň ýokarlanmagy bilen geçýän disgormonal kesel hasap edilýär.

Durmuş sebäpleri. Berjaý edilýän durmuş ýörelgesiniň indiividual aýratynlyklaryna baglylykda käbir adamlarda spermatogeneze zeperleýji täsiri bolan ýagdaýlar bolup biler. Spermatogen öýjükleri we Leýdigiň öýjüklerini, gipotalamusy hem-de gipofizi zeperläp, jyns steroidleriň metabolizmini bozup, alkogolyň spermatogeneziň agyr bozulmalaryna getirip bilýändigini subut edilen. Alkogolizmde näsagyň ýumurtgajyklarynda Leýdigiň öýjükleriniň, spermatogen öýjükleriň ýitirilmegi bilen geçýän egri tohum kanallarynyň atrofiýasy bolup geçýär. Doly ýetişen, morfologik kadaly we hereketli spermatogenleriň sany azalýar, ýumurtgajygyň fibrozy döreýär. Dowamly alkogolizmde näsaglaryň 80%-den gowuragy tohumlandyrmaga ukyply däl.

Spermatogeneziň işjeňligine ýaramaz täsir edýän sebäpleriň ýene-de biri – çilim çekmekdir. Çilim çekýän adamlaryň ýumurtgajyklarynda testosteronyň sintezi kemelen, eýakulyatda spermatozoidleriň sany azalan, olaryň hereketliligi, tohumlandyryş ukyplylygy, morfo-

logik we funksional taýdan kadaly öýjükleriň sany peselen. Bu ýagdaý Leydigiň we Sertoliniň öýjüklerine hem-de spermatogen öýjüklere nikotiniň gös-göni sitotoksik täsiri bilen düşündirilýär.

Narkotikleriň zyzygiderli ulanylmagy spermatogeneziň agyr bozulmalaryna getirýär (oligoastenozoospermiýa, nekroospermiýa). Spermatogeneziň bozulmalaryna getirip bilýän sebäpleriň hataryna dürli gormonal üýtgemeleriň (testosteronyň we degidrottestosteronyň mukdarynyň azalmagy, kortikosteroidleriň konsentrasiýasynyň köpelmegi) we güýçli stressiň täsirini hem goşup bolar.

Anyklanylyşy

Erkek önelgesizliginiň anyklanylyşy näsagyň arz-şikaýatlaryny, anamnez ýygnamagy, är-aýalyň ikisiniň hem barlanmagyny, näsaga seretmegi, fiziki barlagy, barlaghana we instrumental barlag usullaryny öz içine alýar.

Näsagyň arz-şikaýatlary: bir ýyldan gowrak wagtyň dowamynynda göwreliligiň bolmazlygy (çaga galmazlyk), gowşaklyk, tiz ýadamak, zähmete işjeňligiň peselmegi, potensiýanyň peselmegi, garnyň aşagynda, ýamyzda, bil bölekde, ýumurtga haltasynda dürli häsiýetli agyrynyň bolmagy (esasan, fiziki işden soňra), buşukmaklygyň bozulmagy ýaly görnüşde bolup biler. Anamnezi boýunça ýakyn garyndaşlarynda hem önelgesizligiň bolmagy bu ýagdaýyň genetik şertlenen bolmagynyň mümkindigini aňladýar. Näsag eneden doglanda onuň ejesiniň we kakasynyň ýaşı, olarda bar bolan somatik keseller, zyýanly endikleri, ejesinde göwreliligiň geçişiniň aýratynlyklary ýaly maglumatlaryň hem ähmiýeti uly.

Näsagyň geçiren keselleri we operasiýalary (ulgamlaýyn keseller, inçekesel, süýjüli diabet, ýokançly parotit we onuň orhit ýaly gaýrüzülmesiniň bolmagy, peşew haltada, prostatada ýa-da kriptorhizm, gasyk ingisi, gidrosele, uretranyň strikturasy, gipospadiýa boýunça geçirilen operasiýalar, newrologik patologiýa (esasan, oňurga ýiligiň şikesleri we keselleri) barada maglumatlar uly ähmiýete eýe. Jynsgatnaşygy hakynda maglumatlar, onuň başlanan wagty, dürli görnüşli bozulmalar (ereksiýanyň gowşaklygy, eýakluýasiýanyň bozulmalary – onuň bolmazlygy ýa-da wagtyndan öň bolmagy, retrograd eýakluýasiýa we başg.) hökmany suratda anyklanmaly.

Dürli derman serişdeleriniň ulanylmagy, zyýanly endikler (alkogolly içgileri, narkotikler ulanmak, çilim çekmek, gyzgyn wana-

laryň ýygy-ýygýdan ulanylmagy), işde bolup biljek zyýanly täsirler barada maglumatlar ýüze çykarylmalı.

Kliniki barlag. Näsaga seretmek. Umumy seredilende näsagyň boýuna, agramyna, beden gurluşyna, arterial gan basyşyna, deri asty ýagly öýjükligiň ösüşine, onuň tüý örtügiňiň häsiýetine baha berilýär.

Ýalan ýa-da hakyky ginekomastiýany ýüze çykarmak üçin göwüs mäslerine seretmeli we olaryň palpasiýasyny ýerine ýetirmeli.

Urogenital status. Ýumurtgajyklaryň, olaryň goşundylarynyň we tohum çykaryjy ýollaryň ýerleşişini, ölçeglerini, konsistensiyasyny anyklamak maksady bilen ýumurtga haltasynyň agzalarynyň palpasiýasyny ýerine ýetirmeli. Palpasiýa geçirilende ýumurtgajyklaryň kiçelmegi (atrofiýasy), goşundylarda dykyzlanan ojaklaryň ýa-da kistalaryň bolmagy, tohum çykaryjy ýollaryň dürli üýtgemeleri (olaryň bolmazlygy ýa-da ýetik ösmezligi), warikoseläniň alamatlary ýüze çykarylýp bilner.

Per rektum barlagynda agyrynyň bolmagy prostatanyň we tohum haltajyklarynyň alawlama hadysasynyň alamaty bolup durýar.

Erkeklik jyns agzasy seredilende we palpasiýa edilende gipospadiýany (onuň dürli görnüşleri – total, beden, boýunjyk), Peyroni keselini (penisiň kawernoz dokumalarynda dykyzlanan, gaty ojaklaryň bolmagy) anyklap bolýar.

Barlaghana usullary. Spermanyň barlagy jyns mäsleriniň ýagdaýyna we erkek adamyň fertillik (tohumlandyрма ukyplylygy) ukyplylygyna baha bermekde örän möhüm barlag usuly bolup durýar. Eger-de normozoospermiýa (spermogrammanyň kadaly bolmagy) ýüze çykarylsa, spermanyň 1 gezek barlagy ýeterlik. Patozoospermiýa (spermadaky patologik üýtgemeleriň bolmagy) anyklansa, spermanyň barlagyny ikinji gezek hem geçirmeli (14-15 günden soň, jyns gatnaşygyndan 3-5 günden soň). Eger geçirilen iki barlagyň netijeleri biri-birinden düýpli tapawutlanýan bolsa, onda spermanyň barlagyny 3-nji gezek geçirmeli. Bu barlaglaryň iň kada ýakynyna baha berilýär. Orgazm bolup, spermanyň bolmadyk ýagdaýynda orgazmdan soňky alnan peşewi barlap görýärler (retrograd eýakulýasiýany anyklamak üçin). Ol barlagda spermatozoidleriň bolmagy retrograd eýakulýasiýany subutlandyryar.

Spermogrammanyň kadaly görkezijileri 2-nji tablisada getirilen (BSGG, 2010).

Spermogramma

Görkezijiler	Kadaly
Göwrümi	> 1,5 ml-den az däl
Konsentrasiýa	> 15 000 000/ml
Spermatozoidleriň umumy sany	> 39 000 000 /umumy göwürümde
Daşky görnüşi	Gomogen, aksuwak
pH	7,0-8,0
Hereketlilik	> 40 %
a) çalt, göni tizlenmeli	> 32 %
a)+b) haýal, göni we göni däl tizlenmeli	> 50 %
Ýaşamaga ukyplylyk	> 58 %
Morfologiýa, kadaly görnüşli	> 4 %
Spermatogeneziň öýjükleri	< 10 %
Agglýutinasıýa	ýok
Lesitin dänejikleri	Köp mukdarda
Eritrositler	ýok
Epitelial öýjükler	ýek-tük

Spermanyň fertilliginiň esasy görkezijisi – spermatozoidleriň hereketlilik.

Mikrobiologik barlag. Erkek adamlarda reproduktiv ulgamyň alawlama hadysasy erkek önelgesizliginiň iň ýygy sebäpleriniň biri bolup durýar. Ýokanjyň reproduktiv ulgamynyň fiziologiýasyna edýän täsiri dürli görnüşli bolup biler:

- mikrobedenjikleriň spermatozoidlere gös-göni täsiri olaryň agglýutinasıýasyna we hereketsizligine getirýär;
- jyns mázleriniň sekretor funksiýasynyň bozulmalary eýakulýatyň reologik we himiki häsiýetlerini üýtgedýär;
- dokumalaryň alawlamasyny we sklerozyny döredip, spermatozoidler üçin ýollaryň geçirijiliginiň bozulmagy üçin şert döredýär;
- antispermal antitelalaryň döremegi bilen geçýän immunologik üýtgemeler spermatozoidleriň ýumurtga öýjüğe tarap bolan hereketini togtadýar.

Peşewiň üýtgemeleri, spermanyň göwrüminiň, spermatozoidleriň hereketlilikiniň üýtgemeleri, olaryň agglýutinasıýasy, peşew ýollarynyň ýokanjy, prostatit, epididmit, jyns gatnaşygy arkaly geçýän keseller mikrobiologik we sitologik barlaglar üçin görkezme bolup durýarlar.

Bu ýagdaýlarda uretradan bölünip çykmalaryň, prostatanyň sekretiniň barlagynyň, ganda ýokançlary – wiruslary (hlamidiý, mikoplazma, ureaplazma, sitomegalowirus, herpes) ýüze çykarmak üçin barlaglaryň geçirilmegi zerur bolup durýar.

Jyns mázleriniň androgen funksiýasyna baha bermek, önelgesizligiň genezini anyklamak we endokrin bozulmalary ýüze çykarmak üçin ganda jyns gormonlaryny kesgitlemek zerur bolup durýar (testosteron, lýuteinizirleýji we follikulstimulirleýji gormonlar, prolaktin we beýl.). Bu gormonal barlaglar arkaly önelgesizligiň endokrin sebäplerini anyklap bolýar (ilkinji we ikilenji gipogonadizm, gipofizar we gipotalamik bozulmalar). Görkezilen barlaglardan başga-da önelgesizligiň sebäplerini anyklamak üçin immunologik we genetik barlaglar, spermanyň biohimiki barlagy gymmatly maglumatlary berýär. Görkezmeler boýunça käbir ýagdaýlarda ýumurtgajygyň biopsiýasy ýerine ýetirilýär. Azoospermiýa ýüze çykarylan ýagdaýda, ýumurtgajygyň biopsiýasynyň netijesi boýunça spermatidleriň bolmagynda tohum çykaryjy ýollaryň geçirijiligini barlamak üçin rentgen barlagy – genitografiýa (wezikulografiýa) ýerine ýetirilýär. Görkezmeler boýunça kelle beýnisiniň rentgenografiýasy, transrektal ultrases barlagy, daşky jyns agzalarynyň ultrases we ehodopplerografiýa barlaglary, multispiral kompýuter tomografiýa (3 «D» görnüşi bilen) geçirilýär.

Bejerilişi

Ýüze çykarylan sebäplere laýyklykda erkek önelgesizliginde dürli görnüşli bejergi geçirilýär: konserwatiw, operatiw we alternatiw.

Bejergini umumy guramaçylyk çärelerinden başlamaly. Näsagyň işi bilen bagly bolan zyýanlylyklary aýyrmaly, zähmet bilen dynç alşy sazlaşdyrmaly, rasional iýmitlenmegi ýola goýmaly. Jyns gatnaşygyny tertipleşdirmeli. Ol seýrek bolanda spermanyň mukdaryny we spermatozoidleriň sanyny köpeldýär, ýöne şol bir wagtyň özünde jyns öýjükleriniň patologik görnüşleriniň döremegine we olaryň hereketlilikiniň peselmegine getirýär, ýygy geçirilende – spermatozoidleriň sanynyň ýeterlik bolmazlygy mümkin. Är-aýala haçan tohumlandyrmanyň ähtimallygyny, owulýasiýanyň wagtyny kesgitlemegi, haýsy

sebäplerini fertilligi peseldýändigini düşündirmeli. Spermatozoidler ýatgynyň boýunjygynyň neminde 48 sagat ýaşamaga ukyply, şonuň üçin jyns gatnaşygynyň owulýasiýa wagtyna anyk gabat gelmegi hökman däl. Owulýasiýa wagty ýakynlaşanda, şoňa çenli we ondan soň gūnaşa jyns gatnaşygynda bolmak ýeterlik. Jyns gatnaşygyndan soň aýala 30-40 minutyň dowamynda çanaklygyny galdyryp ýatmagy maslahat bermeli. Beýle edilende ýatgynyň boýunjygynda tohum «lűýkjagazy» emele gelýär, tohumlandyrmanyň ähtimallygy ýokarlanýar.

Näsagyň rasional iýmitlenmegini gazanmaly. Iýmitde ýeterlik mukdarda beloklar, ýaglar, uglewodlar, mikroelementler, witaminler bolmaly. Şeýle önümleriň hataryna balyk, işbil, bal, hoz, aýran çűýrűtgisi girýär.

Önelgesizligiň bejergisinde, ilkinji nobatda, onuň sebäplerini anyklap, haýsy bejerginiň (konserwatiw, operatiw, alternatiw) ulanylmalydygyny kesgitlemeli. Bu patologik sebäpleriň şu şertli görnűşlerini görkezip bolar:

- endokrin sebäpler (ikilenji gipogonadotrop gonadizm);
- organiki sebäpler (kriptorhizm, retrograd eýakulýasiýa);
- ýokançlar we alawlama sebäpleri (dowamly prostatit, epididimit, orhit, wezikulit);
- immunologik sebäpler;
- utgaşyp gelýän keseller (dowamly böwrek ýetmezçiligi, gepatitler, bagyr sirrozy, bronhial astma, öýken emfizemasy, gipertoniýa keseli);
- beýleki keselleri bejermek üçin ulanylýan farmakologik serişdeleriň täsiri netijesinde dörän önelgesizlik.

Endokrin önelgesizlik.

Häzirki döwürde endokrin önelgesizligiň paýyna onuň ähli görnűşleriniň 8-9%-i düşýär. Bu topardaky näsaglarda diňe gipogonadotrop gipogonadizm bolan ýagdaýda konserwatiw bejergini geçirmek mümkin bolup durýar. Total gipogonadotrop gipogonadizmde horionik gonadotropin ulanylýar: 1500-2000 birlik, muskul içre, hepdede 2 gezek, 1 aýyň dowamynda. Bir aý arakesmeden soň ýene şol tertipde dowam etmeli (1 aý bejergi, 1 aý arakesme, 1-2 ýylyň dowamyn-da). Endokrin patologiýanyň görnűşlerine görä (gipofizar nanizm, prolaktinoma, Kalmann sindromy, estrogenleriň mukdarynyň ýokary bolmagy we başg.) dürli gormonal serişdeler ulanylýar.

Organik sebäpler boýunça döran önelgesizligiň paýyna onuň ähli görnüşleriniň 7-8%-i düşýär. Önelgesizlige sebäp bolan bu keseller, köplenç, peşew we jyns agzalarynyň anomaliýalary esasynda, döreyärler. Bu anomaliýalaryň köpüsini operasiýalar arkaly bejerýärler. Ýöne kriptorhizmde we peşew haltanyň içki sfinkteriniň disfunksiýasy sebäpli döreyän retrograd eýakulýasiýada (orgazm wagtynda eýakulýatyň yzky uretradan peşew halta gitmegi) konserwatiw bejergi geçirilip bilner.

Kriptorhizmde (ýumurtgajygyň ýumurtga haltasyna düşmezligi) gormonal bejergi ulanylyp bilner. Häzirki wagtda kriptorhizmiň gormon (horionik ganadotropin) bilen bejergisi, esasan, çagalarda ulanylýar. Kriptorhizmli oglanjyklara horionik gonadotropin bilen bejerginiň geçirilmeginiň önelgesizligiň önüni almakda uly ähmiýeti bar.

Kriptorhizmde 2 ýaş çenli aşak düşmedik ýumurtgajyklarda eýýäm spermatogeniý öýjükleriň sany düýpli azalýar. Şonuň üçin ýumurtgajygy aşak düşürmek (orhipeksiýa) operasiýasyny şol ýaş çenli ýerine ýetirmek maslahat berilýär.

Retrograd eýakulýasiýa (peşew haltanyň içki sfinkteri ýapylman, orgazm wagtynda eýakulýatyň peşew halta zyňylmagy) dürli sebäplere görä dörap, önelgesizlige getirip biler. Retrograd eýakulýasiýanyň mümkin bolan sebäpleri:

- peşew haltanyň boýunjygynda geçirilen operasiýalar – prostatanyň adenomasynyň transuretral rezeksiýasy;
- α -adrenoblokatorlar (omnik, kardura);
- bil oňurgadaky newrologik patologiýa;
- kiçi çanaklykda wenez durnuklylyk;
- babasyl;
- süýjüli diabet;
- açyk adenomektomiýa operasiýasy;
- klimaks.

Retrograd eýakulýasiýanyň bejergisini ony döredýän sebäpleri aýyrmakdan başlamaly. Derman serişdelerinden efedrin (10-15 mg, günde 4 gezek) we imipramin (25-75 mg, günde 3 gezek) ulanylyp bilner.

Peşew haltanyň doly wagtynda jyns gatnaşygynyň ýerine ýetirilmegi, kähalatlarda, eýakulýasiýanyň antegrad bolmagyna ýardam edip biler (bu ýagdaýda peşew haltanyň boýunjygy maksimal ýapyk).

Ýokançlar we alawlama keselleri bilen şertlenen önelgesizlik (dowamly prostatit, orhit, epididimit, wezikulit we başg.).

Jyns agzalarynyň alawlama keselleri aşakda berlen dürli görnüşli üýtgemeleriň sebäpleri bolup durýarlar:

- gematoteskulýar barýeriň zeperlenmegi we antispermal immunitetiň döremegi;
- patospermiýanyň döremegi;
- spermatozoidleriň tohumlandyрма ukybynyň dürli görnüşli bozulmalary;
- tohum suwuklygynyň fiziki we himiki parametrleriniň bozulmagy: pH-ýň üýtgemegi, spermany suwuklandyran fermentleriň işjeňliginiň peselmegi, fruktozanyň, limon turşusynyň konsentrasıyasynyň azalmagy;
- mikrobedenjikleriň we olaryň toksinleriniň täsiri netijesinde spermatozoidleriň agglýutinasiýasynyň döremegi.

Her konkret ýagdaýda antibakterial we goşmaça degişli patogenetik bejergi geçirilmeli.

Immunologik sebäpler bilen baglylykda döreýän önelgesizlik. Önelgesiz är-aýallaryň 5%-inde antispermal antitelalar (ASAT) tapylýar. Immunologik barlaglary geçirip, spermatozoidleriň antigenlerine garşy autoimmuniteti anyklamak mümkin. ASAT şu aşakdaky hadysalary döredip biler:

- antitelalaryň spermatozidlere garşy gös-göni sitotoksin täsiri;
- kadaly spermatogeneziň bozulmalary (oligo- we astenozoospermiýanyň döremegi bilen).

Immun bozulmalar sebäpli dörän önelgesizligiň bejergisi kyn we dürli ugurlaýyn. Bejergi antispermal antitelalaryň derejesini azaltmaga gönükdirilmeli. Şu maksat üçin glýukokortikoidler (prednizolon), antioksidantlar (emoksipin), enzimler (wobenzim, flogenzim) ulanylyp bilner.

Utgaşyp gelyän keseller we beýleki keselleriň bejergisinde ulanylyan farmakologik serişdeler bilen şertlenen önelgesizlik.

Utgaşyp gelyän keseller intoksikasiýanyň netijesinde spermatogeneziň dürli görnüşli bozulmalaryny şertlendirýärler. Spermatogeneze negatiw täsiri bolan derman serişdelerine şu aşakdakylary görkezip bolar:

- fiziologik derejeden ýokary möçberde ulanylyan androgenler;
- tutgaýa garşy serişdeler;

- anabolik steroidler;
- ukytutduryjy dermanlar;
- estrogenler;
- neýroleptikler;
- antidepresantlar;
- glýukokortikoidler (prednizolon, gidrokortizon, deksametazon);
- firiologik derejeden ýokary möçberde ulanylýan tireoid gormonlar;
- antiandrogenler;
- täze döremeleriň bejergisinde ulanylýan himiki serişdeler;
- 5- α reduktazanyň inhibitorlary;
- α - β -adrenoblokatorlar;
- inçekesele garşy ulanylýan dermanlar;
- gipolipidemik serişdeler;
- narkotik serişdeler;
- käbir antibiotikler (tetrasiklin, gentamisin, eritromisin);
- käbir nitrofuranylar (furadonin, furagin).

Utgaşyp gelýän keselleriň degişli bejergisi geçirilmeli, görkezilen derman serişdeleriniň mümkin bolan toksik täsirleri göz önünde tutulmaly.

25-44% ýagdaýda erkek önelgesizliginiň sebäbi belli bolman galýar (idiopatik önelgesizlik). Käbir näsaglarda önelgesizligiň sebäbi anyklanan, ýöne onuň bejergisi entek işlenip düzülmedik. Iki ýagdaýda hem empirik (tejribe boýunça esaslandyrylan) bejerginiň geçirilmegi zerur.

Idiopatik önelgesizligiň bejergisinde dürli täsirli derman serişdeleri ulanylýar: Erkek önelgesizligi bolan ýagdaýda näsaglaryň 40%-inde kislorodyň erkin radikallary ýokarlanan. Şonuň üçin antioksidantlaryň ulanylmagy ýerlikli (mysal üçin, witamin «E», 400-1200 birlik, günde).

Klomifen (klofit) – sintetik steroid däl derman serişdesi, antiestrogen täsiri bar (12,5-50,0 mg, 1 günde, 2 aýyň dowamynda). Her 2-4 hepdeden gonadotrop gormonlaryň derejesini kesgitlep durmaly, zerur bolan ýagdaýda dermanyň möçberini üýtgetmeli. Olardan başga-da spermatogeneze položitel täsir edýän derman serişdeleri ulanylyp bilner. Mysal üçin, polimetallik toplumlar – speman ýa-da tenteks (düzümünde dermanlyk otlary, metallary, poliwitaminleri, bi-

ologik işeň maddalary saklaýan toplum), witaminler, poliwitaminler (foliý turşusy, witamin «E», «C» sink, selen, lewokarnitin), eleuterokokk, trental (agzalarda mikrosirkulýasiýany gowulaşdyrýar), tribestan (tribulus terrestris, Türkmenistanda ösýän demirtiken derman ösümliginden ýasalan tebigy önüm spermatogeneze položitel täsir edýär), enzimler (wobenzim, flogenzim), riboksin we başg.

Operativ bejergi. Görkezmeler boýunça, önelgesizligiň sebäpleri bolup biljek köp kesellerde operativ bejerginiň dürli görnüşleri ulanylýar. Warikoselede (Iwanissewiçiň usuly boýunça), obturasion azoospermiýada (wazo-wazoanastomoz, wazo-epididimoanastomoz, wazo-testikuloanastomoz), kriptorhizme (orhipeksiýa), ýumurtgajygyň towlanmagynda (gaýragoýulmasyz ýagdaýda ýerine ýetirmeli operasiýalar), ýerine ýetirilýän operasiýalar önelgesizligiň toplumlaýyn bejergisiniň bir bölegi bolup durýar.

Emeli tohumlandyрма. Erkek önelgesizliginiň konserwativ we operativ bejergisi netijesiz bolan ýagdaýda emeli tohumlandyрма usuly ulanylýar. Bu usulda erkek adamyň spermasy gös-göni ýatgynyň içine goýberilýär. Esasy görkezme – spermatozoidleriň ýatgynyň boýunjygyndan geçip bilmezligi, olaryň şol ýerde nemde ölmegi. Bu ýagdaýda göwrelilik mümkin. Ýene bir görkezme – spermanyň barlagynyň kanagatlanarsyz netijeleri – spermatozoidleriň hereketlilikiniň bozulmalary, dogabitdi kemislikler (gipospadiýa, epispadiýa) – bu ýagdaýda spermatozoidler wagina düşüp bilmeýärler. Bu usulyň netijeliligi durnukly däl we aýalyň reproduktiv funksiýasyna bagly bolup durýar.

Emeli tohumlandyrmada adamsynyň natiw eýakulýaty ýa-da onuň konserwleşdirilen spermatozoidleri ulanylýar. Donoryň konserwleşdirilen eýakulýaty hem ulanylyp bilner. Bir gezek geçirilen bejergi çärelerinden soň göwreliligiň ýygylgy 8-16%.

Häzirki döwürde ekstrakorporal tohumlandyрма usulynyň işlenip düzülmegi we onuň amaly lukmançylyga ornaşdyrylmagy önelgesizligiň bejergisiniň möhüm tapgyry bolup durýar.

Bejerginiň bu görnüşi ýöriteleşdirilen merkezde («Ene mähri», Aşgabat şäherinde) geçirilýär. Ekstrakorporal tohumlandyрма (EKT) usulynda aýalyň ýumurtgalyklaryndan ýumurtga öýjükleri alynýar, soňra olar Petriniň okarajygynda 0,5-5 mln. spermatozoidler bilen tohumlandyrylýar. Tohumlandyrylan ýumurtga öýjügi (1-5 sany, opti-

mal – 2-3 sany) ýatgynyň içine goýberilýär. Bu usul erkek önelgesizliginiň agyr görnüşlerinde – hereketli spermatozoidleriň sanynyň düýpli azalan ýagdaýynda has netijeli bolup durýar. 1 gezek geçirilen şeýle usulyň netijeliligi 15-20-30%.

Häzirki döwürde EKT-ni täze usul bilen baýlaşdyrdylar – ýumurtga öýjügiň sitoplazmasyna spermatozoidleriň inýeksiýasy. Bu usul üçin ýaşayşa ukyply 1 spermatozoidiň bolmagy ýeterlik. Spermatozoidleri diňe bir eýakulýatdan däl, eýsem olary tohum ýollaryndan, ýumurtgajygyň özünden ýa-da onuň goşundysyndan hem alyp bolýar. Göwreliligiň çaklamasy 10-15-18% bolup durýar.

XVII BAP. BEÝLEKI UROLOGIK KESELLER

GIDROSELE (ÝUMURTGAJYGYŇ BARDALARYNYŇ ARASYNA SUWUKLYGYŇ ÝYGNANMAGY)

Bu keselde ýumurtgajygyň in içki iki sany örtüginin aralygynda (ýumurtgajygyň wisserral we pariýetal waginal örtükleriniň arasynda) serozly suwuklyk ýygnanmagy bolup geçýär.

Gidrosele 1/3 halatda çagalarda bolup, ulularda, köplenç, 20-30 ýaşda döreýär. Dogabitdi gidrosele, köplenç, çagalarda duş gelyär. Bu ýagdaýda embriogenesde waginal ösünteginin bitmedigi sebäpli, ol inçejik ýol bilen garyn boşlugyna birigen bolýar. Gidroseläniň bu görnüşine ýumurtgajygyň birigýän (baglanyşykly) gidroselesi diýilýär.

Gidroseläniň şu aşakdaky görnüşleri tapawutlandyrylýar:

I. Dogabitdi gidrosele:

- a) baglanyşykly;
- b) baglanyşyksyz.

II. Soň dörän gidrosele:

- a) ilkinji (idiopatik);
- b) ikilenji (başga bir keseliň alamaty hökmünde).

Kliniki geçişi boýunça:

- a) ýiti gidrosele;
- b) dowamly gidrosele.

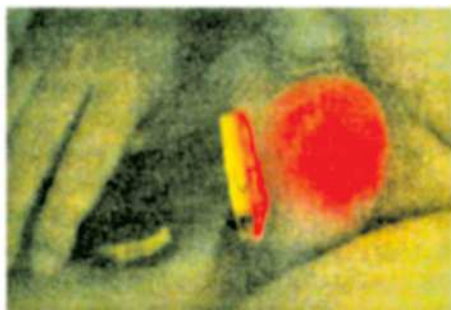
Ýiti gidrosele (reaktiw gidrosele) seýrek duş gelyär. Ol ikilenji, köplenç, ýumurtgajygyň şikesiniň, täze döremesiniň ýa-da ýiti epididimitiň we orhitiň netijesinde döreýär. Bejerilişinde esasy üns gidroseläni döreden sebäbe gönükdirilmelidir.

Amaly urologiýada, köplenç, dowamly gidrosele duş gelyär. Ol ýiti gidroseläniň netijesinde ýa-da ýuwaş-ýuwaşdan dowamly orhitde we epididimitde döräp biler. Ýumurtgajygyň gaýtalanýan şikesi hem dowamly gidroseläniň döremegini şertlendirip biler.

Dowamly gidroselede näsaglar, köplenç, ýumurtga haltasynyň bir ýarymynyň ulalmagyna arz edýärler, köp halatlarda agyry alamaty bolmaýar.

Anyklanylyşy

Näsaga seredilende onuň ýumurtga haltasynyň gidrosele bar tapy ulalan, derisiniň reňki üýtgemedik, ýygrytlary düzlenen. Palpasiýa edilende üsti tekiz, maýyşgak, ýumurtgajyk we onuň goşundysy özbaşdak kesgitlenmeýär. Diafanoskopiýa usuly geçirilende gidroseläniň şöhle geçirýändigini bildirýär. Beýleki käbir gidroselä meňzeş kesellerde – ýumurtgajygyň howply çişinde, gematoselede (şikesiň, gemorragik diateziň netijesinde ýa-da gidroseläniň punksiýasyndan soň gidroseläniň boşlugyna ganyň ýygnanmagy) ýa-da pioselede (ýumurtgajygyň ýa-da onuň goşundysynyň abssesiniň netijesinde gidroseläniň boşlugynda iriňniň ýygnanmagy) diafanoskopiýa edilende olar şöhle geçirmeýärler (*130-njy surat*). Ultrases barlagynda gidroseläniň aýdyň şekili ýüze çykarylýar (*131-nji surat*).

130-njy surat. Diafanoskopiýa.
Gidroseläniň şöhle geçirijiligi
anyklanýar

131-nji surat. Ultrases barlagy.
Ýumurtgajygyň daşynda köp
mukdarda suwuklyk anyklanýar

Käbir ýagdaýlarda gidroseläniň beýleki keseller bilen (gasyk ýa-da gasyk-ýumurtga haltasy ingisi, ýumurtgajygyň täze döremesi) seljerme anyklanyşyny geçirmek zerurlygy ýüze çykýar. Ingide, köplenç, ingi haltasynda duran agzalary, dokumalary (içege, çöz) garyn boşlugyna ýerine salyp bolýar. Ultrases barlagy arkaly olary ýüze çykaryp bolýar. Ýumurtgajygyň täze döremesi palpasiýada gaty, üsti бүдүр-сүдүр, diafanoskopiýada şöhle geçirijilik ýok.

Bejerilişi

Gidroseläni operasiýa etmek arkaly bejerýärler. Köplenç, ýerli

agyrysyzlandyрма arkaly Winkelmanyň operasiýasyny ýerine ýetirýärler: ýumurtgajygyň hususy (waginal) örtügiň pariyetal gatlagynyň ön tarapy kesilýär. Soňra ony çöwürüp, gyralaryny ýumurtgajygyň yz tarapyndan ketgut sapaklary bilen tikýärler.

Eger-de ýumurtgajygyň örtükleri alawlama hadysasynyň netijesinde galňan bolsa, onda olary ýumurtgajykdan 0,5-1 sm daşlykdan rezeksiýa edýärler (kesip aýyrýarlar). Galan örtügiň gyralaryny üznüksiz ketgut sapaklary bilen tikýärler (Bergmanyň operasiýasy).

WARIKOSELE (TOHUM TANAPJYGynyň WENA GAN DAMARLARYnyň WARIKOZ GIňELMEGI)

Böwrekde wena gipertenziýasynyň ýygy ýüze çykmalarynyň biri tohum tanapjygynyň wenalarynyň warikoz giňelmesidir – warikosele. Warikosele, köplenç 15-25 ýaş aralygynda we, esasan, çep taraplaýyn bolýar (90%). Bu ýagdaý çep ýumurtgajygyň wenasynyň, sag tarapdaky ýumurtgajygyň wenasyndan tapawutlylykda, çep böwregiň wenasyna göni burç bilen birigýänligi bilen düşündirilýär. Sag tarapdaky ýumurtgajygyň wenasy bolsa aşaky gowalç wena ýiti burç bilen baryp birigýär. Munuň netijesinde, eger-de çep böwregiň wenasynda gipertenziýa bolan ýagdaýynda, çep tarapdaky ýumurtgajygyň wena damarynda basyş has güýçli bolýar we bu sebäpli ýumurtgajykdan wenez ganyň akması kynlaşýar. Bu bolsa ýumurtgajygyň wenalarynyň giňelmegine we onda ganaýlanyşyň peselmegine getirýär.

Warikoseläniň döremeginiň ýene bir sebäbi – çep böwrek wenasynyň aşaky gowalç wena guýýan ýeriniň inçelmesi we, onuň netijesinde, bu wena gan damarynda basyşyň ýokarlanmagy bolup durýar. Bu ýagdaý ýokarky mezenterial arteriýanyň (a. mezenterika superior) aortadan ýiti burç bilen aýrylmagy sebäpli döreýär. Netijede, böwrek wenasy «aorto-mezenterial jüpedek» diýlip atlandyrylýan yşda gysylýar we onda gan basyşy ýokarlanýar.

Çep böwrek wenasyndan gan akmanyň bozulmasyny bu wenanyň anomaliýasy – halka görnüşli çep böwrek wenasy hem döredip biler. Bu anomaliýanyň ýygylgy 17%-e çenlidir.

Warikospeläniň howp faktorlary hökmünde şu aşakdaky ýagdaýlar bellenýär: gasyk-ýumurtga halta ingisi, iç gatama, wertikal ýagdaýda bolmak, tigr sürmek, ýumurtga haltasynyň agzalarynyň şikesleri, wegetatiw nerw ulgamynyň bozulmalary, gonoreýa we umumy ýokanç keseller, garyn boşlugynyň içiniň basyşynyň ulalmagyna getirýän garnyň öň diwarynyň muskullarynyň uzak wagtlaýyn dartgynlygy we başg.

Böwrek wenasyndan gan akmanyň kynlaşmagy netijesinde ýumurtgajygyň wenasynyň gabsalarynyň durnuksyzlygy we ol sebäpli hoşa görnüşli çyrmaşyga wenez reflýuksy döreýär. Bu ýagdaý ganaýlanyşygyň öwrümlü ýolunyň döremegine getirýär: ýumurtgajygyň wenasy boýunça gan hoşa görnüşli çyrmaşygyň üsti bilen daşky tohum wenasynda we ondan umumy ýanbaş wenasynda akýar (kompensator reno-kawal, öwezini dolýan böwrek-gowalç anastomozy).

Ýokarky görkezilen anatomik aýratynlyklar sag tarapdaky ýumurtgajygyň wenasynda degişli bolan ýagdaýynda warikosele sagdan hem bolup biler (10% ýagdaýda).

Aýallarda hem warikoselä meňzeş ýagdaý – owarikowarikosele (ýumurtgajygyň wena çyrmaşygynyň warikozy) bolup biler, bu bolsa olarda aýbaşy bozulmasy görnüşinde bolup geçýär.

Warikospeläniň derejesi ýumurtgajygyň hoşa görnüşli wena çyrmaşygynyň giňelmeginiň derejesine we ýumurtgajygyň üýtgeме derejesine esaslanyp kesgitlenilýär.

I dereje – wenalaryň warikozy diňe näsag dik duran ýagdaýynda ýa-da çyglan wagty palpasiýa edilende ýüze çykarylýar;

II dereje – warikoz giňelen wenalar näsaga seredilende hem gowy bildirýär, ýöne ýumurtgajygyň ölçegleri we durumy üýtgeмеýär;

III dereje – hoşa görnüşli wena çyrmaşygyň damarlary has giňelýär, ýumurtgajygyň özi kiçelýär hem-de myssarýar.

Anyklanylyş

Ýumurtga haltasynyň çep tarapyň güýji gowşap, onuň aşak sallanmagy we onda giňelen wenalaryň peýda bolmagy, ýumurtgajygyň kiçelmegi we onuň myssarmagy, wagtal-wagtal şol tarapda ýuwaşja syzlap durýan agyrynyň bolmagy ýaly alamatlar ýetginjekde warikospeläniň netijesinde bolup biler.

Näsaga seredilende ýumurtga haltasynyň bir ýarymynda giňelen wena damarlarynyň barlygy anyklanylýar, şeýle hem warikospeläniň

derejesi, ýumurtganyň üýtge me derejesi kesgitlenilýär (132-nji surat).

Warikoseläniň esasy gaýrüzülmesi näsagda önelgesizligiň bolmagydyr. Fertilliligiň bozulmagy 20-80,5% näsaglarda duş gelýär. Önelgesiz näsaglaryň 30-40%-inde warikosele anyklanýar. Onuň sebäbi ganaýlanyşygyň erbetleşmegi netijesinde ýumurtgajygyň atrofiýasy we onda spermatogeneziň bozulmagy bolup durýar. Önelgesizligiň derejesi spermogrammanyň üsti bilen anyk-lanylýar.

Warikosele anyklanylanda we-nografiýa usuly has ähmiýetlidir. Bu usulyň kömegi bilen böwregiň we-nasynyň, ýumurtgajygyň we-nasynyň ýagdaýy kesgitlenilýär, olarda gan basyşy ölçenilýär (133-nji surat).

Warikoseläniň bejerilişi

Kesel, esasan, operasiýa usuly bilen bejerilýär. Ýerli agyrysyz-landyrma arkaly retroperitoneal boşlukda çep tarapdaky ýumurtga-jygyň wenasy daňylýar we kesilýär – Iwanissewiçiň operasiýasy. Bu operasiýada böwregiň wenasyndan ganyň tersine, ýumurtgajygyň wenasy-na we hoşa görünüşli wena çyrmaşygyna akmagy kesilýär, ne-tijede, warikosele aýrylýar.

132-nji surat. Ýumurtga haltasynyň çep ýarymynda giňelen wena gan damarlary anyklanýar

133-nji surat. Wenografiýa. Giňelen w. spermatica interna sinistra anyklanýar

Soňky döwürde içki tohum wenasyny (w. sprematika interna) daňmak (ýa-da ony elektroagulyásiýa etmek) az inwaziw usul bolan retroperitoneoskopik usul arkaly hem amala aşyrylýar. Bu usulda operasiýadan soňky döwürüň ýeňil geçmegi we gowy kosmetik netije gazanylýar.

Warikoseläniň özbaşdak kesel bolman, böwrek wenasynyň zerlenmeginiň (çep böwrek wenasynyň stenozynyň) alamaty bolup durýandygy sebäpli, böwrekde wena gipertenziýasyny azaltmak maksady bilen çep ýumurtgajygyň wenasyny ulanmak arkaly başga operasiýalar hem tekliپ edilen (N.A.Lopatkin): w. spermatika interna aşaky böleginde kesilýär. Onuň ýokarky uýy (böwrek tarapy) çep umumy ýanbaş wenasy bilen (proksimal testikulo-iliakal wena anastomozy) ýa-da aýagyň uly deri asty wenasy bilen (proksimal testikulo-safeno wena anastomozy) birleşdirilýär.

Warikoselede operasiýanyň ýerine ýetirilmegi önelgesiz näsaglarda spermogrammanyň görkezijilerini gowulandyryar.

ERKEKLIK JYNS AGZASYNYŇ (PENISIŇ) FIBROPLASTIK INDURASIÝASY

Erkeklik jyns agzasynyň (penisiň) fibroplastik indurasiýasy (indurasiýa penis plastika, Peýroni keseli), ilkinji gezek 1743-nji ýylda Fransua Peýroni (F. de la Peýronie) tarapyndan ýazylan, esasan, orta we uly ýaşly (40-60 ýaş) adamlarda duş gelýär.

Bu keseliň sebäbi şu wagta çenli anyklanmadyk. Keseliň döremeginiň howp faktorlary hökmünde ýaralaryň haýal bitmegine gen meýilliligi bolan adamlarda jyns gatnaşygy wagtynda döreýän penisiň mikroşikesleri, süýjüli diabet, gipertoniýa keseli, lipid çalşygynyň bozulmalary, erektil disfunksiýa, çilim çekmek, alkogolly içgileri köp içmek bellenýär. Häzirki döwürde bu keseli kollagenoz (ulgamlaýyn) kesel hasaplaýarlar. Kähalatlarda bu kesel Dýupýuitreniň kontrakturasy, daşky gulagyň düwünli sklerozy, egin-kebze periartriti, eliň barmaqlarynyň falangalarynyň fibroz galňamagy bilen utgaşyp gelýär.

Bu keselde penisiň köwekli dokumalarynda we belok örtüginde, köplenç, yz tarapynda, dykyzlanan, agyryсыз, kekirdöwük gatylykly, dürli görnüşli (düwün, halka, plastinka şekilli), aýdyň araçäkli, köplenç, köpsanly ojaklar emele gelýär. Näsaglary ereksiýa wagtyn-

da agyrynyň döremegi, penisini egrelmegi biynjalyk edýär. Bu ýagdaý jyns gatnaşygynyň mümkin bolmazlygyna getirýär.

Toparlara bölünişi. Keseliň bejeriş taktikasyny şertlendirýän aşakdaky 2 derejesi tapawutlandyrylýar:

1. Ýiti alawlama derejesi. Bu derejede penisde agyry (spontan agyry ýa-da ereksiýa wagtynda), onuň erektile deformasiýasy bolýar. Patologik ojaklar ýumşak.

2. Durnuklylyk derejesi. Gatan patologik ojaklaryň emele gelmegi. Bu ýagdaý kesel başlandan 8-12 aýdan soň döreýär. Patologik ojaklar gatan. Agyry alamatynyň bolmazlygy mümkin.

Anyklanylşy

Keseli anyklamak kyn däl, palpasiýa edilip göründe penisini, köplenç, yz tarapynda, seýrek gapdal tarapynda dürli çuňlukdaky ojaklary kesgitlep bolýar. Olaryň deri örtügi üýtgedilmedik, hereketli. Olarda alawlama hadysasy ýa-da olaryň ýumşamagy bolmaýar. Ereksiýa wagtynda penis şol ojaklaryň bar tarapyna egrelýär, olardan distal tarapy gowy gatamaýar. Kesel ýuwaş-ýuwaşdan progressirleýär we geçirilýän bejergi gowy netije bermeýär. Näsaglaryň köpüsinde penisini keltelmege bolup geçýär we erektile disfunksiýanyň alamatlary peýda bolýar.

Bejerilişi

Konserwatiw bejergi

Dykyzlanan ojaklary ýumşatmak üçin dykyzlanan ojaklara we olaryň töweregine fizioterapiýa (palçyk applikasiýalary, ultrases, lazer şöhleleri, diodinamik toklar, lidaza bilen elektroforez) ulanylýar.

Derman serişdelerini per os ulanmak. Şu dermanlar ulanylyp bilner: Witamin «E» – antioksidant, 400 mg, günde 2 gezek. Tamoksifen – estrogen reseptorlaryň steroid däl antogonisti, 20 mg, günde 2 gezek, 3 aý. Kolhisin – alawlama garşy, agyry aýyryjy täsiri bar, 0,5 mg, günde 3 gezek, 3-5 aý. Pentoksifillin – fosfodiesterazanyň mahsus bolmadyk inhibitory, 400 mg, günde 3 gezek, 6 aý.

Käbir derman serişdeleri ýerli inýeksiýa görnüşinde (gös-göni patologik ojaga goýbermek) ulanylyp bilner. Werapamil – kollagenaz işjeňligi artdyrýar, patologik ojaklarda fibroblastlaryň proliferasiýasyny togtadýar. 2,0 werapamili 10,0 fiziologik ergine garyp, patologik ojaga goýberýärler. Klostridial kollagenaza – kollageniň molekularyny selektiw dargadýar. Interferon α -2b – fibroblastlaryň proliferasiýasyny we kollageniň sintezini togtadýar.

Görkezilen derman serişdeleriniň patologik ojaklary kiçeldýändigini, agyry aýryjy täsiriniň bardygyny, erektil deformasiýany ýenilleşdirýändigini bellýär.

Peýroni keseliniň bejergisinde distansion litotripsiya usulynyň ulanylýandygyny hakymda hem maglumatlar bar.

Geçirilen konserwatiw bejergi netijesiz bolanda, induratiw ojaklaryň hekleşmeginde, penisiň güýçli egrelmesinde operatiw bejergi ulanylýar (induratiw emele gelmeleri kesip aýyrmak, Nesbit ýa-da Lowsleý-Boyce boýunça). Operatiw bejerginiň netijeliligine penisiň egrelmesiniň aýrylmagynyň we ereksiýanyň dikeldiliş derejesi, ereksiya wagtynda agyrynyň aýrylmagy boýunça baha berilýär.

Diňe konserwatiw bejergi geçirilende keseliň çaklamasy oňaly däl. Döwünleriň doly ýumşamagyny, ereksiýanyň doly dikeldilmegini gazanyp bolmaýar. Operatiw bejergi keseliň çaklamasynyň oňaly bolmagyny esaslandyryr.

PRIAPIZM

Priapizm – jyns gatnaşyga höwes bolmadyk ýagdaýda erkeklik jyns agzasynyň dowamly agyryly ereksiýasy. Penis garmyň diwaryna çenli galýar, ýaý görnüşli egreden. Kadaly fiziologik ereksiýadan tapawutlylykda priapizmde diňe jyns agzasynyň köwekli (kawernoz) dokumalary gan bilen dolup, ereksiya döredýärler, uretranyň köwekli dokumasynyň we penisiň kellejiginiň ereksiya gatnaşygy ýok. Coitus (jyns gatnaşygy) wagtynda ejakulyasiya bolmaýar, jyns agzasynyň köwekli dokumalary gowşamaýarlar. Priapizm, köplenç, jyns gatnaşygy wagtynda, buşukmadan ýa-da defekasiýadan soň, käwagt hiç hili sebäpsiz, duýdansyz, birden döreýär. Patologik ereksiya wagtynda penisde, türrede dürli güýçlülükde agyry bolup biler. Näsagyň buşukmasy, adaty, bozulmadyk, ýöne, käwagt agyry zerarly kynlaşan. Seýrek ýagdaýlarda ýiti peşew saklanma bolup biler.

Priapizmiň sebäpleri köpsanly we köpdürli. Olary, esasan, aşakdaky 3 topara bölüp bolýar:

1) newrogen sebäpler – kelle beýniniň we oňurga ýiliginin şikesleri, täze döremeleri, oňurga ýiliginin gysylmagy, miýelit, gıçki neýrosifilis, isteriya, newrasteniya, epilepsiya, ýaýran skleroz;

2) yerli sebäpler – penisiň köwek dokumalarynda patologik üýt-

gemeler, köwek dokumalaryň trombozy, olarda metastazlaryň bolmagy, kawernit, penisniň şikesleri we täze döremeleri, ýiti gonoreý uretrit, sistit, prostatanyň keselleri, ýumurtga haltasynyň melanosarkomasy, ýamzyň, peşew we jyns agzalarynyň şikesleri;

3) umumy sebäpler – zäherlenme, ýokanç keseller, uremiýa, köplenç, çanaklyk wena damarlarynyň trombozyny döredýän leýkemiýa, süýjüli diabet.

Priapizmiň döremegini kelle beýniniň ýa-da oňurga ýiliginiň kesellerinde ereksion merkeziň durnukly gyjyndyrylmagy bilen (neýrogen nazaryýet) ýa-da, köplenç leýkozda gandaky üýtgemeler, dorsalis penisi basýan we penisniň köwekli dokumalarynda ganyň durgunlygyny döredýän çanaklygyň düýbünde spontan gematomanyň emele gelmegi bilen (gemotogen nazaryýet) düşündirýärler. Ýöne bu nazaryýetleriň hiç biri hem priapizmiň etiologiýasyny doly düşündirmeýär.

Priapizmiň kliniki akymynyň 2 görnüşi tapawutlandyrylýar. Ýiti priapizm duýdansyz, birden, köplenç koitusdan, buşukmadan ýa-da defekasiýadan soň, käwagt hiç hili görnüp duran sebäpsiz döreýär. Basym penisde dürli güýçlülükde agyry başlanýar. Köwekli dokumalaryň gan bilen dolmagynyň hasabyna penis dartgynly. Uretranyň köwekli dokumasy we penisniň kellejigi ýumşaklygyna galýar, sebäbi olaryň wenalarynyň trombozy ýok. Penisniň deri örtügi gök-gyzyl öwüşginli, oňa çalaja degilse-de güýçli agyry döreýär. Ýiti priapizm birnäçe gün ýa-da birnäçe hepde dowam edip biler (15-20 güne çenli). Ereksiýa ýuwaş-ýuwaşdan, spontan (öz-özünden) gowşaýar, ýöne penisniň erektile ukyplylygy ondan soň ýitýär, impotensiýa döreýär.

Dowamly priapizm sebäpsiz, ýygy-ýygýdan, esasan, gijesine döreýän ereksiýa bilen häsiýetlendirilýär (bir gijäniň dowamynda 2-3 gezek bolup biler). Başda ereksiýa seýrek döreýär, güýçli däl, soňabaka – ýygy-ýygýdan, güýçli. Dowamly priapizm birnäçe ýyllap dowam edip biler. Soňabaka ereksiýa gowşaýar, impotensiýa döreýär.

Priapizmiň bejergisinde antikoagulyantlar giňden ulanylýar (geparin, dikumarin, neodikumarin). Başga-da agyry aýryjy serişdeler (promedol, morfin), brom serişdeleri, spinal, peridural anesteziýa, sowuk we gyzgyn wannalar, penise ýapgyrlary goýmak, penisniň düýbüne sülük goýmak, paraneural blokada ýaly bejergi geçirilýär. Edilýän çäreler netijesiz bolan ýagdaýda operatiw bejerginiň dürli görnüşleri geçirilip bilner: penisniň köwekli dokumalaryny punktir-

lemek ýa-da kesmek we olardan lagtalanany ganlary aýyrmak, dürli anastomazlary goýmak (aýagyň uly deri asty wenasy bilen penisniň köwekli dokumasynyň arasynda – iki tarapdan – safeno-kawernoz anastomoz, spongio-kawernoz anastomoz (spongioz we kawernoz dokumalaryň arasynda anastomoz), spongio-kawernoz şunt (C.Winter ýa-da M.Al-Chorab usullary boýunça).

Operativ bejerginiň netijeliligine penisniň ereksiýasynyň dikelmegi we onda indurasiýanyň döremeginiň derejesi boýunça baha berilýär. Ol gös-göni kesel başlandan soň operativ bejerginiň geçirilmegine çenli geçen wagta we penisniň köwekli dokumalaryndan wenoz ganyň çykmagynyň we olarda gan aýlanyşygyň dikeldilişiniň derejesine bagly bolup durýar.

PEŞEW HALTANYŇ DEL JISIMLERI

Peşew haltanyň del jisimleri amaly lukmançylykda ýeterlik derejede ýygýy duş gelýärler. Olaryň peşew halta düşüş ýoly dürli-dürli. Köp halatlarda del jisimleri uretranyň üsti bilen näsaglaryň özlери peşew halta sokýarlar: psihik keselleri sebäpli, özleriniň peşew haltany kateterlemek üçin edýän hereketleri netijesinde. Kābir ýagdaýlarda aýallar göwreliligi aýyrmak üçin (hassahanadan daşky abort) del jisimleri ýalňyşlyk bilen wagina we ýatga dāl-de, peşew çykaryjy ýoluň üsti bilen peşew halta sokýarlar. Çagalarda del jisimiň peşew halta düşmegi olaryň garagollygynyň netijesinde bolýar. Peşew haltada tapylyan del jisimler: köplenç, galam, termometr, şem, sançgy, temençe, simiň bölejikleri, aýna bölejikleri, klizma üçin ulanylyan plastik jisimden ýasalan uçluklar, ok ýarasyndany soň galan oklar we ş.m.

Del jisimleriň peşew halta düşmeginiň başga bir sebäbi – lukmanlar tarapyndan ýerine ýetirilýän anyklaýyş ýa-da bejeriş maksatly şowsuz ýerine ýetirilýän enjamlaýyn usullar (uretrany bužlamak, peşew haltany ýa-da peşewakary kateterlemek). Bu ýagdaýlarda peşew haltanyň içinde ol enjamlaryň bölejikleriniň galmagy mümkin (uretral ýa-da peşewakar kateterleriniň uçlary we ş.m.). Peşew haltada ýerine ýetirilýän operasiýalar wagtynda onuň içinde hasadan edilen salfetkalar ýa-da tamponlar hem galyp biler. Peşew haltanyň içine del jisimler goňşy agzalardan hem düşüp biler. Peşew haltanyň diwarynyň iriňli hadysasy ýa-da del jisimleriň uzak möhletliň dowamynda migrasiýasy netijesinde olar goňşy agzalardan, peşew

haltanyň daşyndaky dokumalardan, garyn boşlugyndan peşew halta düşüp bilerler (ýüpek we ketgut sapaklar, kiçi çanaklykda, garyn boşlugynda geçirilen operasiýalar wagtynda galdyrylan del jisimler). Göwrelilik bolmazlygy üçin ýatgynyň içine goýlan serişdäniň (spiralýň) migrasiýa netijesinde peşew halta düşmegi hem gabat gelýär. Soňky wagtlarda lukmanlaryň ýalňyşlykylary sebäpli peşew haltanyň del jisimleri seýrek duş gelýär.

Del jisimiň peşew haltada bolmagy onuň diwarynda patologo-anatomik üýtgemeleri döredýär: alawlama hadysasy, nemli bardanyň ýaralary, kähalatlarda del jisimiň peşew haltanyň diwaryny basmagy netijesinde, eger del jisim uçlak bolsa, onda peşew haltanyň perforasiýasy ýaly patologik üýtgemeler bolup biler. Bu üýtgemeleriň netijesinde peşew halta-waginal, peşew halta-içege fistulalary, parasistit, peşew akyp çykmagy, kiçi çanaklygyň peşew flegmonasy, eger-de peşew haltanyň peritoneum bilen örtülen ýeri deşilse – peritonit döräp biler.

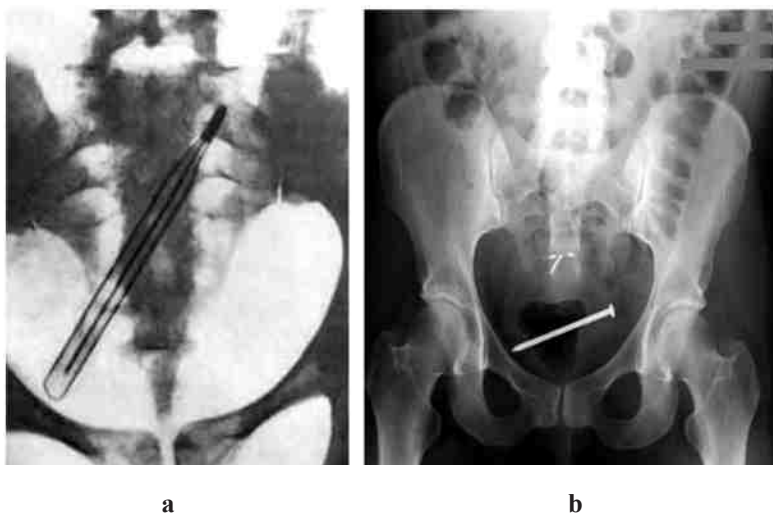
Wagt geçmegi bilen peşew halta düşen del jisimleriň üstünde duzlar çöküp, soňra olaryň üstünde daşlar emele gelýärler. Ölçeğerlerine we görnüşlerine baglylykda peşew haltanyň del jisimleriniň dürli kliniki alamatlary bolup biler. Uly bolmadyk del jisimleriň näsag buşuganda özleriniň hem çykmagy mümkin. Esasan, näsaglarda dizuriýa alamaty bolýar (ýygy-ýygydan, agyryly buşukmak). Del jisim peşew halta düşüp, onuň nemli bardasyny zeperleýär. Şonuň üçin köp halatlarda gematuriýa bolýar (total ýa-da terminal). Soňluk bilen ýokanç goşulyp, bulanyk peşewiň peýda bolmagy mümkin (piuriýa). Eger del jisim peşew haltanyň boýunjygyna dykylsa ýa-da onuň uýy yzky uretra girse, onda buşukmagyň kynlaşmagy, ýiti peşew saklanma ýa-da peşew saklanmazlygy döräp biler.

Anyklanylyşy

Peşew haltanyň del jisimini anyklamak, köplenç, kynçylyk döretmeýär. Näsagyň arz-şikayatyňy, amamnezini göz önünde tutup, geçirilen rentgen we endoskopik barlag, adatyça, del jisimi anyklamaga mümkinçilik döredýär. Käbir ýagdaýlarda diňe çagalar däl, eýsem ulular hem del jisimi özleriniň peşew çykaryjy ýola sokanlaryny boýun almaýarlar. Uzak wagtlap buşukmasynyň bozulmalaryna garamazdan, lukmançylyk kömegi üçin ýüz tutmaýarlar.

Geçirilen endoskopik barlagynda del jisimi ýa-da onuň peşew haltanyň nemli bardasynda döreden patologik üýtgemelerini (gipe-

remiýa, bullýoz çişme, fibrin ýorkalar, ýaralar) görüp bolýar. Kähatlarda, sistoskopiýany amala aşyryp bolmadyk ýagdaýlarda (peşew haltanyň göwrüminiň kiçelen ýagdaýynda, näsagyň peşew haltanyň içine goýberilen suwuklygy saklap bilmeýän halatynda), esasy maglumatlary rentgen barlagy boýunça alyp bolýar. Bu ýagdaýlarda ren-genogrammada daşyň kölegesini, onuň içinde bolsa del jisimi görüp bolýar (134–136-njy suratlar).

134-nji surat. Umumy urografiýa. Peşew haltanyň del jisimi, termometr (a), çüý (b)

135-nji surat. Sistoskopiýa. Peşew haltanyň del jisimi (saç dürtgüji)

**136-njy surat. Peşew haltanyň içinden aýrylan del jisimler.
Göwrelilige garşy ulanylýan serişdeler**

Bejerilişi

Peşew haltanyň del jisimini hökmany suratda aýyrmak zerur. Olary endoskopik ýa-da operatiw usul arkaly aýyrmak mümkin. Elbetde, olary endoskopik usul bilen aýyrmak ileri tutulýan has fiziologik usul hasap edilýär. Aýallarda uretranyň giňligi we kelteligi üçin, köplenç, ýagdaýlarda del jisimleri endoskopik usul arkaly aýryp bolýar. Erkek adamlarda bu usulyň ulanylmagy käwagt kynçylyk döredýär. Eger-de, del jisimiň üstünde daş dörän bolsa, ilki bilen daşy owardyp, soň del jisimi aýyrmak ýerlikli.

Peşew haltada ýiti uçly, nädogry görnüşli, uly ölçegli del jisimler, has hem aýna döwürleri bolan ýagdaýlarda, operatiw bejergini ulanmak maslahat berilýär (del jisimleri sistotomiýa operasiýasy arkaly aýyrmak).

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. I-X tomlar. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010 – 2018.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – melhemler mekany. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Bagtyýarlyk saglykdan başlanýar. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Çaý – melhem hem ylham. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2016.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Sport dostluga, saglyga we gözellige tarap ýoldur. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2017.
8. *Аляев Ю.Г., Газимиев М.А., Руденко В.И., Сорокин Н.И., Саенко В.С.* Мочекаменная болезнь. Современные методы диагностики и лечения. Москва, 2010, 216 с.
9. *Аляев Ю.Г., Глыбочко П.В., Пушкарь Д.Ю.* Урология. Клинические рекомендации. Москва, 2015, 469 с.
10. *Гаджиева З.К.* Нарушения мочеиспускания. Москва, 2010, 176 с.
11. *Глыбочко П.В., Аляев Ю.Г.* Гидронефроз. Москва, 2011, 208 с.
12. *Глыбочко П.В., Аляев Ю.Г.* Междисциплинарные проблемы в урологии. Руководство для врачей. Москва, 2015, 580 с.
13. *Глыбочко П.В., Аляев Ю.Г.* Урология (учебник). Москва, 2014, 592 с.
14. *Лопаткин Н.А.* Руководство по урологии. 1-3 том, Москва, 1998.
15. *Лопаткин Н.А.* Урология. Клинические рекомендации. Москва, 2007, 351 с.
16. *Лопаткин Н.А.* Урология (учебник). Москва, 1982, 512 с.
17. *Лопаткин Н.А., Люлько А.В.* Аномалии мочеполовой системы. Киев, 1984, 416 с.
18. *Пушкарь Д.Ю., Тутельян В.А., Малхасян В.А.* Заболевания предстательной железы. Москва, 2014, 192 с.
19. *Тарасов Н.И.* Эндемический уrolитиаз в аридной зоне. Ашхабад, 1978, 224 с.
20. *Тарасов Н.И., Бавильский В.Е., Плаксин О.Ф.* Болезнь Пейрони. Диагностика и лечение. Челябинск, 2010, 112 с.
21. *Фрумкин А.П.* Цистоскопический атлас. Москва, 1954, 162 с.
22. *Чухриенко Д.П., Люлько А.В.* Атлас операций на органах мочеполовой системы. Москва, 1972, 375 с.
23. Урология. Национальное руководство (под редакцией Н.А. Лопаткина). Москва, 2011, 1021 с.

MAZMUNY

Sözbaşy	7
I bap. Urologiýanyň taryhy we ösüş ýoly	9
II bap. Peşew çykaryjy ulgamyň anatomiýasy we fiziologiýasy	14
III bap. Erkek adamlarda jyns ulgamynyň anatomiýasy we fiziologiýasy	22
IV bap. Urologik keselleriň alamatlary	26
<i>Peşew we jyns agzalarynyň töweregindäki agyry</i>	<i>26</i>
<i>Buşukmaklygyň bozulmalary (dizuriýa)</i>	<i>29</i>
<i>Peşewiň mukdar we hil taýdan üýtgemegi</i>	<i>31</i>
<i>Peşew çykaryjy ýoldan patologik bölünip çykmalar we tohum suwuklygynyň üýtgemegi</i>	<i>36</i>
V bap. Urologik barlag usullary	38
<i>Umumy kliniki barlag usullary</i>	<i>38</i>
<i>Barlaghana barlag usullary</i>	<i>42</i>
<i>Gurallar arkaly barlag usullary</i>	<i>44</i>
<i>Endoskopik barlag usullary</i>	<i>47</i>
<i>Ultrases barlag usullary</i>	<i>52</i>
<i>Rentgen barlag usullary</i>	<i>54</i>
<i>Kompýuter tomografiýa barlag usuly</i>	<i>65</i>
VI bap. Peşew we jyns agzalarynyň anomaliýalary (dogabitdi kemislikleri)	68
<i>Böwrekleriň anomaliýalary</i>	<i>68</i>
<i>Böwregiň ýargagynyň we peşewakaryň anomaliýalary</i>	<i>77</i>
<i>Peşew haltanyň anomaliýalary</i>	<i>80</i>
<i>Peşew çykaryjy ýoluň anomaliýalary</i>	<i>82</i>
<i>Ýumurtgajyklaryň anomaliýalary</i>	<i>84</i>
VII bap. Peşew we jyns agzalarynyň şikeslenmeleri	87
<i>Böwregiň şikeslenmesi</i>	<i>87</i>
<i>Peşewakarlaryň şikeslenmesi</i>	<i>93</i>
<i>Peşew haltanyň şikeslenmesi</i>	<i>95</i>
<i>Peşew çykaryjy ýoluň şikeslenmesi</i>	<i>102</i>
<i>Peşew çykaryjy ýoluň inçelmesi (strikturasy)</i>	<i>107</i>
<i>Ýumurtgajygyň şikeslenmesi</i>	<i>109</i>
<i>Erkeklik jyns agzasynyň şikeslenmesi</i>	<i>111</i>
VIII bap. Peşew we jyns agzalarynyň alawlama keselleri	113
<i>Piýelonefrit</i>	<i>113</i>
<i>Paranefrit</i>	<i>128</i>
<i>Sistit</i>	<i>131</i>
<i>Uretrit</i>	<i>136</i>

<i>Prostatit</i>	143
<i>Epididimit</i>	150
<i>Orhit</i>	153
IX bap. Bۆwrek daş keseli	155
X bap. Gidronefroz	173
XI bap. Nefroptoz (bۆwregiň aşak düşmesi)	180
XII bap. Peşew we jyns agzalarynyň täze döremeleri	185
<i>Bۆwregiň täze döremeleri</i>	185
<i>Bۆwregiň ýargagynyň we peşewakaryň täze döremeleri</i>	200
<i>Peşew haltanyň täze döremeleri</i>	204
<i>Ýumurtgajygyň täze döremeleri</i>	215
<i>Erkeklik jyns agzasynyň täze döremeleri</i>	217
<i>Erkeklik jyns mäsiniň (prostatanyň) adenomasy</i>	221
<i>Erkeklik jyns mäsiniň howply täze döremesi</i>	233
XIII bap. Ýiti bۆwrek ýetmezçiligi	239
XIV bap. Dowamly bۆwrek ýetmezçiligi	247
XV bap. Nefrogen gipertoniýa	258
XVI bap. Erkek önelgesizligi	268
XVII bap. Beýleki urologik keseller	281
<i>Gidrozele</i>	281
<i>Warikosele</i>	283
<i>Erkeklik jyns agzasynyň fibroplastik indurasiýasy</i>	286
<i>Priapizm</i>	288
<i>Peşew haltanyň del jisimleri</i>	290
Peýdalanylan edebiýatlar	294